

Vezérlő csillagom

Nagy
Erzsébet

közéleti
emlékkönyve

NAGY IMRE
ALAPÍTVÁNY

A kötetet szerkesztette: Jánosi Katalin és Csoma Gyula

A névmutató elkészítésében Fodor Fanni működött közre

Tisztelettel emlékezünk tavasszal elhunyt barátainkra,
akik aktívan segítették a kötet előkészítő munkálatait:

Feith Bencére (1947–2012),
a Nagy Imre Emlékház igazgatójára és

íj. Jánosi Ferencre (1947–2012),
Nagy Erzsébet fiára, Nagy Imre miniszterelnök unokájára

„Édesapám álma mindig az volt, hogy ez a magyar föld ne a széthúzó, hanem az összefogó, a tenni akaró és tenni tudó, a közös boldogulásért küzdő, elégedett, és többé már ne a civódó, kesergő elégedetlenkedők országa legyen. Hitt abban, hogy ez a cél megközelíthető a jólét általános gyarapodása és a lélek általános megnyugvása révén. Nem hiszem, hogy ma mi mást kívánhatnánk, mint amit ő akart.

Nem kívánhatjuk az egészségtelen, a szélsőséges társadalmi polarizálódást. Nem kívánhatjuk, hogy a fiatal – reményteli helyett – reményvesztett; a középkorú – munkában elnyűtt; az öreg – ínséget szenvedő; a gazdag gazdagabb, a szegény szegényebb legyen.

Csak egy kiegyensúlyozott társadalom adta harmóniát kívánhatunk, amit a politikai demokrácia, a szociális biztonság és a lelkek békéje terem meg.

Hiszem, hogy mielőbb egymásra találunk azok az alkotó elmék, akikben ilyen célok mozgósítják a gondolatokat.”

Nagy Erősebet

Nagy Erzsébet

(1927–2008)

(fotó: E. Vádkonyi Péter)

Előszó

Nyolcvanöt éve született Nagy Erzsébet, Nagy Imre mártír miniszterelnök leánya, a Nagy Imre Alapítvány alapítója. Immár négy esztendeje, hogy fizikailag nincs velünk, sokéves betegsége pedig még hosszabbá tette azt az időszakot, amelyben nélkülöznünk kellett szellemi útmutatását, részvételét az alapítvány munkájában. Ideje, hogy a Nagy Imre Alapítvány méltó emléket állítson alapítója közéleti tevékenységének, mely feladatot e könyvvel igyekszünk teljesíteni.

Erről az alapítványról a közember valószínűleg keveset tud – de munkájáról, a Nagy Imre Emlékház működéséről itthon sokan, a számos külföldi látogatónak és az internetnek köszönhetően pedig külföldön is növekvő számban értesülnek, s egyre többen válnak virtuális vagy valódi látogatóivá, tevékenységének ismerőivé.

A Nagy Imre Alapítványt Nagy Erzsébet a rendszerváltozást (Nagy Imre és mártírtársai temetését) közvetlenül követő évben, 1990-ben alapította meg, azzal az akkoriban még nagyon távolinak tetsző céllal, hogy hozzon létre, majd támogasson és aktívan működtessen egy Nagy Imre életét és munkásságát bemutató emlékházat a budapesti Orsó utcában, a mártír miniszterelnök egykori lakhelyén. Sokan álltak kezdeményezése mellé, sokan vettek részt az alapozó, majd később a változásokat hozó munkában – melynek köszönhetően az emlékház mára szervesen beépült a társadalom mindennapjaiba, történelemoktatásunkba, közgyűjteményeink sorába. Köszönet és méltó főhajtás illeti azonban alapítónkat, aki a legnehezebb években képviselte 1956 és a mártír miniszterelnök emlékezetének gondolatát, majd az emlékház létrehozásának ügyét – keményen és kitartóan, gyöngé asszonyi létét meghazudtoló erővel.

Nagy Erzsébet egész élete „kész regény” volt (ahogyan a kötetben szereplő önéletrajzi vázlata is mutatja), és a magyar társadalom s az alapítvány számára releváns szereplései, megnyilvánulásai is regényes idősakra tehetők – a majd negyedszázada lezajlott rendszerváltozást megelőző s követő évekre. Ebben a teljes elfojtás utáni időszakban, a Kádár-rendszer végoráiban, illetve a rendszerváltás első éveinek pezsgő káoszában mára hihetetlennek tűnően fontos, bombaként robbanó, a társadalmat elsőrendűen érdeklő hír volt minden 1956-tal és Nagy Imrével kapcsolatos megszólalás, cikk, értesülés. Az 1989-et megelőző egy-két évben Nagy Erzsébet egy-egy ritka, s éppen ezért jelentős külföldi vagy itthoni megszólalása alapjaiban kérdőjelezte meg a fennálló rendszert; 1989 után pedig – a társadalom akkori információéhségét jellemzi – nagy érdeklődésre tartottak számot a Vele készült interjúk, rádiós és televíziós beszélgetések. Ebben a könyvben igyekszünk teljes (bár természetesen nem

számszerűen teljes) áttekintést adni e megszólalásokról, melyek mögé lényeglátó módon Rainer M. János történész (aki ma az alapítvány kurátoraként segíti munkánkat) festi fel a történelmi pannót. Mesteri tanulmánya sokrétű történelmi-politikai ismeret- és háttéranyaggal szolgál az Olvasó számára, míg a Nagy Imre Emlékház mai kiállításának Mink András által írott szövegkönyvének a rendszerváltás éveivel foglalkozó részlete még több, talán még nem teljesen elfeledett eseményre, személyre hívja fel újra a figyelmet.

A (szükségszerűen) objektív tanulmány sem képes azonban felidézni a korszak hangulatát – milyen is lehetett a diktatúra süket csendjébe Nagy Imre nevét belekiáltani, a mindenkit megillető emberi végtisztességért (sohasem a gyilkoshoz, hanem) a nyilvánosságához fordulni, a rendszeralapító bűnének titkait kitakarni? Merni őszintén elmondani, hogy az évtizedek óta hazaárulóként aposztrofált ember politikai gyilkosság áldozata lett és megnevezni gyilkosát? Esetenként csak azt elmondani, hogy Nagy Imre, a Kádár-rendszerben démonizált figura „ember” volt: tisztességes, néha esendő, hibázó, de mindenképp szerethető ember, aki legvégül fátkyaként világító példát mutatott a nemzethez való hűségéből. Mindennek megjelenítése és felmutatása nagy lelkiert, adott esetben bátorságot is igénylő magatartás volt abban az érásban.

A rendszer nemhiába tiltotta Nagy Erzsébetet a nyilvános megjelenéstől. Kádár életében pusztán látványa is az „eredendő bűnt” idézte fel a közéletben, s a rendszerváltáskor is egyet jelentett a máig érzékeny, kényes téma előhívásával: míg a

magyar társadalom megkötötte az életet jelentő kompromisszumait a diktatúrával, addig elfelejtett és elfelejtetett miniszterelnöke életét feladva helytállt a forradalom és saját igazáért, nem kötött kompromisszumot az igazság kérdésében. Míg a kor (sokféle szempontbéli) elitjének a politikailag „csendben való létezés” meghozta a(z) itthon lehetséges) karriert, pénzt, a rendszer juttatásait – a rendszerváltás környékén Nagy Erzsébet személyében feltűnt egy ember, aki itthon élte túl a rendszert (nem emigrált), anélkül hogy kompromittálta, bepiszkolta volna magát, anélkül hogy élvezte-élvezhette volna a „legvidámabb barakk” nyújtotta lehetőségeket. Élünk a gyanúperrel, hogy Nagy Erzsébet rendszerváltás kori szerepléseinek mai elhallgatása, szinte annullálása épp annak is tudható be, hogy a Kádár-rendszer évtizedeiben (itthon és külhonban) megfelelő élet-hazugságokkal felszínen maradó elit tagjai nem szívesen láttak-látnak maguk előtt egy náluknál tisztább embert. Ez a gondolat akkor is igaz, ha egyébként szükségszerűnek ítéljük és nem ítéljük el a bizonyos fokú alkalmazkodást a rendszerhez.

Mindez némiképp magyarázza Nagy Erzsébet mindenkori „egyedül-létét” is – nemigen tudott tartósan szerepet vállalni a korabeli csoportosulásokban, és az 1956 forradalmának, Nagy Imre szerepének megítélésében való állandó kilengések sem kedveztek ennek.

„Az élet viharaival szemben
olyan légy, mint a madár, amely
ha a fát kivágják alóla, nem a mélybe
zuhan, hanem a magasba száll...”

A hazai vagy külföldi közélet talán úgy tartja, hogy az 1989-es temetés után minden szebben, könnyebben alakult életében – de édesapja sokszori megtámadtatása, a kezdeti szép közéleti szereplések után saját elszigetelődése, újjáépült magány-fala keserű és immár életfogytiglan kiheverhetetlen nyomokat hagytak lelkében.

Az Olvasónak érdemes elgondolkodnia például azon, milyen gyilkos módon bánthatta Nagy Erzsébetet 1989 után, hogy a vádak alól épp csak tisztázott, emberi nagyszerűségében épp csak akkor előtűnő édesapját hogyan próbálták hamis állításokkal, ferdítésekkel-hazugságokkal ismét befeketíteni; történelmi nagyságaink szokásos deheroizálása sem ad magyarázatot e folyamatra. Az igazság talán ott is keresendő, hogy még mindig vannak, akik nem tudják Nagy Imrének megbocsátani, hogy kommunista volt – és még mindig vannak, akik nem tudják neki megbocsátani, hogy a kommunista párt ellenében az emberek, az ország, a forradalom pártjára állt. Ez a megítélésében hullámmzásként élő folyamat (mely ma is tart) ráadásul egy olyan országban zajlik, ahol tízezrével éltek-élnek a diktatúra ügynökei, haszonélvezői, kitarottjai – s a vádak sokszor épp arról az oldalról érkeztek/érkeznek.

A Nagy Imre Alapítvány, Társaság és az Emlékház – ezek adták köz- és magánemberként is a legnagyobb örömet számára. Úgy érezhette, így méltó emléket állított csodált édesapja mártíriummal végződő életének.

A kötet címét – „Vezérlő csillagom” – Nagy Erzsébet egy 1993-as (a válogatásban is szereplő) cikkének címe ihlette; miután édesapja, Nagy Imre volt valóban és szó szerint a meghatározó, a kiindulópont és egyben cél is életútjában, munkásságában, ennél pontosabb és kifejezőbb címet aligha találhattunk volna. A könyv „színei”, a fehér és fekete (s a fotókon ennek árnyalatai) – idézik a megújult Nagy Imre Emlékház látványának színeit, utalnak a Nagy Erzsébet életét beragyogó „vezérlő csillag” fényére és életének árnyékos oldalára is, s melyek mindenhol a világon a gyász megjelenítői, jelzései is.

Az emlékkönyv elején található pár mondat (mely egy, a kötetben is szereplő, a szociáldemokráciáról tartott konferenciának írott üdvözlő levél részlete) Nagy Erzsébet személyes életútjának és közéleti tevékenységének is krédója, így a kötet mottójául választottuk. Egyszerűen, mégis teljességében tartalmazza azokat a nemes elveket, melyeket édesapjától örökölte maga is vallott, s melyekért szót emelt.

Ahogy az alcím – „közéleti emlékkönyv” – mutatja, mi is csak a Nagy Erzsébet által a köz számára nyilvánossá tett dokumentumokat gyűjtöttük csokorba, a magánélet részleteit nem tárjuk a nyilvánosság elé, oda csupán kevés fényképpel igyekszünk bepillantást engedni.

Ebben az „emlékkönyvben” szűkszavú, rövid életrajza mellett közzétesszük Nagy Erzsébet ránk maradt két korabeli hivatalos önéletrajzát, befejezetlen önéletrajzi írását és annak sokatmondó vázlatát is.

Nagy Erzsébet írásai, levelei, interjúi zömmel a rendszerváltás idejéből származnak. A dokumentumok közlésének sorrendjében a dátum szerinti közlés mellett döntöttünk (nem válogatva a műfajok közt sem), így az Olvasó fokozatosan mélyedhet el az 1950-es évek, a forradalom, a Nagy család – s közben a rendszerváltás éveinek történetében, hangulatában is. (Ettől

a metódustól egyetlen alkalommal – a „Feltámadás” című cikknél – tértünk el; e naplószerű írást a kezdő dátum alapján helyeztük el a sorban, mivel lényeges információkat tartalmaz a következő dokumentumokra nézve.)

Végigolvasva az írásokat megdöbbenő és fájdalmas szembesülnünk a Nagy Erzsébet által felvetett kérdések időszerűségével, aktualitásával – úgy tűnik, nagy társadalmi problémáink alig-alig változtak, sőt inkább még élesedtek, mélyültek is. A dokumentumgyűjtemény tükrözi a felelősen, mélyen gondolkodó, igazi politikusi alkatú asszony elkötelezetten, olykor meghatóan felvállalt anyai-női életszemléletét – a megbocsátást, a toleranciát, az elfogadást, a szociális társadalmi gondolkodást is.

Kortársai közül sajnos nem sokan élnek, többeket már koruk is akadályoz az emlékezések megírásában – ezt sajnálattal, de tudomásul kellett vennünk. A legkorábbi időkből Vitányi Iván (felszabadulás utáni, 1950-es, 1960-as évek) és Mészáros Márta (aki barátja volt mindvégig) visszaemlékezéseit válogattuk be a kötetbe.

Vitányi Iván emlékezéséből hadd emeljem ki az alábbiakat:

„A csendes, harmóniára törekvő személyiséget nagy belső erő vezette végig a megpróbáltatások purgatóriumán vagy inkább poklán keresztül. Olyan módon, hogy közben mindig meg tudta őrizni természetességét, sőt szépségét... De mindig érezni lehetett benne az elfojtott pokol izzását.”

Az élethossziglani barát, a filmrendező Mészáros Márta lírai hangú „forgatókönyvében” pedig szinte képszerűen elevenednek meg barátságuk epizódjai, találkozásaik részletei, hangulata, s az utolsó szavak, az utolsó üzenet:

„Éreztem azt az iszonyatos fáradtságot, ami benne volt, és éreztem azt, hogy már elmenőben van. Ő már nem volt köztünk. Ő már valahol máshol volt... Ahogy kimentem a szobából, tudtam, hogy lényegében ekkor elbúcsúztam tőle. ...Aztán megint visszamentem, akkor már én mentem vissza, és mikor letettem a bőröndömet és befeküdtem ugyanabba az ágyba, amiben ő feküdt, tudtam, hogy a mi sorsunk közös.”

A kötet végén „hivatalos”, Népszabadság-beli, Révész Sándor által írott búcsúztatójának szövegét, és leányának a temetésen elmondott személyes búcsúszavait is közzétesszük, hangulatilag is méltóképp zárva tisztelgő emlékkönyvünket.

Révész Sándor mélyen ráérezett Nagy Erzsébet életének alapvető jellemvonásaira, s kiegyezést, társadalmi békét óhajtó, de sajnálatosan elbukott igyekezetére:

„Áldozatos, szolgáló élet zárult le a tegnapi napon, sok fájdalom után... Korán akarta békévé oldani a harcot. Az az idő még nem jött el, az övé pedig most már elfogyott. Emlékét megőrizzük.”

Az Olvasóval együtt mi, az utókor pedig szomorúan töprenghetünk a kérdésem, vajon mikor jön el a megegyezés 1956 és Nagy Imre dolgában, ha több mint fél évszázad sem volt erre elegendő...?

Sírjánál, a temetésen, leánya szájából hangzott el a büszke mondat:

„Útját végigjárta, harcát megharcolta, hitét el nem hagyta.”

Visszatekintve megállapíthatjuk, Nagy Erzsébet valóban eleget tett az élet által rá rótt kötelességnek és felelősségnek. Tiszta szívvel elmondhatjuk itt is a sírbeszéd következő sorát: „Végezetül eltételezt néki az Igazság Koronája, melyet megád néki az Úr, a legfelsőbb Bíró.”

Nagy Erzsébet hívő ember volt: édesapjában, Nagy Imrében hitt a végsőkéig. E hit adott életének tevékenységet, munkát, értelmet. Immár örök kérdés marad: elég-e mindez egy emberi élet számára? Mellette élő emberként úgy láttam: sok is, kevés is volt. Túl sok volt a fájdalom, a hiány, a kudarc, a felelősség – és túl kevés a személyes, önfeledt boldogság.

Nagy Erzsébet hosszú évtizedekig nagy terhet vitt a vállán, végül a lélek élettől való csalódott elfordulása hosszú testi betegségekre kárhoztatta. A nyolcas szám hozta el számára a megsza-
badulást: édesapját 1958-ban végezték ki, férje 1968-ban, édesanyja 1978-ban távozott, Nagy Erzsébet 2008-ban hagyott el bennünket.

Tudtán kívül is Eötvös József intelme alapján élt:

*„Az élet viharaival szemben olyan légy,
mint a madár, amely ha a fát kivágják alóla,
nem a mélybe zuhan, hanem a magasba száll...”*

A Nagy Imre Alapítvány tisztelettel őrzi alapítója emlékét!

Jánosi Katalin

Nagy Erzsébet (1927–2008)

Kaposváron született 1927-ben. Hároméves korában szüleivel (Nagy Imrével és Égető Máriával) a Szovjetunióba emigráltak, Moszkvában telepedtek le. Iskoláit is itt végezte (8 általános, 4 év gimnázium), anyanyelvi szinten beszélt oroszul, itt érettségizett, majd autómérnöki karon kezdte meg főiskolai éveit. Édesapja a második világháború kitörésekor önkéntesnek jelentkezett a Vörös Hadseregbe, míg Moszkva bombázásakor Erzsébetet édesanyjával Szibériába, Tomszkba evakuálták.

Túlélvén a világháborús éveket, 1945-ben szüleivel hazatértek Magyarországra, Debrecenbe, ahol édesapja a magyar kormányban földművelésügyi miniszter lett. Itt, Debrecenben ismerkedett meg a frontról hazatérő Dr. Jánosi Ferenc református tábori lelkésszel, akivel Budapestre költözésük után 1946-ban lépett házasságra református egyházi szertartás szerint a Kálvin téri református templomban (két gyermekük születik: Ferenc 1947, Katalin 1951).

Mivel az orosz második anyanyelve volt, ez alapvetően meghatározta itthoni munkalehetőségeit.

Először a Külügyminisztériumban, aztán a Földművelésügyi Minisztériumban, majd a Kulturális Kapcsolatok Intézetében dolgozott fordítóként, lektorként. A politikai életnek nem volt aktív résztvevője, az MDP egyszerű tagja 1952 és 1956 között. Az 1950-es évek első felében a Vengrija – Hungary kétnyelvű lap orosz nyelvi szerkesztője, 1955–1956 között az Akadémiai Kiadó munkatársa volt.

Az 1956-os forradalom napjait nagyrészt otthon töltötte édesanyjával és gyermekeivel, telefonon, a távolból igyekezett információkkal segíteni édesapjának és férjének, akik a Parlamentben töltöttek minden percet és éjszakát is. 1956. november 4-e hajnalán a Parlament érintésével (ahol felvették Nagy Imrét és Jánosi Ferencet) a jugoszláv követségre mentek a közeledő KGB-egységek elől, ahol politikai menedékjogot kaptak. A csoport itt tartózkodott november 22-éig, aztán élve Kádár János írásos garancialevelével, kiléptek a követségről – hazaindultak volna. Ekkor kezdődött el a modern Magyarország első nagy, halálos túszerdrámája, amely két esztendeig tartott. A követséget elhagyó Nagy Imre-csoportot a KGB fegyveresei elrabolták és a szervezet Mátyás-földi bázisára hurcolták, majd repülőgéppel Romániába, Snagovba szállították. Itt látta utoljára édesapját Erzsébet.

1957. április 14-én letartóztatták a csoport férfitagjait, a nőket – így Erzsébetet is – és a 13 kis-korú gyermeket pedig egyre mélyebben vitték a Kárpátok völgyeibe, katonai táborokba, kutyák, fegyveres őrök közé. Immár hivatalosan sem „vendégek”, hanem túsók lettek. 1958 késő nyarán

értésítették őket (egy asztalra dobott magyar nyelvű újsággal) az otthon lezajlott perekről és ítéletekről. Erzsébet édesapja ekkor már halott, férje börtönben.

1958 szeptemberében a gyerekek, decemberében (az utolsó csoporttal) Erzsébet és édesanyja is hazakerültek, rokonoknál húzták meg magukat – végül 1959 tavaszán lakást utaltak ki nekik a budapesti Akácfa utcában: a régi otthon az ítélet vagyonekbezási passzusa miatt elveszett.

Nagy Erzsébet múzeumi fordítói munkát kapott (Iparművészeti Múzeum) – azzal a szigorú feltétellel, hogy soha nem mehet be hivatalába, emberek közt nem mutatkozhat, fizetését is csak a párttitkárral egyeztetett időpontban veheti fel (15 évig tartott ez a kegyetlen állapot). Férje 1960-ban súlyos betegen amnesztiát kapott, kikerült a börtönből, évekig állt rendőri felügyelet alatt. Az együttlétnek nem sokáig örülhetett a család, mert Jánosi Ferenc hamar, 1968-ban szívinfarktusban elhunyt. Ráadásul az édesanya is hamar elhagyta szeretteit – Égető Mária 1978-ban halálozott el.

Nagy Erzsébet 1978 és 1982 között a Múzeumi Propaganda Iroda terjesztési osztályán, majd a Központi Múzeumi Igazgatóságon dolgozott egészen nyugdíjazásáig, másodállásban az Országos Széchényi Könyvtár alkalmazta. Miután igazán szerette a kulturális területen végzett munkáját (büszkén emlegette, hogy megkapta a Szocialista Kultúráért érdemérmét), nyugdíjas éveiben is vállalt feladatokat a Hungarian Digest és a Revue de Hongrie szerkesztőjeként.

1982-ben kötött házasságot Vészi Jánossal, akivel az '50-es évek óta ismerték egymást.

1988 májusában megalakult a Történelmi Igazságtétel Bizottság, melynek alapító tagja lett.

1988. június 16-án részvételével felavatták az '56-os magyar hősök szimbolikus síremlékét Párizsban.

Nagy Erzsébet és édesanyja sohasem fordultak az általuk gyilkosoknak tartott „elvtársakhoz” Nagy Imre holttestéért, eltemettetésének engedélyezéséért. Végül Erzsébetet 1988 decemberében behívták az Igazságügyi Minisztériumba, s közölték vele, exhumálás után kegyeleti aktusként ki-ki hazaviheti, eltemettetheti 1958-ban kivégzett hozzátartozóját. Ehhez azonban egyetlen érintett családtag sem járult hozzá – mindenki nyilvános szertartást követelt. 1989 tavaszán lefolytatták a Rákoskeresztúri köztemető 301-es parcellájában a Nagy Imre-perben kivégzettek hamvainak exhumálását Nemeskéri antropológus professzor irányításával – így végre előkerülnek Erzsébet édesapjának mindeddig rejtegetett földi maradványai is, újabb borzalmas részleteket fedve fel a diktatúra módszereiről.

1989. június 16-án több százezres tömeg jelenlétében ravatalozták fel a mártírokat a Hősök terén, és miután Nagy Erzsébet ragaszkodott ahhoz, hogy a mártír miniszterelnök koporsója a sorstársak sírjai közé, ugyanoda kerüljön vissza, a temetőben délután elhantolták édesapját.

1989. július 6-án a Legfelsőbb Bíróság – bűncselekmény hiányában – Nagy Imrét, az apát és Dr. Jánosi Ferencet, első férjét is felmentette a vádak alól.

A rendszerváltást megelőző és követő pár esztendőben Nagy Erzsébet számos itthoni és külhoni helyszínen tartott beszédet, adott nyilatkozatot, interjút, több írását közölték lapok.

Ezekben az években a sajtó és a közvélemény sokat foglalkozott édesapja életével, munkásságával, s ő rendkívüli emberi tartással és önfeláldozóan eleget tett a kéréseknek, elvárásoknak, az emléképolás feladatainak.

Nagy Erzsébetet 1990-ben rehabilitálta a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, és 1992-ben örökös tagjai közé választotta.

1990-ben megalapította a Nagy Imre Alapítványt avval a Méray Tibor által az újratemetéskor felvetett céllal, hogy az alapítvány segítségével hozzanak létre egy emlékházat a mártír miniszterelnök egykori lakhelyén.

1992-ben, mikor Borisz Jelcin orosz elnök Budapesten járt, megkoszorúzta Nagy Imre sírját, és a magyar Parlamentben bocsánatot kért az 1956-os szovjet beavatkozásért – e régen várt gesztus hatására Erzsébet asszony megalapította barátaival a Nagy Imre Társaságot, melynek örökös elnöke maradt egészen haláláig.

1992-ben rövid ideig a TIB elnöke volt, a szervezetben eleve meglévő bipolaritás és a személyes konfliktusok miatt azonban pár hónap múlva lemondott.

Az 1990-es években Vészi Jánossal a Nagy Imre Emlékház (minden regnáló kormányzat által támogatott, de) elhúzóódó munkálatait irányította, kiemelkedő munkát végezve az emlékház kiállításának létrehozásában – amelyet végül 2002-ben Medgyessy Péter miniszterelnök nyitott meg a látogatók előtt.

Második férje 2003-ban bekövetkezett halála után egészsége megromlott, hosszas, végül állandó kórházi kezelésre szorult. 2008. január 29-én hunyt el.

KITÜNTETÉSEI:

- Magyar Köztársaság '56-os Emlékérme, 1991.
- Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal, 2002.

Számos itthoni és külföldi 1956-os szervezet kitüntetését vehette át.

(Szerkesztette: Jánosi Katalin)

Önéletrajz (1965)

1927. április 13-án születtem Kaposvárott. Édesapám: Nagy Imre a felszabadulás előtt pártmunkás, majd tudományos dolgozó volt itthon, illetőleg a Szovjetunióban; 1945 után különböző állami és párttisztiséget töltött be 1958-ban történt halálra ítéléséig. Édesanyám: Égető Mária – háztartásbeli.

1930-ban, hároméves koromban, édesanyámmal együtt a Szovjetunióba költöztünk, emigráns édesapámhoz. Moszkvában végeztem alsó- és középfokú iskoláimat. 1945-ben tértem vissza Magyarországra, s előbb a Külügyminisztériumban, majd 1945 májusától a Földművelésügyi Minisztériumban dolgoztam orosz fordítóként. 1949-ben mint orosz előadó a Kultúrkapcsolatok Intézetébe kerültem, majd 1952-ben a „Vengrija” című lap orosz nyelvű olvasószerkesztője lettem. Innen 1955-ben az Akadémiai Kiadóhoz helyeztek át idegen nyelvű szerkesztőnek. Az 1956-os eseményeket követőleg férjemmel együtt Romániába kerültem, ahonnan több mint két év múltán hazatérve, 1959-ben az Országos Iparművészeti Múzeum, majd 1962-ben a Múzeumok Központi Propaganda Irodája (jelenleg: Múzeumok Ismeretterjesztő Központja) munkatársa lettem; jelenleg is itt dolgozom orosz nyelvű fordítóként.

Férjem: Dr. Jánosi Ferenc levéltáros, munkahelye: Pest és Nógrád megye Állami Levéltára. Két gyermekem van: Ferenc, 18 éves, III. oszt. gimn. tanuló és Katalin, 14 éves, VII. oszt. ált. isk. tanuló.

1956-ig tagja voltam az MDP-nek, valamint a szakszervezetnek és a Magyar Újságírók Szövetségének. Jelenleg is tagja vagyok a szakszervezetnek.

Budapest, 1965. február 20.

Dr. Jánosi Ferencné,
Bp. VII., Akácfa u. 6. IV. em. 2.
Telefon: 420-252

Önéletrajz (1979)

Alulírott Dr. Jánosi Ferencné Nagy Alexandra Erzsébet Kaposvárott születtem 1927. április 13-án. Szüleim néhai Nagy Imre és Égető Mária, Édesapámnak, aki részt vett a nemzetközi munkásmozgalomban és tagja volt a KMP-nek és az SZKP-nak, a letartóztatás veszélye miatt 1929-ben el kellett hagynia Magyarországot és a Szovjetunióba emigrált. Édesanyámmal 1930-ban követtük őt. Így, 3 éves koromtól a Szovjetunióban nevelkedtem, ott végeztem iskoláimat, 1944-ben érettségiztem, s még ugyanabban az évben felvettek a Műszaki Egyetemre. A Szovjetunióban mindvégig Moszkvában laktunk, eltekintve 1941–1943 közötti háborús éveket, amikor is Moszkva kiürítése miatt a szibériai Tomszkban, majd Kujbisevben tartózkodtunk Édesanyámmal. Az iskolai évek alatt aktívan részt vettem a pionír-mozgalomban, 1943-ban tagja lettem a Szovjetunió kommunista ifjúsági szervezetének, a Komszomolnak, ahol később megválasztottak Komszomol-titkárnak. Időközben szovjet állampolgár lettem.

Mivel hazánk felszabadulásával lehetővé vált, hogy családuk visszatérjen Magyarországra, 1945 januárjában Debrecenbe érkezünk. Mikor hazatértem, itthon nagy szükség volt az orosz nyelvet jól ismerő, még inkább anyanyelvi szinten használó emberekre. Ez a körülmény meghatározta további sorsomat és munkaterületemet, a műszaki tanulmányaimat ezért tovább nem folytattam. Az első munkahelyem 1945 kora tavaszán a Magyar Külügyminisztérium volt Debrecenben, az Ideiglenes Kormány akkori székhelyén. Innen átkerültem a Földművelődésügyi Minisztérium Jóváételi Osztályára. Időközben férjhez mentem, férjem, Dr. Jánosi Ferenc azokban az években a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökségének helyettes vezetője volt. Első gyermekem, Ferenc fiam megszületése után kb. 2 esztendeig otthon dolgoztam, főként a Magyar–Szovjet Baráti Társaságnak végeztem orosz nyelvi lektorálási munkát. Következő munkahelyem a Kultúrkapcsolatok Intézete lett, ahol a szovjet terület előadója voltam. 1951-ben megszületett Katalin lányom. A Kultúrkapcsolatok Intézetétől a Lapkiadó Vállalathoz kerültem, pontosabban orosz nyelvi, később olvasószerkesztője lettem a két (orosz és angol) nyelven megjelenő reprezentatív lapnak: a Vengrijá-nak (Hungary). Az orosz nyelvű fordítói és szerkesztői munkámért 1953-ban a Szocialista Kultúráért érdeméremmel tüntettek ki. 1955 végén ugyancsak szerkesztői beosztásban átkerültem az Akadémiai Könyvkiadó Szerkesztési Osztályára. Az 1956-os események családomra háruló kihatásaként 2 évig kényszerültem Romániában tartózkodni. Így csak 1959 márciusában kaptam újra kinevezést az Iparművészeti Múzeumba, ahonnan 1962-ben átkerültem a Múzeumi Propaganda Irodához. Itt, és az iroda jogutód-intézményeinél mint orosz nyelvi fordító, lektor és kiadványszerkesztő dolgoztam

1975. december 31-ig, amikor is a Kulturális Minisztérium átszervezte a Központi Múzeum Igazgatóságot és a Népművelési és Propaganda Csoportot a Múzeumi Restaurátor- és Módszertani Központ kebelébe helyezte át. Így az osztállyal én is átkerültem az MRMK-hoz, ahol a Népművelési Propaganda Irodához történt áthelyezésemig, azaz 1978. április 16-ig dolgoztam.

Jelenleg a Közalkalmazottak Szakszervezetének vagyok a tagja, korábban, 1956-ig tagja voltam a DISZ-nek, MDP-nek (ahol néhány évig pártbizalmi funkciót töltöttem be), a MÚOSZ-nak és a Papír- és Nyomdaipari Dolgozók Szakszervezetének.

Időközben férjem 1968-ban váratlanul meghalt. Leányom, Katalin elvégezte az Iparművészeti Főiskolát és iparművésznő lett, fiam, Ferenc autóközlekedési üzemmérnök és a Hungarocamionnál dolgozik. Mindketten családosak.

Az utóbbi öt évben, azaz 1974-től másodállásban (havi 48 órát) az Országos Széchényi Könyvtárban a Külföldi Folyóiratok Központi katalógusában a készülő Magyarországi Retrospektív Lelőhely-jegyzék szláv nyelvi címszerkesztőjeként dolgozom. Turistaként és tanulmányúton több ízben jártam külföldön: Angliában, Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban, Svájcban, Jugoszláviában és Csehszlovákiában. Munkám elismeréseként több ízben részesültem jutalomban.

A több mint három évtizedes munkásságom alatt irodalom- és művészettörténeti, képző- és iparművészeti, néprajzi, régészeti, restaurálási és egyéb tudományos szakcikkek, tanulmányok és monográfiák sokaságát fordítottam magyarról orosz, illetve oroszról magyar nyelvre, illetve lektoráltam és szerkesztettem. Ezen túlmenően önálló fordítói munkám eredményeképpen néhány könyv is megjelent fordításomban.

Budapest, 1979. március 23.

Dr. Jánosi Ferencné,
Bp. XI., Szakasits Árpád út 43. VI. 19.

Önéletrajzi vázlat

(vezérfonal)

I. KAPOSVÁR – BÉCS – MOSZKVA

1. Hogyan születtem?

Milyen körülmények között, mikor, hol
Anyám helyzete
Anyai nagyszüleim
Anyám és apám házassága
Apai nagyszüleim

2. Első találkozás Apámmal

Zarándokút Mariazellbe
Végre megismerem Apámat
Tartózkodás Bécsben
Irány Moszkva (1930 első hónapjaiban)

II. A MOSZKVAI ÉVEK ELEJÉN

1. Lakás nélkül

Anyám „rejtélyes” betegsége
Apám barátainál (Fiedler Rezsőék, Bokányi Dezsőék, Madarász Emilék, Vági Istvánék,
Kis Jenőék, Kovács Miklósek, Ferenczi Béniék, Havas András (?) doktor, Bebrits Lajosék,
Sugár Andrásék, Holczer Hugóék, Pártos doktor, Münnich Ferencék, Wimmer...)
Végre van „lakásunk”
Bokányi bácsi orosz iskolája
Magyar ábécére tanít Anyám
Orosz és magyar pajtások között (kétnyelvűség, beilleszkedés, szokások)
Apám álláshelyei
Baráti magyar és orosz családok (Fiedler Rezsőék, Bokányi Dezsőék)

III. ISKOLAI ÉVEK (1934-től)

Felvételi az elemibe
A Külföldi Munkások Klubjában
Gyerekszerelem (Pelikán Ferenc)
Látogatás Magyarországra (1935-ben)
Súlyos fülműtét, mandulaműtét, gyermekbetegségek
Lakáscsere
Új iskola
Balett, sport, edzések, fellépések
A „nép ellenségeinek” korszaka
Barátnők, úttörőcsapat, tábor
Vas és Rákosi érkezése Moszkvába

IV. KITÖR A HÁBORÚ

1. Apám bevonul
Első légitámadások
Evakuálás Moszkvából Tomszkba
2. Tomszk, másfél év (1941. július–1942. október)
Érkezés
Első szerelem
Munka a kolhozban
Tarfa-kitermelésen
Szemben a lovasrendőrökkel
Megtámad a malária
Apám Tbiliszipben
Mint ifjú könyvelő, a Városházán
Sebesültek ápolása
3. Utazás Tomszkból Kujbisevbe
Kujbisevben (1942. október–1943. szeptember)
Iskola (egy év)
A rendelőintézetben
Kétszer a fakitermelésen
Hepatitisz
Éhezés
Apám rövid látogatása

4. Visszatérés Moszkvába (1943. szeptemberben)
 - Középiskola befejezése
 - Magánérettségi (1944 nyarán)
 - Autómérnöki főiskola
 - Apám a 201. Intézetben
 - Apám elutazása a jugoszláv partizánokon, Románián át a felszabadított magyar területekre
 - Apám visszatérése Moszkvába novemberben
 - Tárgyalások a Kremlben
 - Apám visszatérése Debrecenbe
 - Megalakul az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a Kormány
5. Hívat Rákosi, első beszélgetés
 - Készülődés, úti láz
 - Hazatérés Magyarországra, Románián át Debrecenbe (1945. január)

V. ÚJRA ITTHON

1. Debrecenben (felnőtté válás)
 - Beilleszkedési nehézségek
 - A Balogh-ház
 - Új barátok között (Zöld Sándorék, Révi Gabi, Donáth Ferenc, Erdei Ferencék, Rudas Éva, S. Szabó Ferenc, Molnár Erik, Gábor Józsefék, Szalvai Mihály)
 - Florentin-kalapban
 - És eljön a nagy Ő
 - A Külügyminisztériumban megkezdem az igazi munkát
2. Költözés Budapestre
 - A Földművelésügyi Minisztériumban
 - Kossuth Lajos tér 13–15.
 - Az első május 1-je itthon
 - Végre Égető nagyapámmal és Nagy nagymamával (első út Kaposvárra)
 - Utazások Hódmezővásárhelyre
 - Látogatóban Moszkvában (Vorosilovval)
 - 24 óra Rákosival
 - Megkérlik a kezem
 - Szakítás
 - Menyasszony vagyok
 - Dr. Jánosi Ferenc
 - Néhány boldog nyár Leányfalun
 - Nyulak az asztalon

VI. ESKÜVŐ A KÁLVIN TÉREN

Húsvét Kelebiában
46-os balatoni tájkép
Együtt Apámékkal
Várom a kisfiam
Feri tbc-s lesz
Ferkó érkezése
Apám konfliktusa a PB-ben (kizárása 1949. augusztusban)
Újra otthon a Párizsi utcában
1949. Feri pártiskolán, Rajk-ügy
Ismerősök és barátok letartóztatása, a Zöld család pusztulása
Lakáscsere Pasaréti út 50.
Újra munkába állok. Kultúrkapcsolatok Intézete (1949. december)
Feri megszabadul a honvédségtől, 1951. január
Kati születése. Szomszédok lettünk Apámékkal. Orsó utca 41.

VII. AZ ÚJSÁGÍRÓ-TÁRSADALOM

A Vengrija szerkesztősége (1952. április 15-től 1955. november 30-ig)
Pártagságom
Végre látom a Kaukázust (Szocsi, 1954. szeptember-október)
Találkozom egy lángoló ifjúval (Vészi János – *a szerk.*)
1955. Elbocsátás a Vengrijától
Akadémiai Kiadó

VIII. 1956. FORRADALOM

13 nap
A jugoszláv követségen (november 4-től november 22-ig)
Emberrablás (november 23-án)
1956. november 23. Utoljára látom Apámat

IX. ROMÁNIAI SÉJOUR

Snagov
Letartóztatások (1957. április 11.)
Pitești mellett • Dr. Köpich orvos
Éjszakai szállítások
Godzilla
A Vöröstoronyi-szorosban
Ursu (és a véredek)
Katinak kiveszik a manduláját
A gyerekekkel egyre nehezebb
1958. augusztus: „Kommunista öntudattal...”
Búcsú a gyerekektől (szeptember)
Teljes létbizonytalanságban

X. MÁSODIK HAZATÉRÉS

Szanaszét a család
Első beszélő Ferivel
Első karácsony Bp.-en
A Rákoskeresztúri temetőben
Fizikai és lelki összeomlás, kórház
Támogatók
Van lakásunk (Akácfa u.)
Felügyelettel az Orsó utcában (szem. holmi)
Végre dolgozom (1959. április, Iparművészeti Múzeum)
Korom ezredes megfenyeget
Házi rabszolgamunka (eltiltva a munkahelyi bejárástól 1975. áprilisig, 16 évig!!!)
Beszélők félénként
Levelek félénként
Eladások
Feri végre velünk van (1960. április 1. Amnesztia)
Feri a Közértnél, majd a Levéltárban
Visszavonultan, családi körben
1967, költözés Kelenföldre
Kati a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban, Ferkó a Közlekedési Főiskolán

XI. ELŐSZÖR NYUGATON (1968. július)

Zürich, Genf, Párizs
Régi barátok közt, társaság
Feri tragikus halála (1968. szeptember 2.)

XII. EGYEDÜL

Küzdelem a megélhetésért, a gyerekekért, Anyámért
1969, 1971, 1973. Utazások Ny.-on barátaimnál
Kati férjhez megy (1971)
A Benedek család
Ferkó katona (Erzsi és Rétság)
Megszületik az unokám (1972)
Barátnőm, Révi Gabi
Találkozásom Jánossal
Próbálkozások a kiadóknál
Másodállás a Széchényi Könyvtárban (1974. október Jóború Magda főig.) (KFKK-ban)
Ismét munkahelyi közösségben (Múzeumi Híradó szerkesztése, 1975. áprilistól)

XIII. EGYÜTT KÜLÖN

(A vázlat itt véget ér – *a szerk.*)

Önéletírás

I. változat

1.

Megszokott robajjal kattant a zár és kivágódott a cella ajtaja. Lakóját, a harminc körüli, fiatal kora ellenére enyhén kopaszodó, mokány fiatalembert kissé meglepte az ajtóban terpeszkedő őrcsőr. Mosolygott. Sőt vigyorgott. Ilyennek még sosem látta, pedig régóta ismerte a fogháznak ezt a tunya és közömbös szolgáját; hosszabb vagy rövidebb időre nem először vetette ide a sorsa.

– Hírem van a maga számára, fiatalúr! – lökte oda a szót az őrcsőr, és fütyörészni kezdett egy vidám dalocskát.

Az elmúlt hosszú órák, napok és hetek összes átélt aggodalma szülés előtt álló fiatal feleségeért, akiről nem tudott semmit, kemény gombócként most ott lüktetett a fiatalember torkában és alig hallhatóan egyetlen gyengéd szóban oldódott:

– A feleségem?

– Igen – válaszolta az őrcsőr és tovább fütyörészett.

– Igen – ismételte meg tagoltan, majd hirtelen folytatta –, gyermekágyban meghalt.

A fiatalember erre a fondorlatos és gonosz csapdára nem számított. A szavak villámostora oly váratlan erővel sújtott, hogy falfehéren megtántorodott, s csak a melléje ugró őrcsőr karja segítette lábon maradni. Ebben az ájulást környékező állapotban, valamiféle leereszkedő függönyön át homályosan látta az őrcsőr ijedt arcát s hallotta valahonnan távolból jövő magyarázkodását, hogy „tréfa volt az egész, csak egy beugratás, no, nem gondolta, hogy ennyire a szívére veszi!”, s hogy a felesége él és egészséges, és az elmúlt napon, április 13-án megszületett kislányuk, Alexandra Erzsébet.

Így jöttem.

2.

Verőfényes nyári nap volt. A szerény kis családi ház előtt, a kerítésen belül gondozott, tarka virágágyások és néhány gyümölcsfa, hátul, elkerítve, hosszan elnyúló konyhakert. A kicsi lányka, ritka látogatásaik alatt legjobban itt, a konyhakertben szeretett bókászni. Most is,

hogy Anyukával újra eljöttek, Égető nagymama – mint mindannyiszor – forró kakaóval és ropogós vajas zsemlével várta a konyhában. A finom uzsonna most talán még jobban esett, mint máskor, a meleg ital mintha csillapította volna égő torokfájását. Anyuka és a Nagymama halkán beszélgettek és néha aggódva oda-odapillantottak a kislányra.

Az uzsonna befejeztével a Nagymama megnézte a kislány torkát, mondott valamit Anyukának, a lányka pedig végre szaladhatott a szabadba, az illatos konyhakertbe. Szemlét tartott, milyen magasra nőtt a hagyma, pirosodik-e a paradicsom, mekkorák a kapor virágernyői, de különösen kedvelte a dús levélzet alatt megbúvó zöld uborkákat és a kisbabákra emlékeztető, földön fekvő sárgásfehér tököket.

Száma ez a kert volt maga a földi paradicsom. Ott ugyanis, ahol Anyukával kettesben éltek, egy hosszú, földszintes ház hátsó traktusának bérelt, szoba-konyhás lakásában, sivár volt minden: az egész udvar kövezett volt, és néhány fakádban álló oleandertől és kukoricavirágtól eltekintve nem volt semmi, csak a szegénység... A kislányt most is magával ragadta a színeknek és illatoknak ez a mesevilága, boldog volt. Aztán nevét hallotta kiáltani, hívták. Az átélt élménytől bódultan előrement. Egy gyümölcsfa alatt Nagymama várta és megkérte, nyissa ki a száját, hogy még egyszer megnézhesse a torkát. Ekkor hirtelen jött a szörnyőség: valaki, talán anyja, váratlanul hátulról lefogta és a szájában már ott volt a förtelmes, petróleumos gézzel betekert, torkát dörzsölő fakanál, és az iszonyú fájdalom. Az iménti földi paradicsom egyszerre sötét pokollá változott.

A fájdalmat a kislány azóta elfeledte, de a váratlan orvttámadás emléke ma is úgy él benne, mint a szabad akarattól való jogtalan megfosztás és személyiségének megalázása. S talán éppen ezért máig bizalmatlanabb és óvatosabb másoknál?

3.

Egy Bécs felé robogó gyorsvonat másodosztályú kupéja. Alkonyodik. A vonat egy-egy állomáson megáll, idegen beszéd foszlányai hallatszanak, majd elnyújtott vonatfütty. A táj újra meg újra elindul. Ott ülünk Anyámmal ismeretlen asszonyok és férfiak között. Kint lassan teljesen besötétedik, a kupében felgyulladnak a sárgás fényű lámpák. És mi? Még mindig utazunk. Hová, kihez? Nem tudom.

Az útitársak időről időre megélnéknél, majd ismét ellankadó beszélgetésében Anyám alig vesz részt, többnyire csak akkor szól, ha közvetlenül hozzá fordulnak. Finom, tartózkodó modora, udvarias, de rövidre szabott válaszai nem adnak módot, vagy talán inkább elhárítják a bővebb érdeklődés lehetőségét. Velem foglalkozik, babusgat. Mikor sokszor átölel és magához szorít, nem azt a megszokott, biztonságot adó, meleg nyugalmat érzem, hanem valami szokatlan feszültséget, szorongást.

Emlékeim csupán idáig nyúlnak vissza, pontosabban innen indulnak. Az előzményekről, hogy hogyan is utaztunk fel hasonló vasúti körülmények között Kaposvárról Budapestre – tudatom nem őrzött meg semmit.

Az útitársak beszélgetései során gyakran fel-felbukkan egy ismeretlen szó. Szép csengésű és nyilván tetszik nekem, hamar meg is jegyzem: Mariazell. Lassan sejteni kezdem, hogy valamiképpen összefüggésben van az utazásunkkal, de kérdezni nem merek semmit. Egy édesanyjával egyedül élő, félénk és érzékeny, két és fél éves kislány összes belső intuíciójával átveszem a visszafogott magatartást.

A vonat sötét ablakkeretében egyre több fény jelenik meg. Kíváncsian bámulom a nagy, többemeletes házakat, a kivilágított, széles utcatorokat. Késő este van, de nem vagyok álmos. A vonat lassít, majd befut egy nagy állomásra. Bécs. Az utasok megélnékné, szedelőzködnek és sürgetnek bennünket is. Anyám csak annyit mond, hogy közbejött valami sürgős intéznivalója Bécsben, s rövidesen utánuk megyünk, azaz másnap ott leszünk mi is Mariazellben.

A kupé kiürül, ott maradunk egyedül. Anyám lehúzza az ablakot, kihajol, körülnéz, majd újra leül és vár. Lassan múlnak a percek. Egyszer csak, a vagonok mentén közeledve valaki halkán ismételt egy nevet, Anyám nevét: „Maca... Maca....” Néhány (bizonyára jel)szó váltása után már lent is vagyunk a peronon, és az ismeretlen asszony – a párt összekötője, Wágner Anna – kocsiba ültet, s visz egy bécsi lakásba.

Sötét este van. Ott állunk ketten Anyukával egy vadidegen lakásban. Most érkezünk, Anyuka magához szorít, várunk valamire. A szoba végében most hirtelen kinyílik egy ajtó és belép egy ismeretlen férfi. Látom, mosolyog és siet félénk. Anyuka lehajol hozzám és ezt súgja nekem:

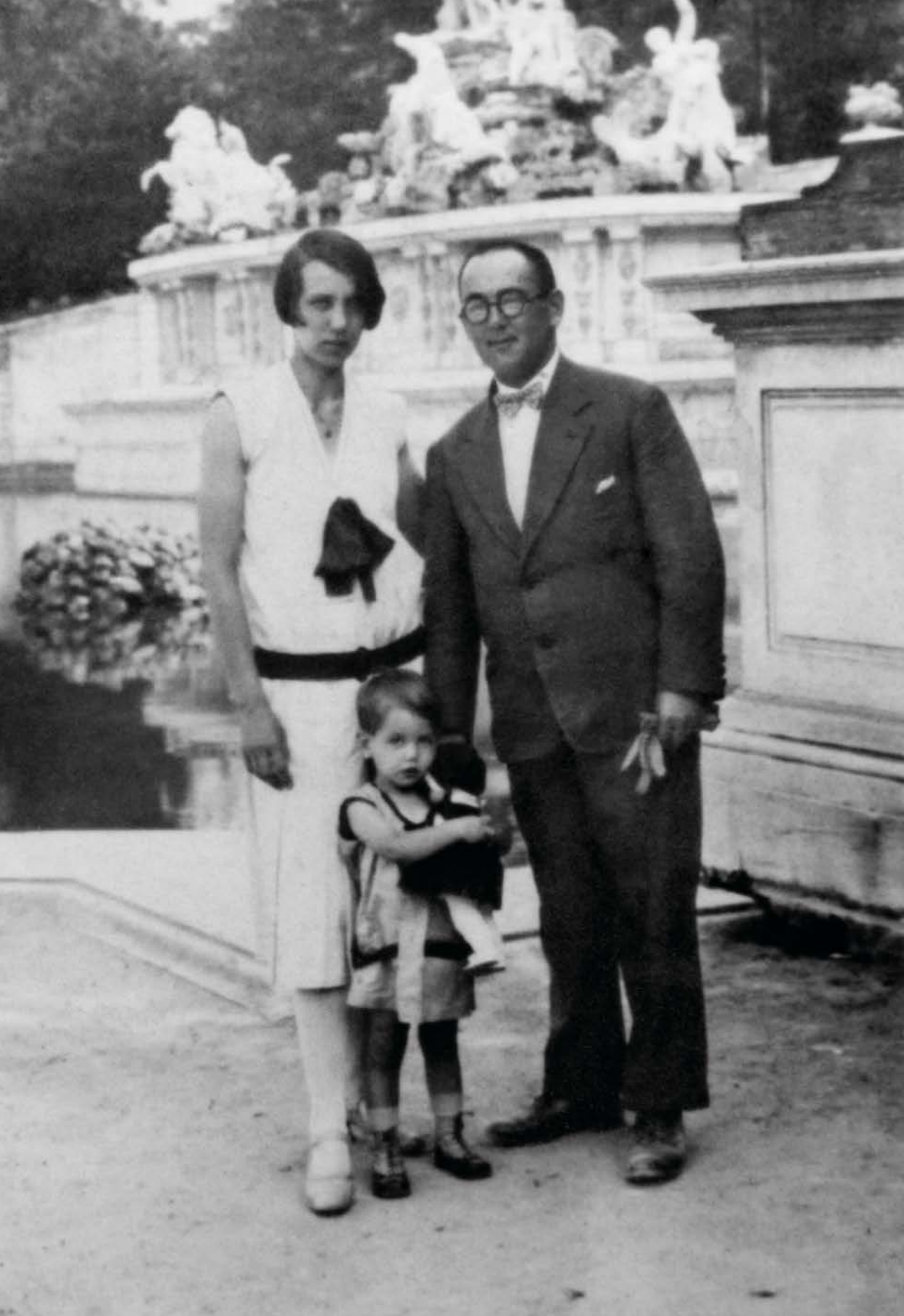
– Ő az apukád, szaladj!

A meglepetéstől nemhogy szaladni, de mozdulni sem tudtam. Ez az idegen bácsi lenne az én apukám? Emlékszem, a következő percben a karjába kapott, barátságosan villanó szemüvege mögöl barna szeme cirógatott, és finom, puha puszik közben ezt suttogetta:

– Édes kicsi bogaram, drága gyöngyöm!

A mariazei búcsúra utazó csoportba Anyám csupán azért jelentkezett, hogy ezzel az ürügyel Bécsbe utazhasson, s végre találkozhasson Édesapámmal, akit illegális munkája miatt másfél éve nem látott. Három napig tartózkodtunk Bécsben. Ekkor, két és fél éves koromban láttam először és ismertem meg Édesapámat.

(A vázlat itt véget ér – a szerk.)

1930. Az első találkozás
édesapjával, Bécsben

1937. Moszkva,
magyaros ruhában

1945. Magyarországon

1946. Férjével, Dr. Jánosi Ferencsel

1944. Szüleivel, Égető Máriával
és Nagy Imrével

A ritka önfeledt pillanatok egyike 1954-ben

1951. Szüleivel és két gyermekével

„Azok az ötvenes évek” – felvonuláson, ketten

1953. Családi boldogság 1.

1955. Családi boldogság 2.

1955. Farsangi bálban
táncol nagybátyjával,
Égető Lászlóval

1959. Börtönben ülő férjének beküldésre engedélyezett fotó, gyermekeivel

1959. A börtönbe küldött egyik képen édesanyjával és gyerekeivel

1968. Az utolsó napok, együtt férjével

1989. június 16.
A Hősök terén második
férjével, Vészi Jánossal
(fotó: MTI)

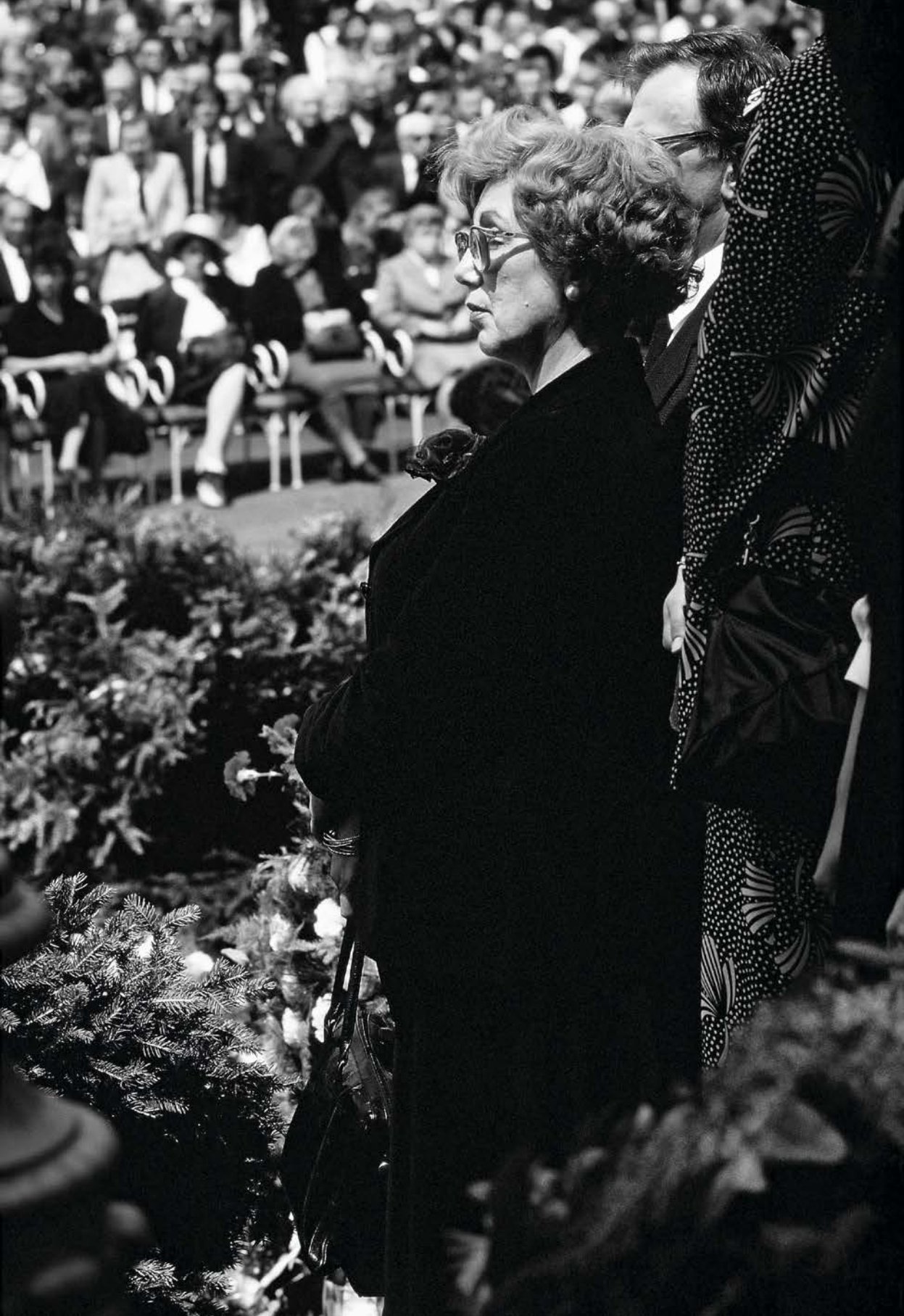

Nagy Imre családja a Hősök terén felravatalozott koporsónál
(balról jobbra: Vészi János, Benedek Imre, Nagy Erzsébet, Jánosi Katalin, Jánosi Ferenc, mögöttük Méray Tibor – fotó: MTI)

1989. június 16. Hősök tere
(fotó: Korniss Péter)

A Rákoskeresztúri új köztemető 301-es parcellájában virágot helyez el édesapja koporsójára (a mártírok gyászszertartással egybekötött temetésén – fotó: Manek Attila)

1998. Második férjével, Vészi Jánossal

MÚZEUMOK KÖZPONTI PROPAGANDA IRODÁJA
Budapest, V. József körút 16. sz. 7
IGAZOLVÁNY

Igazolom, hogy **DR. JÁNOSI FERENCNE**
fordító beosztásban
MÚZEUMOK KÖZPONTI
PROPAGANDA IRODÁJA
dolgozója
Budapest, 1962. VI. 1.
(P. H.) *J. János* aláírás

B. Sz. ny. 9080-2. r. sz. — Nyomell. 521
90 000 — Alfordi Ny. 1380-S MSZ 2151-02

Születési	év: 1927.	SZTK feljegyzések	Ervényesítés
	hely: KAPOSVAR		
Anyja neve:	EGETŐ MÁRIA	Személyazonossági ig. sz.: An-I. 319.063	19... I. negyed
			1962. II. negyed SOM
Lakcím	BUDAPEST, VI.	Jókai u. 6. IV. 2.	19... III. negyed
			19... IV. negyed
A munkabálpés napja: 1962. június 1.		SZTK törzsszám: 32.716	Üz. kif. hely sz.: —

KÖZPONTI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG
1050. Budapest, IX., Kinizsi utca 3.
Telefon 67-475
IGAZOLVÁNY

Igazolom, hogy **Dr. János Ferencné**
fordító beosztásban
Közp. Múzeum
Igazgatóság
dolgozója
Budapest, 1974. IV. 4.
(P. H.) *J. János* aláírás

B. Sz. ny. 9080-2. r. sz. (2-09-9080-002)
Nyomell. V. 10314 MSZ 2151.
Pf. 73 313084

Születési	év: 1927.	Ervényesítés
	hely: Kaposvár	
Anyja neve:	Egető Mária	Személyi igazolvány száma: AU-IV. 755 923
Lakcím	Budapest, VI.	Székely u. 43
A munkabálpés napja: 1968. I. 1.		SZTK törzssz.: 32499-26
		Üz. kif. hely: rgen

Dr. J. F. ezredes neje – MÁV-igazolvány

1962. Múzeumok Központi Propaganda Irodája

1956-os újságíró-igazolvány

1968. Központi Múzeumi Igazgatóság

2001. Édesapja szobránál a budapesti Vértanúk terén
(fotó: Rózsahegyi Tibor)

Interjúk,
beszéddek,
nyilatkozatok,
cikkek

I.

Üzenet a magyar társadalom demokratikus megújulásáért
küzdő fiatalokhoz az '56-os magyar forradalom mártírjainak
emlékére tartandó összejövétel alkalmából

*(Felolvasásra került Budapesten egy magánlakáson,
1987. június 16-án, Nagy Imre és mártírtársai kivégzésének
29. évfordulója emlékére megtartott ellenzéki összejöveten)*

Tisztelt egybegyűltek, kedves ifjúnunkások, diákok, értelmiségek!

A közmondás azt tartja: Fiatalság – bohóság, de nem így a történelem. Valamennyien tudjuk, hogy az évszázadok során mindig az ifjúság volt az, amely a legkülönbözőbb társadalmi és művészeti mozgalmakban avantgárd szerepet töltött be. Ott találjuk a haladó eszmékért való nemzeti és nemzetközi küzdelmekben, a függetlenségért, a szabadságért vívott harcok barikádjain.

Az 1956-os szabadságharcban a magyar fiatalok voltak azok, akik elsőként szálltak szembe a zsarnoki önkényuralommal, és ők voltak, akik utolsóként, akár életüket áldozva megpróbálták megvédeni nemzetünk kivívott szabadságát.

A magyar forradalmat az ármány és a hatalmas túlerő vérbe fojtotta. A kegyetlen megtorlás, a bosszú évei következtek, törvénytelen perekkel, törvénytelen ítéletekkel, tömeges kivégzésekkel. Aztán csend. A halálos csend.

Csaknem három évtized telt el azóta, de a mai napig sem tudjuk pontosan, hány szabadságharcos esett el, hány embert küldtek bitófára a vérbíróságok. Mártírjaink megszámlálhatatlanok. Nem áldozatként pusztultak el. Eszméikért adták életüket: a független, szabad és demokratikus Magyarorszáért. Azért fekszenek máig jeltelen sírokban, mert a hatalom legfőbb birtokosai még mindig ugyanazok, akik a halálba küldték őket, akik éppen ezektől, az eszméktől félnek a legjobban, és azon fáradoznak, hogy akadályozzák a gazdasági és politikai reformok végrehajtását, a magyar társadalom demokratikus megújulását. Teszik ezt azért is, mert

jól tudják: mindez el kell hogy vezessen az '56-os forradalom teljes újjáértékeléséhez, és Édesapám, Nagy Imre személyének és politikai munkásságának felülvizsgálásához és rehabilitálásához.

Azt is tudják, hogy ennek az egész magyar nemzettel szembeni, régi adósságnak a törlesztését, valamint a gazdasági és politikai reformok megvalósítását csakis új, tiszta lelkiismeretű, tiszta kezű, felelősséget vállaló emberek hajthatják végre.

Szeretném itt felidézni Édesapámnak az utolsó szó jogán elhangzott mondattöredékét, mely aggályát is tükrözi: „...Tudom, hogy lesz majd még egyszer egy Nagy Imre-per, melyen rehabilitálnak... Csak attól félek, hogy azok mondják el majd a gyászbeszédet, akik elárultak.” Édesapámnak ezt az egyik utolsó gondolatát végakarátának tekintem és vértanúhalála óta mélyen tiszteletben tartom. Ezért nincs semmi tárgyalnivalóm azokkal, akik bűnrészesek a kivégzésében.

Ehhez még azt szeretném hozzáfűzni, hogy most Édesapám, Nagy Imre jelenlegi ismeretlen sírhelyének megjelölését sem kívánom kérelmezni. De nehogy egyesek esetleg félreértse- nek, netán kegyeletsértőnek tekintsenek, ezért ezt a nyilvános alkalmat ragadom meg, hogy megindokoljam álláspontomat:

Az 1956-os forradalom és Nagy Imre neve szétválaszthatatlanul örökre egybeforrt. Az elesett szabadságharcosok, a megtorlás áldozatai, a törvénytelen perek kivégzettjei mind, valameny- nyien – ismertek és ismeretlenek – közös harcban kovácsolódtak össze, és egy ügyért, a magyar nemzet függetlenségéért haltak meg. Ezért a magam részéről a következő nézetet képviselem:

1. Az 1956-os magyar forradalom teljes újjáértékelése és rehabilitációja;
2. Nagy Imre és harcostársai, elesettek és kivégzettek földi maradványainak exhumálása;
3. Valamennyiük méltó módon történő eltemetése egyetlen közös nemzeti tömegsírba.

Még egyszer hangsúlyozni szeretném, ezzel a követeléssel csakis egy bűnösöktől meg- szabadult, megújult kormányzathoz kívánnék fordulni. Remélem, hogy talán többen is akad- nak, akik megértik álláspontomat, és ezen át eddigi hallgatásomat. Szeretném, ha így lenne.

Tisztelt hallgatóim, kedves munkásfiatalok, diákok, értelmiségiek!

A magyar társadalom demokratikus megújulásáért vállalt küzdelmekhez kívánok sok erőt és nagy kitartást. Gondolatok mindig a szabadabb holnapra, amiért harcoltok, és soha ne feledjétek nagy múltú elődeitek töretlen hűségét nemzetünk igaz érdekeihez.

II.

Nagy Erzsébet beszéde 1988. június 16-án, a párizsi mártíremlékmű felavatásának estjén

(kéziratból)

Kedves Barátaim!

Megrendülten állok itt, ezért is írtam le gondolataimat.

Apám leányaként kérek szót a mai szép megemlékezésen.

Első gondolatom az övé, az ő tiszteletére szól. Ő ad nekem jogot nézeteim és érzéseim elmondására. Nem szűnhetek meg küzdeni az emlékezetért, ahogyan nem szűnök meg szeretni őt, amíg csak élek.

A második gondolatom a harcostársaié, Maléter Pálé, Losonczy Gézáé, Gimes Miklósa, Szilágyi Józsefé, akikkel együtt áldozta életét a magyar jövőért. Szerencsésnek mondhatom magam, mert ismerhettem és szerethettem őket.

A harmadik gondolatom az ismeretlen forradalmáré és szabadságharcosé, a sokezernyi fiatalé és öregé, férfié és asszonyé, akik elestek, akiket megöltek, akik holtukban és a túlélők emlékezetében máig őrzik és megtestesítik nemcsak a magyar, hanem az egyetemes szabadságküzdelem teremtő erejét.

A negyedik gondolatom Anyámé, Égető Máriáé, aki Apám leghűségesebb társa és támasza volt mindenütt és mindenben. Szerény, visszavonult lélekkel, Apám igazába vetett töretlen hittel élt haláláig. Lehet, hogy elfogult vagyok, de azt hiszem, századunkban ő volt a magyar nemzet jelképes özvegye. Emléke legyen most velünk, ha már nem élhette meg ezt a napot!

Az ötödik gondolatom Franciaországé, a szabadság hazájáé. Ismét utat mutatott a világnak és ezzel ösztönzést adott valamennyiünknek. Otthont ad az Emberi Jogok Magyar Ligájának, amely – az ügyünk mellett kiálló nagy tekintélyű védnökök nemzetközi táborával, a Magyar Szabadságharcos Világszövetség és az önkéntes segítőtársak sokaságának közreműködésével – a mostani történelmi léptékű akciót kezdeményezte és megvalósította.

A hatodik gondolatom hazaszáll az otthon emlékezőkhöz, akik a kivégzettek tetemeit takaró, hepehupás temetői földdarabnál, vagy bárhol másutt, többen vagy egymagukban tisztelegtek – míg mi itt egy tragikusan szép emlékmű előtt. Az otthoni küzdőtársakban a folyamatosságot, a forradalom és szabadságharc eltörölhetetlen mozgósító erejét köszöntöm. És köszöntöm velük együtt mindazokat – tekintet nélkül világnézetükre és nemzetiségükre –, akik mellettünk állnak és bárhol a Földön egy világméretű békés emberi feltámadás munkásai.

Kedves Barátaim!

Vannak bűnök, melyeket az emberiség ellen követtek el. Ezek, sajnos, jóvátehetetlenek. Ahogy a régiek mondanák: „nem bocsánatosak”. Ilyen bűn az 1956 előtti, az 1956-os és az azt követő gerinctörő terror, ami egész népünket sújtotta.

A terror és az erkölcsromboló, mindenoldalú megvesztegetés csődbe ment kísérlete a magyarság megalázására, öntudatának megtörésére, megzavarására irányult. És hosszantartóan úgy látszott – sikeresen. De pontot tesz erre a korszakra a magyar nép és a világ kialakuló új állapota: az erőszakmentesség elvének előretörése az erőszak elvével szemben. Hiszem és remélem, hogy megújul a Szovjetunió, Kína, barátság és együtt haladás születik a nyugati demokráciákkal. Mindezt úgy összegezzhetjük, hogy a múlt salakját magáról leverve, felszabadultan akar élni a világ!

A hetedik, a befejező gondolatomhoz értem.

A Himnusz szavait idézem:

*„Megbűnhődte már e nép
A múltat s jövőndőt!”*

Higgyünk abban, hogy Magyarország betöltheti hivatását, amit számára Apám, Nagy Imre álmódott: Magyarország lehet szabad ország! Példa, nemcsak a harcban és áldozatban. Lehet újat teremtő eszmék és gyakorlat honosítója. Nyitott kapu Észak és Dél, Kelet és Nyugat között.

Úgy legyen!

Higgyünk abban, hogy Magyarország
betöltheti hivatását, amit számára
Apám, Nagy Imre álmódott:
Magyarország lehet szabad ország!

III.

Nagy Erzsébet levele a Történelmi Igazságtétel Bizottság elnökségéhez 1988. augusztus 19-én

Kedves Barátaim!

Azért írok levelet, mert az a tapasztalatom, hogy jobb elkerülni a fölösleges izgalmakat okozó vitákat, megelőzni a sokszor akaratlan személyes súrlódásokat. Ezek után hadd térjek a tárgyra.

A bizottság célkitűzéseit és erőfeszítéseit változatlanul tiszteletreméltónak és hasznosnak ítélem, a magam részéről azonban szeretném megőrizni személyes függetlenségemet, valamennyi Apámat és '56-ot érintő kérdésben. Ezért nem kívánok a Bizottság tagja maradni. A Bizottság munkájában ténylegesen eddig sem vettem részt. Ennek megfelelően kérem, hogy nevem a továbbiakban a Bizottság tagjai sorában ne szerepeljen. Ez természetesen éppen nem jelenti azt, hogy nem kívánok – ha a Bizottság erre igényt tart – esetenként aláírással csatlakozni a Bizottság deklarációihoz stb., amennyiben tartalom és szöveg szerint maradéktalanul egyetértek azokkal.

Nagy Imre leányaként egy sajátos helyzetben vagyok azáltal, hogy Apám személye 1956 szimbólumává változott a köztudatban. Kérem, hogy fogadjátok el a Bizottságból történő csendes jellegűnek szánt visszavonulásomat – amit az önismeret és a józan megfontolás diktál – empátikusan, és ne keressetek mögötte más indokot, mint a megjelölteket.

Szeretném a Bizottságot tájékoztatni arról, hogy Apám földi maradványainak kiadását, ahogy eddig sem kértem, a továbbiakban sem kérem, amíg '56 és az Ő emléké, valamennyi harcostársával egyetemben, a hivatalos magyar állam nem illeti nemzeti tisztelettel és kegyelettel. Engem ma már nem bánt az a tragikus kép, amit a 301-es parcella látványa nyújt, mert itt a valóság a kendőzetlen arcát mutatja. Így van ez 30 esztendeje. Ez a történelmi igazság tanúbizonysága az elmúlt évtizedek hatalmi és politikai erkölcséről. Mementó. Az én szememben a 301-es parcella ma már kegyhely, amit megszenteltek azok, akik ott nyugszanak.

Végül a nyíltság jegyében azt kérem, hogy az augusztus 23-i bizottsági ülés vezetője jelen levelemet olvassa fel az egybegyűlteket előtt.

Baráti üdvözzettel: *Nagy Erzsébet*

IV. Egy szál virágot a hősök parcellájába!

Nagy Erzsébet beszéde az alsó-szászországi
magyar szervezetek ünnepi megemlékezésén
Hannoverben, 1988. október 23-án

Kedves Barátaim!

Mindenekelőtt szeretném megköszönni a Német Szövetségi Köztársaságban élő honfitársaim Alsó-Szászországban működő szervezetének, hogy férjemmel és harcostársammal, Vészi Jánossal együtt – aki Magyarországon közismert művelődéskutató, a forradalom alatt pedig az Igazságnak, a forradalmi ifjúság és honvédség lapjának egyik szerkesztője – meghívtak magukhoz. Meghívásukkal (amit a mi kedves barátunk, dr. Edvi Péter, az Önök nevében megkapó körütekintéssel szorgalmazott) Önök lehetővé tették, hogy egy szabad országban szabadon szólhassak az 1956-os magyar szabadságharc és forradalom kitörésének 32. évfordulóján. Elfogódottá és meghatottá tesz ez. Különbem sem vagyok szónok. A kötetlen szó nem kenyerem. Közelebb áll hozzám a leírt kifejezés. Nem vagyok politikus sem. Sohasem készültem annak. Egy asszony vagyok, aki érez és gondolkodik.

A mai ünnep alkalmával két gondolatkörrel kívánok foglalkozni: 1956 értékelésével és az 1956-ot megillető nemzeti kegyelettel. Remélem, elnézik nekem, ha nem a pártatlanság mezében, hanem a magam szubjektív módján teszem ezt.

Számunkra, a szabadság oldalán állók számára magától értetődő kijelentéssel kell kezdenem: 1956. október 23-a nemzeti ünnepünk!

Mi történt Magyarországon ezen a napon?

A magyar nép békés tüntetésből kifejlődött fegyveres felkeléssel megdöntötte a magyarországi sztálinizmust!

Az 1956-os magyar szabadságharc és forradalom azóta részévé vált a világtörténelemnek. A legendás szabadsághárcok sorába emelkedett. Visszaemlékezve a hősi napokra, hetekre,

hónapokra, nem maradhatok adós a felkelés, szabadságharc, a forradalom, a sztálinizmus fogalmának értelmezésével. Az elvállalt értelmezés mindig személyes állásfoglalás. Ígérem, hogy az ünnepi alkalomhoz illő tömörséggel teszem ezt.

Nos, mit értek sztálinizmus alatt? Hogy látom ma, és hogy láttam régen? Erről kell szólnom először.

1930-ban, hároméves koromban vitt ki Bécsbe, majd onnan Moszkvába Édesanyám, hogy Apámmal együtt lehessünk. Ő akkor a magyar földkérdést kutatta a Nemzetközi Agrártudományi Intézetben. Visszatekintve látom, hogy elképesztő nyomorban éltünk. Azt is megértem, hogy Apám nemzedéke – mint később magam is – miért akart annyira hinni egy boldog jövőben. Ez az illúzió volt az egyetlen valóságos életető erő. Ez a hit mentette meg a Szovjetunió népeit a második világháborúban. Ma már azt is tudom, hogy ezt a hitet használta ki Sztálin és köre. Késérű dolog megcsalatottnak lenni, de jobb, mint hazugságban élni.

Pionír voltam, lelkes komszomolka. Úgy néztem Sztálinra, mint egy istenre. Impozáns volt, méltóságteljes, higgadt és rendíthetetlen. Szép volt a szememben ez a hóhér.

Tele voltam hittel, miközben nap mint nap tűntek el Apám barátai, a régi harcostársak, barát-nőim szülei, hozzátartozói – és nem jöttek vissza sohasem.

Én azon a repülőtéren láttam utoljára Apámat, ahonnan a szovjet titkosszolgálat 1956. november 23-án Romániába hurcolt el bennünket. A három startra kész gépből az elsőbe és elsőnek szállt fel. Ez az utolsó emlékem róla.

Ma már tudom, amit Apám halálával tanúsított, hogy a sztálini rendszer a történelmileg kialakult pártállam egyik formája. Magyarországi megfelelőjét Rákosi építette ki és Kádár restaurálta az 1956-os szabadságharc és forradalom leverésével egyidejűleg. Az átélt kíméletlen személyes tapasztalattól meggyőzve állítom, hogy a pártállam agresszív, kegyetlen és álszent. Megtévesztéssel manipulál. Népszerű szövegekkel álcázza magát. Elkápráztató kultikus külsőségeket alkalmaz. Emberáldozatok árán présel ki megalomániás gigantikus létesítményeket.

A pártállam egy szűk réteg totális uralmát megvalósító népellenes hatalmi szervezet.

A pártállam a legkíméletlenebb zsarnokságra épül. Önkényének időszakos mérséklődése a nép meghunyászkodottságától függ. A pártállam kétségtelenül erőt sugároz: az elrettentés erejét.

Az átélt késérű évtizedek mondatják velem, hogy a pártállam szolgálkat szül és szolgálkat részesít kegyeiben. Megvesztegeti, és pórázon tartja őket. A legkisebb vétségért is rápirít a cselédre, akit ha megpofozott – megalázkodásra, bocsánatkérésre kényszerít. Akit bármikor kirúg, sőt likvidál, ha nem gazsulál. Egy láncolat ez, ahol a pöffeszkedő szolga ugyanezt teszi a maga kegyenceivel, le egészen az utolsó altisztig és hivatalnokig.

A kiszolgáltatottság a rendszer általános jellemzője. A megvesztegetés, a basáskodás, a hízélgés és az aljasság uralkodó létezési és magatartási módok.

A pártállam közömbössé, fásulttá, tehetetlenné teszi a megfélemlített tömeget. Azután pedig éretlennek, kiskorúnak nyilvánítja. Az engedelmes igavonó állapotában kíván tartani mindenkit. De Apám és barátaim példáján láttam, hogyan hozza létre a reformereket, akiket

a javító szándék vezérel, és hogy kényszeríti ki az elszánt radikalizmust is. Megszületnek a bátor jellemek, akik a pártállam természetét felismerik és kiismerik.

A következő reformerek radikalizálódása szinte elkerülhetetlen. És ha ez bekövetkezett, akkor már együtt haladnak a volt reformerek és a radikálisok. Ők azok, akik a lehetőség pillanatában szembefordulnak a pártállammal. Fellépésükkel felrázzák, magukkal ragadják az elnyomottakat, akiknek elfojtott alkotóképessége, tettereje vulkánként tör ki egy olyan történelmi helyzetben, mint amilyen 1956 októberére Magyarországon kialakult.

Mit értek felkelés alatt?

Azt az eksztatikus – egyszerre lelkes, meghatott és elkeseredett – tömegállapotot, amikor az elnyomással szembeni tűrőképesség véget ér. Amikor a félelem helyét hirtelen a visszavágás spontán indulata foglalja el. Amikor az emberek még a következményeket sem mérlegelve, pusztá kézzel is nekimennek a hatalom felfegyverzett erőinek. És megtörténik a hihetetlen: rohamukkal legyőzik ezeket. A velük érzőket maguk mellé állítják.

Fraternizálnak. Együtt söprik el egy város, egy ország területén addigi uraikat. Ez történt Magyarországon 1956. október 23-án nemzeti méretekben. Ezért mondhatjuk erről a napról, hogy a magyar nemzeti felkelés ünnepe.

Mit értek szabadságharc alatt?

Azt a politikai mozgalmakkal, tömegdemonstrációkkal és fegyveres erővel vívott küzdelmet, ami az emberi szabadságjogok kivívására és megőrzésére irányul. A szabadság végső vállalását értem ez alatt, a megsemmisítésére törekvő elnyomókkal szemben. Ez a helyzet következett be 1956 októberében, amikor a megmaradt elenyésző számú államvédelmi alakulatok és a segítségükre siető szovjetek először, majd ígéretük ellenére november 4-én másodszor lendültek támadásba, hogy a kivívott szabadságot eltiporják.

A magyar nép sohasem felejt el azok hősi helytállását, akik a Corvin közben, a Kilián lakta nyában, a Széna téren és másutt, szerte Budapesten és az országban a hazafiság vérről írt történelmi példáját adták egy világhatalom túlerejével szemben. Úgy tekinthetünk rájuk, mint a régi görögök a perzsa túlerővel szemben a végsőig kitartó spártaiakra: megcselekedték, amit megkövetelt a haza!

De tovább folyt a harc most már fegyvertelenül, százezres tüntetésekkel. Ekkor játszódott le a magyar történelem legnagyobb méretű és leghosszabb ideig tartó általános sztrájkja. Ezért mondhatjuk el, hogy 1956. október 23-tól egészen a Budapesti Munkástanács felszámolásáig szabadságharc folyt Magyarországon!

Mit értek forradalom alatt?

[...] 1956-ban egy új típusú népuralom létrehozásáért folyó forradalom volt Magyarországon. [...]

Ez a tény az 1956-os magyar forradalomnak világtörténelmi jelentőséget ad.

Azt a radikális változást, mely az addig uralkodó társadalmi, gazdasági, hatalmi szerkezet, a megdöntött rendszer helyére újat állít. Ez történt 1956. október 23-tól, a felkelés győzelmétől a szabadságharc leveréséig. A diktatúra összeomlott. Szabad sajtó, szabad rádió született. Öntevékenyen szerveződő nemzetőrség, munkástanácsok, nemzeti bizottságok, újjáéledő demokratikus pártok vették kezükbe a fegyveres erők, a közigazgatás, az ipar, a kereskedelem, a mezőgazdaság – egész Magyarország jövőjének kialakítását.

Rövid ideig tartó kísérlet volt ez egy új Magyarország megteremtésére. De ez nem változtat azon, hogy 1956-ban egy új típusú népuralom létrehozásáért folyó forradalom volt Magyarországon. Ez a tény az 1956-os magyar forradalomnak kiemelkedő helyet biztosít a sztálinista diktatúrák elleni küzdelmek sorában. Ez a tény az 1956-os magyar forradalomnak világtörténelmi jelentőséget ad. Ezért emlékeznek meg ezen a napon az 1956-os magyar októberről a szabadságszerető emberek szerte a világon.

A nemzeti kegyelet ügyéhez érkeztem. 1956 leveretésétől kezdve a teljes jogfosztottság állapota, a legbrutálisabb önkény nehezedett az országra. Ezt nem lehet, sajnos – bár lehetne! – elfelejteni. Évtizedes gúzsba kötöttséget jelent ez. Elgémberedtek, elhalásnak indultak ettől a nemzet testének tagjai. Leállt a szellemi vérkeringés, megszűnőben volt a nemzet agyának vérrellátása.

A féktelen terror évei után sokat enyhült a helyzet. A hatalomnak módjában állt, hogy áttérjen a konszolidációnak titulált időszak kormányzási formájára: a „tiltás, tűrés és támogatás” eszközének változtatott alkalmazásával – cukorral és ostorpattogatással – operált ezekben az úgynevezett „jobb időkben”, amikor fokról fokra egyre inkább pazarolt és eladósodott.

Igazi változás jelei csak a Szovjetunióban lejátszódó gorbacsovi peresztrojka és glasznoszty, a sztálinizmus felszámolására irányuló következetes támadás kibontakozásával jelentkeztek. Ugyanakkorra, amikor a roppant súlyossá vált gazdasági helyzet is követelni kezdte a politika kínálta szelepek kényszerű gyarapítását. Sok minden változott, de Kádár még itt van. Nem tűnt még el a megszelídített, de sztálini metodikájú rendszere sem, bár bomladozik. Egykori hívei is új jelszavakat kezdenek hangoztatni, noha persze féltik a helyüket, félnek a változástól, s ha tudnak, tesznek is ellene.

Nem szabad Kádárt lebecsülni, noha már nem főtitkár és nem tagja a Politikai Bizottságnak. Kádár nagy bajkeverő! Vannak lekötözöttjei, nem kevesen pozícióban, és vannak megtevesztett hívei, mentegetői még mindig. Nekik mondom: Kádárnak hinni életveszélyes. 1956 novemberében írásban garantálta a szabad és sértetlen hazatérést otthonainkba valamennyiünknek, akik ott voltunk családotól a jugoszláv követségen – és Romániába hurcoltak minket. Törbe csaltak. Több mint két év múlva, 1958 decemberében jöhettem vissza Édesanyámmal, hogy csak a magunk példáját mondjam. Nagyon veszélyesek lehettünk, hogy Apám és társai kivégzése, néhai férjem, Jánosi Ferenc és küzdőtársai bebörtönzése után még ennyi ideig Calimanești-ben, egy vadászházban kellett bennünket tartani, fegyveresek és véredek őrizetében.

De hadd mondjak el egy történetet Kádárról és Apámról:

1954-ben meglátogatta Kádár Apámat, hogy hálálkodjon azért, amit kiszabadításáért tett. Kádár tudta, hogy Apám, mint akkori miniszterelnök, minden eszközzel sürgette a bebörtön-

zöttek, az internáltak, a kitelepítettek hazaengedését, rehabilitálását és kártalanításukat. Rákosista ellenfelei azonban késleltették, ahol csak tudták ezt a folyamatot. Apám ezekkel a szavakkal hátrította el Kádár köszönetét:

„Ugyan, János! Te talán másként tettél volna a helyemben?”

Kádár másként tett. Elárulta, politikából halálra íteltette Apámat, s – ha igaz a költő, Faludy György leírása, és nem csak látomás – a kivégzését is végignézte.

Kádár, akit 1956. október 23-án Apámmal együtt még a nép követelt a párt és az állam élére, még életben hagyott áldozatai közül is sokakat megtevesztett. Dubčeket és nyugati vezető politikusokat is. Ma már azonban még azoknak a híveinek is végső távozásra kellene kényszeríteniök, akiknek 1956 messze van, mert a világon sem voltak. Azoknak, akiknek kihagy vagy félrehord az emlékezete, mint Grósz Károlyé amerikai útja során, ahol egészen képtelen vádakkal próbálta meg – sikertelenül – Apám emlékét befeketíteni. Az olasz kommunista párt fiatal vezetői adják a példát: egyértelműen kiálltak '56 történelmi nagysága mellett. Ők tudják, hogy 1956 és Apám tevékenysége azokhoz az erkölcsi alapokhoz tartozik, amivel egy baloldali mozgalom tekintélye és bázisa még egyáltalán megmenthető abból a kompromittált állapotból, amibe a sztálinista diktatúrák léte taszította.

1956 elesett, meggyilkolt és kivégzett hősei ugyanúgy jeltelen tömegsírokban fekszenek ma is, mint eddig. A hatalom urai számára ez politikai és nem kegyeleti kérdés. Hiába állítják az ellenkezőjét. Ígéretéseiket nem követik a tettek. Világosan látszik a szándék: húzni az időt, amíg csak lehet.

Ám tegyék. Meddő dolog ez. A 301-es parcella ma már ugyanúgy kitörölhetetlen történelmi emlék, mint a kommünárok fala a párizsi Père-Lachaise-ben, abban a temetőben, ahol már áll a mi '56-os mártírjaink idén felavatott, sokaktól látogatott emlékműve.

Szeretném, ha ismernék családom ez ügyben elfoglalt álláspontját, amit írásban kapott meg 1988. augusztus 23-án a Történelmi Igazságtétel Bizottsága aznapi teljes ülése.

Levelemben többek között a következőket írtam:

„Apám földi maradványainak kiadását, ahogy eddig sem kértem, a továbbiakban sem kérem, amíg '56 és az Ő emlékét, valamennyi harcostársával egyetemben, a hivatalos magyar állam nem illeti nemzeti tisztelettel és kegyelettel. Engem ma már nem bánt az a tragikus kép, amit a 301-es parcella látványa nyújt, mert itt a valóság a kendőzetlen arcát mutatja. Így van ez 30 esztendeje. Ez a történelmi igazság tanúbizonysága az elmúlt évtizedek hatalmi és politikai erkölceiről. Mementó. Az én szememben a 301-es parcella ma már kegyhely, amit megszenteltek azok, akik ott nyugszanak.”

Eddig a levélrész.

Nincs kétségem abban, hogy létrehozzuk Magyarországon is a megemlékezés méltó jelképeit. Nem nehéz megjósolni azt sem, hogy 1956 a művészet nagy témája lesz. Fontosnak tartom, hogy 1956 megörökítésének ebben a módjában a maga tehetsége szerint és erejéhez mérten részt vegyen minden szabadságszerető ember, bárhol is éljen. Még fontosabbnak tartom azonban a tisztelet folyamatos kifejeződését, aminek nem lehet sem formai, sem anyagi, sem politikai akadály.

Magyarország kapui megnyíltak. A honvágy, a hazaszeretet hazahajtja a diaszpórában élőket a szülőföldre. Az egykori menekülteket éppúgy, mint leszármazottaikat. Ez nagyon szép. Még szebb a tenni akarás nyomorúságba került hazánkért – akár adományban, akár beruházásban, üzletben, ösztöndíjakban vagy más támogatásban fejeződik ki – az anyagi és szellemi fellendülés érdekében. De ez nem elég! Társuljon ehhez még egy gesztus! Egy gesztus a természetes emberi érzés egyszerűségével: kérem, hogy minden hazlátogató magyar, minden hozzánk látogató szabadságszerető ember – legyen bármelyik nemzet fia vagy lánya – vigyen egy szál virágot a budapesti új köztemető 301-es parcellájára! Tegye ezt azzal az érzéssel, mint János vitéz, aki rózsáját az élet vizébe dobja, mert a magyar tündérország bajnokai nyugszanak ott. Az ő tetteikből, hagyatékukból, tiszta szándékaik megvalósulásából sarjadhat egyedül a magyar feltámadás!

Barátaim! Egy szál virágot a 301-es parcellára mindenkitől! Egy szál virágot a nemzet sírjára! Csak egy szál virágot! Fogadjuk meg ezt!

Kedves Barátaim!

Vajon a világ hány pontján gyűltek ma össze emlékező magyarok? Hány helyen égnek az ünnep pásztortüzei? Hány helyen dalol a leverte szabadságharcok fejét újra és újra büszkén felemelő népe, a magyar – sírva, vigadva?

Mi mással fejezhetném be beszédemet, mint a Kossuth-nóta két végső sorával. Nagyon szerette Apám ezt a dalt. Most is hallom a hangját, ahogy éneкли:

„Éljen a magyar szabadság!

Éljen a haza!”

V. Nyilatkozat

Nagy Erzsébet 1989. február 5-én,
az MTV-ben elhangzott nyilatkozatának
szövegvázlata

Szeretném megragadni az alkalmat, hogy a Magyar Televízió számomra nyilvánosságot biztosít. Egy nyilatkozatot kívánok tenni a magam és családom nevében.

Néhai Édesanyámnak, Nagy Imre özvegyének, valamint családom egyetlen tagjának sem volt soha szándékában, ahogy nekem sem, az eltelt évtizedek alatt Apám hamvainak kiadatását kérni. Apám tetemének újratemetését kérésünk nélkül a kormányzat kezdeményezte. A férjem és én csak tájékoztató tárgyalást folytattunk egy alkalommal, 1988. december 21-én az Igazságügyi Minisztérium ezzel megbízott képviselőivel, álláspontjaink kölcsönös megismerésére.

Miért hangsúlyozom ezt? Mert családom és jómagam mindig 1956 történelmi helyének, Apám és küzdőtársai szerepének tárgyilagos megítéléséért harcoltunk, és nem az újratemetésért, amit természetesnek és elidegeníthetetlen emberi jognak tartottunk és tartunk.

Mi – a családom és én – a magyar történelemnek azt a szakaszát, ami 1956. október 23-tól a munkástanácsok felszámolásáig tartott, a maga teljességében mindenkor forradalomnak, szabadságharcnak, nemzeti felkelésnek ítéltük. A kivégzetteket pedig a forradalom és szabadságharc, a nemzeti felkelés mártírjaiként tiszteljük.

Úgy gondoljuk, hogy Magyarországon megindult az a folyamat, ami egy demokratikus jogállam létrehozásával egyidejűleg – meggyőződésünk szerint – 1956-ot is azoknak a nemes történelmi és erkölcsi alapoknak a sorába emeli a hazai közéletben, melyekre jövőjét építeni kívánja. Ezért, és kizárólag ebbeli hitünktől indítva tartjuk lehetségesnek, hogy még ebben az évben Nagy Imre hamvai – valamennyi harcostársával együtt, ténylegesen és jelképesen a budapesti új köztemető 301-es parcellájába (ahol jelenleg is nyugszanak) egy kollektív emlékmű alapkövének ünnepélyes letételével egyidejűleg – újratemetessenek.

Üdvözljük azt az új szellemiséget, ami a szólás- és véleményszabadság jegyében most álláspontunk nyilvános közlésének lehetőségét adott.

VI. Nyilatkozat

Nagy Erzsébet nyilatkozata
a Szabad Európa Rádió számára
1989. február 16-án

Néhai Édesanyámnak, Nagy Imre özvegyének, valamint családom egyetlen tagjának sem volt soha szándékában (ahogy nekem sem), az eltelt évtizedek alatt Apám hamvainak kiadatását kérni. Apám tetemének újratemetését kérésünk nélkül a kormányzat kezdeményezte. A férjem és én két ízben folytattunk tájékoztató tárgyalást 1988. december 21-én és ez év február 13-án az Igazságügyi Minisztérium ezzel megbízott képviselőivel, álláspontjaink kölcsönös megismerésére.

Miért hangsúlyozom ezt? Mert családom és jómagam mindig 1956 történelmi helyének, Apám és küzdőtársai szerepének tárgyilagos megítéléséért harcoltunk, és nem az újratemetésért, amit természetesnek és elidegeníthetetlen emberi jognak tartottunk és tartunk.

Mi – a családom és én – a magyar történelemnek azt a szakaszát, ami 1956. október 23-tól a munkástanácsok felszámolásáig tartott, a maga teljességében mindenkor forradalomnak, szabadságharcnak, nemzeti felkelésnek ítéltük. A kivégzetteket pedig a forradalom és szabadságharc, a nemzeti felkelés mártírjaiként tiszteljük.

Úgy gondoljuk, hogy Magyarországon megindult az a folyamat, ami egy demokratikus jogállam létrehozásával egyidejűleg – meggyőződésünk szerint – 1956-ot is azoknak a nemes történelmi és erkölcsi alapoknak a sorába emeli a hazai közéletben, melyekre jövőjét építeni kívánja.

1956, Apám és harcostársai szerepének megítélése ma ismét vízváltató szerepet játszik a magyar közéletben. Egy egész korszak – a Kádár-korszak és a folyó utóvédharcok ideje –, melyről szó van. Ennek megfelelően a történelmi értékelés megváltozása alapvetően befolyásolja így vagy úgy az érintettek sokaságát, ezen vagy azon az oldalon. Egy küzdelem ez, ami részünkről az igazi népuralomért folyik. Most békés úton történik ez, politikai eszközökkel.

Ezért, és kizárólag ebbéli hitünkből indítva tartjuk lehetségesnek, hogy még ebben az évben június 16-án, egy évvel a Père Lachaise-i emlékmű felavatása után Nagy Imre hamvai, valamennyi harcostársával együtt, ténylegesen és jelképesen a budapesti új köztemető 301-es parcellájában – ahol jelenleg is nyugszanak – egy kollektív emlékmű alapkövének ünnepélyes letételével egyidejűleg újratemetessenek.

VII. Feltámadás

Nagy Erzsébet–Vészi János újságcikke,
megjelent a párizsi Irodalmi Újság
1989. 3. számában

1989. MÁRCIUS 29.

10-kor már kinn voltunk az új köztemető 301-es parcellájában. Valamennyi hozzátartozó, felnőttek, – gyerekek – (ők is negyvenesek lassan, vagy el is múltak). Aki teheti, itt van. A szakértők, a régész, az orvosprofesszorok, a belgyógyász, hogy ha kell, kéznél legyen, a nemzetközi híró antropológus, egy szemtanú – sírásónak mondja magát –, az igazságügyi államtitkár, a büntetés-végrehajtási intézetek parancsnokhelyettese, egy ezredes, a nyomozás vezetői – mindez változó, halkán beszélgető csoportokba verődve. Időnként semmit sem hallani a Ferihegyről felszálló és fölöttünk elhúzó hatalmas utasszállító repülőgépek zúgásától. Aztán újra a beszédetől zsongó csend. A hatóságok katonai sátrakat vertek fel, kijelölték a feltárás kezdőpontját. Bár mindenkit, aki illetéktelen, távol tartanak, kívül a kerítésnél ott lapulnak az érdeklődők, sőt fotósok is az újságoktól. A nagy felkészültség ellenére voltaképpen csak egyetlen ember biztos a dolgában, a tanú, a rejtélyes sírásó. Az a vélemény, hogy először egy idős asszony teteme kerül elő a megjelölt helyen. Feltételezik, hogy alatta nyugszik Nagy Imre. A 301-es parcella kerítés felőli szélén vagyunk. Állítólag még egy tetem-sor van a kerítéshez közelebb. Igaziból máig senki sem tudja, hányan nyugszanak ebben az irdatlan tömegsírban.

A sírásók a legnagyobb óvatossággal dolgoznak. A kiszórt, kilapátolt földet egy kiterített nylonlepedőre dobálják, hogy átnézhessék. Szürke, különféle dobozok sokasága vár előkészítve a maradványok számára, és koporsók.

Múlnak az órák. Egyre mélyül a verem, amit feltárnak. Az idős asszony tetemének nyoma sincs (később kiderül, hogy azt elkönyveléshez találták ki megtevesztésül). Ülünk, állunk, körben, ahogy tudunk. Egy fémlétrán közlekednek a szakértők és sírásók. A várt iránytól ferdén eltérően végre egy szétkorhadt furnírláda nyoma kezd kirajzolódni a mélyben. A feltárás még jobban lelassúdik és még óvatosabbá válik. Már csak kis seprűvel, kesztyűs vagy pusztá kézzel dolgoznak. Nagyobb gondosság a királysírok feltárásánál sem érvényesülhetett. Egyszerre mindenki

zavartan meglepődik, mert vékony drótok kerülnek elő, amelyek láthatóan kívülről tarthatták össze a ládát. Azután textílianyomokat találnak, majd a ládán belül vastagabb drótokat, amelyek feltehetően valamilyen darócba kötegelhették a tetemet. A finom sepregetés nyomán lassan láthatóvá kezd válni a csontváz. Hason fekszik, a hatalmas földtömeg súlya alatt teljesen a talajba nyomódva. A csontok sötétsárgák, barnultak. A koponya hátoldala látszik. Szinte szétlapulva süpped arccal a földbe. Az állkapocs külön van. A karok a fej felé felhúzva, féloldalra csavarodva. A lábmaradványokon kifakult bőr félcipők, szürkésfehér nylon bokafix. A nyolc nem fogja az idő. Nem akarjuk elhinni, hogy itt fekszik előttünk az, ami a földi Nagy Imréből megmaradt. A koponyát az antropológus professzor (akit épp a feltárási munkák befejezése után, 75. születésnapjának akadémiai megünneplése előtt ért egy majdnem végzetes szélütés) alig tudja viszonylagos épségben kiemelni. (Az igazságügyi orvostani intézet igazgatója lesz majd, aki valósággal restaurálni kényszerül. Egy még 1956-ban készített és a család által titokban megőrzött protézis lesz az azonosítás bizonyítéka.)

A szemüregekből idegen talajból származó növényi maradványok bogasodnak elő. Egyértelmű, hogy nem az első, hanem legalább a második temetkezési helyet tárták most fel. Hetek telnek el, közben leváltanak négy belügyminiszter-helyettest, mire megtudhatjuk, hogy Nagy Imre, Maléter Pál, Gimes Miklós először a kivégzés helyén, az új köztemető melletti, úgynevezett Gyűjtőfogház udvarán voltak elföldelve. Ócska bútorokat húztak a hantolás tetejére, hogy elfedjék a nyomokat. Csak 1961-ben – teljesen titokban – ásták ki a bomló tetemeket az őrség tagjai, és vitték át a temetőzárás után, a kerítést kibontva, hátulról lopakodva a 301-es parcellába. És még arra is volt gondjuk, hogy igen nagy mélységbe kerüljenek – nem úgy, mint a többiek, akik 80-90 centivel kerültek a föld alá –, arra is, hogy hamis neveket anyakönyvezzenek a sírhelyekre, mint azt a bizonyos asszonynevet is, akinek áltetemet kellett volna ennek megfelelően legelőbb megtalálni, ha lett volna. Ennyire el akarták tüntetni ezeket a kiváló embereket. Ennyire bele akarták taposni a földbe azt a Nagy Imrét, akire ez az ország Kossuth Lajos óta először lehetett igazán büszke az egész világ előtt jellemessége, tiszta erkölcsisége, emberi nagysága folytán jogosultan és megrendülten. 1958. június 16-án reggel 5 óra 9 perckor akasztották fel, és 5 óra 16 perckor lépte át a halhatatlanság küszöbét. Kérésünkre a Legfőbb Ügyészségen a kivégzésről készült jegyzőkönyvet bemutatták.

A tisztességnak ismét

van arca Magyarországon.

Ez az arc Nagy Imre vonásait viseli.

[...] Igaz, hogy létezhet,

hogy van feltámadás!

1989. MÁRCIUS 31.

Ma megtalálták Gimes Miklós és Maléter Pál tetemét. A Nagy Imréével szomszédos sírban voltak. (Június 16-án, az ünnepélyes temetésen ide helyezték az '56-os forradalom és szabadságharc ismeretlen mártírjának jelképes koporsóját.) Gimes tetemének maradványai voltak

felül, alatta Maléter Pálé. A szép szál termetű katonatiszt, a Kilián laktanya legendás parancsnoka nem fért el a szabvány ládában. Tiszti cipős lábai keresztben voltak begyömöszölve. Malétert 5 óra 12 perckor akasztották fel és 5 óra 24 perckor halt meg. Gimest 5 óra 14 perckor akasztották fel és 5 óra 28 perckor állapították meg a halálát. Ugyanúgy nyugodtak 1961-ig a fogház udvarán, ugyanúgy drótozták őket össze, ugyanúgy csempészték át őket és ugyanakkor a 301-esbe, mint Nagy Imrét, ugyanúgy arccal a földnek fordítva feküdtek. (Senki sem tudja, miféle különleges megalázásnak szánt rítus ez.) Egyek voltak a halálban, az elbánásban holtuk után, ahogy egyik abban a nemes hagyatékban, amit ránk és utódainkra örökítettek.

1989. ÁPRILIS 1.

Felfedezték Szilágyi József sírját. A lábára drótozva egy kis ovális fémlapocska volt, amelybe egy pontosan ki nem olvasható számot ütöttek. Nem tudni, mire utal. Sírja semmilyen hivatalos listán nem szerepel. Egy sötétkék vagy fekete nyílonszál, talán harisnya maradványa volt még a lábszárcsontjainál. Méternyi föld lehetett rajta, cipők itt nincsenek. Sem textilnyomok, sem drótok. Látni valóan rögtön ide temették. Őt már 1958 tavaszán kivégezték. A törhetetlen jellem megtestesítője mindannyiunk szemében.

1989. ÁPRILIS 5.

Hosszabb keresés után eljutottak Losonczy Géza tetemének maradványaihoz. Okos koponyájának lefűrészelt teteje mutatja, hogy boncolták. Alsó és felső fogsorát a mellkasüregben találják meg. Bordáin látszik, hogy összetörték. Aligha kétséges, hogy a börtönben az erőszakos táplálás során (éhségstrájkot folytatott) még össze is rugdalták, vagy ki tudja, mi történt? A boncolási jegyzőkönyv szerint a halál oka: tüdőgyulladás...

1989. JÚNIUS 16.

Még éjszaka – már 16-a volt – kinn voltunk a Hősök terén. A millenniumi oszlopot beborította a rásimuló fekete gyászdrapéria. A Műcsarnok homlokzatán fehér lepel, az oszlopok itt is feketébe húzva. A lépcsősor jobb alappillérenél hegesztik a szószéket. Egy hajó-orrort formáz. A túloldalon az örökláng tartóját készítik. Egy hajó tatjára emlékeztet. Az oszlopok közé csúcsban végződő, hosszú fehér zászló háromszöge nyúlik be, közepén kiégetett hatalmas lyukkal, ami a lobogókból '56-ban kivágott címerek forradalmi emlékére utal. Grandiózus díszlet. Látszik, hogy a tervezők nem tudnak ellenállni a gyász elragadó erejének. A koporsótartók feketesége sötétlik a lépcsőkön. Mindenütt a fekete és a fehér hatalmas áradata.

Hajnaltól kezdve szállingóztak az emberek. A koporsók még nincsenek a helyükön, de már hozzák a virágokat. Végtelen szertartás veszi kezdetét. Jönnek és jönnek. 9 órától már tele a tér. A tévé fél nyolckor indítja gyászműsorát. Mintha az egész ország részt venne egy történelmi elégtétel megélésében. Százazrek töltik meg messze a környéket a Dózsa György út, a Városliget felé is. Ugyanakkor folyton változik, mozog, cserélődik a tömeg. Sugárzik a tér a napsütésben. Megrendültség, lelkesültség az arcokon. Van, aki órákon át mozdulatlanul áll. Férfiak sokasága

letérdel. Harangzúgás, autókürtölés, mozdony sípolás. Szónoklatok. Az imádság, a fogadalmak pillanata. Óriási koszorúk és szálanként hozott virágok végtelen halmaza nő. Díszőrség minden koporsónál. A díszőrségbe mindenki szeretne beállni, akit érzései, elkötelezettsége odakészítet. Nincs ehhez elég hely és lehetőség, még ha az őrség akármilyen gyorsan cserélődne is.

Benn, a Műcsarnok előterében magyar és külföldi államférfiak, fotósok, tévések, rengeteg ember, zaj, az arcokon bágyadság, büszkeség, szomorúság. Mindenfelé körülveszik a hozzátartozók épp benne tartózkodó csoportjait.

Voltaképp senki sem szervez semmit, és mindenki szervez, szerveződik. A program csak keret, mint a bő ruha. Kezdik összeszedni a halottvivők a koszorúkat. Viszik lassan a koporsókat. Elindul a halottszállító autók hosszú sora, nyomukban a hozzátartozók kopott gépkocsijaikban. A haladási útvonal mellett végig áll az emberek sorfala. Van, aki nemzetiszínű szalagot feszít szét a két karjával, mások gyászszáslót lobogtatnak. Van, akinek tüzel az arca a diadal örömetől, hogy ezt megérte. Van, aki sír. Mindenki önmagát adja.

A temetésnek nincs szokványos liturgiája, szinte önmagát formálja, mint a természet. A nap tűz, azután eső közeledik, távol vihar dörög, csepegni kezd az eső, majd ismét keményen éget a nap. Egymás után 6-8 név és foglalkozás hangzik el. Rengeteg a munkás. Szinte mindegyik huszonéves. Az egykori fogolytárs színészek felváltva idézik a kivégzett hősöket, a fáklyatartók az égre kiáltják: – Itt vagy közöttünk! – ... – Velünk maradsz! – ... A nevek felidéznek az arcokat. Látjuk a halott sereget. A névsort beszédek váltják, amikor a valóságosan is eltemetésre kerülők koporsói a halottvivők vállán sírjaikhoz indulnak. A magyar szabadság emlékhelyévé vált földbe tér vissza Gimes Mikós, Losonczy Géza, Maléter Pál, Nagy Imre, Szilágyi József. A papok kara imádkozik. Minden felekezet a maga halottját közösen búcsúztatja. Nagy Imre sírjánál és az ismeretlen forradalmár jelképes hantjánál a Szózatot éneklük. A Politikai Foglyok Szövetsége lerakja a majdani emlékmű alapkövét a hősök kopjafákkal borított ligeténél. Lassan széled szét a tömeg. Már alkonyodik, ferde sugarak özöne ömlik szét a virághalmok szivárványszalagján, ami körbefutja-fonja az egész hősi temetőt.

1989. JÚNIUS 26.

Tíz nap után ma délután megyünk ki először a temetőbe. Barátoktól, ismerősöktől, idegenektől egyaránt halljuk, hogy az emlékhelyet szakadatlanul látogatják. Az emberek, gépkocsik sorát a tévé is többször mutatta. Szürke az ég. Óriási felhőszakadás kerekedik. A kopjafák a nedveségtől a különös nappali sötétségben csodálatosan fénylenek. Az autók tompított lámpákkal, lépésben közlekednek.

Meg-megállnak. Esik. Esik. Zuhog. Az autók sora halad, lassan halad. Az egyik kanyarban előtűnnek, a másikban eltűnnek. Magyarok, külföldiek, budapestiek, vidékiek – mindenünnen jönnek. Jönnek a helytállás, a következetesség, az emberségbe vetett hit kegyhelyére.

A tisztességnak ismét van arca Magyarországon. Ez az arc Nagy Imre vonásait viseli.

Június 16-a nem temetés volt, hanem a nemzeti öntudat, a nemzeti méltóság, az európai emberi értékek belülről fakadó tiszteletének igaz feltámadása.

Igaz, hogy létezhet, hogy van feltámadás!

VIII.

Nagy Erzsébet beszéde az Emberi Jogok Magyar Ligája párizsi szervezetének, a Magyar Szabadságharcos Világszövetség francia tagozatának és a Corvinus Magyar Kulturális Egyesület ünnepségén Párizsban, 1989. március 15-én

Kedves Barátaim!

Magyarnak Párizsba jönni mindig nagyszerű dolog!

Ady Párizsa! Petőfi Párizsa! A forradalmak Párizsa!

Párizs olyan nekünk, mintha a miénk volna, magyaroké.

Mit mondjak még? Itt Párizs közelében nyugszik csodálatos fejedelmünk, II. Rákóczi Ferenc szíve. Egy uralkodóé, akinek zászlaján ez a két szó lobogott:

„Pro libertate!” – A szabadságért!

Ez rég volt, de ugyanígy van ez ma is. Itt jelenik meg, mint a forradalmi folytonosság jelképe, az emigráció egyik legfőbb szellemi tápláléka, a párizsi Irodalmi Újság, ami annyi biztatást és erőt adott nekünk a távolból; nekünk, otthoniaknak a legnehezebb időkben. Itt jelentek meg az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc igazságát a világnak újra és újra felmutató önálló történelmi és szépirodalmi művek, itt jelennek meg a párizsi Magyar Füzetek, innen szólhatott Apám nyomtatásban és hangszalagokon a Föld magyarjaihoz, meggyilkolása óta is elevenen hatóan.

Hogy lehetséges ez?

Lehetséges, mert olyan önfeláldozó, fáradhatatlan barátaink élnek itt, akik munkájukkal, adományaikkal – kitől mi tellett –, de valamennyien szívvel és ésszel, a szellem és a tett erejével szolgálták és szolgálják a magyar ügyet. Mi, otthoni magyarok büszkék lehetünk arra, hogy a forradalom valóságos nagykövetei élnek, munkálkodnak itt értünk. Bocsássák meg, hogy nem említhetek meg itt név szerint mindenkit, akit megillet, mert akkor ez a névsor maga kitehetné a beszéd idejét. Ők voltak azok, valamennyien együtt, Franciaországban élő magyar

férfiak és asszonyok, akik más országok magyarjaival és a szabadság más nemzetekhez tartozó barátaival összefogva megteremtették 1988 júniusára az 1956-os magyar szabadságharc és forradalom első emlékművét, a jelképes sírt a párizsi Père-Lachaise-ben.

1848. március 15-ét ünnepeljük ma itt. Március 15-e mindig egy olyan ünnep volt, amit nagyon szerettem. Szerettem a nemzeti színeket, a kokárdát, amit ilyenkor Apám a hajtókéjára tűzött. És persze Anyám is – aki igazi magyar honleány volt – és én is. Sugárzó, tavaszi ünnep volt nekem március idusa. Most is az ifjúkori érzések törnek fel belőlem. Teli volt március 15-e meghatottsággal, hittel, lobogással, tavaszi érzésekkel, nagy várakozással a beteljesülésre.

A múltról beszélek, és a jelenre gondolok. A jelen pedig rögtön a jövő képét villantja fel. Mit is ígér a holnap? Egyszerre aktuális a múlt, a jelen és a jövő. A sodrásban vagyunk.

1848 februárjának végén Párizsban lobbant fel a forradalom lángja. Elsöpörte végképp a Bourbonok uralmát, és kirobbantotta a forradalmakat a szabadságra éhes Európa számos országában. Március 13-án Bécsben, március 15-én Pesten győzött a szabadság.

De mi a különleges jelentősége a mai március 15-ének?

Változnak az idők, de most is történelemformáló helyzetben élünk. Itt ünneplünk, és közben szeretettel és aggóató reménnyel gondolunk az otthoniakra, akik biztonnyal ránk is gondolnak, és a világ magyarságának jelenlétét is érzik a felemelő pillanatokban. Együtt vagyunk valamennyien magyarok ebben az egyidejűségben. Mert ez a mai nap az, melyen ezt az évfordulót hosszú évtizedek, az elnyomott nem-

zeti érzés hosszú évtizedei után először kísérelhetik meg reménytelibben ünnepelni a magyarság alternatív szervezetei is odahaza – egy már kikényszerített viszonylagos szabadság még szűk keretei között. Külön-külön, ki-ki elképzelése, hite és ideái szerint, vagyis mindenki a maga hite és érzése parancsolatára, tehát nem a totális pártállam nemzeti színű pátense, hanem a szívek nemzeti egysége alapján.

Aggóató szeretnénk, ha szép lenne az ünnep, ha nem zavarná meg a hatalom okatlan erősködése, ha mentes lenne az éretlen nemzetieskedéstől, ha nem lennének kilengések, ha lenne végre egy parányi jókedv és derű, ha kifejezné ez a nap a nemzet teremő gondolatát.

A mai március 15-e is része egy szívós küzdelemnek, ami Magyarország átalakításáért folyik. Elindultunk egy új, egy békés úton, ami a politikai harc eszközeivel kívánja eljuttatni hazánkat az alkotmányos népuralomhoz. Mégpedig a szellemi felemelkedés, a nemzeti gazdagság, és nem az erkölcsi és anyagi szegénység alapján. Az egyetemes szabadság, és nem az egyetemes elnyomás alapján. A magyar nemzet szeretne rálépni arra az útra, amit

A mai március 15-e is része egy szívós küzdelemnek, ami Magyarország átalakításáért folyik. Elindultunk egy új, egy békés úton, ami a politikai harc eszközeivel kívánja eljuttatni hazánkat az alkotmányos népuralomhoz.

a szorgalom és a becsületes munka, a nézetek kölcsönös tisztelete, a türelmetlenség helyett a tolerancia jellemez. A magyar nemzet el akar jutni – annyi szenvedés után – ahhoz a kiindulóponthoz, amit a magasrendű eszmei európaiság jelent. Ennek az útnak politikai, jogi, erkölcsi alapzatát olyan történelmi vívmányok alkotják, mint az 1848-as alkotmány, mint a kiegyezés, a századvég és századforduló liberalizmusa, a magyar tudomány, a magyar művészet, a magyar munkás- és parasztmozgalmak erényei, eredményei az élet jobbá és szebbé tétele, a munka felszabadítása terén. Ennek az útnak adja alapzatát minden humanista törekvés, ami annyi vereséget szenvedett el, és mégis bennünk él töretlen jobbító szándékként napjainkig.

Mi adja, mi adhatja a magyarnak a tartást, ami nélkül nem lehetne reményteli e célok megközelítése? Hogy lehet, hogy fészünkben főnixként elégve, megifjodva feltámadunk?

Az öntudatról beszélek. A magyar nép öntudatának századok óta a szabadságküzdelmek és forradalmak adják azt az erőt, ami a zsarnokság leküzdésére újra és újra képessé teszi. Ilyen kincsünk nekünk 1848–49, és ilyen megrendítő és éltető csodaforrás számunkra az 1956-os szabadságharc és forradalom. Ezért, ahogy eleink nem engedtek a '48-ból, mi sem engedhetünk az '56-ból!

Szabadság és függetlenség – ez a mi jövőnk záloga.

A szabadság az emberi és a szabadságjogok valódi – és nem látszat szerinti – gyakorlását, a függetlenség a nemzetek közötti elhelyezkedés szuverén megválasztási lehetőségét jelenti – a magunk, és nem a mások akaratából!

Követelnünk kell, ki kell harcolnunk és megőriznünk a népszuverenitást. Minden hatalom és minden jog forrása a népakarat, ahogy minden hatalom és jog alávetettje a népakaratnak.

Követelnünk kell, ki kell harcolnunk és megőriznünk a népképviselők szabad választását, a népképviselői országgyűlést, az országgyűlésnek felelős kormányt, a független esküdtszéki bíráskodást.

Én csak a magam véleményét mondom, de meggyőződésemet, azt hiszem, itt mindenki elfogadja: el kell törölni Magyarországon is a halálbüntetést! Humanizálni kell a büntetés-végrehajtást, a fegyveres erőket – a honvédségnek és a rendőrségnek – pártatlanoknak kell lenniök.

'48 és '56 hagyományaként követelnünk kell alkotmányos testületként a nemzetőrség felállítását. A lakosságnak nem csak független szakszervezetekre van szüksége gazdasági helyzetének védelmére. A lakosságnak nem csak pártokra, tanácsstagokra és képviselőkre van szüksége helyi és országos társadalom-, gazdaság-, művelődés- és szociálpolitikai akaratának kifejezésére. A lakosságnak önvédelemre is szüksége van minden hatalmi vagy alvilági visszaélés és gengszterizmus ellenében. A nemzetőrség pedig állampolgári jogon szerveződő önvédelmi testület.

Biztosítani kell minden állampolgár számára a művelődés, a kultúra, a korszerű életmód megteremtésének általános lehetőségét, hogy felvértezzük az eldologiasodással, az elközhözösödéssel és elszívárosodással szemben.

Érvényt kell szerezni a személyes becsület, az élet, az egyéni, a kollektív, az állami tulajdon, a gyermekek, az elhagyottak, a gyengék és szegények, az öregek, a környezet és a természet védelmének.

Védeni kell, és minden eszközzel biztosítani a gondolkodás, a véleménynyilvánítás szabadságát, a szabad kommunikációval és a kommunikációs közvetítő eszközök szabad használatával. Ma is igaz, mint minden időkben, hogy a szellemi szabadság a rabtartók legnagyobb ellenfele.

El kell érünk, hogy az új választások, az új alkotmány alapján összeülő új országgyűlés iktassa törvénybe az 1956-os forradalom és szabadságharc, apám és valamennyi harcostársa emlékének tiszteletét. Október 23-át pedig tegyék nemzeti ünneppé, munkaszüneti nappá, ahogy ez most már áll március 15-re.

Kedves Barátaim!

Csak érzékeltetni kívántam, hogy 1848 és 1956 hagyatéka roppant változó világunkban is mennyire elevenen időszerű. Meg kell hajtánunk az emlékezés zászlaját azok előtt, akik életüket adták a szabadságért, akik vállalták sorsukat, a börtönt, az üldöztetést, a száműzetést.

Nem szabad őket sohasem elfelejtenünk. Hűnek kell maradnunk művekben és tettekben rájuk maradt hagyatékukhoz. Le kell tennünk a kegyelet koszorúit a '48-as emlékműveknél, nem lehajtott fővel, hanem kiegyenesedve! A 301-es parcellában és ismeretlen helyeken nyugvó '56-os hősökre gondolva, magunkat kihúzva kell felidéznünk azt az erkölcsi, eszmei tanítást, amire építve előbbre juthatunk.

'48 és '56 emléke ma már a nemzet tudatában együtt él, mint a képeslapon, amit a napokban hozott címünkre a posta hannoveri barátainktól. Két portré van rajta egymás mellé helyezve, gróf Batthyány Lajos és Apámé, Nagy Imréé. A felirat pedig:

„Magyarország mártír miniszterelnökei”

Milyen találékony a magyar! Milyen meghatóak ezek a képeslapok, mint ez, vagy amely a Père-Lachaise-ben lévő emlékművet ábrázolja! Apróságnak tűnik, de nagy szolgálatot tesz mindenki '56 és a nemzeti tradíciók közös ügyének, aki ilyen képeslapon haza ír, s ezen apróságból – gondolom – még újabbak születnek. De kérem, hogy ne feledkezzenek meg arról sem, amikor személyesen haza jönnek – és nyerjék meg erre a hozzánk látogató külföldieket is –, hogy vigyenek a 301-es parcellába egy szál virágot! Ne feledjék a lélek parancsát: egy szál virágot a nemzet sírjára!

Vigyünk virágot a holtak tiszteletére! Emlékezzünk a hősökre, akik nekünk apák és testvérek voltak! Segítsük valamennyien adományainkkal egy méltó emlékmű létrehozását a 301-es parcellában, amelyre minden áldozat neve felkerül. A szeretteink voltak ők, akik örökké hiányozni fognak. De forduljunk ugyanakkor azok felé is, akikért áldozatukat meghozták: küzdjünk a ma emberéért és egy jobb, egy boldogabb Magyarországért!

Kedves Barátaim!

„Vigyázó szemetek Párizsra vessétek” – írta Batsányi, a forradalmár költő, és ugyanígy Párizsra függesztette tekintetét Petőfi, akinek vérében lüktetett a nagy francia forradalom, melynek 200. évfordulóját ünneplik idén nemcsak Franciaországban, hanem mindenütt a népek. Mert mi mást szeressünk, ha nem a szabadságot, az egyenlőséget, a testvériséget!

1956. november 7-én, szerdán (12., egyben utolsó számában), a még harcoló Budapesten a rádióból vett értesülése alapján arról adhatott hírt a magyar forradalmi ifjúság és honvédség lapja, az Igazság, hogy Franciaország gyászol. Gyászol a magyar forradalom és szabadságharc eltiprása miatt. Fekete lobogók alatt vonul a tömeg a Champs Élysées-n.

Ez Párizs! Ez a testvériség!

Nagyon köszönöm, hogy az Emberi Jogok Magyar Ligája párizsi szervezete, a Magyar Szabadságharcos Világszövetség francia tagozata, a Corvinus Magyar Kulturális Egyesület jóvoltából itt lehetek férjemmel, Vészi Jánossal együtt az idei március 15-re Párizsba egybe-
gyűlt magyarok között. Szívből köszönöm, hogy szólhattam ezen az ünnepélyen ebben a városban, ilyen magyar közönség előtt, egy olyan időpontban, amikor egy jóra vezető fordulat látszik a világon megszületni, bár meg kell még küzdeni érte erősen.

Mélyen megtisztel, hogy a magyarság történetének egy hajnali pillanatában adhatok hangot közös hitünknek, hogy közeledik a nap, mikor az 1956-os magyar szabadságharc és forradalom mártírjainak emléke előtt magyar földön, a 301-es parcellában (ahol évtizedek óta nyugszanak megkínzott, meggyalázott tetemeik), ünnepi módon tiszteleghetünk.

Megható, hogy egy olyan történelmi pillanatban szólhatok, amikor remény van Magyarországon megújulására. Egy olyan történelmi pillanatban, amikor – ha a szabadság akarásában kitartunk – visszatérhetünk Európába.

Végezetül legyen szabad Irinyi József szavait idéznem, a híres 1848. március 15-i 12 pont első mondatát, egyben a szabad magyar sajtó első termékének címét:

„Mit kíván a magyar nemzet?

Legyen béke, szabadság és egyetértés!”

A 301-es parcella

IX. Az apa meg a lánya

Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben,
1989. május 2-án, készítette *Kurcz Béla*

– Mikor látta utoljára az édesapját? – ez a kérdés, amire mindenki kíváncsi, s amit senki sem mulaszt el megtudakolni.

– Törbe csalásunk után, 1956. november 23-án, amikor a KGB emberei Romániába hurcoltak el bennünket, felrúgva minden egyezményt, megszegve a közös jugoszláv–magyar megállapodásokat, meghazudtolva vezető politikusok ígéretét, nyilatkozatát. A sötétbe burkolódzó mátyásföldi katonai repülőtéren várakozó három, startra kész, kivilágított gépből az elsőbe elsőként szállt fel apám. Ez az utolsó emlékem róla. Ezerszer is felvillant álmomban ez a kép, s minduntalan belém hasít a fájdalom: búcsút venni sem tudtunk...

A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN

Csak a sors iróniája lehet, hogy amikor fölcsengetek a lakótelepi, tízemeletes bérház kaputelefonján, ujjam a Nagy Imre névnél akad meg. Vannak hátborzongató véletlenek. De egy emelettel följebb lakik Nagy Erzsébet, a néhai miniszterelnök leánya, aki – ha jól számolom – annyi időse, mint édesapja volt 1958-ban, kivégzése idején.

A bejárati ajtón több név is olvasható, így a Jánosi is, utalva – ahogy mindenki hívja – Zsóka asszony első férjére, Jánosi Ferencre, az antifasiszta, partizán lelkes főhadnagyra, a Magyar Újság frontmunkatársára, az új honvédség szervezőinek egyikére, a népművelési miniszter egykori helyettesére, a Hazafias Népfront hajdani főtítkárára, akit később a Nagy Imre-perben ítélték el; s tábla jelzi Vészi János nevét is, aki Nagy Erzsébet második férje, tanár, az OPI tudományos tanácsadója, 1956 előtt pedig – a sajtóból való eltávolításáig – a Magyar Nemzet munkatársa volt, majd a népfelkelés idején az Igazság egyik szerkesztője.

Bár Nagy Erzsébet az utóbbi években – a nyugati magyarság hívására – sokfelé megfordult a világban, s különféle évfordulós ünnepségeken nagy hatású beszédeket tartott, az interjúktól többnyire elzárkózott, mert óvakodott attól, hogy saját személyét állítsa előtérbe. Hosszú évekig forró volt körülötte a légkör, mégis jobban szerette magát távol tartani a politikától.

Már amennyire sikerülhetett, hiszen akaratlanul is részese volt az eseményeknek, a történelem sodrában élt, de – hangsúlyozza – nem volt alakítója annak, csupán elszenvedője a következményeknek.

– Különösebben soha nem politizáltam – mondja. – Tagja voltam ugyan a pártnak, de elenyészően rövid ideig, mindössze négy esztendőn át. A Vengrija–Hungary című kétnyelvű lap orosz nyelvi szerkesztőjeként, '52-ben lettem párttag. 1955-ben én is áldozata lettem apám kizárásának a pártból. Az emlékezetes márciusi határozat után átszervezés címén bocsátották el a legtöbb embert, főleg azokat, akik nemcsak Nagy Imre oldalán álltak, de ki is tartottak mellette. Ekkor kerültem az Akadémiai Könyvkiadóhoz.

– 1956 októberében is az Akadémiai Kiadónál dolgozott?

– Igen. Ott voltam akkor is, amikor megalakítottuk a forradalmi bizottságot.

– A Nagy családot miként érintették a forradalmi napok?

– Miután édesapám a hívó szóra október 23-án délután elment, a férjem is természetesen legelkísérte, hiszen nemcsak jó barátja, hanem legbensőbb tanácsadója és bizalmasa volt. Jánosi mellé is maradt mindvégig. Én a gyerekekkel, Ferkóval és Katival átköltöztem anyukáékhoz, hogy a szorultságban valamennyire együtt legyünk. Napokig egyszerűen nem tudtunk semmit a férfiakról, bár a telefon működött. A pártközpontban voltak, és nem hívták őket a telefonhoz. Folyton tárgyaltak, ülésseztek, s ez mind fontosabb volt akkor, mint a család. Nem is jártak haza. Egyik alkalommal már túlzottan idegesek voltunk. Gondoltam hát egyet, s mivel Münnich Ferencet gyerekkorom óta jól ismertem, apám jó barátja volt és sokat lovagoltatott a térdén, hát őt hívtam a telefonhoz. Mit ad Isten, sikerült vele beszélnem. Ő egy kicsit fontoskodott, hogy történelmi időket élünk, meg nincs idő a diskurálásra, de igyekezett megnyugtatni is...

MÜNNICH, A JÓ BARÁT

– Honnan volt Münnichhel ez a szoros barátság?

– Tulajdonképpen 1918-ból, még az orosz hadifogság idejéből ismerték egymást. Aztán sokat jártak össze. Felesége, az orosz–német származású Ella Ivanovna eléggé beteges teremtés volt, s amikor Münnich bácsi elment a spanyol polgárháborúba, ránk bízta az asszonyt. Mi gondoztuk, ápoltuk. A moszkvai évek alatt apám sokszor átment hozzájuk, mert nekik volt világvevő rádiókészülékük: együtt hallgatták Budapestet a késő esti órákban. 1941-ben aztán egyszerre vonultak be a hadseregbe is, Ella Ivanovna pedig velünk evakuált Szibériába. Számomra életem egyik legnagyobb emberi csalódása Münnich. Sok ember segített rajtunk, mellénk álltak a nehéz napokban, barátok, ismerősök és ismeretlenek, de voltak, akik romániai

internálásunk után, vagyis már apám halálát követően átmentek az utca másik oldalára, amikor megláttak, s félrefordították a fejüket. Most meg ugyanezek odajönnek köszönni, s a kezemet szorongatják... Emlékszem, 1954-ben Kádár hálálkodott apámnak azért, amit kiszabadításáért tett. Jól tudta, hogy apám minden eszközzel sürgette a politikai okokból bebörtönzöttek, az internáltak, a kitelepítettek hazaengedését, rehabilitálását és kártalanításukat. Rákosista ellenlábasai viszont késleltették ezt. Apám Kádár köszönetét elhárította: „Ugyan, János! – mondta. – Te talán másként tettél volna a helyemben?” Másként tett.

– És Münnich?

– 1958 decemberében végre a halálraítéltek és kivégezettek családtagjait is vonatra ültették Romániában. A gyerekeket már korábban sikerült hazaküldeni Pestre, mert nem lehetett kiszámítani, meddig húzódik száműzetésünk. Mivel egyik lakásunkba sem költözhattunk vissza, nagybátyáméknál, a Balzac utcában húzódtunk meg mindannyian. Nemsokára felbukkant egy belügyes tiszt, akinek arra szólt a megbízatása, hogy lakásügyünket elrendezze. Egyszer-egyszer a lepecsételt régi otthonunkba is beengedett, hogy néhány személyes holmit magunkhoz vegyünk. Akkor elégettem meg a dolgot, s több helyre is írtam levelet, például a miniszterelnöknek, vagyis Münnich Ferencnek. Jogász barátok ugyanis felvilágosítottak, hogy bár apámat vagyonekobbzással is sújtották, de – ha a törvényességet betartják – az nem érintheti anyám részét. Leginkább azt akartam elérni, hogy visszaköltözhessünk valamelyik bérelt lakásba, az Orsó utcába.

– Kapott választ?

– Olyat, hogy csak, na! Belügyes istápolónk egy szép napon azzal állított be, hogy most pedig elmegyünk a Gyorskocsi utcába, mert egy magas rangú személy óhajt beszélni velem. A Fő utcai törvényszék hatalmas épülettömbjének hátsó felében, a második emeleten bevezettek egy párnázott ajtón. Az illető ezredesi rangban volt. Bemutatkozni elfelejtett, később tudtam meg, hogy Korom Mihállyal volt dolgom. Ő volt akkor a parancsnoka ennek az „intézménynek”. Azt kapta feladatul, hogy megfélemlítsen, és rendre utasítson. Alaposan leteremtett, prepotens hangon kioktatott, miért zaklatom levelekkel az elvtársakat, miért nem hagyom őket nyugodtan dogozni. Elmagyarázta: Münnich elvtárs szólt, hogy beszéljenek a fejemmel. Tehát inkább feljelentett, mintsem segített volna rajtunk, mondjuk, a több évtizedes családi kötődés okán. Ekkor parázs vita kerekedett közöttünk Korommal, mert felháborított, hogy Münnich így bánt el velünk. Az ezredes nekem támadt: semmiféle követelésünk nem lehet, ott fogunk élni, ahol kijelölik, azt kapjuk vissza, amit jónak látnak, s ha vaságyon fogunk aludni, azt is megköszönhetjük. Elvesztettem a türelmemet, s lesmasszeroztam, a pimasz, pökhendi magatartását pedig visszautasítottam. Végül elbocsátott. Az a belügyes, aki kísért, halottsápadtan jött ki velem a folyosóra, s együttérzően rebegte, ő még ilyen kiabálást nem hallott ebből a szobából, nagyon izgult értem, hogy ezt élve megússzam.

– Hol került végül is fedél a fejük fölé?

– Az Akácfa utca 6. szám alatt.

– Munkához is jutott?

– Pár hónapba beletelt, mire el tudtam helyezkedni. Először a Műszaki Fordító Irodához küldtek, azon az alapon, hogy fél évig műszaki főiskolára jártam Moszkvában apám emigrációja idején. Az igazgató ecsetelte, mi lenne a feladatom, s azt is az orromra kötötte, náluk sok ilyen pettyes ember dolgozik már. Tudtam, hogy még a kenyérre valót sem fogom tudni ott megkeresni, pedig a családomat is nekem kellett eltartanom, hiszen a férjem börtönben ült. Elhatároztam, a sarkamra állok, s magam keresek munkát, bár tisztában voltam vele, a nevem miatt ez nem lesz könnyű. Alighogy megtudták, hogy be akarok állni a gép mellé egy textilgyárba, azzal leptek meg, hogy az Iparművészeti Múzeumnak éppen egy orosz fordítóra van égető szüksége. Az első napon, mikor munkára jelentkeztem, az intézmény párttitkára magához hívatott, s közölte, hogy bár felvettek, mert rájuk telefonáltak, de nem járhatok be a munkahelyemre, otthon végezzem el a rám bízott feladatot, nehogy a körülöttem kialakuló csoportosulás miatt nemkívánatos politikai központtá váljon a múzeum. Ily módon tizenöt esztendeig ki voltam tiltva a munkahelyemről. Először persze jól jött, hogy esténként foglalkozhattam a munkámmal, miután kisgyerekeim voltak, anyámat pedig súlyos szívbetegség gyötörte. De aztán felnőttek a gyerekek, s egyre többen voltak távol, anyám külön költözött, a férjem meghalt, s mind jobban hiányzott a közösségi élet. Akkor már itt laktunk a telepen, s lassanként klausztrofóbia alakult ki bennem. Lementem az utcára, felültem a 7-es buszra, s bár semmi úti célom nem volt, elzötyögtem a Bosnyák térig, meg vissza Kelenföldre, mert addig legalább emberek között voltam. Aztán csoda történt: Jóború Magda emberségének köszönhetően másodálláshoz jutottam a Széchényi Könyvtárban, végre emberek között dolgozhattam, s mégsem tört ki palotaforradalom. Később ezen felbátorodva a Központi Múzeumi Igazgatóságon megbíztak egy 250 példányban megjelenő kiadvány szerkesztésével: saját belátásom szerint válogathattam össze az országos vonatkozású múzeumi híreket. De aztán nemsokára kettéhasadt az intézmény, s a hírlevélnek is befellegzett. A Népművelési Propaganda Iroda felé orientálódtam, ahol az a Nemes Iván volt az igazgató, akit 1955-ben azzal bíztak meg, hogy a Lapkiadónál rendet csináljon, s aláírja a felmondóleveleket. Úgy tűnik, lelkiismeret-furdalása lehetett, mert felvett a terjesztési osztályra, s azzal hitegetett, hogy a Műzsák című laphoz kerülök. Aztán ebből nem lett semmi, s a végén már csak borítékok címzését bízták rám...

ÁRNYÉKBAN ÉLVE

– Mikor szabadult Jánosi Ferenc a börtönből?

– 1960-ban. Közben súlyos beteg lett, úgyhogy megint „zaklattam” az elvtársakat: egészségi állapotára tekintettel függesszék föl börtönbüntetését. De az igazságügyi miniszter azt közölte, nem tud erre tekintettel lenni. Ez 1959-ben történt. Egy évre rá a rádióból értesültem arról, hogy részleges amnesztiát hirdetett a kormány április 4-e tiszteletére, s beolvastak néhány nevet. Köztük volt a férjemé, továbbá Haraszi Sándoré, Déry Tiboré, Háy Gyuláé. Április elsején engedték ki őket. Egész álló nap Vácott ingáztunk a presszó és a fegyház között, nehogy

elmulasszuk a találkozást. De csak sötétedéskor nyílt ki a kapu. Felültünk a buszra, s olyan szörnyű volt minden. A férjemen lötyögött a ruha, alig ismertem rá. Később mesélt apuról, a tárgyalás lidércnyomásáról, Vida bíró lehengerlő embertelenségéről, elmondta, hogy az egészset filmre vették, hogy apámat mindvégig nem tudták megtörni, mert rendkívül keményen viselkedett, józanul céltudatos és leleplező volt, s amikor kihirdették a döbbenetes ítéletet, már nyilvánvaló volt, hogy semmi sem mentheti meg őket, ráadásul apám nem is kért kegyelmet.

– El tudott helyezkedni a férje valahol? Úgy látszik, egyes munkahelyeket mindig fenntartanak bizonyos embereknek. Ugyanoda került, amikor szabadult, ahová Rajk Júlia. A XIII. kerületi Közért Vállalatnál lett tervelőadó a teológiai végzettségével, a görög–latin tanári diplomájával. Aztán nagy nehezen a Pest megyei levéltárhoz került, ahol – rabtársa – Kosáry Domokos is dolgozott. A csehszlovákiai bevonulást követően lett rosszul, annyira felháborította, hogy vannak, akik sosem tanulnak a történelemből. Ötvenhárom évesen érte a halál.

– A gyermekei nem sínylették meg nagyapjuk, apjuk rájuk vetülő politikai árnyékát?

– De igen. A lányom és a fiam mindvégig megérezte, mit jelent Nagy Imre unokájának és Jánosi-ivadéknak lenni. Sok kellemetlenség, megaláztatás érte őket, amiről nem szívesen beszélnek. Mindamellet Ferenc elvégezte a Távközlési Műszaki Főiskolát, először a Volán-nál dolgozott, majd a Hungarocamionnál helyezkedett el, de egyik helyen sem nyílt távlata, s igyekeztek megkeseríteni az életét. Így végül – feleségével együtt – takarító kisiparosnak állt. Katalin az Iparművészeti Főiskolán gobelin szakot végzett, néhány éve azonban festőként állt ki. Fia, a kis Imre is képzőművészeti pályára készül.

A 301-es parcella

X. Végő üzenet

Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben,
1989. május 3-án, készítette *Kurcz Béla*

Tovább forog a magnószalag, Nagy Erzsébet jellegzetes, mély, lassú sodrású, erőteljes hangját rögzíti. Beszél arról, mit éltek át a blokád alá vont jugoszláv követségen, 1956 őszén, mesél elképesztő törbe csalásokról, majd a kényszerűségből Romániában töltött több mint két esztendő rémséges történetére terelődik a szó. Ebből nagyítok most ki egy részletet:

– Miközben a gyerekek mit sem sejtve kint bolondoztak, kergetőztek az augusztusi napsütésben az udvaron, az ebédlőben a román tiszt odadobta az asztalra az Előre júniusi példányát, azzal a megjegyzéssel, hogy kommunista önfegyelemmel vegyük tudomásul a befejezett tényeket. A Nagy Imre-perről szóló közleményből értesültünk arról, mi is történt. Aztán anyukával úgy határoztunk, meg kell mondani a gyerekeknek az igazat. A civil ruhás őrség elég szedett-vedett társaság volt; tapasztalhattuk, jócskán akadnak rosszindulatú, gonosz emberek is közöttük. El akartuk kerülni, hogy esetleg a gyerekek fejéhez vágják, milyen sors jutott apjuknak, nagyapjuknak – mondja az 1958-as esztendő felidézéseként Nagy Erzsébet.

A ZOKOGÁS NAPJA

– A gyerekek megértették, hogy mi történt tulajdonképpen?

– Szívesen elfelejteném azt a rettenetes jelenetet. Mind a kettőnek hullottak a könnyei. A fiam akkor 11 éves volt, ő talán jobban felfogta nagyapja elvesztését. Csak azt hajtogatta a padlóra rogyva, „nem igaz, a nagyapa nem halhatott meg, nem csinálhattak vele ilyesmit!”. Sokkos állapotba került, az őrséghez beosztott felcsernő nyugtatót is adott neki. Hetekig nem ment le az udvarra játszani, teljesen magába roskadt. Kati akkor hatéves volt, ő is csak sírdogált szegénykém. Ez napokon keresztül így ment. Aztán egy könyv került a kezembe, Verne Sándor Máttyása. Ültem Ferkó ágya szélén, és ezt a regényt olvastam nekik, végül mindhárman belefeledkeztünk, ebbe a történetbe menekültünk.

– A felnőttek miként tudták feldolgozni magukban ezt a csapást?

– Rendkívül nehéz volt lelkileg rendezni, mert semmi sem változott körülöttünk, egymással és saját fájdalmunkkal voltunk kényszerűen összezárva. Anyuka – sokan emlékeznek rá – világeletemben roppant fegyelmezett asszony volt, de akkor ágynak dőlt. Zokogott. Több óra elteltével aztán azt mondta: „talán jobb is, hogy így történt, mert Imre nem tudott volna tovább élni úgy, hogy hűtlen legyen önmagához.” Mindezt én is mélységesen átéreztem. Csak az az út volt számára járható, amit végül is önmagának választott abban a szituációban. Értesültünk róla: tárgyalni, egyezkedni próbáltak vele, győzködtek, rá akarták bírni az elvtelenségre, amit ő rendületlenül visszautasított. Nagyon szeretném, ha egyszer végre kézhez kaphatnám azokat a jegyzeteket, amit ő Snagovban, élete utolsó „szabad” félévében – rabságában ugyan, de mégsem a Fő utcai börtönben – papírra vetett.

– Elkobozták ezeket a házkutatások során?

– Valamennyi sorát, feljegyzését, írásba foglalt gondolatait rögtön a letartóztatásakor. Anyám elmondta, hogy apámat sűrűn látogatták

a román Központi Vezetőség tagjai. Többen is, többször is. Mindig hatalmas, fekete kocsin jöttek. Aznap, 1957. április 14-én is ilyen autó állt meg a kapu előtt. Magyar és román belügyesek tódultak a szobába. Anyám nemigen firtatta a letartóztatást vezénylő 30-40 év körüli tiszt kilétét. Csupán arra volt idejük a szüleimnek, hogy – mint életük során annyiszor – búcsút vegyenek. De anyám megérezte: többet már nem láthatják egymást.

Úgy érzem, apámnak holtában is
a többi bajtársával együtt kell maradnia.

Elválaszthatatlan tőlük.

Elválaszthatatlanok egymástól.

ELKOBZOTT JEGYZETEK

– Mivel foglalkozott Nagy Imre a feljegyzéseiben?

– Ahogy Anyuka elbeszéléséből tudom, részint visszatekintést adott a forradalomra, rendszerezte gondolatait, kialakította álláspontját, értékítéletét, számba vette a különböző nemzetek kommunista pártjaihoz intézett leveleit. De az önéletrajzán is elkezdett dolgozni, felölelve bekapcsolódását a mozgalomba, és hadifogsága időszakát. Minderről még a családban is vajmi kevés szó esett. A készülő munkának a Viharos emberöltő címet adta. Hogy meddig jutott az elbeszélésében, sajnos nem tudom. De hogy a papírok nem kallódtak el, arra Berecz János könyvében is találunk utalást.

– Örökösként soha nem kérte hivatalosan ezek átadását?

– Nem. Apám letartóztatását megelőző napon volt a születésnapom. Anyámtól tudom, hogy apám néhány személyes sort írt nekem aznap, annak jeléül, hogy gondol rám, mert gondolatainkat nem tudják szétválasztani. Ezt a levelet sem láttam soha.

– Úgy hírlik: édesapja az utolsó éjszakáját is írással töltötte.

- Én is így hallottam. De sajnos semmi sincs a birtokomban, ami ezt alátámasztaná.
- Búcsúlevelet nem is kaptak tőle?
- Nem. Pedig biztosra veszem, gondolatban akkor is velünk volt.
- Személyes használati tárgyait visszaadták?
- A karóráját megkaptuk, meg egy jegygyűrűt, ami viszont nem az övé volt. Visszakerült hozzánk rövid teveszőr házikabátja is. Ezen látszott, hogy végigömlött rajta az étel. Kiverték a kezéből? Vagy magára öntötte? Ki tudja. Sajnos, a cvikkerét nem juttatták vissza. Sokáig abban reménykedtünk, talán valaki őrzi, s egyszer előkerül.
- Kaptak kézhez halotti anyakönyvi kivonatot?
- Nem. Egyáltalán semmi iratot sem kaptunk, még a perre vonatkozóan sem. A mai napig is csak annyit tudunk az egészről, amennyi az újságban állt.
- Édesanyjával soha nem folyamodtak Nagy Imre földi maradványainak kiadásáért?
- Apám határozott, elvhű kiállása a tárgyaláson, s az, hogy ő nem kért kegyelmet, egy végső üzenetet jelentett a számunkra. Bármilyen fájdalmas volt, következetesen ehhez tartottuk magunkat. Meghatározóvá vált életünkben, hogy attól a rendszertől, s azoktól a politikai vezetőktől, akik utasítást adtak ekkora embertelen gázság elkövetésére, nem lehet „humanitárius” kénivalónk.
- Azt sem firtatták: hová temették?
- Nem.
- Nem is hiányzott, hogy halottak napján vagy a születése évfordulóján nincs hol leróni kegyeletüket?
- Hiányzott, de szerintem az emlékezéshez nem kell okvetlenül a temetőbe zarándokolni, a fejfákat, sírhantokat keresni. Anyuka szobájában ott volt apám fényképe a falon, egy zöld növény futotta szépen körbe; most pedig magamnál őröm. A Farkasréti temető bejáratánál van egy körönd, ahol az ismeretlen helyen nyugvó vagy eltűnt személyeknek szoktak gyertyát gyújtani. Mi is oda jártunk ki, úgyhogy a főhajtásban, a tiszteletadásban megakadályozni nem tudtak bennünket. S miután néhai férjemet, Jánosi Ferencet és édesanyám hamvait is Farkasrétre temettük, már több hely is van, ahová lehet mécsest állítani. A legfontosabbnak azonban azt érzem, hogy lelkünkben apám mindig velünk élt és él.
- Mikor jutott tudomásukra, hogy feltehetőleg az új köztemető 301-es parcellája őrzi a kivégzettek földi maradványait?
- Amikor hazahoztak minket Romániából, sokféle híresztelés jutott a fülünkbe. Jól emlékszem rá, 1959 januárjában beszélőre mehettem az akkor még a Gyűjtőben raboskodó férjemhez. Tizenharmadika volt, kemény, hideg nap. Akkorra esett a születésnapja, vittem hát neki egy csokor ibolyát, amit persze nem engedtek átadni. Utána kihajtott a kíváncsiság oda, a temetőbe. A sírásók útbaigazítása alapján hosszú ideig bolyongtam az úttalan utakon, aztán megint megszólítottam valakit. Kérdezősködtem, hova szokták elhantolni a kivégzetteket. Egyikük elmondta, hajnalban hozzák ki ide az áldozatokat, s az előre megásott sírokba „dobálják be őket” – ahogy „keresetlenül” fogalmazott. Van, amikor csak egyet, van, amikor

kettőt, de előfordul, hogy egy sírba még ennél is többet. Figyelmeztetett, nem tanácsos arrafelé mennem, mert őrszem posztol a parcellánál. Láta, hajthatatlan vagyok, hát elkísért egy darabon. Kopár, holdbéli tájként tárult szemem elé a 301-es parcella. Akkoriban még nyoma sem volt az elburjánzott növényzetnek. Mindenütt nagy gödrök ásítottak, hepehupákon kellett átgázolni. Az őrszem számára bódé állt ott, szerencsémre éppen üresen. Megtaláltam a köveket, amire az öreg sírásó hívta fel a figyelmemet. Valamennyire csupán keresztnév volt írva. A hozzátartozók ugyanis valahogy mindig ide tudtak kerülni, letették a köveket, a hatóságok pedig időről időre eltüntették azokat. Az egyik felirata szíven ütött: Apa és fia – ez állt a kövön. Nemrégiben utánanéztem, a csepeli csoport tagjai voltak.

– A szovjetunióbeli koncepciók perek ismeretével a hátam mögött – fűzi még hozzá – kételkedve fogadtam azt az állítást, hogy Nagy Imre, Maléter Pál, Gimes Miklós, Szilágyi József és Losonczy Géza a 301-esben vannak eltemetve. A Szovjetunióban nyomtalanul tűnt el az emberek sokasága. Rengeteg kinti ismerősünk, barátunk holtteste soha nem került elő. Rajkot és társait egy árokban elásva találták meg. Sólyom Lászlót és a vele együtt kivégzett tábornokokat valahol egy szántóföld széléről hantolták ki. Ugyan miért gondoltam volna, hogy a mieink ott nyugszanak? S most kiderült, három esztendőn keresztül rejtélyes módon máshol rejtegették a holttestüket...

– Édesanyja tehát úgy távozott az élők sorából, hogy sosem tudta meg, hol porladnak férje csontjai?

– Igen. De számunkra édesapám itt maradt velünk. Ez a dolog lényege. Tavaly, a nagyszabású párizsi megemlékezés nemzetközi légkörében még többet is tapasztalhattam: éreztem, apám szelleme elevenen él a világban. A kormány struccpolitikát folytat, amikor irracionális makacssággal ragaszkodik egy hamis önigazoláshoz, amiről azt hiszi, eltakarhat egy nagy bűnt.

– Milyen hatást gyakorolt önre a nemrég befejeződött kihantolás?

– Nem tudok szabadulni a döbbenetes élménytől, ahogy állítólagos holttestét az első napon nagy-nagy óvatossággal kiásták a földből. Bárhogy igyekeztem is megtalálni valamit apám vonásaiból, ráismerni valami csakis őrá illő jellegzetességre, semmit nem találtam. Mélységesen megrendített a dróttal átkötözött koporsómaradvány, az ugyancsak összedrótozott, arccal a földbe fordított csontváz látványa, lehetetlen testtartása, oldalra kifacsarodott végtagjai. Nemeskéri János professzor, a nemzetközi hírű antropológus – aki később sajnálatos módon kórházba került, s intenzív orvosi kezelésre szorult – elmondta, attól félt, hogy szétesik közben a koponya, mert annyira rossz állapotban volt. Iszonyú volt az egész!

POLITIKAI BOSSZÚ

– A szakértők sem tudtak magyarázattal szolgálni arra a barbárságra, miért voltak az áldozatok arccal lefelé eltemetve?

– Ők is meg voltak rökönyödve, soha még ilyet nem tapasztaltak. Valaki megjegyezte, egykoron az oroszok temették el így a kivégzetteket, halmozott büntetésként. Véletlen nem lehetett,

így fekszik a többi áldozat is. Mindenképpen köszönet illeti a szakértők lelkiismeretességét, a királýsírok feltárásánál sem voltak alaposabbak, körültekintőbbek. Egyikük többször is csak azt hajtogatta: a politikai bosszú a legszörnyűbb...

– Van már valami támpont az azonosításhoz?

– Szükség lett volna apám egykori leleteire. Hivatalosan kérték a Kútvölgyi kórházból ezek kiadását, hiszen állítólag ötven évig kell megőrizni azokat, de apámé hiányzik a kartotékrendszerből. Számomra most már nem kétséges: kiemelték onnan. Talán segítségül szolgál, hogy apám vércsoportja megállapítható a csontvázból. A leszármazás bizonyítására visszavetítésül pedig meghatározzák az én vércsoportomat, a gyerekeimét, a megtalált kórházi leletek alapján anyámét. De már most is van egy elfogadható vizsgálati eredmény. Ehhez egy még a Kaukázusban készült zárójelentés is segítséget nyújtott. A legjelentősebb támpontot egy műfogsor adta, ami ugyancsak anyám megőrző szeretete folytán maradt meg. A részleges hivatalos identifikáció során kiderült: a fogazatra és a szájpadra pontosan illeszkedik. Még számos vizsgálat történik azonban a teljes azonosítás és a tévedések kizárása érdekében.

– Hol kívánja a család végül is végső nyugalomra helyezni Nagy Imrét?

– Amint már ismeretes, valamennyi '56-os forradalmár és szabadságharcos mártír tiszteletére kívánjuk szentelni a június 16-i ünnepélyes megemlékezést. Ennek részeként fogjuk fel apám újratemetését. Ragaszkodunk ahhoz, hogy ugyanoda temessék vissza Nagy Imre földi maradványait, ahonnan kiemelték. Nem kívánunk senkit sem befolyásolni ezzel. Természetesen minden család maga dönt saját szerettei ügyében. Nekünk – ahogy más barátainknak is – mindig szívügyünk volt a 301-es parcella, ahová a megtorlás áldozatait földelték el jeltelenül, ha úgy tetszik, tömegsírba. Úgy érzem, apámnak holtában is a többi bajtársával együtt kell maradnia. Elvászthatatlan tőlük. Elvászthatatlanok egymástól. A 301-es parcella valamennyiünk közös emlékhelye: nemzeti sír.

A 301-es parcella

XI. Korom Mihály önvizsgálata – Nagy Erzsébet válasza

Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben,
1989. május 4-én, készítette *Kurcz Béla*

A lapunkban megjelenő A 301-es parcella riportsorozat keddi, „Az apa meg a lánya” című részében a néhai miniszterelnök leánya, Nagy Erzsébet beszélt a több mint kétesztendő romániai internálásuk után, idehaza elszenvedett kálváriájukról. Elmondta azt a megrendítő és felháborító történetet is, amikor 1959 elején Korom Mihály ezredes hirtelen magához rendelte a Gyorskocsi utcai főhadiszállásra, hogy megfélemlítse és rendreutasítsa, leteremtse, és prepotens hangon kioktassa, mondván, mert lakásügyével traktálta, levelekkel zaklatta az elvtársakat, s nem hagyta őket nyugodtan dolgozni. Sajnos, terjedelmi okokból a megjelent szövegből néhány jellemző sor kimaradt, például az is, amelyik talán „koronája” volt a párnázott ajtók mögötti parázs vitának. „Korom meg is fenyegetett: ha továbbra is renitens magatartást tanúsítok, akkor rövid úton ott találom magam a rácsok mögött. És senki sem fogja kisujját sem mozdítani értem, arra ne is számítsak. Erre vágtam a képébe: tessék, itt vagyok, nem kell utánam jönni!” – emlékezett vissza a szócsatára Nagy Erzsébet.

Váratlan módon a cikk megjelenésének napján, kedden késő este feltűnt a televízió képernyőjén maga dr. Korom Mihály, s a TV-híradó kamerái előtt, több mint nyolc percen át válaszolt Hídvégi József meglehetősen kellemetlen kérdéseire. A riporter először arról faggatta, miként érinti országgyűlési képviselőként, hogy Kiskunfélegyházán a szavazópolgárok azonnali visszahívására gyűjtenek aláírásokat. Ezt követően terelődött a beszélgetés a Magyar Nemzetben megjelent cikke. Innen szó szerint közöljük Korom Mihály ország-világ előtt gyakorolt önvizsgálatát.

– Engedje meg, hogy idézzem a mai Magyar Nemzetben megjelent cikket – merő véletlen, hogy éppen ma jelent meg, és hogy ön ma jött be a Híradó stúdiójába –, ahol is Nagy Imre lánya önre nézve elég, hát, úgymond, terhelő megjegyzéseket tett, nevezetesen, hogy ön annak idején a kihallgatások során ezredesi rangban a törvényszék épületében elég pimaszul viselkedett. Az ön akkori szerepét hogyan ítéli meg most, 1989-ben?

– Kérem szépen, én ezt a Magyar Nemzetben ma megjelent cikket nem olvastam, de egy másik újságban ez már napvilágot látott, és ez is egyik olyan körülmény, emlékszek az ügyre. Hogy nekem ahhoz, amit Nagy Imre lánya kért, az égvilágon semmi közöm nem volt. És hát ezt természetesen lehet beállítani így, lehet beállítani úgy, vagy amúgy, és különös dolog, úgy látszik, hogy ebben a politikai szituációban érkezett el ennek is az ideje. Én abban az ügyben nem érzem magamat felelősnek. Egyébként szeretném hangsúlyozni, anélkül, hogy most a részletekbe belebocsátkoznék, hogy ellentétben sok hiedelemmel, vagy véleménynel, én 1958 decemberében kerültem a vizsgálati osztály élére. A vizsgálati osztályon akkor már az ellenforradalmi bűncselekmények felderítése és vizsgálata a végéhez, a befejezéshez közeledett. Tehát én korábbi ügyekben részt nem vettem. Nekem ma is az a meggyőződése, és a személyes véleményem, hogy valamiféle törvénytelenséget, vagy nem tudom én, olyat nem követtem el, és nem tettem, és én nem hivatkozok se parancsra, semmi másra, mert ilyen parancs nem is volt, hogy az ügyeket tisztázni kell. A nyomozásokat le kell folytatni és annak eredményétől függően kell a további eljárást megtenni.

– A korábban hirdetett történelmi tények megdőlni látszanak, az újabb és újabb bizonyítékok nyomására. Szerencsére most oly korban élünk, hogy ezekből egyre több kerül napvilágra. Az ember ilyenkor azt gondolná, hogy akik ezekkel szembesülnek, úgy is, mint akik tanúi voltak ennek, úgy is, mint akik most, az újabb tények birtokában más megvilágításba kerülnek, hogy hát újra átgondolják azokat az időket. Végzett-e ön önvizsgálatot?

– Kérem szépen, természetesen, hogy végeztem. És nekem az a véleményem, hogy az '56-os tragikus események, mondjuk így, valóban népfelkelésként indultak, de később, néhány nappal később ellenforradalmi jelleget öltöttek, ellenforradalomba torkolltak. Én nem tudok, és a munkatársaim tudják talán a legjobban, az akkori munkatársaim megmondani, hogy mi a nézeteikért felelősségre senkit nem vontunk. No most mégis érdemes ezen a kérdésen természetesen elgondolkodni...

– De gondolom, azt azért nem vonja kétségbe, hogy voltak politikai perek. Márpedig ha voltak politikai perek, azok egyértelműen az emberek nézetei miatt keletkeztek.

– Na, ezek nem olyan értelemben voltak politikai perek, hogy tisztán a politikai nézeteikről lett volna szó, hanem közönséges bűncselekményeket elkövető, vagy éppen ember-ember elleni, vagy élet elleni bűncselekményeket elkövető egyénekről volt szó. Tehát nem a nézeteikről volt szó.

– Ilyen formán az ön véleménye szerint nem is voltak politikai perek ebben az időszakban?

– Politikai pereknek, ha így lehet mondani, ezek azok. De én nem mondanám azért ezekre, hogy tisztán köztörvényes bűncselekmények voltak. A politikai motívumok természetesen megvoltak.

– Engedje meg, hogy visszakanyarodjak a kérdésem lényegére. És ez volna az utolsó felvetésem, hogy még egyszer megkérdezzem: végzett-e önvizsgálatot?

– Végeztem. És én magamban semmiféle olyan, hogy mondjam, hogy ezért most nekem olyan felelősséget kellene vállalni vagy viselni, mint amit egyesek szeretnének az én nyakamba sózni, ilyennel nem találkoztam. És kérem szépen, ugye természetesen lehetne itt meakulpázni meg a damaszkuszi útról beszélni, és így tovább. Én azokért a tevékenységekért vállalom a felelősséget.

Szerda délelőtt megkértük Nagy Erzsébetet, hogy válaszolja meg Korom Mihály tévébeli önvizsgálatát. Íme:

– Örülök, hogy Korom Mihály – bár a Magyar Nemzetben megjelenő cikket nem olvasta – mégis emlékezik az inkriminált esetre. Különös viszont, hogy az ügyben nem érzi magát felelősnek, noha – mint többször is mondta a tévéinterjú során – akkori tevékenységét illetően önvizsgálatot végzett. Az nem jut eszébe, hogy Münnich enyhén szólva különös „fenyítési” ötletét nem lett volna köteles végrehajtani? Hogy behívatott valakit – beidéztetett, sőt bevitetett! –, akit nem volt joga beidézni? Hogy megfenyegetett valakit, akit nem volt joga megfenyegetni? Hogy ezek a cselekedetei egy édesanya és saját jogait jogosan követelő asszonnyal szemben történtek, tehát többszörösen jogtiprást valósítottak meg? Nem jut eszébe, hogy egész eljárása jogsértő és törvénytelen volt? Hogy tipikus esete a hivatali hatalommal való visszaélésnek? Hogy tipikus kifejezője volt, mint parancsnok, egyenesen a megtestesítője a totális állam mindenhatóságának, amivel szemben az állampolgár csak engedelmeskedni tartozó jogtalan alattvaló? Ha csakugyan önvizsgálatot végez egyszer, akkor majd mindez jusson eszébe! – összegezte véleményét Nagy Erzsébet.

XII. A megbékélés szellemére, társadalmi békére van szükség!

Nagy Erzsébet beszéde 1989. május 15-én, Milánóban,
az Olasz Szocialista Párt 45. kongresszusán

Tisztelt Kongresszus! Hölgyeim és Uraim!

Nálunk, Magyarországon, sajnos az elvtárs megszólítás elvesztette régi megbecsült rangját, és tragikusan kompromittálódott. De Önök valóban elvtársaim, ezért most kimondom ezt a megszólítást is, amit annyi ideig elkerültem, és hazámban ma is elkerülnék:

Eltársak! Kedves Barátain!

Rendkívüli megtiszteltetés a számomra, hogy meghívtak Apám, Nagy Imre, az 1958. június 16-án gyalázatosan kivégzett törvényes magyar miniszterelnök emlékezetéül a nagy tekintélyű Olasz Szocialista Párt jelenlegi 45. kongresszusára. Tisztában vagyok azzal, hogy ez a megtiszteltetés az OSZP tisztelgése valamennyi elesett és kivégzett 1956-os magyar forradalmár és szabadságharcos előtt, és azzal az alázattal fogadom, ami eltölt emléküik iránt. Tisztában vagyok azzal, hogy meghívásukkal Önök a világszabadság magyar harcosai előtt tisztelegnek. Szép – nekem személy szerint megrendítő, megható – az Önök tisztelgése, hisz talán senki, semelyik politikai párt nem lépett fel olyan átütő erővel, olyan hatásosan, és időről időre olyan következetesen az 1956-os magyar szabadságharc és forradalom, Apám és harcostársai megbecsülése érdekében, mint az Olasz Szocialista Párt.

1956 ügye ma ismét a világ érdeklődésének a homlokterében áll. Önök bizonyára tudják, hogy ez év június 16-án a magyar nép ünnepélyesen emlékezik majd meg az '56-os magyar forradalom és szabadságharc valamennyi elesettjéről és meggyilkolt, kivégzett áldozatáról. Ennek az ünnepségnek a részeként temettetnek majd el a Nagy Imre-per mártírjai – a közelmúltban exhumált és identifikált Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál, Szilágyi József és Édesapám, Nagy Imre. Édesapám teteme – kívánságom szerint – visszakerül arra a helyre, ahonnan kihantolták: nyugodjék továbbra is ugyanott a 301-es a parcellában, ahol

harcostársai százai fekszenek. Elvászthatatlan tőlük, ahogy ők is elvászthatatlanok tőle. A 301-es parcella nemzeti sír! Mementó! Azt hiszem, joggal remélem, hogy nagy barátunk, az Olasz Szocialista Párt az 1989. június 16-i budapesti gyászünnepeinkön képviselteti magát.

Kedves Elvtársak!

Azért vagyok itt, hogy eredményeiket elismerjem, hogy gondjaikkal osztozzam, és hogy sok sikert kívánjak további munkájukhoz.

Ám itt vagyok azért is, hogy magunkról, magyarokról szóljak Önöknek, a segítőtársaknak, akiktől a segítség valóban várható, akik nemcsak a szavak, hanem a tettek emberei is. Mire van szüksége ma Magyarországnak? Magyarországon egy új típusú népi állam létrejötté szükséges, nem liberalizmus kell, hanem igazi szociális demokrácia!

Egy új típusú népi állam létrejöttéhez Magyarországon az állampolgárok ellenőrzése, az állampolgárok tényleges befolyása alá kell vonni – egy lehetséges hatalmi elit uralmának, a zsarnokságnak a megakadályozása érdekében – az országvezetés alapvető szféráit. Mégpedig:

1. Szabad választásokkal létre kell hozni egy valódi népképviselői parlamentet, amely előterjeszthet népszavazásra egy korszerű alkotmányt. Ennek az alkotmánynak az alapján pedig megalkothatja a népszuverenitáson alapuló higgadt, kiegyensúlyozott, felelős törvényhozási és kormányzati rendszert. A szabad közigazgatási választások útján ugyanakkor az állampolgárok közvetlen beleszólását kell biztosítani a helyi közügyek vitelébe. Olcsó, kis létszámú, hatékony, puritán és nem pöffeszkedő kormányzati apparátus kell, hogy csökkenteni lehessen az adókat és növelni a szociális, az egészségügyi, művelődési alapokat.

2. Döntő szerepet kell kapniuk az állampolgároknak a bírászkodásban. Ezért létre kell hozni az esküdtbíróságokat. Meg kell szüntetni a helyrehozhatatlan bírói tévedés lehetőségét, és ezért el kell törölni a halálbüntetést.

3. A nemzeti biztonság érdekében garantálni kell a hadsereg, a rendőrség pártatlanságát. Ugyanakkor gondoskodni kell a hadi és rendészeti kiadások csökkentéséről, biztosítva viszont ezeknek a testületeknek a társadalmi megbecsültségét. Az állampolgári önvédelem érdekében pedig – a tradíciókat felújítva – létre kell hozni a polgárjogi alapon álló nemzetőrséget.

Olyan követelmények ezek, amelyek más szavakkal úgy is kifejezhetők, hogy az európai jogrend, az európai pénzügyi-gazdasági vérkeringés, vagyis a nyugat-európai világ egyenmű részévé kell átalakulnia Magyarországnak. Ugyanakkor meg kell őriznie minden pozitív sajátosságát, amire szert tett keserű, de büszke helytállással teli történelme során.

Egy új típusú népi állam
létrejöttéhez Magyarországon
az állampolgárok ellenőrzése,
tényleges befolyása alá kell vonni [...] az országvezetés alapvető szféráit.

Hangsúlyozom, mi egy szociális demokráciát kívánunk Magyarországon. Független, szuverén állam az ideálunk. Olyan állam, ami a barát szerepét játssza a Kelet és a Nyugat számára egyaránt. Ehhez azonban legelőbb önmagunkat kell összeszednünk.

Először is biztosítanunk kell a gyermekek, az ifjúság zavartalan felnövekedésének erkölcsi, anyagi stabilitását a jelenlegi veszélyeztetettséggel szemben. Ugyanígy meg kell növelnünk az egészségvédelmet, a betegek, a rokkantak és az öregek ellátottságát. Útját kell állnunk az elszegényedésnek, ami már javában elkezdődött. Biztosítani kell a létminimumot, a lakás-lehetőséget minden állampolgár számára.

A gazdaságban csak az össznépi érdekeket szolgáló létesítmények, erőművek, közlekedés, a generális szolgáltatások állami kézben tartásához szabad ragaszkodni. Itt sem kizárva azonban a magán-erő részvételét – legyen az akár hazai, akár külföldi. Minden egyéb területen szabad lehetőséget kell adni a bel- és külföldi magánkezdeményezésnek, a társas, a szövetkezeti, a társasági, a kollektív vállalkozásnak. Minden békés eszközt meg kell viszont engedni a munkavállaló számára – a sztrájk, a tüntetés, a tiltakozás valamennyi formáját –, hogy védhesse magát, hogy kiharcolhassa a legjobb feltételeket a javadalmazásban és a munkavégzés körülményei tekintetében.

A kultúra területén a lakosság közvetlen irányítása és ellenőrzése alá kell vonni az általános és középfokú közoktatást és a közművelődést szolgáló közintézményeket. A közoktatást és a közművelődést egységes nemzetnevelési rendszerként kell kezelni, amin a közérkölcsonyugszik. Lehetővé kell tenni a magán- és az egyházi oktatási és művelődési intézmények szabad létesítését. Valódi tanszabadságot és biztosított tudást – ezt kell elérni! Vissza kell állítani a főiskolák és egyetemek szabad önigazgatását. Biztosítani kell a kételkedés és a hit, az ateizmus és minden vallás szabadságát!

A tudomány, az irodalom, a művészet számára biztosítani kell az állami, a magán-, a vegyes – állami és magán- – mecénatúrát. A tudományos, a művészeti, az irodalmi értékeket szabad kiadással, értékesítéssel, terjesztéssel kell bejuttatni a szellemi, a termelési alkotás folyamatába. Igazi nemzeti és nemzetközi piaci értéké kell tenni a magyar tudást.

Minderre, amiről csak beszéltem, ki kell terjedjen a nyilvánosság: a teljes sajtószabadság, a gondolat és közlés valamennyi eszközének szabad használata, s a szabad gyülekezés, a szabad szervezkedés mindezek érdekében.

Felrajzoltam egy képet, Önök azonban nagyon jól tudják, hogy Magyarországnak jelenleg nincs se megfelelő államrendje, se megfelelő gazdasága, eladósodtunk, társadalmunkat számtalan baj gyötri. Van viszont egy viharokban felnőtt és nem kiskorú lakossága, ahogy állították annyi ideig! Vannak értékes emberei! Van teremő, tenni akaró jó szándék a lakosság jelentős tömegeiben. Humorosan szólva: lehet velünk valamire menni! Az utóbbi időben sajnos, nem sok módunk volt a tréfálkozásra.

Mire is van voltaképpen szükség az elképzeléseinkhez? A bosszúállás szelleme helyett a megbékélés szellemére, a társadalmi békére!

Aki segíteni akar nekünk, az segítsen megteremteni a csúcstechnológia meghonosítását, az általános megélhetést és a teljesítményt honoráló foglalkoztatást, a nyugodt légkörű mindennapi munkát, hogy ne a halandóság, ne az öngyilkosok száma növekedjék, hanem legyen kedvünk élni és szeretni!

Eltársaim!

Az Olasz Szocialista Párt nagy tapasztalattal, nagy összeköttetésekkel rendelkezik. A mi haladó erőink, küzdelmünk nagy szövetségesének bizonyult. Ezt köszönjük, és ezt kérjük a továbbiakban is. Higgyék el nekem, aki örökké hálás maradok azért, amit tettek Apám, Nagy Imre és harcostársai megbecsüléséért, hogy szívemből mondom: éljen az Olasz Szocialista Párt! Éljen a magyar és az olasz szocialista erők szövetsége! Éljen soká és egészségben egy kedves, szeretetre méltó, nagyszerű harcos ember, a magyarok igaz barátja, Bettino Craxi, és vele az egész olasz szocialista mozgalom!

Köszönöm, hogy meghallgattak.

XIII. Átadták Nagy Imre személyes hagyatékát

MTI-interjú 1989. május 31-én, készítette *Garajszki István*

1989. MÁJUS 31., SZERDA – MTI-INTERJÚ (ELSŐ RÉSZ)

Több mint három évtizede halogatott jogi-humanitárius aktus színhelye volt szerdán a Legfőbb Ügyészség: Nagy Imrének, Magyarország koholt vádak alapján elítélt és kivégzett miniszterelnökének leánya, Nagy Erzsébet hosszú évek várakozása után átvehette édesapja személyes jellegű hagyatékát.

A szűk körben, minden külsőségtől mentesen lebonyolított hivatalos aktuson Nagy Erzsébet férjével, Vészi Jánossal jelent meg dr. Nyíri Sándor legfőbb ügyész helyettes dolgozószobájában. A tágas hivatali helyiség vendégfogadó asztalán glédába állítva várták a hozzátartozókat mindazok a személyes jellegű iratok, feljegyzések, amelyek Nagy Imre életének utolsó éveiben papírra vetett gondolatait, emlékeit rögzítették; illetve mindaz, ami ezekből a dokumentumokból egyáltalán előkerült.

A jogászai pontossággal összeállított átvételi lajstromra a többi között felkerülhetett az a 72 számozott oldalon íródott élettörténeti vázlat, amelynek Nagy Imre a Viharos emberöltő címet adta. A hagyaték dokumentumai között vehette át a család azt a három román blokkfüzetet is, amelyek lapjaira Nagy Imre snagovi „fogságának” napjaiban vetette papírra Gondolatok, emlékek című jegyzeteit. Versek, levelek, orvosi igazolások zárják a listát, amelynek egyes „tégeit” a hozzátartozók kérésére átmenetileg továbbra is a legfőbb ügyész helyettesének páncélszekrénye őrzi. A jogi formaságok végeztével Nagy Erzsébet válaszolt a Magyar Távirati Iroda munkatársának kérdéseire.

1989. MÁJUS 31., SZERDA – MTI-INTERJÚ (MÁSODIK RÉSZ)

– Miért kellett több mint 30 évet várni erre a jogi aktusra; miként született meg a döntés arról, hogy a családnak most visszaszármaztatják ezeket a személyes jellegű dokumentumokat?

– Hogy miért kellett eddig várni, annak megválaszolására – úgy gondolom – nem én vagyok az illetékes. Nagy Imre elítélésével és kivégzésével kapcsolatban családunk magatartását magának apámnak a magatartása határozta meg az elmúlt évtizedek során. Az, ahogyan a zárt ajtók mögött lefolytatott „per” során is mindvégig keményen tartotta magát. Én ezt az állítólagos eljárást egyébként vérbíráskodásnak nevezem; hál’ istennek, ma már a magyar közvélemény számára is nyilvánvaló, miféle koncepciózus politikai tribunál elé állították Nagy Imrét. Nos, amikor a kivégzés után hat héttel – eléggé kegyetlen körülmények között – közölték velünk, hogy mi is történt, akkor anyámmal együtt ugyanarra a gondolatra jutottunk: attól a kormányzattól, pontosabban attól a párttól, amelynek apám egyik alapítója volt, és amelyik ilyen kegyetlenül, ilyen bosszúállóan járt el vele – s amelytől egyébként apám sem kért kegyelmet –, attól mi sem kérünk könyörületet. Évtizedekig semmiféle kérelemmel sem fordultunk a hivatalos szervekhez, s miután édesanyám 11 évvel ezelőtt meghalt, én sem változtattam családunk álláspontján. Egészen mostanáig semmiféle kormányzati szervhez sem intéztem kérvényt. Először tavaly nyáron érzékeltük, hogy Magyarországon megindult egyfajta politikai újragondolása 1956-nak. Grósz miniszterelnök úr egyesült államokbeli útja során nyilatkozatot adott, amelyben kegyeleti okokra hivatkozott, s ennek kapcsán három nevet említett: Nagy Imrét, Gimes Miklósét és Maléter Pálét. Erről mi – ugyanúgy, mint bármely más magyar állampolgár – a sajtóból értesültünk. Ezután hónapok múltak el, és semmi sem történt, mígnem december végén – a többi hozzátartozóhoz hasonlóan – meghívást kaptunk az Igazságügyi Minisztériumba. Mi, férjemmel együtt úgy határoztunk, hogy eleget teszünk az invitálásnak. Azzal a szándékkal mentünk be, hogy nem zárkózunk el egy ilyen jellegű „tájékoztató” beszélgetés elől a minisztérium illetékeseivel. A találkozó – amelyre nem találok jobb kifejezést, mint tájékoztató beszélgetés – meg is történt. A minisztérium illetékesei elmondták, mire gondolnak ők, s mi is elmondtuk, hogyan látjuk mi a dolgokat. Nagy Imre és mártírtársai temetéséről akkor semmiféle megállapodást sem kötöttünk.

1989. MÁJUS 31., SZERDA – MTI-INTERJÚ (HARMADIK RÉSZ)

– Ott is ugyanazt a nézetet képviseltem, mint ma: édesapám és társai ügye elválaszthatatlan 1956 értékelésétől; megítélésem szerint forradalom és szabadságharc zajlott le 1956-ban Magyarországon. Elmondtam azt is, hogy a mártírok sorsát elválaszthatatlannak tartom; nem kívánom apám ügyét elszakítani a többiekétől. Eltemetésükkel kapcsolatban tájékoztattak minket, hogy szabadon rendelkezhetünk hozzátartozóink földi maradványai felett. Mint több nyilatkozatomban is utaltam rá, akkor azt válaszoltam, hogy a 301-es parcellában a forradalom több száz névtelen mártírja nyugszik, ezért azt szeretném, ha az a hely egyfajta nemzeti sír, nemzeti kegyhely, mementó lenne. Ennek nyomán született meg a döntés, hogy édesapámat ugyanott, a 301-es parcellában helyezzük örök nyugalomra.

– Visszatérve Nagy Imre hagyatékára; tudott-e a család ezeknek az iratoknak a létezéséről; számon tartották-e, hogy valahol létezniük kell ilyen személyes jellegű iratoknak is?

– Igen, tudtam róla – édesanyám elbeszéléseiből. Én apámat még itthon, magyar földön, 1956. november 23-án a mátyásföldi repülőtéren láttam utoljára; aztán többé már nem találkoztam vele. Mint tudja, szüleimet is, minket is egyaránt Romániába internáltak, de egymástól elkülönítve. Miután édesapámat 1957. április 14-én a magyar belügyi szervek a román szervekkel együttműködve letartóztatták, édesanyámat átrakták a mi csoportunkhoz. Első férjemet, Dr. Jánosi Ferencet addigra már szintén letartóztatták. Ekkor édesanyám elmondta, kikkel találkozott, milyen beadványokat, leveleket írt édesapám. A postás szerepét természetesen a román Központi Vezetőség, illetve a Politikai Bizottság tagjai „vállalták magukra”. Hogy aztán az iratok hová jutottak, hová nem, azt ma már nem lehet nyomon követni – mindenesetre nem a címzettekhez.

– És arról is volt tudomása, hogy Nagy Imre a fogságban gondolatait, visszaemlékezéseit papírra vetette?

– Igen, azt is anyukámtól tudtam meg, hogy apám gondolatait rögzíti az 1956-os forradalommal kapcsolatosan, s emellett hozzászólt életrajzának megírásához is, sőt azt is tudtam, hogy ez az írás a Viharos emberöltő címet viseli. A hagyatékot áttekintve sajnálattal konstatáltuk, hogy apám nem jutott messze önéletírásában; kevés ideje volt hozzá. Egyébként Berecz János Ellenforradalom tollal és fegyverrel című könyvében is volt utalás arra, hogy édesapám jegyzeteket készített snagovi fogságában.

1989. MÁJUS 31., SZERDA – MTI-INTERJÚ (NEGYESEDIK RÉSZ)

– Akkor erre a személyes hagyatékra is vonatkozott az az előbb említett családi döntés, hogy semmit nem kérnek a kormányzattól, nem veszik fel a kapcsolatokat a kormányintézményekkel?

– Nevetséges lett volna ezeket a dokumentumokat követelni, amikor sokkal súlyosabb kérdésben sem született megnyugtató döntés. Mindig is örök emberi jognak, és nem privilégiumnak tartottam a kivégzettek eltemetését. Ha még ezt sem tette meg a kormányzat, akkor hogyan várhattam volna el azt, hogy apám gondolatait, szellemét visszaadják?

– Akkor végül is hogyan jött létre ez a mai találkozó a legfőbb ügyész helyettesével; három évtized után egyszer csak megkeresték önt?

– Talán a Magyar Nemzetben május elején megjelent interjú segített ebben; ott említést tettem ezekről a dokumentumokról is. Ezután nem sokkal Nyíri Sándor főügyész helyettes segítségével lehetőség nyílt arra, hogy végre egyáltalán megláthassam ezeket a számomra oly becses iratokat.

– Akkor tehát tulajdonképpen az ügyészség kereste meg a családot, ugye?

– Igen, mondhatom, hogy igen.

– Miután megismerkedtek ezekkel a memoárokkal, iratokkal, észrevettek-e valamilyen hiányt; van-e valami, ami nem került elő?

– Igen, számos konkrét dolog hiányzik, amiről tudomásom van. Ilyen például az a nagyon

ártatlan, politikai vonatkozásoktól teljességgel mentes levél, amelyet édesapám internálása alatt születésnapomra írt nekem. Anyukámtól hallottam, hogy apám papírra vetette ezt a pár soros levelet. Nagyon hiányzik nekem ez a személyes emlék. Nem tudom, miért hiányzik ez a hagyatékából, de még mindig reménykedem benne, hogy egyszer csak előkerül valahonnan. Ugyancsak nagyon hiányolom azt a kis tréfás költeményt, amelyet férjem, Jánosi Ferenc – a volt sárospataki diák és tanár – szerzett, hogy szilveszter estéjén felvidítsa az internáltak nyomott hangulatú kis csoportját. A diáktrefák hangulatát idéző költemény erős öniróniával próbált meg úrrá lenni csoportunk levert hangulatán. Akkor nagy sikere volt ennek a rigmusnak. Később még hallottam, hogy a kihallgató tisztek között is körbejárt; sajnos most nincs a hagyaték darabjai között. Ezeknél a számomra oly kedves emlékeknél politikai súlyánál fogva jóval fontosabb lenne, ha előkerülne az a jegyzet, amelyet – egybehangzó állítások szerint – szinte az utolsó pillanatokig írt édesapám a siralomházban. Feltételezem: a családnak is hagyott hátra végső üzenetet.

1989. MÁJUS 31., SZERDA – MTI-INTERJÚ (ÖTÖDIK RÉSZ)

– És mi történhetett az emlékirat hiányzó oldalaival?

– Szinte az utolsó napokig a Belügyminisztérium őrizte ezeket az iratokat. Nem tudom, kinek a kezén fordultak meg a dokumentumok, illetve kinek lehetett betekintése, netán beavatkozási lehetősége. A dolgok mindenesetre arra utalnak, hogy valaki, vagy valakik „belenyúltak” az iratokba. Ezt támasztja alá, hogy a snagovi emlékiratokból teljes szövegrészek hiányoznak, helyenként 40-50 oldalt távolítottak el a kézzel írott füzetekből, néhol pedig oldalakat vágtak félbe. A külső beavatkozásra utal az is, hogy azokat a részeket, amelyeket maga Nagy Imre szeretett volna kihagyni, egyszerűen áthúzta tollával. Talán a kéziratokról készült filmtekercsek tartalmazzák a teljes anyagot. Ezt egyelőre még nem tudom, mert a papírba csomagolt tekercseket lezárva vettem át az ügyészségtől. Egyébként az sem kizárt, hogy a hiányzó szövegrészek kapcsán felkérjük az illetékes szerveket, indítsanak nyomozást.

– Úgy tudom, a család döntése értelmében ezeket a fontos dokumentumokat egyelőre letétbe helyezik a legfőbb ügyész helyettesének páncélszekrényében. Mi motiválta ezt a döntésüket; s van-e remény arra, hogy a szélesebb közvélemény idővel esetleg bepillantást nyerjen ezekbe a nagy érdeklődéssel várt iratokba?

– Ezeknek a dokumentumoknak a birtoklása, úgy gondoltam, óriási felelősség. Ugyan én vagyok az örökös, de véleményem szerint ezek az iratok a nemzet kincsestárát illetik meg. Erőmet, figyelmemet egyelőre a Nagy Imre és mártírtársai temetésével kapcsolatos tennivalók kötik le. Ahhoz, hogy a hagyaték sorsát eldönthessük – úgy érzem – nyugalomra, időre van szükség. A dokumentumok egyelőre itt, a páncélszekrényben lesznek a legnagyobb biztonságban, később pedig esetleg egy történészcsoportot bízunk meg az anyag feldolgozásával, de szóba került egy Nagy Imre Intézet felállítása is a dokumentumok kezelésére, a korszak kutatására.

– Úgy tudom, a legfőbb ügyész helyetteséhez egyenesen Borics Gyula igazságügyi minisztériumi államtitkártól érkeztek, akivel a temetéssel kapcsolatos kérdésekről tárgyaltak. Ha megengedné, ezzel kapcsolatban tenném fel utolsó kérdésemet. A mai magyar belpolitikának minden bizonnyal egyik mérföldköve, illetve próbaköve lesz a temetés. Az utóbbi napokban számos nyilatkozat hangzott el felelős politikusok szájából. A legtöbbet hangoztatott formula a nemzeti megbékélés. Az ön véleménye szerint is valóban a nemzeti megbékélés napja lesz június 16-a?

1989. MÁJUS 31., SZERDA – MTI-INTERJÚ (HATODIK RÉSZ)

– Remélem, hogy az lesz. Ez tulajdonképpen gyásznapi, de én nagyon szeretném, hogy ha a magyar történelemnek ez a szakasza tisztázódna. Valóban, a nemzetnek legnagyobb szüksége most az összefogásra és a megbékélésre van, nem a széthúzásra és a marakodásra. Nagyon szeretném, ha apám holtában is a nemzetet szolgálná. És a legnagyobb szolgálat Magyarországnak az, hogy békés körülmények között végre tudja hajtani a kibontakozást, s végre kilábaljon ebből a politikai, gazdasági csódból. Ebben a kibontakozásban a magyar belpolitika szereplőinek széles köre részt vállalhatna. Mivel össznemzeti kérdések megoldása vár ránk, nagyon szeretném, ha ezek az erők e kérdésekben valóban egyezsége tudnának jutni, akkor talán könnyebb lesz továbblépni.

XIV.

Nagy Erzsébet nyílt levele Csurka Istvánnak
(a Magyar Rádió Vasárnapi Újság című műsorában
1989. június 4-én elhangzottakra válaszolva).
Megjelent a Magyar Hírlapban, 1989. június 6-án

Tisztelt Uram!

Nem ismerem Önt személyesen, de ennek most nincs is jelentősége, mert Ön a rádióban beszélt, én pedig ugyancsak a nyilvánossághoz fordulok. Nem kertelek, megdöbbenéssel értesültem arról, hogy Apám és harcostársai temetését politikai ravaszkodásra, kiagyalt ellentétek szítására használta fel, a reform régi vagy fiatalabb hívei között a Magyar Rádió Vasárnapi Újság című adásában. Még megdöbrentőbb a számomra, hogy éppen Ön – aki író, tehát elképzelésem szerint az emberség szolgálatának egy hivatalos művelője – beleszól családom legszuverénebb emberi jogába, hogy kit kér meg a megemlékezésre Apám sírjánál.

Elképesztő, hogy a megbékélésnek szentelt kiemelkedő napot alkalomként használja fel Méray Tibor személyének megtámadására. Méray Tibor a Nagy Imre-kör egyik legmarkánsabb alakja, és kezdettől fogva tagja Apám reformpolitikájának, az új szakasznak töretlen híve és harcosa. Vállalta ennek összes konzekvenciáit, az üldöztetést, az emigrációt. Azok egyike, akik a legtöbbet tették 1956, Nagy Imre és küzdőtársai megbecsülése érdekében. Tette ezt több mint három évtizeden át, nemcsak a tollával – remek könyveivel és számos más írásával –, hanem azzal a szívós szervezőmunkával, önzetlen odaadással, amit a párizsi Père-Lachaise temetőben egy éve felavatott '56-os magyar szabadság-emlékműért, s ezzel egybefonódva a magyar emigráció egységéért, a hazai másként gondolkodókkal történő összefogásért kifejtett. És akkor nem is szóltam arról a felbecsülhetetlen szolgálatról, amit barátaival együtt az Irodalmi Újság életben tartásával végzett és végez a magyar irodalom és a társadalompolitika számára. Lehet, hogy valakinek a múltjában – X.-nek vagy Y.-nak – ez vagy az nem tetszik: szíve joga, de az erény megbecstelenítése – ami ugyan mind ez ideig mindennapi jelenség –, épp az erénynek szánt elégtétel idején még a makulátlanoktól sem volna elviselhető, ha ugyan volnának közöttünk, emberek között makulátlanok!

Szeretném, ha még az olyan elfogultnak mutatkozók is, mint Ön, s akik netán Önhöz hasonlóan gondolkodnak, megértenék, hogy Méray Tibor azok egyike, akiknek kiemelkedő érdemei épp abban a tényben testesednek meg, hogy az '56-os szabadságharc és forradalom mártírjainak temetésére egyáltalán sor kerülhet. Méray Tibor egy egész világ előtt szerzett jogot arra, hogy búcsúszavakat mondjon Nagy Imre sírjánál. Ezért csak azt üzenhettem Önnek, hogy gondolja még egyszer végig saját szereplését a Vasárnapi Újságban! Szeretném hinni, hogy felébred Önben az a késztetés, ami arra hajtja, hogy Nagy Imre családját és Méray Tibort képes megkövetni.

A 301-es parcella

XV. Mit mondott Nagy Imre leánya a francia elnöknek?

Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben,
1990. január 22-én, készítette *Kurcz Béla*

Személyes elgondolásához feltétlen ragaszkodva, magyarországi (túl)zsúfolt programja keretében – mint arról már beszámoltunk –, a francia köztársasági elnök, François Mitterrand felkereste a Rákoskeresztúri új köztemető tömegsírját, a 301-es parcellát is, ahol nemcsak az 1956-os forradalom utáni véres megtorlás során kivégzett miniszterelnök, Nagy Imre végső nyugvóhelyénél hajtott fejet, hanem leróta kegyeletét a mártírtársak sírjánál is. Az ünnepélyes kegyeleti aktuson – amelytől elvitathatatlan annak politikai jelentősége – bemutatták a magas rangú vendégnek a Történelmi Igazságtétel Bizottság vezetőit, majd a francia elnök kezét fogott és néhány szót váltott az áldozatok jelen levő hozzátartozóival. A katonai tiszteletadással történt koszorúzást követően – a biztonsági emberek, a különböző tévétársaságok kíváncsi kamerái s az egymás hátán tülekedő külföldi fotóriporterek gyűrűjében Nagy Imre leányával elegyedett szóba Mitterrand elnök, s megértő figyelemmel hallgatta Nagy Erzsébetnek a tolmács révén hozzá intézett gondolatait. Sajnos, mindebből az óriási tumultusban vajmi keveset lehetett kihámozni, ezért utólag érdeklődtünk a legérdekeltetebbtől, hogy voltaképpen miről beszélgettek.

– Mit mondott Nagy Erzsébet Mitterrand elnöknek? – kérdeztük telefonon.

– Mivel üzenetet kaptam, hogy magyarországi látogatása során a Francia Köztársaság elnöke feltétlenül meg akar ismerkedni velem, már találkozásunkat megelőzően töprengtem rajta, mi az a legfontosabb, amit – üdvözlésként – meg kell majd említenem. Végül is a pénteki alkalmat arra ragadtam meg, hogy személyesen is kifejezzem hálámat a francia nép iránt.

Mert ők vállalták, hogy a szülőházjukban mehtagadott, meghurcolt, ismeretlen helyen s jeltelen sírban porladó mártírok lelkének nyugodalmat és tisztességet nyújtsanak törvénytelen kivégzésük 30. évfordulóján, 1988-ban a francia fővárosban, az emberi szabadság egyik bölcsőjének földjén. Párizs leghíresebb temetőjében, a Père-Lachaise 44-es parcellájában, a város által adományozott díszsírhelyen, a nyugati magyarság odaadó összefogásával s vezető európai politikusok, tudósok, élvonalbeli művészek aktív támogatásával jelképes sírhelyet, szimbolikus emléket állíthattunk a kivégzett áldozatoknak. Tudvalevő: az emlékmű viharban hánykolódó, megrongált, de el nem süllyedt hajóhoz hasonlatos, amelynek megtört kopjafárbócán lyukas magyar zászló lobog. A „fedélzet” gránittömbjére felvésték a mártírok nevét, s Beck András már közismertnek mondható Nagy Imre-portréja díszíti azt. Felhívtam arra is az elnök figyelmét, hogy a francia szabadság 200 éves honában, egy talpalatnyi helyen lelt jelképes sírra általuk a vérbe fojtott magyar forradalom minden kivégzett, elpusztult áldozata is, akiknek saját hazájukban – egészen a tavalyi esztendő sorsfordító beteljesüléséig – nem jutott fejfa, még nevüknek is francia földre kellett menekülniük. Kifejeztem meggyőződésemet, hogy a magyar nép soha nem fogja elfelejteni: a franciák szabadságszeretete, a francia honi emlékmű, a hősök jelképes sírja nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy rá egy évre, már ország-világ előtt, nemzeti gyásznapon, hazai földben is megadhattuk az addig temetetlen mártíroknak a méltó végtisztességet, s ezzel a jelenkor utólagos igazságot szolgáltatott az azóta már beismert történelmi sérelemért.

– Mit felelt minderre a magas rangú vendég?

– Nagyrabecsülését fejezte ki apám iránt. Elmondta: lelkiismereti kötelezettségének tett eleget azzal, hogy személyesen hajtott fejet emléke előtt, s egyúttal tisztelgett 1956 és valamennyi áldozata előtt ezen a nemzeti emlékhelyen.

XVI. A hazaszeretet édesapámnak köszönhetem

Újságcikk, interjú, megjelent a Somogyi Hírlapban,
1990. június 18-án, készítette *Bíró Ferenc*

Az utolsó szavai:

„Engem a nemzet és a történelem fog megítélni”

A Nagy Imre szülőházánál tartott koszorúzási ünnepséget megelőzően kértük beszélgetésre Nagy Erzsébetet, a mártír miniszterelnök, Nagy Imre leányát.

– Tudomásom szerint Öntől származik a nyilvánosságra még nem került hír, miszerint az egyik olasz város főterét édesapjáról nevezték el.

– Olaszországban 26 helyen található az 1956-os forradalomnak, illetve Nagy Imrének emléket állító utcanevek, illetve emlékhelyek. A legutóbb Siena tartomány egy iparvárosában, Foggi-Bonziban neveztek el teret apámról, a római magyar nagykövet jelenlétében. Sajnos a meghívás ellenére nem tudtam elmenni, tudom azonban, hogy a nemrégiben tartott helyhatósági választáson megválasztott új polgármester lelkes híve a Kaposvárral történő kapcsolatfölvételnek. Szeptemberben szeretnének megrendezni egy kétvárosközi kerekasztalt, melyre már meghívták Király Béla képviselőt. Ugyanitt magyar film- és gasztronómiai bemutatót is terveznek.

– Bizonyára többször megkérdezték már Öntől, hogy miként élte át azt a változást, ami édesapja megítélésében rövid idő alatt bekövetkezett.

– Nehéz évtizedek voltak, mikor szerepét teljesen félremagyarázták. Azután a rehabilitáció egészen fölkavart. Mindaz, ami ezzel együtt járt, számomra igen nehéz volt. Így főként az, amikor a 301-es parcellában elkezdjük a kutatást, majd az azonosítást. Borzasztó napok voltak, mégis megnyugvást adott számomra, amikor sikerült az azonosítás. Egy ideig bizonytalankodtam és kétségeim voltak, hogy valóban őt találtuk-e meg, azután egy a családban

véletlenül megőrzött műfogsor segített a már kétségtelen azonosításban. Az ezt követő grandiózus temetési szertartás megrendítő volt számomra. Főként az, ahogy a magyar nép immár felszabadultan ki tudja fejezni az együttérzését.

– Hitelesnek tartja-e Nagy Imre mostani megítélését?

– Még nem. Úgy gondolom, további kutatásokra van szükség munkássága jobb megismeréséhez. Ez a munka csak nemrégiben kezdődött.

– Király Béla képviselő úr azt nyilatkozta lapunknak, hogy ne csináljunk istent és mítoszt, de értékeljük az embert...

– Valóban, elsősorban az ember érdemel tiszteletet, aki kommunistaként indul, még tisztán hisz az eszmében, ám mégis képes felülemelkedni pártja érdekein, és egy ország érdekeit képviseli egy impériummal szemben. Nagysága, úgy érzem, abban rejlik, hogy ezt haláláig tudatosan vállalta, mert érezte, hogyha ezt megtagadná, nem tudna szembenézni önmagával és a magyar emberekkel sem. Mert megtehetette volna, hogy nézeteit megtagadja, hiszen ezt el is várták volna tőle...

Én már betekintettem bizonyos periratokba, s ezekből világosan kitűnik, még utolsó szavai is ezek voltak: „Engem a nemzet és a történelem fog megítélni.”

– Miként emlékezik édesapja kaposvári kötődésére?

– Ő büszke volt somogyi származására. Somogyi volta egyébként még a beszédéből is előelőtűnt. Itt, Kaposváron élt édesanyja és sajnos korán meghalt testvérei is. Még kisgyerek voltam, mikor Moszkvába emigráltunk. Ott volt egy nemzetközi emigránsklub, és emlékszem, hogy itt egyszer azt mondták rám, „Te kis bolsevik”. Én pedig 4-5 éves, pöttömnyi kislányként kikértem magamnak, „Én nem vagyok bolsevik, én somogyi vagyok”. Ez azután szállóige maradt a családban. S valóban, később sem lettem „bolsevik”, jöllehet a Szovjetunióban nőttem föl, második hazám volt. Mindvégig tudatosan vártam a hazatérést. A hazaszeretetet a szüleimnek, elsősorban édesapámnak köszönhetem. Ő mindig azzal biztatott: meglátod, hazamegyünk.

– Köszönjük a beszélgetést.

XVII. A szabadság harcosaihoz!

Nagy Erzsébet beszéde a magyar szabadságharcosok világtalálkozójának a Budapest Sportcsarnokban megtartott nagygyűlésén, 1990. október 23-án

Mindenekelőtt szeretném megköszönni a Magyar Politikai Foglyok Szövetsége elnökségének, hogy Nagy Imre emléke iránti tiszteletből felkért, legyek egyik fővédnöke a magyar szabadságharcosok első hazai világtalálkozójának. Nagy megtiszteltetés ez a számomra és örömmel teszek ennek eleget.

Az 1956-os szabadságharcosok hazai találkozója közvetlenül a magyarországi politikai rendszerváltozás után most első ízben kerül sor, olyan körülmények között, amikor végre elmondhatjuk: Magyarország független demokratikus köztársaság! Forradalmunk győzött!

Többpárti szavazással megválasztottuk 40 év óta első, szabad parlamentünket, a napokban pedig a helyhatósági és önkormányzati szervezeteket: különválasztottuk egymástól a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat, folyamatban van a szovjet csapatok kivonása. Az új országgyűlés törvénybe iktatta az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékét, végezetül nemzeti ünnepé nyilvánította október 23-át.

Sok honi és külföldi politikus mostanában gyakran nevezi csendes forradalomnak a magyarországi változásokat, melyek az utóbbi egy, másfél esztendőben valóban békésen mentek végbe, és példaként szolgálnak más nemzedékek számára. De a történelmi áttekintés során vajon szabad-e megfedkezni olyan grandiózus eseményről és annak társadalomra gyakorolt hatásáról, mint amilyen az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc volt, mely elsőnek rendítette meg a sztálinista diktatúrát és ejtette ámulatba a világot?

Mély meggyőződésemm, hogy a mostani rendszerváltozás azért mehetett végbe minden élesebb konfliktus és anarchia nélkül, mert az 1956-os szabadságharc kivégzett mártírjainak és elesett hőseinek kiontott vére váltotta meg nemzetünket az újabb megrázkódtatásoktól. A levert felkelés tapasztalatának birtokában a nemzet tudatában volt annak, amiről Albert Camus azt írta: „a magyar vér oly értéke Európának és a szabadságnak, hogy óvnunk kell minden cseppjét!”

Az 1956-os forradalom leverése után mintegy kétszázezren kényszerültek elhagyni hazánkat, a kegyetlen megtorlás elől menekülve. Sokan Önök közül ennek köszönhetik életüket. A szabad világ szabad népei szeretettel és szolidaritással fogadták a magyarokat, akik számtalan országban második hazára leltek. Ott szerezhették meg tudásukat, bontakoztathatták ki tehetségüket, ismerhették meg az addig alig ismertet, a demokráciát!

Éltek is rögtön a kapott lehetőségekkel: megalakították szabadságharcos szövetségeiket, az Emberi Jogok Magyar Ligájához csatlakoztak; könyveket és újságokat írtak és adtak ki, melyek az igazságot hirdették a magyar forradalomról, leleplezték a kádárista diktatúra hazugságait és rágalmait. Emlékszem, milyen izgalommal olvastuk és adtuk kézről kézre egymásnak a titokban becsempészett példányokat. Hosszú időn át ezek az olvasmányok és hírek, hogy szerte a világban évről évre milyen tisztelettel emlékeznek meg az '56-os forradalomról, elesett hőseiről és mártírjairól – ezek éltették bennünk a reményt: lesz még feltámadás!

Az összeomlott pártállam – mindnyájan tudjuk – micsoda nehéz örökséget hagyott ránk: hatalmas külföldi adósságot, szétzilált gazdaságot, szegénységet, létbizonytalanságot. A több évtizedes diktatúra sokszor torz gondolkodást, előítéleteket, egymással való kicsinyes torzsalkodást szült. Sajnos, még ma is kevés a szeretet, az egymás iránti tolerancia és szolidaritás. Pedig e nemes érzések nélkül nem tudunk úrrá lenni gazdasági bajainkon, nem tudjuk megvalósítani sorsunk jobbra fordítását. A cselekvés most már rajtunk áll, ezért össznemzeti kérdésekben fogjunk össze valennyien, tekintet nélkül pártállásra, felekezeti, világnézeti, kisebbségi vagy többségi hovatartozásra!

Az 1956-os forradalomban és szabadságharcban Önök az egész világ előtt megmutatták hazafiságukat, mind a harcban, mind az áldozatban. Most Magyarországon mi egy új társadalom és új gazdaság kialakításán dolgozunk. Már tapasztaljuk, milyen kemény és ugyancsak komoly áldozatokkal járó feladat ez.

Szeretném javasolni, hogy talán ne ragaszkodjunk annyira a világ jóléti államainak sémáihoz; próbáljunk meghonosítani nálunk egy modern, racionális, puritán munka- és életstílust, lent és fent egyaránt. Olyan gazdasági és politikai rendszert, amely felhasználja a nyugati és északi kis demokratikus országok számos „épületelemét”, de nem másolja szolgai módon egyiket sem.

Elegünk van már más modellek szolgai átvételéből! Legyen a mi országunk a legjobb magyar tradíciók és a modernizáció olyan ötvözete, amely sajátos, originális, és amelyről mindenki csalhatalanul ráismer: ez a független, demokratikus Magyarország, melyet nem lehet öszszetevésztetni egyetlen más országgal sem!

Ha győzelemre vittük forradalmunk politikai követeléseit, van annyi kiváló magyar szakember itthon és a világban, akinek a segítségével győzni fogunk a gazdaságban is!

Kedves bajtársak, barátaim!

Négy hosszú évtized után Önök végre szabad magyar állampolgárként jöttek haza. Isten hozta Önöket! Meleg baráti szolidaritással hadd üdvözljem körünkben az emberi jogokért és hazájuk függetlenségéért küzdő egykori „rab nemzetek” jeles fiait, közöttük a hajlíthatatlan hazafit, Vytautas Landsbergist.

A magyar szabadságharcosok első hazai világtalálkozóján érezzék jól magukat!

Vytautas Landsbergis,
Antall József
és Nagy Erzsébet

XVIII.

Nagy Erzsébet beszéde fiataloknak,
elhangzott Kaposvárott, 1990. december 13-án

(Kézirat, nincs egyéb adat – a szerk.)

Kedves ifjú Barátaim!

Szeretettel üdvözöllek Benneteket, és köszönöm a meghívásokat. Nagy örömmel jöttem, de egyben szorongással is. Szorongásom oka nyilvánvalóan az, hogy Apámra emlékezve, az objektivitásra való minden törekvésem ellenére, biztosan elfogult leszek. Hiszen küzdelmes élete, öntudatos hazafisága akkor is ámulatba ejtene, ha nem lett volna az apám, akit rajongásig szerettem s szeretni fogok, amíg csak élek.

Zavarom másik oka, hogy csupa profi, gyakorlott szónok barátom társaságában hívtatok meg, akik mellett én műkedvelőnek érzem magam. Ezért kérlek Benneteket, nézzétek el nekem, hogy nem szabadon fogok beszélni, hanem mondanivalómat előre leírtam.

Örülök viszont annak, hogy hozzátok, az ifjú nemzedékhez szólhatok. Mindig szerettem és becsültem a fiatalokat. Nekem is két gyermekem van, egy fiú és egy lány. Ahogy tréfásan szoktam az érdeklődő ismerősöknek mondani, ők már „nagy lovak”, azaz önálló, felnőtt, dolgozó, családos emberek. És van két korotok-béli unokám, ugyancsak egy fiú, egy lány. Anita véletlen egybeesésképpen az Esztergomi Tanítóképző Főiskola első éves hallgatója, Imre pedig a Képzőművészeti Főiskola grafika szakán szintén első éves.

Magamról röviden: 8 éve nyugdíjas vagyok, eredeti foglalkozásom lektor, illetve szerkesztő. A Nagy Imre-per idején – melynek férjem, gyerekeim édesapja, Dr. Jánosi Ferenc is egyik vádlottja volt –, több mint két évig anyámmal és a gyerekekkel Romániában voltam internálva. Hazahozatalunk után a foglalkozásomtól eltiltottak, így hosszú évtizedekig fordítási és lapterjesztési munkát végeztem. Csak az utóbbi néhány évben, nyugdíjasként működhettem újra közre egy kis példányszámú, francia nyelvű lap, a Revue de Hongrie szerkesztésében, amely sajnos előreláthatóan december 31-vel megszűnik.

Néhány szót szeretnék szólni az internálásunkról, illetve érintőlegesen az 1956-os magyar forradalomról.

Miután 1956 októberében a régi társadalmi, gazdasági, hatalmi szerkezet, a diktatúra összeomlott, a forradalom a saját új rendszerét kezdte kiépíteni. Megalakult a nemzetőrség, létrejöttek a munkástanácsok, a nemzeti és forradalmi bizottságok, újjáéledtek a demokratikus pártok. Egy új típusú népuralom körvonalai kezdtek kibontakozni. Rövid ideig tartó kísérlet volt ez egy új, demokratikus és független Magyarország megteremtésére. Ez a tény az 1956-os forradalomnak kiemelkedő helyet biztosít a sztálinista diktatúrák elleni küzdelmek sorában. Ez a tény az 1956-os forradalomnak világtörténelmi jelentőséget ad. Ugyanakkor éppen ez a tény váltotta ki a zsarnok félelmét és haragját, és mielőtt még a fiatal hajtás kalászbá szökkent volna, eltaposta. A forradalom vérbe fojtásával egyidejűleg az egykori barátait és elvtársait eláruló Kádárt bízta meg a sztálinista diktatúra magyarországi modelljének restaurálásával.

Egy kommandóakció megszervezésével az oroszok elrabolták a Nagy Imre-csoportot. Közben jugoszláv és román vezető politikusok, továbbá Münnich Ferenc és Kállai Gyula bevonásával és közvetítésével Kádár próbált egyezkedni Apámmal.

A következő követelései, feltételei voltak:

Édesapám először ismerje el, hogy az októberi események ellenforradalomba torokollottak. Másodsor: ezért helyes volt Kádár és Münnich oroszokhoz való átállása. Harmadszor: szükségszerű volt a szovjet beavatkozás. Negyedszer, úgymond a kibontakozás és a konszolidáció elősegítése érdekében nyújtson be egy antedatált lemondási nyilatkozatot a miniszterelnökségről.

Ez utóbbira azért lett volna nagy szüksége Kádáréknak, hogy legitimálják cselekedetüket és kormányzatukat, melyet sebtében összegereblyéztek. A nyugati államok és a világ közvéleménye ugyanis felháborodva tiltakozott a szovjet intervenció miatt, és továbbra is Nagy Imrét tekintette törvényes magyar miniszterelnöknek, az ENSZ Közgyűlése pedig napirendjére tűzte a magyar ügyet. (Mellékesen megjegyzem, a magyar ügy egészen 1962 decemberéig szerepelt az ENSZ-ben.)

Apám visszautasította az egyezkedési kísérleteket, hangsúlyozta, hogy tárgyalni csakis szabad emberként hajlandó, fogolyként – nem. Kijelentette, hogy Magyarországot szabad akaratából sosem hagyja el. Ez így is történt.

Apám visszautasította az egyezkedési kísérleteket, hangsúlyozta, hogy tárgyalni csakis szabad emberként hajlandó, fogolyként – nem. Kijelentette, hogy Magyarországot szabad akaratából sosem hagyja el. Ez így is történt.

Ekkor hurcoltak el bennünket az NKVD emberei először a szovjet parancsnokságra, majd másnap, 1956. november 23-án a mátyásföldi repülőtérre. Itt, ekkor láttam utoljára Édesapát.

A három startra kész gépből az elsőbe és elsőnek szállt fel. Ez az utolsó emlékem róla.

Ezzel megkezdődött romániai internálásunk. Szigorú fegyveres őrizet és véredek. Csak a koszt volt normális. Teljes izoláció, hírzárlat (eleinte néha még kaptunk újságot, időnként a romániai magyar nyelvű Előret, és a Scinteiát, rádió nem volt). A gyerekek természetesen nem járhattak iskolába... mi foglalkoztunk velük. Három helyen tartottak fogva bennünket: először az előkelő Snagov, majd másodszor a sokkal gyatrább Ploiești közelében, végül több mint egy évig a Vöröstoronyi-szorosnál. Utólag rekonstruálva a dolgokat: valamennyi férfit 1957. április 14-ig letartóztatták, Édesapát utolsónak.

(A szerk.: itt a szövegben csak jelezve van, mi mindenről fog beszélni:)

Nagy Imre – Losonczy Géza – Donáth Ferenc – mi többiek. Karácsony – gyerekek látogatás nagyszülőknek.

Az internálásunk alatt a legrosszabb, a legelviselhetetlenebb az volt, hogy Édesapám és férjem letartóztatásától kezdve 1 év és 4 hónapig semmit sem tudtunk felőlük – talán csak annyit, hogy valószínűleg Budapesten (?) börtönben vannak, vizsgálati fogságban. Egyetlenegy levelet, egyetlen sort sem hoztak tőlük. Különösen Édesapámért aggódtunk. Ő volt a legidősebb, egy szívinfarktussal a háta mögött, súlyos ízületi bajokkal, túl a 60. életében... És vajon mivel vádolhatják ezt a joviális, jó humorú, övéit és hazáját szerető, nyílt szívű, kedves, közvetlen, toleráns, ellenfeleivel is nagystílű, egyenes derekú, öntudatos öregurat? Talán éppen azért vádolják, mert lélekben is úr, és nem szolga? Mert nemcsak a fejére, de a szívére is hallgat? Netán azért, mert hazája népét szabadabbnak és boldogabbnak szeretné tudni, mint a „nagy példaképet”? Mert igazi hazafi? Aki akár a saját pártja érdekei fölé is helyezi az össznemzeti érdekeket, urambocsá!, az egész ország javára? Mármost a kis Magyarország, és nem a Nagy Birodalom javára?

Tudjuk valamennyien, hogy mi történt. A kegyetlen megtorlás és a bosszú évei jöttek, először sortűzrek dördültek, Kádár különítményesei végigverték az országot, majd letartóztatások, sok esetben zárt, titkos ítéletekkel, a végén bitófával. Közel 500 halálos ítéletet hajtottak végre '56 után! Haynau ehhez képest humánus ember volt! Hosszú évekig tízezrek sínylődtek börtönökben, vagy ha véletlenül szabadlábon maradtak, alig hagyták élni őket, vegetáltak.

Édesapám a titkos tárgyaláson és kihallgatásokon hű maradt a forradalomhoz, önmagához; visszautasította az ellene felhozott vádak, megkérdőjelezte az úgynevezett „bíróság” kompetenciáját. Nem engedett sem a szirénhangoknak, sem a fenyegetéseknek, a családjával való zsarolásnak. Töretlenül és öntudatosan vállalta a bajtársaival közös sorsot – a halált. Most ott nyugszik velük együtt a 301-es parcellában, amely ma már történelmi emlékhely.

Édesapám Somogy, pontosabban Kaposvár szülöttje. Szegény, félig paraszti, félig iparos családból származott. Anyja cselédlány, apja uradalmi lovász, majd munkás, nagyszülei: bognár és földműves. A megyében a kisebb és nagyobb falvakban – Ötvöskónyiban, Csákányban,

Bélyen, Somogyszobon, Marcaliban és Dombóváron meg másutt – kiterjedt rokonsága élt, és ezek leszármazottai talán ott élnek még ma is. Sokat vendégeskedett náluk gyermek- és ifjúkorában, szerette őket, és tartotta velük a kapcsolatot később már államférfiként is. Nagyon szerette ezt a szép, lankás, dimbes-dombos vidéket, mindig gyönyörködött a somogyi tájban, és büszke volt arra, hogy innen származott.

Meggyőződése, hogy Édesapám öntudatos, töretlen hazafisága szűkebb hazája: Kaposvár – és ahogy Ő gyakran emlegetni szokta – Somogy-ország iránti mély fiúi ragaszkodásából, szeretetéből táplálkozott. Hosszú éveket élt távol innen, de elszakadni sosem tudott. Itt élt özvegy édesanyja, a nagymamám is, itt éltek és mind itt vannak eltemetve a Keleti temetőben anyai ági nagyszüleim, rokonaim. Itt, ebben a földben nyugszanak a család felmenői és szinte valamennyi rokona.

Édesapám nagyon fiatalon – látva a nincstelenséget és személyesen is átélve a szegénységet és kiszolgáltatottságot – csatlakozott a baloldali mozgalomhoz, melynek negyven éven át elkötelezettje lett. Legjobban a magyar agrárkérdés izgatta. A húszas években Magyarország a hárommillió koldus országa volt. Apám vallotta, hogy a föld azé kell legyen, aki megműveli. Moszkvai emigrációs éve alatt nappal tudományos kutatómunkát végez a Nemzetközi Agrártudományi Intézetben, este pedig továbbképezi magát, később egyszerre tanul és tanít. Nagyon készül a hazajövetelre, a földreform, a földosztás – tudja – kardinális kérdése lesz a jövő, a fasizmustól megszabadított Magyarország gazdaságának.

Boldog, mikor részese lehet a földreform kidolgozásának, majd a földosztásnak. A földhöz jutott parasztok „földosztó miniszternek” keresztelik el. De az örömteli érzések rövid ideig tartanak. Már 1948 körül megindul ellene a támadás, mert ellenzi az erőszakos kollektivizálást, csak a teljesen önkéntes szövetkezés híve, elsősorban az értékesítési szövetkezetek mellett van – olyanok mellett, mint például a Hangya volt –, tiltakozik a kuláklista miatt, feltétlen híve a személyes érdekeltségnek, a középparasztságot tekintő követendő modellnek.

1947–48-ban, de még évekkel később is ezek eretnek gondolatok voltak. Apámat kizárják a párt- és államvezetésből. A haldokló koalíció végvonaglója idején rövid ideig még parlamenti házelnök; a demokratikus pártok parlamenti tagjai vele szót tudnak érteni, kedvelik. Ekkor alakul ki barátságuk Kéthly Annával.

Rákosiék – azaz a kommunista párt – magukhoz ragadják a hatalmat, a demokratikus pártokat felosztatják, vezetőiket koholt vádak alapján kivégzik, vagy hosszú évekre börtönbüntetésre ítélik. Lefejezik a hadsereget. Dühöng az ÁVO, dühöng a terror, a törvénytelenység. Mindennaposá válik a lakosság kitelepítése, az internálás, a kuláklista. A városban kevés az élelmiszer, falun nincs kenyér. Viszont épül Sztálinváros. Mindent előnt, elborít a nagyipar, nincs mit enni, miközben lesöprik a padlást. Tombol a gigantománia és a személyi kultusz. A lakosság fél, és egyre elkeseredettebb.

Ekkor beköszönt 1953 júniusa. Az oroszok aszfaltba tapossák a 48 órás berlini felkelést, de félnek, hogy Magyarországon is történhet hasonló, vagy valami még súlyosabb. Sürgős változtatásokat javasolnak, és Apám, mint tiszta kezű, tiszta múltú politikus a miniszterelnök-jelöltjük.

Édesapám a magas tisztséget elvállalja, kidolgozza reformprogramját (mely júniusi program néven vált ismertté), sürgősen hozzálát a súlyos törvénytelenések felszámolásához: megszünteti az internálótáborokat, hazaengedi a kitelepítetteket, hozzáfog a bebörtönzöttek rehabilitálásához, sürgeti kártalanításukat. Megszüntethetővé teszi a mezőgazdasági termelőségvetkezeteiket, támogatja a kisiparosokat, igyekszik helyrebillenteni a mezőgazdaság és nehéz-, illetve gépipar egyensúlyát stb.

Mint látjuk, Apám kezében a hatalom nem öncél – mint elődje, Rákosi, vagy utódja, Kádár esetében –, hanem a hatalmat eszközként használja, mégpedig az egész ország javára.

Édesapám a fordulat éve óta az első cselekvő öntudatos magyar miniszterelnök, aki hazájában önálló politikát akar folytatni, komolyan veszi hazája érdekeit; hisz reformjainak hatásában, az „emberarcú szocializmus”, a szocialista demokrácia megvalósíthatóságában. Nagy csalódást okoz a szovjet vezetőknek, hiszen nem lehet rövid pórázon ugáltatni, előírni, mit tegyen és mikor.

Nagy Imre ekkor indul el azon a nehéz, gyötrelmekkel teli úton, amely őt a halhatatlanságba vezette. Sose feledjük el, hogy a második világháború után Ő volt az a férfi, aki Magyarország legkritikusabb korszakaiban – 1953-ban és 1956-ban – hőiesen vállalta hazája megmentését!

Kedves ifjú barátaim! Be kell fejeznem előadásomat. Tudom, illetlen dolog magunkat idézni, de szeretném, ha ti is ismernétek annak a nyílt üzenetnek egy rövid passzusát, amit a magyar társadalom demokratikus megújulásáért küzdő fiatalokhoz írtam 1987-ben, és amit ma is vallok.

Íme az idézet:

„A közmondás azt tartja: fiatalság bohóság. De nem így a történelem. Valamennyien tudjuk, hogy az évszázadok során mindig az ifjúság volt az, amely a legkülönbözőbb társadalmi és művészeti mozgalmakban avantgárd szerepet töltött be. Ott találjuk a haladó eszméket valló nemzeti és nemzetközi küzdelmekben, a függetlenségért, a szabadságért vívott harcok barikádjain. Az 1956-os szabadságharcban a magyar fiatalok voltak azok, akik elsőként szálltak szembe a zsarnoki önkényuralommal, és ők voltak, akik utolsóként, akár életüket áldozva megpróbálták megvédeni nemzetünk kivívott szabadságát.”

Eddig az idézet.

Szeretném, hogy hittel és meggyőződéssel ti is ilyen tiszta, nemes érzéssel vállalnátok a küzdelmet az önálló, független, szabad Magyarországért! Ez 1956 és Édesapám üzenete.

Nagy Imre ekkor indul el azon a nehéz, gyötrelmekkel teli úton, amely őt a halhatatlanságba vezette.
[...] Ő volt az a férfi, aki Magyarország legkritikusabb korszakaiban – 1953-ban és 1956-ban – hőiesen vállalta hazája megmentését!

XIX.

Nagy Erzsébet (felolvasott) levele a Friedrich Ebert Stiftung által szervezett, 1991. május 18-án Sárospatakon lezajlott „Szociáldemokrácia 1991. Sárospatak” konferencia számára

Tisztelt Konferencia!

Édesapám álma mindig az volt, hogy ez a magyar föld ne a széthúzó, hanem az összefogó, a tenni akaró és tenni tudó, a közös boldogulásért küzdő, elégedett, és többé már ne a civódó, kesergő elégedetlenkedők országa legyen. Hitt abban, hogy ez a cél megközelíthető a jólét általános gyarapodása és a lélek általános megnyugvása révén. Nem hiszem, hogy ma mi mást kívánhatnánk, mint amit ő akart.

Nem kívánhatjuk az egészségtelen, a szélsőséges társadalmi polarizálódást. Nem kívánhatjuk, hogy a fiatal – reményteli helyett – reményvesztett; a középkorú – munkában elnyűtt; az öreg – ínséget szenvedő; a gazdag gazdagabb, a szegény szegényebb legyen. Csak egy kiegyensúlyozott társadalom adta harmóniát kívánhatunk, amit a politikai demokrácia, a szociális biztonság és a lelkek békéje teremt meg.

Hiszem, hogy mielőbb egymásra találunk azok az alkotó elmék, akikben ilyen célok mozgósítják a gondolatokat. Ezért kívánom, hogy legyen ez a mostani sárospataki konferencia ennek az áhított folyamatnak egy jelentős mozzanata.

Tiszteletteljesen sok sikert kívánva küldöm a konferencia résztvevőinek együttérző, baráti üdvözetem.

Nagy Erzsébet

XX. Tűzijáték utáni csönd

Ki törődik a nemzet árvájával?

Nagy Imre pókhálóarca

Újságcikk, interjú, megjelent a 168 Óra című hetilapban,
1991. június 18-án, készítette *Rangos Katalin*

Nagy Imre oly összetett arca, alakja, melyet több mint három évtizeden át '56-tal azonosítottunk, és így annak emberi emblémája, szellemi megtestesülése lett, a rendszerváltás látványtervezett nyitánya – a kivégzés és az újratemetés kettős emléknapja – óta szinte homályba tűnni látszik. A még mutáló, bizonytalan kontúrú utókor nem tud mit kezdeni különösségében is rendkívüli mártírjával. A nagy halott emlékezetére némelyek már talán hálószővő pókot is küldenének.

Nagy Erzsébettel, Nagy Imre leányával Rangos Katalin beszélgetett egy most felavatott emlékmű, az Ortutay Tamás által készített szobor előtt.

– Ez az emlékmű arra az évfordulóra emlékeztet, amelyet először két évvel ezelőtt ünnepeltek meg, voltaképp a rendszerváltás legattraktívabb nyitányaként. Olyan volt ez, mint egy politikai petárda. A megfelelő alkalomból nagyot szólt, óriási tűzijátékként hatott, ám aztán mintha a társadalmi változások szinte magukkal sodorták volna Nagy Imrének és mártírtársainak ügyét.

– 1989-ben mi sokkal többet reméltünk. Megvalósult a szabad választás Magyarországon, létrejött a szabad országgyűlés is, de azóta engem is, mint sok más embert, csalódás ért. A pártok ugyan választási hadjáratuk során mind zászlajukra tűzték '56-ot és Nagy Imrét, ám aztán, ahogy hatalomra kerültek, szépen beültek székükbe. Mindennapos dolgokkal kezdtek foglalkozni, és azokban teljesen elmerültek...

– A temetés idején, 1989. június 16-a táján Öntől naponta kértek interjúkat. Televíziók váltották egymást. Sorba kellett állni Önhöz...

– Igen, ostromoltak...

– Az elmúlt két évben azonban nem lehetett túl sokat olvasni-hallani Önről. Igazán nem azt hiányolom, hogy a nemzet árvájának megillető helyét elfoglalja, hiszen erre nem tartott igényt az elmúlt negyven évben sem. De mégis, mi történt közben: mennyire figyeltek Önre, Önökre?

– Miután itt sok minden másként alakult, mint gondoltuk, nemigen figyeltek...

PANELLAKÁS ÉS 1000 FORINT

– És mi történt a Nagy Imre Intézettel?

– Nagyon nehezen jött létre, illetve átalakult. Végül is nem Nagy Imre Intézetnek nevezik, hanem az '56-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézetének. Ennek ügye másfél év óta vajúdik. Pénzhiány miatt is, de talán azért is, mert az '56-os szellem visszaszorult. Lehet, hogy ezért nem sikerült ezt az intézetet máig sem létrehozni. Most talán a Magyar Tudományos Akadémia segít. Épp ezekben a napokban zajlott tudományos ülés az Országos Széchényi Könyvtárban, melynek ez is tárgya volt.

– Jogszabály született, mely előírja, hogy azoknak, akik 1949 és 1963 között politikai üldözöttségnek voltak kitéve, kárpótlást nyújtson a magyar állam. Érinti ez a kárpótlás Önöket?

– Miután 1989-ben megadták a végtisztességet, és semmissé nyilvánították a vádak, azaz rehabilitálták apámékat, úgy gondoltam, ez természetes. Nem sürgettem, mert ha harminc évig kibírtam, úgy véltem, most már ez a maga útján le fog futni. Ám csupán az történt azóta, hogy a recskiek kiharcolták az ott letöltött évek utáni első évre az 500 forintos, a további esztendőik után, furcsa módon, a 250 forintos havi juttatást. Hát ezt én is elértem. Úgyhogy személyi jogon – mert én is internálva voltam Romániába – ezer forint havi juttatásban részesülök. Egyébként ugyanúgy élek, mint annyi más magyar állampolgár. Természetesen nem tudok megélni a nyugdíjamból, ezért dolgozom. Egy kis, nagyon összetöpreődött, külföldre menő negyedévi folyóirat szerkesztője vagyok.

– Édesapja jogán semmiféle rehabilitációt nem kapott?

– Nem. De nemcsak én nem kaptam, más se. Úgyhogy, ha ezen a jogon kaptam volna egyedül én – pirulnék.

– Egyébként ugyanott lakik, ahol lakott?

– Igen, ugyanott, ahol huszonöt éve.

– Mármost abban a lakótelepi lakásban?

– Panellakásban. Nagyon jólesik, s mindenért talán legjobban kárpótol az emberek szeretete.

– S mi van a Nagy Imre-iratokkal? Hiszen annak idején, amikor ezek léte nyilvánosságra került, a Legfőbb Ügyészségen egy óriási barokk tárgyalóasztalt megtöltött a 27 köteg irat. És mi történt a snagovi nappalóval?

– Az iratokat a Belügyminisztérium átadta az Új Magyar Levéltárnak. Ott előbb zárolták, most azonban már kutatható az anyag.

– A nappalót megkapta?

– Megkaptam, és letétbe helyeztem.

- Nem gondol a kiadására?
- Egyelőre nem. Végignézttem, de még a kutatók számára is korai lenne...

VÁRAKOZÓ EMLÉKEZÉS

- Miért „jegeli”?
- Mert vannak személyiségi jogok is, s én azokat tiszteletben tartom.
- Azért tartja tehát bizonyos ideig vissza, hogy ne okozzon zavarokat, mert a nyilvánosságra hozatalával meg lehetne bántani például az utódokat?
- Erről van szó. Lényegében rátapintott.
- Így be lehetne sározni bizonyos emberek képét?
- Igen, erről van szó. És én ezt nem szeretném. Ezért úgy gondolom, még egy kis időre szükség van. Egyébként snagovi naplójának végére azt írta apám, hogy amit leírt, azt nem a nyilvánosságnak szánja. Ezek gondolatok a forradalomról és emberekről. Ezt a naplót tehát majd egy nyugodtabb légkörben, nyugodtabb körülmények között kell felülvizsgálni. Ó, szegény, ezt a munkát nem tudta elvégezni. Úgy érzem, amíg az indulatok még itt kavarnak közöttünk, feleslegesen ezeket szítani nem kívánom.
- Harminc év kevés volt ezeknek az indulatoknak az elüléséhez. Vajon mennyit kell akkor még várni?
- Erre, sajnos, nem tudok választ adni. Ez a harminc év ugyanis annak a korszaka volt, akinek nevét nem akarom kimondani, mert én ezt a nevet nem szeretem. Ennek az időszaknak a lezárulása óta csak két év telt el, s ez a két esztendő még kevés...
- Valahogy az a benyomásom támadt, mintha most is úgy élne, mint azokban az években, amikor Önt legálisan sehová sem hívták. Nem hasonlít-e az élete az akkori esztendőkére, amikor csak külföldön lehetett Nagy Imre emlékének fővédnöke?
- Nagyon hasonlít...
- S az utóbbi napokban lezajlott említett konferencián részt vett-e?
- Nem vettem részt... valamilyen véletlen folytán ugyanis nem kaptam meghívót. Külföldön most nagyobb figyelem övezi '56-ot, mint nálunk. Sajnos, itthon megfélekeztek erről...
- Bántja ez Önt? Személyesen érinti?
- Nem személyemben bánt, hanem '56, illetve apám emlékezetében érint a fájdalom.

XXI. 1956 öröksége

Nagy Erzsébet újságcikke, megjelent az Idegennyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalat lapjában, 1991 őszén

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 35. évfordulóját ünnepelte Magyarország. 1991. október 23-tól december 8-ig tartottak a megemlékezések. A forradalmi láng fellobbanását, közbeesően a fegyveres felkelés november 4-től 8-ig tartó várospusztító leverését, a munkástanácsok eltaposását, a tüntető tömegeket gyilkoló sortűzeket, a hősiességet, rengeteg vért és áldozatot idéznek fel ezek a dátumok. Megjelölik a sztálinista totalitárius rend megdöntésére irányuló talán legnagyobb hatású történelmi csapás kezdetét, és megjelölik a végzetesen megsebzett diktatúra restaurációjának keserű felújulását, ami idegen elnyomók állandó nagy erejű jelenlétén, szörnyű megtorláson és örökös megvesztegetésen, félelmen és zsaroláson nyugodott. A zsarnokság megkísérelte feltartóztatni – és fel is tartóztatta több évtizedig – azt az összeomlást, ami napjainkra szükségszerűen bekövetkezett.

Egy magyar, de ugyanakkor világtörténelmi eseményre emlékezett Magyarország. Ez az esemény meghatározóan hatott valamennyi szomszédunkra, magára a Szovjetunióra, sőt távlatait tekintve a világhelyzet megváltozására.

Emléktáblák sokaságát avatták fel szerte az országban a forradalom és szabadságharc nevezetes helyszínein. Ünnepségek ünnepségeit ért. A közvéleményben kigyúltak az emlékezés fényei, mint halottak napján az égő gyertyák megannyi lángja. Mennyi koszorú, mennyi virág került a nemrég még jeltelen sírokra, nemzeti színeink borították a diadal és a vér egykori helyszíneit, ki tudja, hányszor hangzott el az ünneplők ajkán a Himnusz és a Szózat, mintegy egybevonva a két valóban összetartozó gondolatsort: „Isten áldd meg a magyart” ... „A nagyvilágon e kívül nincsen számodra hely...”

Vajon csak a múlt felidézését, a tisztelgést jelzi ez a megrendültség, ez az ünneppsorozat, vagy valamilyen tömegigényt fejez ki 1956 eszméinek megjelenésére a ma politikai gyakorlatában?

A diktatúra okozta sebek ott sajognak a nemzet testében és lelkében, a gazdaság súlyos gondjaiban és az elszenvedett, jóvátehetetlen vérvesztéségekben, a nehezen hegedő sérelmekben. A diktatúra okozta társadalmi betegségből, a megtörtetettségből nemcsak az időknek,

de a középkorúaknak és az ifúságnak is ki kell még gyógyulnia. A hasonlatnál maradva: a lábadozás korszakában élünk. Nagyon is szükségünk van arra a gyógyírra, amit az 1956-os forradalom és szabadságharc a nemzeti becsület, a nemzeti öntudat számára nyújt. Belőle meríthetjük az erkölcsi erőt a megújulásra, a meghajlott gerinc kiegyenesedésére, a tisztas bűnbánatra, a nemtelen bosszú helyett a nemes megbocsátásra, az új világunk létrejöttéhez szükséges megtisztulásra, ami nélkül nincs megnyugvás. A megnyugvás pedig a felépülés, a tettekrekésztség, a boldogulás alapja.

1956-ban, a forradalom és szabadságharc napjaiban, a szovjet csapatok elleni küzdelemtől az általános sztrájkokig számos nagy horderejű cselekvésben mutatkozott meg a nemzet egysége. Jelen volt ez a polgárok, a spontán szerveződött népképviselői bizottságok, a munkástanácsok, a felkelő egységek, az írók, újságírók, rádiósok, a miniszterek, a gyerekek, fiatalok és öregek, egyének, kisebb és nagyobb közösségek tetteiben, hétköznapi egyszerűséggel vagy látványos, átütő sikerű demonstrációkban, a rendelkezésekben, a harcokban, a hírlapokban s az éterben egyaránt.

Benne volt a szívben, az agyban és a tettben. Valóság volt, a maga nemében a történelmi csoda, hogy igaz volt a jelszó: „Minden magyar egyet akar!”

Közös céljaink voltak. Nyilván akkor is sokféleképpen kívántuk ezeket megvalósítani. Tudjuk, hogy így volt. Különbözőek voltak és kellett hogy legyenek az elképzelt utak, de a tettekben az összefogást szülték meg a közös célok. Ez adta meg a forradalom és szabadságharc ellenállhatatlan dinamikáját. Ez repesztette meg helyrehozhatatlanul egy világbirodalom betonfalait.

Ma egy politikailag széthulló, közönyös társadalom képét mutatjuk. Így van, kár szépíteni. De ha megjelenne ismét a zsarnokság, ha élő valóságként találnánk magunkat szembe vele, milyen lenne a viselkedésünk, egymáshoz igazítanánk-e ismét a lépteinket, mint akkor 1956-ban?

Ha olyan nyilvánvaló formában, „tűzzel és vassal” jelentkezne, akkor feltételezhetjük, hogy a feltett kérdésre „igen” lenne a válasz. De ha lopakodva, álruhában, öltözékét hol így, hol úgy cserélgetve közelít, akkor felismerjük-e egyáltalán?

Pedig a zsarnokság volt az, amit nem tudtunk tovább elviselni. A zsarnokság örök érzete kényszerítette énünket a sztrájkra, a lázadásra, a fegyverfogásra. A lelkünkéből fakadt a zsarnokság elleni küzdelem. Belső volt a parancs, ami vezényelte embertől emberig a zsarnokság elleni harcot.

Nem véletlenül hangzott el újra és újra a mostani ünnepeken Illyés Gyula megrendítő verse a zsarnokságról. Nemcsak a múlt visszaidézése, hanem a meg nem szűnő aktualitás

...igaz volt a jelszó: „Minden magyar egyet akar!” Közös céljaink voltak [...], sokféleképpen kívántuk ezeket megvalósítani. [...] Ez adta meg a forradalom és szabadságharc ellenállhatatlan dinamikáját.

szóltatta meg. Az ókori athéni demokrácia is szüntelen készenlétben állott a zsarnokság legkisebb tünetének jelentkezésével szembeni csapásra. A zsarnokság elleni küzdelem a demokráciák mindenkor aktualitása. A zsarnokság mindig elvontnak tűnik, amíg meg nem jelenik nyíltan a színen. Ilyenkor mindenki felkiált: „Hogy kerülhetett ide?” És utólag is, ha elpusztították, mint Szent György a sárkányt, csak azt kérdezik döbbenet: „Hogy létezhetett ez a szörnyeteg?”

1956 örökségét, a mához szóló üzenet magját, a nemzeti összefogás eredőjét keresve, ma sem jelölhetünk meg mást, mint a zsarnokság lehetőségének elhárítását. Ezt kell szolgálniuk az alkotmányos, a jogi garanciáknak. Ezt kell szolgálniuk azoknak a morális törvényeknek, melyeknek a lélekben kell kiépülniök, hogy felismerhessük a megtévesztést, ne üljünk fel semmiféle gyűlölködő uszítás apokaliptikus lovaira, ellenállhassunk a durva önzésnek, ami a közérdek megsemmisüléséhez vezet.

A történelem lehetővé tette, hogy 1956 nagy célkitűzéseiből megvalósuljon a szovjet csapatok kivonulása, az állami függetlenség, a többpárti demokrácia. De nem valósult meg az intézményesült népvédelem. És tudnunk kell, hogy meg kell valósítanunk.

Nem lehet elég nagy az örömünk afölött, hogy megnyílt a szabadság kapuja. De tudnunk kell, hogy most már kizárólag a mi felelősségünk – bármilyen patetikusan hangozzanak is ma Petőfi szavai –, hogy „Rabok leszünk vagy szabadok...”

Szembenézve a történelemmel, a tanulságot keresve, amit az 1956-os forradalom és szabadságharc ránk hagyott, újra és újra jusson eszünkbe, hogy mindennél fontosabb az összefogás. Bebizonyosodott, hogy egyénnek, családnak, népeknek, nemzeteknek, államoknak a felemelkedéshez az erők egyesítése hoz csak eredményt. A széthúzás, az elkülönülés és elkülönítés, az önérdek pusztít. Ezek a zsarnokság hűséges szolgálói, akár egy országot, akár egy világbirodalmat tart az uralma alatt.

A zsarnokság mindig a kisebbség hatalma. A gőgös zsarnoksággal szemben a szövetség, az emberek, népek, nemzetek, államok közös akarata az ellenerő. „Divide et impera!” – „Oszd meg és uralkodj!” – mondták a rómaiak. Hát ne hagyjuk magunkat megosztani, és nem fogunk akkor uralkodni, pöffeszkedni rajtunk! Lefogni mindig a zsarnok kezét! – ez az örökség, a kötelesség, amit 1956 ránk hagyott!

XXII. Egy mondat félbemaradt

Beszélgetés Nagy Erzsébettel,
október 23-a előtt

Újságcikk, interjú, megjelent a Népszabadságban
1991. október 22-én, készítette *Bossányi Katalin*

(Fénymásolat, nincs egyéb adat – a szerk.)

Kelenföldi, szolidan berendezett panellakásukban találkozom Nagy Erzsébettel, a mártír miniszterelnök leányával, és férjével, Vészi János íróval, az Igazság egykori szerkesztőjével. A fogadtatást – bár barátságos – átlengi némi elfogódottság. Hisz’ Zsóka asszony olyan sokáig őrizte engedetlen hűséggel édesapja emlékét, hogy a szeretet védvonalán túlra keveseknek enged bepillantani. Még mindig, vagy már megint? – a kérdés beszélgetésünk során függőben maradt.

– Mintha kissé szomorúnak látszana. Mivel tölti mostanság napjait a Nagy–Vészi házaspár?
– Nyugdíjasok vagyunk, de azért mindketten dolgozunk, még hozzá szakmánkban, az újságírásban, folytatva ezzel a családi hagyományt. Hisz’ apám a Szabad Kossuth Rádió szerkesztője, majd később a Szabad Föld főszerkesztője volt. János pedig – miután az Igazság újból csaknem szamizdatként jelenik meg – kulturális munkát vállalt a harmadik kerületi önkormányzatnál, de közben azért ír is. Most érkezünk vissza Dél-Franciaországból, ahová azért hívtak meg bennünket, mert emléktáblát akarnak avatni apám és 1956 emlékére. Továbbra is úgy tapasztalom: a forradalmat külföldön sokkal inkább történelmi helyi értékén kezelik, mint nálunk. Itthon meglehetősen visszavonultságban élünk: nemigen vállalom közéleti szerepet. Igaz, nem is igen hívnak, csak június 16. vagy október 23. táján. Egyetlen közvetítésre vállalkoztam az utóbbi időben: szerettem volna közel hozni egymáshoz a TIB és a Pofosz ’56 szellemét őrző aktivistáit. Nem sikerült, s ez fáj nekem. Szomorú látni, ahogy volt pajtások szembekerülnek egymással, ahogy a napi pártpolitika rátelepedik közös értékekre, emlékekre.

– 1989. június 16-a nem csupán szimbolikus értelemben volt mérföldkő a demokratikus átalakulásban. Ön mit várt, milyen mozgalmak felerősödésében bízott ezt követően?

– Szeretném előrebozsítani, hogy én a Kádár-rendsztől soha semmit sem kértem, csupán arra törekedtem, hogy tisztességgel felnevelhessem a gyerekeimet. Az újratemetéshez a döntő lökést – szerintem – a ’88-as párizsi megemlékezés adta. Ez rázta fel a világot, és döbbsentette rá az itteni vezetést is, hogy emberjogi szempontból védhetetlen a magatartása. A rehabilitáció és az újratemetés impozáns rendezvénysorozata mélyen megrázott, ugyanakkor el is gondolkodtatott. Örültem az újra szabadnak tetsző tömeg hitvallásának, de némi disszonanciát azért már felfedeztem az ekkori hivatalosság és az új pártok szónoklataiban. Egyébként én nagyon naivan képzeltem el a politikai változásokat, és korántsem hittem, hogy mindez ilyen gyorsan be fog következni. Azt gondoltam – lehet, hogy nosztalgiából –, hogy alkotmányozó nemzetgyűléssé alakul át a parlament, és hosszabb idő szívós munkájával lebontja a diktatúrát. Azt reméltem, hogy kialakul a többpárti, demokratikus és toleráns társadalomvezetés, amelyben helye lesz a szolidaritásnak, a széles körű szociális védelemnek, a baloldali értékeknek is.

– Miért tartotta volna szükségesnek ezt a „hosszú menetelést”?

– Ha a pártok a néppel közösen „hordják ki” a demokráciát, ha a változásoknak – éppúgy, mint ’56-ban – van tömegbázisa, akkor

talán nem következett volna be ilyen gyors kiábrándulás. Akkor talán megmaradt volna a szabadságérzet és a hit, s ez erőt adott volna az anyagi megpróbáltatások elviseléséhez is.

– Átfogóbb csalódottságról beszél. Nemcsak saját rossz érzéseit vetíti ki a társadalomra?

– Bárhová megyek, azt látom, hogy az emberek rosszkedvűek. Igen: én is az vagyok. Tudom, van ebben egy jó adag igazságtalanság is, hiszen a múlt rendszer örökségének terhei súlyosak, a hatalom mai képviselői sokszor csak kényszerpályán tudnak haladni. Az általános kedvetlenség fő okát mégis abban látom, hogy pártelitek vitték végbe a rendszerváltást, és az egyszerű emberek továbbra is úgy tapasztalják: a fejük fölött politizálnak. Ötvenhatban talán az volt a legnagyobb, hogy nem volt különbség a diák, a munkás, a kiskatona, az értelmiségi között, sem a célokban, sem az elszántságban, sem az áldozatvállalásban.

– Azért azt tudni lehetett, hogy – már csak a történelmi különbségek miatt is – a mostani, csendes rendszerváltás nem folytatódik ott, ahol az ’56-os forradalom kényszerűen félbeszakadt?!

– Ez valószínűleg igaz. Ennek ellenére én nem hittem volna, hogy Magyarországon jobb-közép kormányzat alakul ki. Álmomban sem vetődött fel, hogy az európai fölzárkózás örve alatt a két világháború közötti értékrend és társadalmi berendezkedés iránti nosztalgia uralkodik majd el a kormány politikájában. Nyugtalanossággal tölt el a nacionalizmus erősödése, és az is,

Ha a pártok a néppel közösen
„hordják ki” a demokráciát,
ha a változásoknak – éppúgy,
mint ’56-ban – van tömegbázisa,
akkor talán nem következett volna
be ilyen gyors kiábrándulás.

hogy a hatalom érzéketlen a bérből-fizetésből élők gondjai, és általában a szociális problémák iránt. 1956 forradalmában ez a restauráció nem volt benne! Mi nem ezért, hanem egy demokratikus, független országért küzdöttünk. Egy olyan, relatív szociális biztonságot garantáló társadalomért, amelyben tiszteletben tartják az emberi szabadságjogokat, s bár megengedik, de senkit sem kényszerítenek arra, hogy a „híd alatt aludjon”. Ha apám megélhette volna a mostani változásokat, nyilván elégedett lett volna az indulással. Örülne az ország szuverenitásának, a többpárti, demokratikus parlamentnek. De a negatív társadalmi kísérőjelenségektől valószínűleg elborzadna.

– Éppen a bolsevik hatalomgyakorlás teljes kudarca miatt vélik sokan úgy: az egész elmúlt négy évtizedet zárójelbe kell tenni, s ott folytatni, ahol a társadalmi fejlődést a második világháború megszakította. Vagy Ön szerint volna, lehetne más út is?

– Ha valaki, hát én engesztelhetetlen gyűlöletet érzek a sztálinizmus minden formája iránt. De nem is tekintem szocializmusnak azt, ami nálunk vagy a Szovjetunióban az elmúlt évtizedekben történt. Ugyanakkor a szocialista törekvéseket nem tartom történelmi úttévesztésnek. Tessék körülnézni a világban, és mérlegelni: mit értek el a szociáldemokrata pártok – főként a szakszervezetek révén – a dolgozók védelmében. Éppen ezért nem hiszem, hogy el kellene temetni a baloldalt. Bár itt és most erőre kapására még jócskán várni kell.

– Két éve, október 23-án kiáltották ki az új Magyar Köztársaságot. Én emlékszem arra, ahogyan Ön fogalmazott, és arra is, amire felesküdték a pártszónokok. Azóta a nagy szavakat mintha kiüríténé a napi politika?!

– Én azt mondtam – és ma is úgy gondolom –, hogy október 23-a legyen a nemzeti megbékélés napja. Ünneppé, amelyben mindenki osztozni tud. Keserűen látom, hogy a különböző pártok – miközben deklarációkban ’56 örököseiként lépnek fel – a gyakorlatban csak azt akarják kisajátítani a forradalomból, ami éppen alátámasztja rövid távú politikai érdekeiket. Tiltakozom a kirekesztés ellen: ’56 nem egy-egy párt ügye, hanem a nemzeté! Egyébként ezért is örülök annak, hogy a mostani rendezvényeket „pártsemleges” módon kívánják megrendezni.

– Csakhogy ’56 mindmáig érv és ürügy az ellentétek szításához, az el- és leszámolás követeléséhez. Mi erről a véleménye?

– Idegen tőlem a parttalan és jogilag körül nem határolt leszámolásnak még a gondolata is. Nem akarom, hogy azért, mert ’56-ban, majd az azt követő repressziós időszakban ártatlan emberek vére folyt, most ismét ez következze be, válaszul. De én is azt vallom: a gyilkosokat meg kell nevezni! A politikai és morális igazságtételre én is igényt tartok! Mert a múlt tisztázása nélkül a jelen és a jövő is homályban marad.

– Ezért vett részt – laptársunk tudósítása szerint – a salgótarjáni antikommunista demonstrációban?

– Nem voltam Salgótarjánban! Eleve nem vennék részt egy ilyen tüntetésen, függetlenül attól, hogy úgy gondolom: nem vall az MSZMP politikai jó ízlésére a kongresszus helyszínének megválasztása. A salgótarjáni sortűz munkásáldozatainak emlékére bármikor szívesen vinnék virágot, de nem egy ilyen indulatoktól fűtött, gyűlölködő megmozdulás alkalmából.

– Hallott arról, hogy a mostani, október 23-i megemlékezés idején szélsőséges csoportok arra készülődnek, hogy eltávolítsák például a Gellért-hegyi emlékművet, illetve a parlamentek, vagy például Károlyi Mihály szobrát?

– Csak az újságban olvastam erről, és elítélem az ilyen akciókat. Mindamellet úgy hiszem, hogy az emlékművek kérdését toleránsan, a nemzeti érzéseket nem sértve, ugyanakkor határozottabban meg lehetne oldani. Például együttműködve a szovjet követséggel is. A történelemszemlélet újabb súlyos zavarának tulajdonítom, ha a parlamentek szobrát valaki el akarná távolítani Budapest határából. Emlékszem, szegény Steinmetz – mielőtt bevonult a szovjet hadseregbe – eljött apámhoz elbúcsúzni: soha többé nem láttuk. Azt pedig fel nem foghatom: miért nem „fér bele” a mai magyar demokráciába a plebejus érzelmű arisztokrata Károlyi szobra? Nem újra meg újra átírni kellene a történelmet, hanem inkább megérteni. Rombolni pedig – tilos!

– Ha már szóba kerültek a szobrok, úgy hallottam, hogy – külföld után – Budapesten is lesz Nagy Imre-szobor?

– Én ebben korántsem vagyok bizonyos... Hollandiában élő magyar üzletemberek már vagy két éve felajánlották, hogy a saját pénzükön emeltetnének egy szobrot a fővárosban apám emlékére. A megbízást Varga Imre kapta meg, aki el is készítette a makettet, kiöntötte a gipszformát. Ám sem az akkori tanács, sem a mostani önkormányzat nem talált helyet felállításához, és a szobor azóta is a művész műhelyében van.

– Maradt némi személyes, tárgyi emléke édesapjáról?

– Néhány apró használati tárgy, például egy öngyújtó, egy óra, a házikabátja, amit visszaadtak a börtönből. A kedvenc karosszékét pedig egyszerűen kicsempészttem az Orsó utcai lakásból. Most, október 25-én a Legújabb-kori Történeti Múzeumban nyílik meg ezekből a relikviákból egy kis kiállítás. Az a szerencsém, hogy viszonylag sok fényképet megőrizhettem, hiszen apám hobbija volt a fényképezés, és sok filmet is hátrahagyott. Emlékszem, Rajk Júlia nagyon szenvedett attól: nem maradtak képei, úgy kellett egyet-egyet elkérnie barátoktól, ismerősöktől. Családunk birtokában viszont több dokumentumértékű kép maradt. Nézze például ezt, ahol Károlyival ül Nizzában, 1946-ban. Vagy ezt az '56-os keltezésű portrét: hát ilyen huncutul mosolygó, bajuszpödrő emberként ismerik ma Nagy Imrét?

– Az utóbbi években magyar nyelven is megjelent több dokumentumkötet, visszaemlékezés Nagy Imréről. Úgy érzi, már teljes a kép?

– A szakmai munkásságát kezdi tisztességesen feldolgozni, bár még itt is akadnak fehér foltok. De Nagy Imre, az ember bemutatása még hátravan. Anyámnak volt egy döbbenetes mondata, amikor megtudtuk apám halálhírét. Azt mondta: talán jobb is, hogy így történt, mert apám úgysem tudott volna – a történetek ismeretében – tovább élni. Ezt az embert kellene megismertetni a mai nemzedékkel.

– De hát itt van két írástudó ember...

– Igen, ez a munka ránk vár, és el is végezzük. Szeretném a magam életén keresztül felidézni emlékét, gondolkodását, családi, baráti környezetét, mindazt, amit együtt éltünk

meg a Szovjetunióban és itthon. Egyébként ő is akart visszaemlékezést írni, s ehhez hozzá is kezdett Snagovban. Címének azt adta: Viharos emberöltő. Megadta születési évét – 1896-ot –, de nyitva hagyta a másik dátumot, így: 195...? Ez a naplószerű memoár, amelyben apám feljegyzései 1918-ig jutottak el, nálam van, és egy félbemaradt mondattal ér véget. Nem tudok szabadulni a gondolattól, ahogy bekövetkezhetett. Apám precízen, igényesen fogalmazott. Vele nem fordulhatott elő, hogy magától félbehagy egy mondatot! Lehet, hogy most mégis az a függő mondat lesz az ő jelképe? Hiszen ő így is teljes életet élt: a párt iránti végzetes elkötelezettséget végleg legyőzte benne a nép szolgálata. Élete félbeszakadt, és félbeszakadt a forradalom is. Jó lenne, ha a mostani, demokratikus átalakulásunk nem maradna félben.

XXIII.

Nagy Erzsébet beszéde a TIB 1992. március 28-án tartott közgyűlésén

Bajtársak! Kedves Barátaim!

Én egy felszólalásra készültem, most pedig nem várt és talán meg nem érdemelt megtiszteltetés ért azzal, hogy a TIB elnökévé választottatok. Nagy pillanat ez az életemben. Mindenekelőtt szeretnék szívből jövő köszönetet mondani a bizalomért, ami, érzésem szerint, inkább szól annak a jelkép értékű szerepnek, amit Édesapám, Nagy Imre 1953-tól, a diktatúrával történt nyílt szembehelyezkedésétől kezdve, a forradalomban, majd a szabadságharcban, végezetül pedig mindhalálig tartó hősi helytállásával vívott ki magának.

Ha apámra gondolok, mindazok serege előttem áll a képzeletemben, akikkel együtt harcolt, és akik a szabadságésgmekért az elnyomás korábbi és későbbi évtizedei alatt küzdöttek a diktatúra fél évszázadon elmozdíthatatlannak ítélt sziklatömbjének széttörése érdekében.

Isten áldja a hősök emlékét, akik nem lehetnek már velünk!

Isten áldja az élőket, akik még közöttünk lehetnek!

Az első gondolat, amit a saját lelkünkre kötök, hogy soha ne feledkezzünk meg hőseink tiszteletéről. Gyarló emberek voltak ők is, mint mi valamennyien, de az élet választópontjain a tiszta ügyre, a magyar jövőre tették fel sorsukat, életüket, és odaadták érte! Nem tűrhetjük, hogy bárki rágalmazza őket! Vagy halálukban akár megossa, vagy szembeállítsa őket egymással! Aki meghurcolt, elesett, kivégzett bajtársainkat nem tiszteli, az nem közénk való. Levett kalappal állunk valamennyi mártírunk szent emléke előtt! Amíg a Himnusz, amíg a Szózatot énekeli, az ő képük vonuljon el lelki szemeink előtt. Bennük összefoglaltatott az „Isten áldd meg a magyart” azzal, hogy „Itt élned, halnod kell”!

Soha ne hagyjuk elfeledni, hogy kegyelettel kell ápolni a Nemzeti Pantheonban, a 298-as, a 300-as, a 301-es parcellában, a Kerepesi temetőben és mindenütt az országban a már ismert vagy még ismeretlen helyen nyugvó harcosok sírját. Minden évben június 16-a nemzeti gyásznap. Az elesettek, a kivégzettek, a sortűzek áldozatainak gyászszünnepe szerte az országban.

Soha ne hagyjuk elfeledni, hogy október 23-a örömnep! A diadal ünnepe! 1956 döntő ütközet volt a diktatúrák máig tartó összeomlásában. 1956-ért büszke Magyarországra a szabadságszerető világ!

Soha ne feledkezzünk meg arról, hogy a legjobb magyar hagyományok letéteményesei, Rákóczi unokái, Kossuth fiai és leányai vagyunk! A legtisztább forradalmi nemzeti hagyomány, a világszabadságért folytatott harc ölt testet az '56-osokban! Ez a tavaszi, márciusi erő kötelez bennünket az összefogásra. Kötelez bennünket az önzés, a törtetés, acsarkodás, piszkálódás, a széthúzás legyőzésére. Ha összefogunk, akkor megszerezzük az erkölcsi és az anyagi elégtételt minden bajtársunknak és az elhunytak hozzátartozóinak! Akkor visszavonhatatlanul kivívjuk 1956 történelmi megbecsülését!

A szabad, polgárosult Magyarországért folyt a harcunk. A népszuverenitáson nyugvó alkotmányos hatalomért küzdöttünk. Az erőszakkal szemben emelt szót, fogott fegyvert ez a nép. Nincs helye közötünk semmilyen irányzatnak, ami az erőszakra támaszkodik! Meg kell követelnünk mindenkitől a jog tiszteletét. Alkotmányos eszközökkel harcoljunk! Ezt 1956 szelleme, a demokráciára hitet tett lelkünk parancsolja.

Vannak népek, melyek már századok óta haladnak a demokrácia útján, mégis folyvást jobbítják demokratikus intézményeiket. Mi az út elején vagyunk, ezért harcoljunk a jobb törvényekért, de mindenekelőtt tiszteljük a törvényt! Harcoljunk egy új, tökéletesebb alkotmányért, de mindenkor tiszteljük a meglévőt!

Egy jobb alkotmányhoz az alkotmányos rend adja meg a lehetőséget. Egy jobb törvényhez a törvényhozás adja az utat. Nemes célokért csak nemes eszközökkel lehet harcolni. Ha '56-os vagy, sohase túrd meg, hogy letérítsenek a törvényesség, az alkotmányosság útjáról.

Nekem megölték az Apámat, megölték a barátaimat, megölték a bajtársaimat! A hőhéroknak holtukban sem tudok megbocsátani.

Távol áll tőlem azonban a bosszúállás. Undorodom a boszorkányüldözéstől, a címkézéstől. A megterveztetteknek, a félrevezetetteknek szívemből megbocsátok. A felelősséget a törvény állapítsa meg, a felelősségre vonás pedig törvény szabta módon történjék.

A vélemény szabad, és legyen mindenkor az! A törvény azonban parancs, amit áthágni büntetlenül nem lehet!

Az '56-os forradalomban és szabadságharcban származásra, vallásra, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül az elnyomókkal szemben együtt harcoltunk mi, különféle előéletűek,

Valljuk, hogy harcban állunk
az egyetemes kultúra, a civilizáció,
a természeti és társadalmi környezet
védelme érdekében. [...]
Valljuk a nemzetek önrendelkezési jogát.
Valljuk a magyar jogát, hogy magyar
lehesen és maradhasson, akárhol él!

különféle világnézetűek, különféle politikai meggyőződésűek. 1956 egyik legszentebb hagyománya, hogy szerettük egymást. Szerettük mindazokat, akik hozzánk csatlakoztak. A szeretet által összekötöttek szövetségét alkottuk. Lehet-e ezt a testvériséget elfelejteni?

Eltűrhetjük-e magunk között a gonoszt, aki forradalmi testvériségünket fel akarja darabolni, aki fajgyűlöletet hirdet, aki el akar választani bennünket egymástól, mert jól megtanulta az ókori Rómától a cinikus alapelvet: „Oszd meg és uralkodj...”?

Szabadság! Egyenlőség! Testvériség! Ezek ma is a modern forradalmak alapkövetelményei. Mindenki joggal várhatja el tőlünk a szabadságjogokért folytatott szakadatlan küzdelmet, a törvény előtti egyenlőség tiszteletét és biztosítását, a testvériség megőrzését.

Beszélnem kell arról is, ami mindannyiunknak nagyon fáj. Bajtársaink zöme szegény, nem egy közülük a nyomorral küszködik. Nem nézhetjük ezt belenyugvással. Haladéktalan kárpótlást követelünk! Elég volt a parlamenti huzavonából! De önmagunknak is segíteni kell önmagunkon. Támogassuk az '56-os alapítványokat! Segítsünk munkanélküli utódainkon, vergődő nyugdíjasainkon, elesett öregjeinken. Nem nézhetjük tétlenül, hogy egy gazdagokból és kiszolgáltatott szegényekből álló társadalom jöjjön létre! 1956 ideálja a kiegyensúlyozott, a kezdeményezést pártoló, de a megélhetés biztonságát szavatoló társadalom volt.

Más vonatkozásban is szólnom kell a szegénységről. Mert a szegénység fő forrása az indulatoknak. A tehetetlenségre, a munkanélküliségre kárhoztatottak egy része diktatórikus eszmék, csalóka megváltást hirdetők vonzásába kerülhet! Elsősorban az ifjúság felvilágosításával kell megóvnunk a jövőt! Az ország demokráciára, rendre és nyugalomra áhítozik.

Valamennyiünkben élnek a forradalom tisztaságának emlékei, az érintetlen betört kirkatok, a garázdasággal szemben keményen fellépő nemzetőrök, a rend őrzői, akik ahol csak tehették, lefoglalták a kezét az önbíráskodóknak!

Valljuk, hogy harcban állunk az egyetemes kultúra, a civilizáció, a természeti és társadalmi környezet védelme érdekében. Valljuk, hogy szemben állunk a pusztítással és önpusztítással, a brutalitással. Valljuk a nemzetek önrendelkezési jogát. Valljuk a magyar jogát, hogy magyar lehessen és maradhasson, akárhol él!

Ígérem nektek, akik most megválasztottatok, minden erőmmel azon leszek, hogy szolgáljam '56 hagyatékát és szellemének továbbélését! Kérlek, hogy tettekkel támogassatok. Ti vagytok '56 letéteményesei. Csak együtt valósíthatjuk meg '56 akaratát! Mert 1956 a mi történelmi büszkeségünk! 1956 a követeléseink alapja, 1956 a mi küldetésünk!

XXIV. A hamisítókkal szemben apám tiszta emlékét védem

Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Hírlapban,
1992. április 17-én, készítette *N. Sándor László*

Nem sikerült valami vidámra ez a születésnap beszélgetés. Nagy Imre lányának egész életét végigkísérik a keserves emlékek, a szenvedés: terhe tíz asszonynak is sok lenne. Ami pedig a jelent és a jövőt illeti, a TIB elnöki megbízatásának is leginkább a reá nehezedő súlyát, a halottakkal és az élőkkel szembeni kötelező felelősséget érzi. Amikor születésnap köszöntőre emeltük beszélgetésünk végén a poharat, immár félretéve a diktafont, akkor is a felelősségérzet fontosságát hangsúlyozta Nagy Erzsébet.

– Ön nem szeret nyilatkozni. Alig-alig ismerheti a sajtóból a közönség. Most szinte egy időben tett eleget a Népszava, az Új Magyarország, a Kurír és a Magyar Hírlap kérésének, és vállalta a nyilvánosságot. Bizonyára azért, mert életének új, közéleti korszakának kezdete előtt áll ezekben a napokban...

– Nem egészen értek egyet a kérdés megfogalmazásával. Igaz, megválogatom az alkalmakat, amikor a nyilvánosság elé lépek, a túlzott közszereplés miatt inflálódhat a kijelentések értéke. S nem is szeretem illegetni magam a kamerák előtt. Megvisel a közszereplés.

– Ígérem, a lehetőséghez mérten kímélni fogom...

– Kibírom. Hiszen minden olyan alkalommal, amikor fontos mondanivalóm volt és felkértek, hogy szólaljak meg, hacsak beteg nem voltam, kötélnek álltam. De hát itt Magyarországon, amíg csak az elmúlt rendszernek ereje volt hozzá, a nyilvánosság nem adatott meg nekem. Viszont külföldi hírcsatornákon akkor is eljutott a világhoz, amit gondolok és mondok. Hogy legalább a legfontosabbat említsem: a forradalom mártírjait 1988-ban, apám és három társa kivégzésének harmincadik évfordulóján a Père-Lachaise temetőben nagy részvét mellett jelképes sírba helyezték. Ez alkalommal nagyszabású ünnepségeket rendeztek, és az akkor még féllegális TIB-nek – melynek alapítói közé tartozom én is – ott hangzott el a nyilatkozata,

s az akkori politikai állásfoglalásom, így legalább a Szabad Európa közvetítésével eljutott a magyar hallgatókhoz is. Ennek akkor megvolt a jelentősége.

– Idézzük fel, miről beszélt?

– Miután a mártírokról elmondtam személyes emlékeimet, a gyilkosokról is szóltam. Egy későbbi, hannoveri, október 23-án tett nyilatkozatomat aktualizálta, hogy Európa vezetői a kádárista rezsimet már nagyon óvatos kritikával kezelték. Grósz szerepelt Amerikában. Rágalmazta apámat és mocskolta a forradalmat, ahogy most teszi. Emlékeztettem arra, hogy Kádár annak idején Dubčeket is megtevesztette, és olyan tekintélyes szociáldemokratákat a maga oldalára állított, mint Willy Brandt és Helmut Schmidt. Nagy Imre azonban nem alkudott, és nem folyamodott kegyelemért Kádár Jánoshoz (s ezzel a megjegyzéssel nem akarom elmarasztalni azokat, akik annak idején kénytelenek voltak élet-halál kérdésében mégiscsak alkuba bocsátkozni). De családom mindenesetre betartotta a szabályt, hogy nem bocsátkozunk párbeszédbe gyilkosokkal, hitszegőkkel. S Hannoverben elmeséltem, hogyan találkozott Nagy Imre 1954-ben az épp akkor a börtönből szabadult Kádárral. Amikor megköszönte Kádár János az akkori magyar miniszterelnöknek, amit személyes szabadságáért tett, apám azt válaszolta: „Jancsi, te is biztosan ezt tetted volna a helyemben!” ... Mondhatom, az a történet elérte a célját... Amikor pedig módom volt végre a magyar legális sajtóban is a mártírokról és a velük szemben alkalmazott kegyeletsértésről szólni, azt elmondtam a Magyar Nemzet munkatársának, Kurcz Bélának. Majd a temetés alkalmával nyilatkoztam Rangos Katalin mikrofonja előtt.

– Annak a nyilatkozatnak talán van a mának szánt üzenettartalma is...

– Van. Arra szólítottam fel a gyászolókat, hogy e nemzeti gyászünnepeket ne változtassák a „harag napjává”, hanem szolgálja ez az esemény a nemzeti megbékélést.

– Ma is így nyilatkozna?

– Így.

– Elnökké választása készítette Önt arra, hogy most ismét – hosszabb szünet után – engedjen a sajtó unszolásának: nyilatkozzék?

– Már tavaly nyár óta mély aggodalommal töltöttek el a TIB belső vitái. Az elitista vezetéssel nem tudtam egyetérteni. A TIB vezetőségében a forradalom valamennyi irányzatának helye van. Kezdetől fogva nem szimpatizáltam azzal az elvvel sem, hogy kizárólag olyan ötvenhatosokat vett fel a TIB, akiket Kádárék „igazságszolgáltatása” elítélt: nem nekik kellett volna megmondaniok, ki tartozik közénk. De a türelmetlenséggel sem érthetek egyet. Bár azt megértem, nagyon is megértem, hogy messze a létminimum alatti életnívón élő emberek, akik annyit áldoztak ezért az országért, elégedetlenek és hevesek. Tehát a személyi kártérítés kiharcolását én a TIB programjának előterébe helyezem. S ebben a vezetőségen belül egyetértés mutatkozik. Amikor elvállaltam ezt az elnöki funkciót, akkor éppen a toleranciát szeretném érvényre juttatni.

– A jelenlegi vezetőségben nem mindenki toleráns. Félttem Önt, mert igazuk lehet az édesapja egykori köréhez tartozóknak, hogy türelmet hirdető gondolkodásmódjával kisebbségbe

kényszerül, sőt egyedül marad. Sajnos, elég idős vagyok ahhoz, hogy emlékezzek: milyen erőfeszítéseket tettek a sztálinisták 1955-ben és '56-ban, hogy az Ön édesapját elválasszák az őt követő értelmiségiek táborától. Nem sikerült...

– Nagyon remélem, hogy a TIB-ben szembefordulók jó része be fogja látni egy idő után, hogy vissza kell térnie. Ezt a megtisztelő, de nem hálás feladatot én azért nem utasítottam vissza, mert úgy érzem, nem lehet olyan helyzet, hogy ne lenne súlyos felelőtlenség a lovak közé hajítani a gyeplőt, felállni sértődötten a nehéz pillanatokban. Akkor sem indokolt az effajta magatartás, ha vannak az embernek elvi fenntartásai, s akkor sem, ha az embert személyes sérelmek érik. Egyébként úgy vélem, hogy a forradalom – akárkivel is rokonszenvezzek elvi kérdésekben – nem egy csoporté, nem az értelmiségé, hanem az egész magyar nemzeté.

– E forradalom emlékéből éppen ezt a forradalmat előkészítő és a megtorlást oly nagy mértékben megszenvedő értelmiséget akarnák egyes hangadók kibillenteni.

– A mérleg billeg. Bízom benne, hogy helyre fog állni az egyensúly.

– Nagy Erzsébet Nagy Imre emlékét vajon meg fogja-e tudni védeni azokkal szemben, akik a rádióban azt harsogják, hogy a forradalmat egyedül a fegyveres fiúk csinálták, és Nagy Imre meg társai csak hátramosztók voltak és fékezni próbálták? Ezek az emberek most hangadók.

– Ugyanezek az emberek máskor egészen másfajta szempontokat hangoztatnak. Amiből én nem azt a véleményt szűröm le, hogy ezek a nem értelmiségi egykori harcosok állhatatlanok lennének, hiszen ők alapelveikben nagyon is határozottak, állhatatosak és eszméikhez hűségesek, hanem azt jelenti, hogy elkeseredettek, s nincs megfelelő történelmi áttekintésük, a forradalom jelenlegi rajzát pedig egyoldalúnak tartják. Ők maguk így könnyen válnak igazságtalanul egyoldalúakká. Ráadásul az ilyen nyilatkozók a siralomház és sokévi börtön által megviselt férfiak, akik szintén rászorulnak a türelemre.

– Viszont éppen ők lehetnek azok, akik bedőlnek – noha a politikai színkép ellenkező oldalan helyezkednek el – akár a szélsőbal legotrombább rágalmainak. A szélsőbal Nagy Imre háborús és háború előtti éveivel, állítólagos KGB-kapcsolataival példálózik. Hogyan tudja Ön megvédeni édesapja emlékét?

– Ezek az állítások közönséges rágalmak, és aki akár felületesen tisztában van azzal, hogy milyen egyenes jellemű ember volt Nagy Imre, milyen következetes és milyen emberséges, nem dőlhet be ilyesfajta „tényeknek”. Őn, mint olyan ember, aki írt egyet s mást a KGB cselszöveiseiről, bizonyára szintén tudna mesélni arról, milyen furfangos módon hamisítottak a szovjet elhárítószervek, hogyan manipulálták az embereket. S ha valaki saját szemével látott ilyen értelmű terhelő dokumentumokat, ilyen esetben jobb, ha a saját szemének sem hisz, mert szemenszedett hazugságokat mutatnak neki. E kétes értékű „dokumentumokhoz” nagyon átlátszó moszkvai érdekek fűződött akkor, mégpedig az, hogy a kivégzett miniszterelnököt saját népe előtt – mielőtt még saját népe rehabilitálná – leleplezzék mint „ügynököt”. Ugyebár nagyon átlátszó ravaszkodás ez. Annnyira, hogy nem is szorul cáfolatra. Ősi bolsevik alapelv, hogy a volt kommunisták, a revizionisták tekinthetők az ő szemükben a hatalom legveszedelmesebb ellenségeinek. Őket kell akár holtukban is meggyalázni, mert még a sírban is veszedelmesek. Ha tisztességesek voltak.

– Tehát felkészült arra, hogy permanens igazságtételre kényszerül: szembenézésre a történelemmel?

– De legalábbis a tévedések kiigazítására időnként. Nem nagyon tetszett a nemrég a tévében bemutatott dokumentumfilm sem Snagovról. Olyan hangulatot sugallt, hogy noha bizonytalanságban, de egyáltalán nem rabként töltöttük a romániai éveket. Ez hamis, vagy legalábbis nagyon felületes kép. Mert a férfiak letartóztatása után a hozzátartozókat a lehető legmegalázóbb helyzetbe és szigorú fogságba vetették. Több kutyás őr volt, mint amennyi fogoly. Továbbá a családtagok elkülönítettsége s a három vezető személyiség izoláltsága pszichológiai stresszt okozott valamennyiünknek. Ennek kellett megtörnie Nagy Imrét, Losonczy Gézát, Donáth Ferencet s a többieket is, köztük akkori férjemet, néhai Jánosi Ferencet. Tudjuk, apám a legreménytelenebb helyzetben, a társaival való érintkezés lehetőségétől megfosztva sem parírozott, nem dőlt be a hatalomnak, és nem lehetett megtéveszteni. Viselkedése példa az örökös számára...

XXV. Ezerkilencszázötvenhat, te csillag!

Újságcikk, interjú, 1992., készítette Szalay László

(Fénymásolat, nincs egyéb adat – a szerk.)

A Történelmi Igazságtétel Bizottság március 28-i közgyűlésén egyhangúlag a szervezet elnökévé választották Nagy Erzsébetet, 1956 mártír miniszterelnökének lányát. A közgyűlés előtt és után is sokan találgatták: vajon megőrzi-e korábbi méltóságát a szervezet? Az itt következő beszélgetés a TIB jelenéről és jövőjéről szól. Nagy Erzsébet azonban beszélgetésünk elején elmondta, hogy nem a szervezet vezetősége nevében nyilatkozik.

Az alábbiakban tehát a TIB elnökének magánvéleményét olvashatják.

– A márciusi közgyűlésen egyhangúlag a szervezet elnökévé választották. Nem zavarja, hogy olyan közegben emelték ebbe a tisztségbe, ahol elég sűrűn „kommunistázták”, sőt egyik barátjába belé is fojtották a szót?

– Biztos, hogy a teremben igen heterogén közönség ült. Különböző nézetű emberek vettek részt a közgyűlésen, ami azonban összekapcsolja őket, hogy valamennyien ötvenhatosok. A forradalomban korántsem kizárólag kommunisták vettek részt, bár úgy vélem, hogy a többség szocialista nézeteket vallott, hisz senki sem gondolt kapitalista restaurációra. A közgyűlés heterogenitása tehát nyilvánvalóan emlékeztetett a forradalomban részt vevők összetételére is. Azóta azonban eltelt 35 év, összeomlott a kommunista rendszer, az 1956-ban uralkodó ideológia megsemmisült. Ma tehát nem beszélhetünk úgy 1956-ról, mintha nem az lett volna, ami volt. Hisz akkor meghamisítanánk a történelmet. A közgyűlésen idős, elkeseredett emberek voltak jelen, akik megjárták a börtönöket, évtizedekig üldözöttek voltak. Két éve szabad választások zajlottak le, s valamennyien elvártuk az új parlamenttől, hogy az '56-os forradalmat felvállalja. Így is történt: az új Országgyűlés elsőként a forradalom emlékét iktatta törvénybe. Elvárható lett volna azonban, hogy következő lépésként iktassa törvénybe a forradalmárok

– az életben maradtak és a kivégzettek hozzátartozóinak – mielőbbi kárpótlását. Ezek az emberek ugyanis évtizedekig homlokukon hordták a bélyeget, s a kádári úgynevezett puha diktatúrát sem élték át olyan puhán. Ezek a bajtársak nem tudnak felejtetni. A kádári kommunizmus – ami lényegében sztálinizmus volt – megtaposta őket, s ezért mindent elutasítanak, ami a kommunista ideológiához kapcsolódik vagy arra emlékeztet. Valamennyien viseljük – fiatal kora ellenére még maga is – ennek a diktatúrának a nyomait, s ettől nem olyan könnyű szabadulni. Érthető tehát, ha ezek a bajtársak dühösek, elégedetlenek, hisz’ ez a szervezet – amely a Történelmi Igazságtétel Bizottság nevet viseli – nem tudott eredményt elérni az ügyükben. S mivel nőtt az elégedetlenség, az inga talán kilengett a túloldalra is. Meggyőződésem, ha a jogos igényeket idejekorán kielégítik, ha megkapják azt a tiszteletet, megbecsülést itthon, ami a világban megnyilvánul irántuk – hisz’ külföldön úgy beszélnek az emberek 1956-ról, hogy felcsillan a szemük –, akkor más lenne a helyzet. Szomorú vagyok, hogy még mindig olyan elemi dolgokért kell küzdeni, mint a kárpótlás. Ennek elmaradása a magyar Országgyűlés szégyene. Ez olyan antiszociális magatartás, amin csak háborogni lehet.

– Azt a kifejezést használta, hogy az inga kilengett a túloldalra is. De melyik oldalra? Miért „kommunistáznak”, miért nem a kormányfőtől kéri számon – hisz’ tavaly tavasszal megígérte –, hogy 1991 őszén a kormány nem terjesztette be a kárpótlásról szóló törvényjavaslatot?

– Az emberek sokszor leegyszerűsítik a dolgokat. Az egykori meghurcoltak ismét csalódtak. Nyilván Antall József is, az Országgyűlésre is haragszanak.

– Egyik lapársunknak adott nyilatkozatában Ön megnevezett néhány parlamenti képviselőt, akikről – Ön szerint – joggal elvárható lenne, hogy hatékonyan képviseljék a kárpótlás ügyét. A megnevezett honatyák kivétel nélkül az SZDSZ padsoraiban ülnek, holott más frakciókban is találhatók ’56-osok.

– Igen, felsoroltam néhány nevet, a sajtóban azonban sajnálatos módon ez úgy jelent meg, hogy kizárólag szabad demokrata képviselők neve szerepelt. Természetesen tucatnyi képviselőre gondoltam, így többek között kormánypártiakra, függetlenekre is. Elvártam volna tőlük – pártállásuktól függetlenül –, hogy az elmúlt két év alatt a sajtóban, a rádióban, a tévében, parlamenti interpellációban napirend előtt és minden más módon felemlik a szavukat, s az unalomig ismétlik, hogy rendezni kell végre a kárpótlás ügyét. Ez azonban nem történt meg, ezért elégedetlenek az emberek, és káromkodásszerűen kommunistáznak. Más eset, hogy például Lőcsei Pál barátom a közgyűlésen nem tudta végigmondani a beszédét. Nagy az ingerültség, az idegesség, a türelmetlenség. Azt hiszem, a politikai lélektan külön tudomány. Ezen a közgyűlésen azonban nem politikusok voltak jelen, csak politizáló emberek. Ugyanazt a mondanivalót a hallgatóság az egyik felszólaló esetében tapssal fogadta, egy másik felszólaló esetében pedig – aki más hangsúlyokkal mondta ki ugyanazt – elvetette. Ha hallotta a felszólalásomat, akkor tudja, hogy mindazt elmondtam, amit odavalónak éreztem, s amit Lőcsei Pál barátom is el akart mondani. Nem volt fújolás, sőt tapssal fogadták a szavaimat.

– Ezért is kérdeztem rá a „kommunistázásra”, mert a közgyűlés után valaki azt mondta nekem rosszmájúan: azért lett Ön a TIB elnöke, mert dísznek kellett a szervezet élére.

– A közgyűlés végén elmondtam az egyik újságírónak, hogy nem bokrétának szegődtem, hanem komolyan gondolom ezt a feladatot. Akik megválasztottak, évek óta ismernek. S ha bokrétának kellettem volna, nem tapsoltak volna meg. Maga nyilván nem ismeri korábbi – főként külföldi – szerepléseimet. A közgyűlésen részt vevők a Szabad Európa Rádió révén több beszédemet is hallották, így például az 1988-as párizsi, jelképes temetés utáni magyar ünnepségen vagy az 1988. október 23-án Hannoverben elmondott előadásomat. Konkrétan, kertelés nélkül megmondtam a véleményemet Kádárról éppúgy, mint Grósz Károlyról. Akkor is, később is kimondtam azt, amit gondoltam. Hála Istennek, eddig az őszinteségemet mindig tapssal honorálták.

– A közgyűlésen elfogadott határozat üdvözlí az '56-os Forradalmi Nemzeti Szövetség megalakulását, sőt Zimányi Tibor, a TIB egyik alelnöke a közgyűlés végén bejelentette, hogy az új elnökség tárgyalásokat kezd a szövetséggel az együttműködésről. Sokan félnek attól, hogy a TIB-et megpróbálják ide beterelni. Ön nem tart ettől?

– Magánvéleményemet mondom. A belépést nem tartanám helyesnek. Egyébként nincs még kellő áttekintésem erről a szövetségről, nem tudom, mekkora tagsággal rendelkezik. Az azonban biztos, hogy én egy erős, önálló TIB-et szeretnék. A TIB az elmúlt években felduzzadt, az alapítókhoz százával csatlakoztak. Tagozatok, erős vidéki szervezetek alakultak ki. Ezt a tagságot össze kell fogni, a TIB-et jól felépített, hatékony szervezetté kell tenni. Ebben látom a saját feladatomat.

– Az említett szövetség vezetője a TIB egyik szekciójának vezetőségi tagja. Nem tartja ezt furcsának?

– Furcsának nem, de elgondolkodtatónak igen... Egyébként egy TIB-tag több '56-os szervezetnek is tagja lehet.

– A TIB társadalmi, érdekvédelmi szervezet. Ön szerint hogyan tudná a TIB a kárpótlás ügyében hatékonyabban képviselni a tagság érdekeit?

– Felvesszük a kapcsolatot az összes politikai tényezővel. Már voltunk a köztársasági elnök-nél, a belügyminiszternél, szeretnénk találkozni a miniszterelnökkel, a pénzügyminiszterrel, a honvédelmi miniszterrel. Szeretnénk megnyerni a támogatásukat, megpróbáljuk meggyőzni őket. S természetesen sorba látogatjuk a parlamenti pártokat is. Állandóan napirenden fogjuk tartani a kárpótlás ügyét, amíg csak kedvezően meg nem oldódik.

– Mi lesz akkor, ha az új vezetőség sem tud majd eredményt elérni? Nem fél attól, hogy ebben az esetben szélsőséges erők kihasználhatják a megnövekvő elégedetlenséget?

– Ha így is történne, én is nagyon elégedetlen lennék. De most nem érdemes erről beszélni. Mikor egy hadvezér csata előtt áll, honvédeknek nem a vereségről, hanem a győzelemről szól. Azt szeretném, hogy a jogos igények kielégítése megtörténjék. Remélem, lesz akkora erőm, vannak és lesznek olyan társaim, segítők, hogy sikerre visszük ügyeinket.

– A közgyűlés előtt az alapítók egy része elhatároló nyilatkozatot tett közzé. Nem tartja szomorúnak, hogy a hajdani egység felbomlott?

– Nem szabad és nem is tanácsos takargatni valós dolgokat. Szomorú vagyok, de tudomásul kell venni, hogy minden szervezetnek időnként meg kell újulnia. Jó lett volna, ha már a tavaly

májusi közgyűlésen részleges tisztújítás történik. A vidéki szervezetek például úgy érezték, hogy őket elhanyagolják, mert nem voltak kellően képviselve a vezetésben. A korábbi feszültség egyik oka itt keresendő. Most az elnökség 12 tagjából nyolc vidéki. Ez már önmagában is jelzi, hogy a vidéki szervezetek szerepe erősen megnövekszik, s ezt csak üdvözölni tudom, hisz' a helyi problémákat ők ismerik jobban. Az elmúlt évben felhalmozódó feszültségek azt eredményezték, hogy a TIB végül vezetés nélkül maradt. Márpedig a helyi szervezeteket nem szabad magukra hagyni. Egy kis létszámú egység jobban ki van szolgáltatva a kívülről jövő demagógiának, szélsőséges nézeteknek.

– Az utóbbi mondatához kapcsolódva hadd kérdezzem meg: Ön szerint létezik szélsőséges áramlat a TIB-ben?

– Időre van szükségem ahhoz, hogy jobban áttekintsem a helyzetet. Biztos, hogy a nézetek sokrétősége jellemző a TIB-re, de hogy a szélsőséges áramlat – hogyha van – milyen erős, azt még nem tudom megmondani. Úgy érzem, a túlnyomó többség nem szélsőséges.

– A közgyűlésen elmondott beszédében elhangzott, hogy a gyilkosoknak nem tud megbocsátani. Ugyanakkor hangsúlyozta az alkotmányosságot, a jogállamiság fontosságát.

– Igen, azt mondtam, hogy édesapámat, barátaimat, bajtársaimat kivégezték, s a hóhérok holtukban sem tudok megbocsátani. De undorodom a boszorkányüldözéstől. Rengeteg embert megfélemlítettek, akiket természetesen nem tekinthetünk bűnösnek. Mindenképpen a jogállamiság talaján állok. Az Alkotmánybíróságot természetesen legitimnek tartom, s az elévülési törvénnyel kapcsolatos határozatot is feltétlenül kötelezőnek ítélem magunkra nézve. Vitatkozni persze lehet, a szó szabad. De ha megszületik a törvény, akkor az mindenki számára kötelező. Ha a legitim Országgyűlés hoz egy olyan törvényt, amely ellen az Alkotmánybíróság már nem emel vétőt, akkor azt kötelezőnek fogadom el.

– De ön, mint Nagy Imre lánya, hogyan vélekedik a számonkérésről, a múlt bűnöseinek felelősségre vonásáról?

– Nem tartom feltétlenül szükségesnek a bűnösök szó szerint vett megbüntetését, de nem is tartom kizártnak. A „szemet szemért, fogat fogért” szemlélet azonban mindenképpen idejétmúlt.

– Szeretnék visszatérni beszélgetésünk elejére. Ma sokan úgy kezdenek beszélni 1956-ról, mint antikommunista, antiszocialista felkelésről. Mintha Nagy Imre és köre, a revizionisták semmilyen szerepet nem játszottak volna a forradalom előkészítésében s a forradalom alatt.

– Ez izgalmas kérdés, s ezzel elsősorban történészeknek kell foglalkozniuk. Lehet, hogy egyesek '56-ról úgy beszélnek, ahogy azt Ön elmondta, de a történelmi tényeket nem lehet elhallgatni. Az '56-os Intézetben és másutt tovább kell folytatni, sőt ki kell szélesíteni a kutatást. Szerintem nincs kellően feldolgozva például a munkástanácsok, az egyetemisták, a felkelőcsoportok szerepe. Pedig ezek nem részletkérdések. Tudjuk, hogy nem november 4-én ért véget a forradalom. A sztrájkok tovább folytak, a munkástanácsok tovább küzdöttek. Tehát az is kiváltott bizonyos elégedetlenséget, hogy ezek a kutatások elmaradtak vagy hiányosak. A hiányokat feltétlenül pótolni kell. De azt is el kell ismerni, hogy egy alapos kutatáshoz több év szükséges, mint ami a szabadságban eddig eltelt.

– Ez világos, de ha például felerősödik az a törekvés, amely az Ön édesapjának és társainak a szerepét kérdőjelezi meg, akkor mint a TIB elnöke, fel fog lépni ez ellen a történelemhamisítás ellen?

– A tényeket nem lehet kiradírozni a történelemből. Lehet, hogy vannak, akik szeretnék, ha másként történtek volna a dolgok 1956-ban, de ami és ahogy történt, azt nem lehet elhallgatni. Hála Istennek, a világban úgy ismerik 1956-ot, hogy a forradalmat Nagy Imre nevével kapcsolják össze. Lehet elfogultsággal vádolni engem, de bizonyára megérti, ha én nagyon örülök annak, hogy a világ megtanulta Nagy Imre nevét. Ez azonban nem kisebbíti a többi résztvevő szerepét. Nem szabad valamiféle szalámpolitikát folytatni. Bízom abban, hogy ha például a felkelőcsoportok tevékenységét tényleg feltárják, s ez a köztudatba kerül, akkor kevesebb probléma lesz. Ha a szerepük megfelelő helyet kap a történetírásban, kezdenek majd megszűnni a kisajátító törekvések, mert világossá válik, hogy a saját helyén mindenki tette a magáét: Szabó bácsi vagy Angyal István például a felkelőcsoport élén, Nagy Imre pedig a parlamentben.

– Nem fél tehát attól, hogy a következő generáció számára 1956 lejárátódik?

– Ennek mindig fennáll a veszélye akkor, ha egyesek megpróbálják kisajátítani a történelmet. Azt hiszem azonban, hogy minden nemzedéknek szüksége van példaképekre. Ennek a nemzetnek a gerincén, az önérzetén tapostak. Idő kell ahhoz, hogy kiegyenesedjék, s ismét büszke legyen valamire. Amire pedig büszke lehet, az épp 1956.

XXVI. Megnyomorított nemzedék

Újságcikk, interjú, 1992., készítette Ónody Éva

(Fénymásolat, nincs egyéb adat – a szerk.)

Újjáalakult a TIB (Történelmi Igazságtétel Bizottság), elnökévé Nagy Erzsébetet, '56 mártír-halált halt miniszterelnökének lányát választották; nagy lelkesedéssel, egyhangúlag, egészen pontosan – közfelkiáltással. Ez a rendkívüli megnyilvánulás természetesen Nagy Imre lányának szólt, a TIB-nek ebben a nehéz pillanatában, de személyesen Nagy Erzsébetnek is, aki egész életében megható méltósággal viselte sorsát, és nagyon szerényen, de igen magasra állított erkölcsi mércével minden megnyilvánulásában hű maradt édesapja s a forradalom szelleméhez. Megválasztása utáni hozzászólását programbeszédnek is tekinthetjük, olyan évek óta hiányolt jelentős programnak, amit percekig tartó vastapssal ünnepeltek a közgyűlés résztvevői.

– Hogyan értékeled ezt a helyzetet, minek tulajdonítod az elsőprő bizalmat? – kérdeztem a szomorú asszonyt, aki a kelenföldi lakótelep egyik égbe nyúló házának hatodik emeletén él, immáron több mint húsz éve.

– Ötvenhatosnak lenni nagy elkötelezettség valamennyiünk számára. Érezni és tudni kell azt, hogy a világ '56-ért tiszteli Magyarországot. Ha elfeledkeznénk magunkról, Albert Camus 1957-ben, Párizsban írt mondatai figyelmeztessenek: „a magára maradt Európában csak úgy lehetünk hívek Magyarországhoz, ha soha és sehol el nem áruljuk, amiért a magyar harcosok életüket adták, és soha, sehol, még közvetve sem igazoljuk a gyilkosokat.” A magyarok elsőként mértek jókora ütést a diktatúrára, s ennek eredménye most teljeseedik be. Ötvenhatban folyt a vér, és ezért lehet most békés az átmenet.

– Jecsin mondta egyik nyugati útján, hogy a magyar ötvenhat okozta az első hajszálrepedéseket. Ha nem is követte meg soha senki a nagy orosz birodalom nevében ezt a népet ötvenhatért – mint Csehszlovákiát hatvannyolcért –, még a szétesőben lévő rendszer vezetői közül sem, ez a jecini elismerés mégis eljutott hozzánk az éteren.

– Nem hallottam, de fogjuk fel valamiféle elismerésnek, ami onnét érkezett, ahonnét annak idején a tankokat küldték ránk. Leverték ugyan a forradalmat, de ebből a távlatból nézve mégis győzött. Az áldozatok számát még ma sem tudjuk pontosan. Most derült ki például, hogy Berzencén (ez egy kicsi falu Somogyban) négy ember sortűz áldozata lett. Az sem köztudott, hogy Szolnokon lebetonozták a tömegsírt és lakótelepet építettek rá. Lassan kiderül, hogy ez a forradalom az egész országra, minden eldugott kis falura kiterjedt... Kádár puha diktatúrája pedig nem is volt olyan puha! Utazhatott ugyan, akinek megengedték, frizsidert is vehetett, akinek volt rá pénze, de büszke nem lehetett a múltjára ez a nép, mert felejtésre, hallgatásra, szolgálalkúságra nevelték. A gerincét akarták megtörni.

– A félelem lett a meghatározó érzés, és úgy látszik, ez tart a legtovább – próbálom megtörni a beállt csendet.

– Igen, a félelem, amit a sejtjeinkben őrzünk, amíg csak élünk. Azt hallottuk otthon: csak nem beszélni! És nem beszéltünk. Megnyomorított nemzedék az ötvenhatosok nemzedéke. Az ifjúságunkat vették el. A túlélőknek is bélyeget kellett viselniük a homlokukon évtizedekig. Tulajdonképpen a hatalom félt tőlünk. Nem is csak egyszerűen féltek: rettegtek. Édesanyám 1978-ban halt meg. A gyászjelentést két újságba – a Magyar Nemzetbe és a Népszabadságba – nem vették föl, mert így fogalmaztam: „... súlyos özvegységének 77. évében hunyt el.” Még ezt sem lehetett kimondani, hogy súlyos volt az özvegysége! Mi nagyon összeforrtunk a gyászban, gondolhatod, milyen mélyen érintett édesanyám halála, hiszen hatvannyolcban Jánosi Ferencet, a férjemet veszítettem el, aki már betegen jött ki a börtönből. Anyuka nagy méltósággal viselte özvegységét, de súlyos szívbeteg volt. A Fővárosi Tanács segélyalapjából kapott havonta 750 forintot. Felkerestem Erdei Ferencet, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét, hogy megkérdezzem tőle: anyám megkaphatja-e azt a járandóságot, ami megilleti az akadémikusok özvegységét. Levélben utasított el. Anyukát ugyanabba a sírba temettük, ahol az első férjem feküdt, de még annyi pénzem sem volt, hogy a temetést lebonyolítsam. Három ember segített akkor. Illyés Gyula (az ő küldeménye fedezte a temetés költségeit), Kosáry Domokos és Vészi János, a második férjem. Néma tüntetés volt a temetés, mert amit el kellett volna mondani, azt nem volt szabad kimondani, ezért egy szó sem hangzott el. Elhangzott viszont egy gyönyörű zenei összeállítás, Bartók Concertójával a végén, amiben a „Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország” kezdetű dal motívumai is felhangzanak. Eljött Németh László özvegye, ott voltak Illyésék – Flóra asszony már korábban is meglátogatta néha anyukát.

– Mi volt a legnehezebb a kétéves romániai fogságban?

– Talán az a pillanat, amikor megkaptuk apám halálhírét. És milyen cinikus megjegyzéssel adták át a napilapot, amiben a hír megjelent! „Kommunista öntudattal és fegyelemmel viseljük el!” Szegény Anyám...! Milyen erős tudott lenni! Azt mondta: talán jobb is, hogy így történt, mert Imre nem tudott volna így élni... Százezer jelét adták annak, hogy félnek tőlünk. Nagy nehezen hoztak csak haza minket Romániából, két év után, de a pusztta ténye annak,

hogy itthon vagyunk, kihívásnak számított a szemükben. Kijelölték a munkahelyemet is, az Iparművészeti Múzeumban fordítóként alkalmaztak. A párttitkár, akinél jelentkeznem kellett 1959 tavaszán, elmondta, hogy nem járhatok be dolgozni, a munkát haza kell vinnem, nehogy esetleg központja lehessen valamiféle csoportosulásnak. Megtébolyultak ezek, hogy ennyire félnek tőlem?! – gondoltam akkor elképedve.

– Közben persze működésbe lépett a gyávaság, és az egykori barátok elmaradtak, ugye?

– Általában igen, de például apuka sofőrje felkeresett bennünket, és többször meglátogattak Hatvany Lajosék, eljött Hajdú néni, aki az Orsó utcai házban segédkezett anyukának. Elmondta, hogy vidéki kertjük minden milliméterét feltúrták az ávósok, talán kéziratot vagy más értékeket kerestek. (Nagy Imréék pere teljes vagyonelekobzással járt – *a szerk.*)

A VEZÉR HALÁLÁBAN IS BAJTÁRSAIÉ

– Ti meglehetősen külön utakon jártatok mindig. Nem fordultatok a hatóságokhoz édesapád holttestének kiadatása miatt, mint a többi mártír hozzátartozói. Nem kerültetek be Ember Judit filmjébe, és visszatemettetted Nagy Imrét a 301-es parcellába, a névtelenek és a kisemberek közé, ahol megellettük.

Miért kellett megharcolnod ezért? Hogyan tudtál a végsőkig kitartani az álláspontod mellett?

– A presszió mindvégig nagyon kemény volt. Annyi akadályozó, gátló tényező tornyosult elem az évtizedek alatt, olyan erős volt a fékezőerő és a megtorlás, az elnyomó uralom, hogy azt csak méltósággal lehetett elviselni. Ez adott erőt, ez kovácsolt, formált ilyenné, amilyen vagyok. Mi valóban soha, semmiféle kérelemmel nem fordultunk a hatóságokhoz. Elhatároztuk anyuval, hogy ezektől soha! A temetés lehetősége nem azzal kezdődött, hogy rehabilitálják Nagy Imréeket, csupán a humanitárius szempontok alapján mindenkinek jogában áll eltemetni a családtagját. Nem részletezem, de végül is a főperben kivégzettek exhumálása tudományos eljárással történt; Dr. Nemeskéri professzor, a székesfehérvári királysírok feltárója irányította a munkát. Nekem az az elvem, hogy a vezér nem vehető el még halálában sem a bajtársaitól. Tudjuk, hogy a 301-es parcellába a névtelenül kivégzetteket temették, és azóta sem sikerült mindannyiukat azonosítani. A földet, ahol ők nyugszanak, nemzeti kegyhelynek tekintem. A legtermészetesebb volt tehát számomra, és egyben szimbólum is, hogy Nagy Imre földi maradványai oda kerüljenek vissza.

– És a Nagy Imre-per többi áldozata miért kapott külön díszsírhelyet a másik parcellában?

– Ennek megvan a történelmi tradíciója. A tábornokokat nem szokás a közkatonák közé temetni. A legnagyobbakat itthon és Európa-szerte is külön panteon illeti meg, vagy díszsírhely. Apám visszautasította a felkínált kegyelmet, neki tehát ott a helye a sorstársai között. Ezzel a nézetemmel egyedül maradtam. A többi hozzátartozó nem értett engem, én viszont nem értettem őket.

A presszió mindvégig nagyon kemény volt. [...] Ez adott erőt, ez kovácsolt, formált ilyenné, amilyen vagyok.

– Gondolom, azokkal az alapító tagokkal sem értesz egyet, akik most kiléptek a TIB-ből, és ezt nyilatkozatban is közzétették. Nagy Erzsébet most is a maga külön útját járja, és megpróbálja összetartani a széthúzókat. Milyen lesz a megújult TIB? Az a szervezet, ahonnan az ötvenhatos forradalom szellemi harcosainak nagy része kivonult, és a fegyverrel harcolók vették át a helyüket?

– Csak huszonzárman léptek ki a negyven alapító tag közül. Tehát nem nagy részük, ahogyan a sajtó beharangozta. Én úgy gondolom, ők is visszatérnek majd, ha a TIB életképebb lesz, mint valaha is volt.

– Úgy értesültem, hogy azóta már nyolcvanan léptek be új tagok, köztük olyanok is, akik korábban mereven elzárkóztak: például a Pofosz-ból, a III. kerületi szervezetük egységesen, a Velencei-tó környékéről huszonnyolcan. Máris látszik, hogy fellendülést hozott a változás. A közgyűlés több mint hatszáz résztvevője szétvitte hírét a programbeszédnek.

– Talán nevezhetjük annak is, hiszen elmondtam, mindjárt a megválasztásom után, hogy az a TIB mint társadalmi és érdekvédelmi szervezet, legyen mentes a napi politikától. A párttagok és a képviselők is egyetlen minőségükben tevékenykedhetnek itt: ötvenhatosként. Ez lehet csak a hű tükre a forradalmároknak. Jó lenne, ha a szeretet és a megértés uralkodna közöttünk. Kértem, legyenek toleránsak egymás iránt. Az új nemzedéknek csak tananyag az ötvenhatos forradalom; nekünk a magatartásunkkal kell elérnünk, hogy ők felnézessenek ránk. Soha nem szabad megfélemlenünk arról, hogy a legjobb magyar hagyományok letéteményesei vagyunk; Rákóczi unokái, Kossuth fiai és lányai. A legtisztább forradalmi hagyomány, a világszabadságért folytatott harc ölt testet azokban, akik életben maradtak. Ez a forradalmi tavaszi erő kötelez bennünket az összefogásra, kötelez az önzés, a törtetés, az acsarkodás, a piszkálódás és a széthúzás leküzdésére. Szabad, polgárosult Magyarországért folyt akkor a harc, a népszuverenitáson nyugvó alkotmányos hatalomért küzdöttünk. Az erőszakkal szemben emelt szót, fogott fegyvert akkor ez a nép! Nincs helye tehát közöttünk semmiféle erőszakra támaszkodó irányzatnak. Meg kell követelnünk a jog tiszteletét! Alkotmányos eszközökkel harcoljunk! Ez 1956 szelleme, és lelkünk parancsa. Jobb alkotmányhoz csakis az alkotmányos rend ad lehetőséget. Jobb törvényhez a törvényhozáson keresztül vezet az út. Nemes célokért csak nemes eszközökkel lehet harcolni! A megválasztott parlamentben nem az ötvenhatosok vannak túlsúlyban, ezért nekünk ki kell vívniunk magunknak azt, amiről a többiek eddig megfélemlkeztek. Az új, szabadon választott országgyűlés elsőként iktatta törvénybe, hogy 1956 forradalom és szabadságharc volt, de erkölcsi és anyagi kárpótlásunk még nem valósult meg. Kutya kötelességünk ezt is kiharcolni! Kiabálnunk és dörömbölnünk kell mindennap a törvényhozás ajtaján, hogy akik ott ülnek, hallják meg, hogy elő kell már terjeszteni a rég óhajtott törvényt! Legalább tucatnyi ötvenhatos ül ott a padokban, hozzájuk szólunk, amikor azt mondjuk: elég volt a parlamenti huzavonából! Nekem megölték az apámat, megölték a barátaimat, megölték a bajtársaimat, és a hőhéroknak holtukban sem tudok megbocsátani. A bosszúállás azonban távol áll tőlem! Undorodok a boszorkányüldözéstől, a címkézéstől. De a felelősséget a törvény állapítsa meg, és a felelősségre vonás törvény szabta módon történjék.

Az ötvenhatos forradalomban származásra, vallásra, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül együtt harcoltunk; mi, különféle előéletűek, különféle világnézetűek, különféle politikai meggyőződésűek. Egyik legszentebb hagyományunk, hogy mégis szerettük egymást.

ÉLETKÉPESEBBEK LESZÜNK, MINT VALAHA

– A TIB-ből kilépett huszonhárom személy vajon miért nem vállalt közösséget ezekkel a szép eszmékkel?

– Mert a fegyverrel és szellemmel harcolók elképzelése ritkán azonos. Ez jellemzője minden forradalomnak. A TIB-ben nehéz időkben összekovácsolódott az a szűk mag, amely most nem akar tudomást venni azokról, akik az elején kívül rekedtek. Nem tudja elviselni, hogy most meg kell osztani a szervezetet, nekünk, akik 1988-ban kizárólag csak egymásban bízunk.

– Azt nem képesek elfogadni tehát, amit a temetéskor sem tudtak elképzelni, hogy a vezérek – jelen esetben a szellemi vezérek, tisztek, katonák – együvé tartoznak?

– Ez fájdalmas érzés nekem, éppúgy, mint akkor. De én bizakodó vagyok, mert mint mondtam, életképesebbek leszünk, mint valaha!

XXVII.

Nagy Erzsébet beszéde a budapesti Rákoskeresztúri új köztemetőben, a 301-es parcellában és másutt nyugvó elesettek és áldozatok emlékére emelt szoborkompozíció, emlékmű és gyászpark felavatása alkalmából, 1992. június 15-én

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Vendégek!
Barátaim! Bajtársaim!

Itt állok a temetőben, ahol az Édesapám, a harcostársak, a mi szeretteink megsárgult csontjai porladnak.

Itt nyugszik a magyar múlt eltaposott reménye. A mag, ami nem szökkenhetett szárba. Nem hozhatott bő termést, hogy azt most, amikor a nemzetnek oly nagy szüksége lenne rá, betakarítsuk. Ezen a napon azokat a tetterős, teremető munkás kezeket, azokat a hős srácokat, diákokat, egyetemistákat, azokat a harcos nemzetőröket és katonákat, azokat a bátor, nagy tudású, tapasztalt elméket siratjuk, akiknek elpusztításával lefejeztek egy nemzetet. Azokat siratjuk, akik a dicsőséget hagyták ránk örököül, az 1956-os forradalom és szabadságharc dicsőségét, amit tisztel az egész világ.

Ez a dicsőség a ma Magyarországnak erkölcsi alapja.

Úgy siratunk, hogy büszkéek vagyunk. Feltartott fejjel, kihúzott derékkal állunk az emberiség színe előtt. Annak tudatában állunk így, hogy ami tőle tellett, egy pusztító gigász, egy világhatalom ellenében – azt megtette a magyar!

A gyász és a diadal emlékműve előtt állok, amit a köz adakozása és a művészet együttes ereje emelt. Ebben a kegyeletes temetői térben, ami körülvesz, minden összekapcsolódik. Az 1956-ig terjedő terror áldozatainak parcelláját, a 298-ast, a magyar népművészet nagyszerű szimbóluma, a székely kapu foglalja egybe az '56-osokkal. A központi emlékmű különböző korok hőskultuszát egységben mutatja fel. A gyászpark átnyúlik a 301-es parcellába, a névtelen áldozatok, a névtelen elesettek, és az Édesapám sírjához.

Nagy Erzsébet avató-
beszédet mond a 301-es
parcellában a mártírok
emlékének tiszteletére
emelt mementó
és gyáspark avatásán
(fotó: Asztalos Zoltán)

Így van ez rendjén. Egyek voltak ők. Egyként tiszteljük és szeretjük emléüket. Ez az egység, ez az összefogottság a mi hivatásunk. A megmaradt életünk értelme ez!

Azért lehetünk itt, az ad jogot nekünk a szólásra, ha szolgáljuk – ennek az örökségnek a tudatában és ki-ki a maga posztján – alázattal és öntudattal az egész nemzetet.

És most hajtsuk le a fejünket. Nézzünk mélyen önmagunkba. Tartsunk lelkiismeret-vizsgálatot. Lássuk meg a lelkünk mélyén egymásnak feszülő indulatainkat. Mindazt, ami szét akar választani és egymás ellen fordítani bennünket. Nézzünk szembe a kevélységgel, a dölyfös-séggel, az oktalan hiúsággal, az önzés, az akarnokság sötétségével. A sötétség gyűlöletet szül. Nézzünk szembe a magunkban hordozott pokollal, ha le akarjuk győzni, ha meg akarjuk lelteni önmagunk békéjét, ha meg akarjuk találni egymást. Mert erre kötelez az itt nyugvók hátrahagyott akarata, a jelen és a jövő, ami bennünk a maga büszke visszahivatkozását kell hogy felfedezze.

Csontokból álló emlékmű nyugszik itt a földben. Szent föld ez nekünk, ahogy a jelképes sírba süllyesztett gránitoszlop kifejezi. Katonai vigyázállásban tisztelegnek a kopjafák a múlt előtt, és felemelt ujjként figyelmeztetnek a jelenre. De figyelmeztetnek arra is, hogy halálunkkal valamennyien belesimulunk a földbe, mint a körülöttünk nyugvók hamvait jelző sírlapok.

A hatalmas kövekre épülő kultikus emlékmű mint az egyetemes civilizáció képlete mutat a magasba, ahová törekedni kell. Lelkünk és tekinteteink emelkedettségének igényét sugallja. Arra szólít fel, hogy ne zárkózzunk magunkba! Ne tartsunk távol magunktól másokat! Legyünk nyitottak, mint a székely kapu, amikor kis és nagy szárnyát kitarja! Fogadjuk be a galambokat, a béke örök jelképeit! Fészkeljenek a lelkünkben, mint a kapu tetejében!

Nézzünk most egymás szemébe. Legyen a tekintetünkben az elhatározott barátság. A barátság lehet a legnagyobb és legtartósabb emlékmű, amit az 1956-os forradalom és szabadságharc tiszteletére önmagunkban, egymásban, a magyarság és a világ számára felépíthetünk.

Meg kell köszönni a sorsnak – az alkotóknak és a közreműködőknek –, hogy megadta nekünk az elégtételt, amit 1989. június 16-a után, a megemlékezésnek ez a pillanata jelent. Tegyük le a sírokra a virágainkat. De maradjon velünk – lelkünkben és tetteinkben mindenkor – a nemzet sorsát javító szándék, 1956 igaz hagyatéka.

„Éljen a magyar szabadság!” – Ezt kiáltották sokan, akik itt nyugszanak, életük utolsó pillanatában. Nem tudom, mit mondott Apám. Ezért legkedvesebb dalának, a Kossuth-nótának a végső sorait idézem befejezésül:

„Éljen a magyar szabadság! Éljen a Haza!”

Csontokból álló emlékmű
nyugszik itt a földben.

Szent föld ez nekünk, ahogy
a jelképes sírba süllyesztett
gránitoszlop kifejezi.

XXVIII.

Nagy Erzsébet levele a Történelmi Igazságtétel Bizottság elnökségének 1992. szeptember 19-én

Tisztelt Elnökség!

Kérem, kezeljék bajtársi megértéssel alábbi bejelentésemet:

A politikai és gazdasági helyzet ismert alakulásának eredményeként az '56-osok tábora megosztottá vált. Szélsőséges, '56 szellemétől idegen, gyakorta kifejezetten önös, hatalmi, érvényesülési célok érdekében fellépő csoportosulások keletkeztek. Métélyező hatásuk a TIB-en belül is szervezetünk demokratikus céljainak érvényesülését, az egyetemes, pártsemleges nemzeti érdekek vállalt alkotmányos szolgálatát egyre fokozottabban veszélyezteti.

Egészségi állapotom romlása már hosszabb ideje tapasztalható. Egyértelművé vált, hogy életmódot kell változtatnom. Feszültségekkel és állandó izgalmaival járó feladatot – a legjobb tudásom és lelkiismeretem követelte módon – most sikerrel nem láthatok el.

Ezért arra a végleges elhatározásra jutottam: a TIB elnöki tisztéről azonnali hatállyal lemondok.

Kérem, hogy döntésemet jó lélekkel fogadják, és ismertessék bajtársaimmal. Lemondásomat a tömegkommunikáció útján közlésezem.

Nagy Erzsébet

XXIX. „Vártam, hogy egyszer mégiscsak megtörténik”

Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben,
1992. november 12-én, készítette *Kurcz Béla*

Soha nem látott szigorúságú biztonsági intézkedések közepette koszorúzta meg szerdán délelőtt a Budapesten egyetlen megmaradt szovjet hősi emlékművet az orosz államfő a teljesen kiürített Szabadság téren. Majd páncélozott gépkocsiján keresztülrobogva a városon, az '56-os forradalom utáni kádári megtorlás során kivégzett miniszterelnök sírjánál hajtott fejet.

Az ünnepi alkalomra tekintettel ideiglenesen elbontották a Szabadság téri emlékmű körül a robbantásokkal fenyegetődzők miatt hetekkel ezelőtt emelt védőrácsot, hogy a rendőrök védelmüket a tér egészére kiterjesszék, s a járda szélén kifeszített kötélkordon mögé parancsolják a bábémszkodókat. A környező házak térre néző ablakait bezáratták a lakókkal, a háztetőkre is gondos figyelmet szenteltek, s Borisz Jelcin tiszteletére előkerült a régi vörös szőnyeg is az emlékmű elé terítve. A koszorúzás – a kivézenyelt díszszázad jelenlétében – minden különösebb incidens nélkül zajlott le, s minden bizonnyal nagy kő gördült le a biztosításért felelős rendőrök szívéről.

„Soha nem hittem volna, hogy megélem ezt napot” – mondta a Magyar Nemzet tudósítójának az 1956-os emlékmű alkotója, Jovánovics György szobrászművész, arra utalván, hogy a nem mindennapi alkalomból az orosz nemzeti lobogót is kitűzték a Rákoskeresztúri új köztemető nemzeti emlékhelyén, a kivégzett forradalmárok csontjait magában rejtő 301-es parcellánál, ahol a déli harangszó idején Göncz Árpád államfő és a mártír sorsú Nagy Imre leánya, Nagy Erzsébet köszöntötte az orosz elnököt, majd – katonai tiszteletadás mellett – hárman együtt helyezték el az orosz nemzeti trikolorral díszített óriási koszorút az emlékhelyen. Jelen voltak többen is '56 börtönt is megjárt hősei közül, ott volt a Nagy Imre-per túlélője, Kopácsi Sándor rendőr vezérőrnagy, Kosáry Domokos, az Akadémia elnöke; eljöttek az emigráns írók, újságírók közül is többen, akik külföldön ébren tartották a forradalom emlékét; ott volt Menczer Gusztáv is, aki a Gulagon töltött el kényszerűségből hosszú éveket; láttuk Mészáros Márta filmrendezőt, Mensáros László színművészt, s a TIB új vezérkarát.

– Üdvözlöm azon a szent földön, ahol az elvérzett magyar forradalom hősei nyugszanak. Nagyon örülök, hogy ez a pillanat, amire oly sokáig vártunk, végre elérkezett. Ugyanakkor végtelen szomorúság tölt el, hogy pont egy sírkertben kell találkozunk – mondta Jelcinnek oroszul Nagy Erzsébet. Arról is beszélt az orosz elnöknek Nagy Imre leánya, hogy ennek a kis népnek a szabadságvágyát annak idején eltiporták az orosz tankok, de úgy érzi most, hogy ezzel a látogatással sok mindent törlesztett az orosz elnök.

Jelcin, miután fejet hajtott Nagy Imre sírjánál is, azt válaszolta: úgy érzi, ez valóban történelmi pillanat. Kifejezte azon reményét, hogy látogatása itt, a nemzeti emlékhelyen valóban a két nép közötti megbékélést szolgálja. Nagy Erzsébet is úgy vélekedett: a megbékélést és a barátságot kell hoznia, mert ez ugyanolyan fontos az orosz népnek, mint a magyaroknak.

A már elrobogó delegáció távozása után kérdeztük Nagy Erzsébettől: Gondolta volna, valaha is megéri, hogy az orosz elnök virágot hoz édesapja sírjára?

– Mióta a fordulat végbement, vártam, hogy egyszer mégiscsak megtörténik. S most lelkem legmélyéig meg vagyok hatódva, hogy bekövetkezett, amit igazából évtizedekig soha nem mertünk remélni. Jelcin arcán mély megrendülés tükröződött a tiszteletadás során. Hiszen főhajtása nemcsak apámnak szólt, hanem a magyar forradalomnak, a szabadságküzdelemben elesetteknek meg az elnyomás áldozatainak.

Boris Jelcin, az orosz köztársaság elnöke koszorúz Nagy Imre sírjánál Göncz Árpád köztársasági elnök és Nagy Erzsébet kíséretében (fotó: Soós Lajos)

XXX. A Nagy Imre Társaság nem rekeszt ki

A nap interjúja Nagy Erzsébettel,
a Nagy Imre Társaság elnökével

Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Hírlapban,
1992. november 23-án, készítette *N. Sándor László*

Hírt adtunk arról tegnapi számunkban, hogy az 1956-os forradalom tekintélyes résztvevőinek egy csoportja megalakította szerdán a Nagy Imre Társaságot. Az elnökséget Nagy Erzsébet, a mártír miniszterelnök, Nagy Imre leánya vállalta. A társaság céljairól kérdeztük Nagy Erzsébetet.

– Hogy van?

– Köszönöm, annyira immár jól, hogy ennek a társaságnak az elnökségét elvállalhassam. Ezt a társaságot ugyanis olyan emberek alkotják, akik egy vonatkozásban nagyon hasonlóan gondolkodnak: Nagy Imre emlékét, 1956 emlékét meg kell óvni a napi pártpolitikai küzdelmektől.

– Mivel magyarázzuk, hogy Borisz Jelcin orosz elnöknek a 301-es parcellában tett látogatása szolgált alkalmul a Nagy Imre Társaság megalakulásához?

– Jelcin elnök személy szerint hívott meg engem, mint a mártír miniszterelnök életben lévő leszármazottját, s arra kért, hozzam magammal barátainkat. Velünk akart találkozni. A főhajtás a forradalom és szabadságharc valamennyi mártírjának emléke előtt – történelmi esemény. Jelcin mind a 301-es parcellánál, mind pedig parlamenti beszédében egyetemesen az egész magyar népet követte meg, egyszersmind szolidaritást vállalt azokkal a magyarokkal, akik a sztálinizmus, a totális állam ellen vívott harc áldozatául estek. Jelcin megkövette a magyar népet a szovjet állam által okozott szenvedésekért. Jelentősége van annak is, hogy édesapám sírjánál fejezte ki szolidaritását a szabadságszerető Magyarországgal. Hiszen édesapám ezért a Magyarorszáért áldozta életét. E történelmi pillanatot korábbi események érlelték meg, hiszen '56 valódi szellemiségét akarjuk ébren tartani.

– A társaság, úgy tudjuk, együttműködik a Nagy Imre Alapítvánnyal. Kérem, emlékeztessen rá, mi is a Nagy Imre Alapítvány?

– Még 1989-ben hoztuk létre férjemmel együtt az alapítványt. Az a százezer forint, amit kezdetnek letettünk, az In memoriam Nagy Imre könyv honoráriumából jött össze. A kuratóriumba meghívtunk olyan hazai és emigráns személyiségeket, akik sokat tettek a forradalom emlékének életben tartásáért. Az azóta eltelt időszakban különböző megemlékezéseken önállóan jelentkezett az alapítvány. De későbbben a cselekvéshez az anyagi alapokat meg kellett növelni. A tőke azonban lassan gyűlt össze. Főleg bankok és külföldi adományozók gyarapították. Annak idején, még 1989-ben az akkori demokratizálódó közhivatalok is segítettek. Ez az alapítvány 1956 szellemiségében fogant, tudományos, társadalmi és kiemelkedő művészi teljesítmények támogatását tűzte ki célul. Feltehetően a jövő évtől kezdődően a Nagy Imre Társaság és az alapítvány közösen Nagy Imre-díjakat oszt ki. E díjak szándékunk szerint a legmagasabb erkölcsi megbecsüléssel járnak. Olyan alkotókat szándékozunk jutalmazni, akik műveikkel '56 szellemiségének adóznak. Amennyiben az alapítvány anyagi helyzete megengedi, fiatal alkotókat anyagilag is támogatnánk.

– Mennyire lesz zárt kör a Nagy Imre Társaság?

– Nem tekinthető zártkörűnek. Hiszen az '56-os eszményeken alapul. Elfogadott alapszabálya egyelőre nincs. Én mindenesetre azt szeretném, hogy a csatlakozást az alapszabály majd két korábbi tagnak az ajánlásához kösse. Tehát a tagok egymásért vállalnak majd garanciát. Szeretnénk egyszersmind olyan klubot létrehozni, ahol az 1956 szellemiségéhez kötődők magától értetődően otthon érzik magukat. Nem rekesztünk ki senkit. Viszont a társaság minden néven nevezhető politikai szélsőségtől következetesen elhatárolódik.

XXXI. Történelmi választás

Újságcikk, Nagy Erzsébet írása,
megjelent a Magyar Nemzetben, 1993. október 22-én

1956 napsütéses októberében történelmi választás elé került az egész magyar társadalom. Több mint egy évszázaddal 1948 márciusa után ismét elközelgett a „most vagy soha!” pillanata. Rabság vagy szabadság – ez lett a tét.

Már 1956 nyara – a Szovjetunióban megindult desztalinizáció, a lendületes lengyel átalakulás demokratikus tendenciái, a „kiátkozott” Jugoszlávia kibékítésére tett gesztusok – az elnyomás enyhítésére készítette a szovjet minta követésére idomított, a látható szovjet hatalmi belharcok által elbizonytalanított magyar kommunista pártvezetést. Ez felélénkítette a Nagy Imre eszméihez és a szociáldemokrata gondolkodáshoz közel álló üldözött hazai pártellenzék és a hozzá akkor természetes módon kapcsolódó polgári és népi értelmiség kritikai megmozdulásait. Egyre nagyobb hullámokat vert a szabad gondolkodás, a szabad szókimondás, a szellemi szabadság mindenre kiterjedő igénye. A politikai követelések messze a gazdaságiak elé kerültek ebben a hevületben, noha nem szorították és nem is szoríthatták ki teljesen azokat, mert csak a kedvezményezetteket nem érintette az általános szegénység, az élet mindenkire ránehezedő nyomorúsága. A szellemi szabadság visszafoghatatlan megkívánása egyre nyíltabb irodalomhoz, újságíráshoz, rádiózáshoz, nyilvános vitákhoz, egyre nagyobb gyűlésekhez, októberre pedig már – a rehabilitációk nyomában – gyásztól izzó temetési tömegdemonstrációkhoz vezetett.

Mi történt?

Felzokogott egy ország, hogy szabadon kisírja magát az elviselt szenvedések miatt, és egy törekvés érlelődött a féktelen zsarnokság újrakezdésének megakadályozására. Ez volna vélhetően az első motívum, ahol a történelmi visszapillantásnak át kell adnia a helyét a gondolatainknak. Gyász, szabadságvágy és szellemi szembefordulás a zsarnoksággal. Érzelmi és értelmi összegezését ezek a fogalmak alkothatják a magyarság akkori közhangulatának.

Hatalmas polarizációs folyamat játszódott le ezen az 1956-os őszön. Nemcsak az alávetettek, hanem a hatalom sáncaiban ülők számára is nyilvánvalóvá vált a bukás, az uralkodói helyzet elvesztésének lehetősége. Veszélyérzet töltötte el a vétkeseket, és a vétkességgel a hatalom

szolgálatára miatt okkal, vagy a látszat okán vádolhatókat. Ez pedig elszánttá, ingadozóvá vagy rejtőzködővé tette magatartásukat.

A hatalom féltése – mint mindig – rossz tanácsadónak bizonyult. A szabadság lehetőségének felcsillanása feledtetni kezdte a gyászt, és erősíteni a szembenállást a zsarnoksággal, melynek prominens képviselői még mindig jelen voltak a politikai élet színpadán. A hatalom visszavonulása is átlátszóan hiteltelen volt. 1956. október 23-ára a szabadságvágyó, zsarnokellenes tömeg ereje tudatára ébredt. A lelkesedése százezreket vitt az utcára, a megrémült diktatúra pedig tehetetlenségében a fegyverekhez nyúlt, ami magával hozta a választ: kirobbant a fegyveres felkelés, a polgárháború.

Ebben a polgárháborúban kezdettől fogva, és egyre növekvő mértékben játszottak szerepet a külső elnyomók, a szovjet csapatok, melyek korábban a színpad mögé húzódva tartották szilárdan megszállva hazánkat. Jött az utánpótlás magából a Szovjetunióból is.

A polgárháború mind nyilvánvalóbban magyar–szovjet háborúvá, nemzeti szabadságküzdelemmé változott, amit egy átmenetinek bizonyult, a szovjet részről ma már nyilvánvalóan taktikáinak tekintett fegyverszünet szakított csak meg.

A fegyveres felkelés, a szovjetek ellen vívott harc hősiek napjaiban a magyar ember legszebb tulajdonságai mutatkoztak meg. Az élet feláldozását is vállaló hazafias önzetlenség, a bajtársi segítségnyújtás, ami egyaránt jellemezte a harcosokat és a polgári lakosságot – azokat, akik gondozták, ápolták, gyógyították, étellemezték, hátszágként támogatták őket és segítették egymást – számtalan példával szolgált erre a jogos általánosításra. Nemcsak régi ismerősök harcoltak együtt, hanem olyanok is, akik egymás nevét se tudták, sőt tudni se akarták. Az számított csak, hogy ki melyik oldalon áll, hogy ki kire lő. A tett minősített, nem a származás, nem a múlt. Ösztönös együttérzés, csodálatra méltó tolerancia tanúsítói voltak a harcos magyarok. Ez a nemes tartás teremtette meg szabadságharcunk, forradalmunk erkölcsi presztízsét, ami a külföldet bámulatba ejtette. A magyar név megint szép lett, méltó régi nagy híréhez – ahogy Petőfi áhította volt annak idején. Valóban lemostuk a gyalázatot!

Ennél a megragadó erkölcsi motívumnál ismét meg kell állni egy gondolkodásnyi időre. Meg kell állapítanunk, hogy mennyire híjával vagyunk a mában épp ezeknek az akkori értékeknek. Egy idegen, önző világ tülekedésében sodródunk, lökdösődünk, helyünket keresve és nem találva, noha beköszöntött a politikai szabadság kora.

Visszatérve 1956 eseményeihez, a szovjet csapatok kivonása Budapestről, a fegyvernugvás meghozta a magyar demokrácia néhány napra szóló, de mindmáig ható kivirágzását. Parlamentáris rendszer született, ami ugyanakkor a nemzeti bizottságokban, a munkástanácsokban, a nemzetőrségben tömörült állampolgárok szociális és nemzeti öngazgatására épült. Ezekben a mindössze október végétől november 4-e hajnaláig tartó napokban pattant ki – hihetetlenül rövid idő alatt, a történelem mélyen rejtőzködő hosszú magzati fejlődés eredményeként –

...ismét elközelgett
a „most vagy soha!”
pillanata. Rabság
vagy szabadság
– ez lett a tét.

egy demokratikusan szociális, szuverén nemzeti állam lehetséges voltának kitörölhetetlen tudata, a magyarság és a gondolkodó szabadságszerető világ számára. Magyarország – címer nélküli lyukas nemzetiszínű zászlajával – újfajta, reménybeli állameszmény jelképe lett.

A fegyverszünet, a remény napjai nem voltak már mentesek a szélsőséges indulatoktól. Előkerültek az örök „megtorlók”, akiknek jó része a harcok idején sehol se volt, lapult, kivárt, helyezkedett.

Ismét egy intő jel. Elég volt néhány félelemmentes nap, hogy gyávákból legyenek nagyhangú bátrak, hogy megjelenjenek az aljas és kegyetlen lincselők, nyomukban az alvilággal. Kisebbséget alkottak, szemben egy méltóságteljes, igazságos, emberséges érzésű néppel. Olyan emberekkel szemben, akik nem szemlélik kívülállókként mások megtiprását, hanem harcban, munkában összekovácsolódnak, és közös erővel akarnak egy szabad, független Magyarországot felépíteni.

Aligha lehet kétséges bárki előtt – mint ahogy azokban a napokban se volt –, hogy a legkülönbébb nézetű és indítékú emberek alkották azt az egyet érző és akaró erőt, ami az idegen elnyomók és hazai segédek ellenében szállt harcba, és folytatta ezt a szabadságküzdelmet november 4-e után, amíg csak a temetők csendje nem borult arra az országnyi méretű Mohácsra, amivé hazánk forradalmunk és szabadságharcunk végleges leverésével évtizedekre változott.

Mi volt végül is az, ami olyanná tett bennünket, magyarokat, egy villanásnyi történelmi időre, hogy példát mutassunk a világnak és máig szóló intelmet önmagunknak?

1956 forradalmának és szabadságharcának nagy tanulsága, hogy a fegyverek vagy

a pénz hatalmának zsarnokságával szemben csak egy védekezés van: az emberség, a szolidaritás, a nemzeti összefogás hármassága. Erre szavazott tetteivel 1956 Magyarországa. Nem éppen időszerűnek tűnő gondolat egy ideológiai álarcosbál köntöseiben acsarkodó, könyöklő, önző, a porladás számtalan tünetét felmutató jelenben. De épp ezért a legintőbb figyelmeztetés a jobb jövő reménye érdekében!

1956 forradalmának és szabadságharcának nagy tanulsága, hogy a fegyverek vagy a pénz hatalmának zsarnokságával szemben csak egy védekezés van: az emberség, a szolidaritás, a nemzeti összefogás hármassága.

XXXII. Vezérlő csillagom

Újságcikk, Nagy Erzsébet írása, 1993.

(Kézirat, nincs egyéb adat – a szerk.)

Apámnak nem sok boldog karácsony adatott. Bizonyára volt gyerekkorában, ám nem mesélt róla soha. Emlékezetemben egyetlen felhőtlen karácsony él, 1953 karácsonya.

Sztálin meghalt, egy vészkorszak véget ért. Apám meghirdette a kormányprogramot, hozzálátott a reformok végrehajtásához. Rengeteget dolgozott otthon is. Fegyelmezett egyéniségéből egyre inkább áradt a nyugalom, a derű, a huncut humor, az életöröm. Egész lényét átjárta a bizalom, hogy most valóban tehet valamit a hazájáért, a terror áldozataiért, a jogtalanul elhurcoltakért és elítéltekért, a kitelepítettekért, a jobb életért, az írott és az elhangzó gondolat szabadságáért. Miniszterelnök volt. Bízott a tapasztalataiban, az elgondolásaiban, a tetterében. Bízott a jövőben.

Ez a varázs adta meg annak a karácsonynak számomra máig feledhetetlen hangulatát. Együtt volt a család. Ez önmagában nagy szó volt, igen kevésszer esett meg a mi életünkben. Velünk volt Ómama, mosolya maga volt a szeretet, ahogy a fiára, ahogy valamennyiünkre nézett. Ott volt édesanyám, apám mindenben elválaszthatatlan társa. Ott volt első férjem, Jánosi Ferenc, teli hittel és odaadással apám és egész családja iránt. Ott voltak gyermekeink, Ferkó és Kati, a két unoka, akiket apám igazi nagyapaként mindennel elhalmozott.

Jó, hogy leírhatom:

Most is magam előtt látom apámat, Nagy Imrét, a boldog embert, aki az élet egyik legnagyobb adományának tartotta a meleg családi otthont. A családja és a még nagyobb család, a hazája volt számára mindig a fontos.

...apám jelleme, áldozatos élete
nemzeti hagyaték. Erkölcsi örökség,
hogy megmentjük egymást a gyűlölködésből a szeretetnek. [...] Ő az én
örök mesterem, vezérlő csillagom.

Bámulatos volt az együtt érző képessége. Megtalálta a hangot az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a fiatal Magyar Köztársaság koalíciós politikusaival csakúgy, mint 1956-ban. Egy nyelven beszélt a munkásokkal, a parasztokkal, az írókkal, az egyetemistákkal, a tudósokkal, a művészekkel. Bárki megszólíthatta a villamoson, az autóbuszon, városi sétái során vagy falusi látogatáson. Szívesen beszélgetett mindenkivel, szívesen adott tanácsokat, közvetlen volt, türelmes, érdekelte az emberek véleménye, a mások sorsa. Megszerették. Egy ország „Imre bácsi”-ja lett. Sok apró őszinte jeltől, figyelmességéből, ismeretlenek egy-egy meglepő, a karomat érintő simogatásából észlelem ma is, hogy mindannyiunk „Imre bácsi”-ja maradt és marad.

Érzékeny volt. Sokat élt át, sokat látott és sokat tanult, egyre gazdagabb lett az életismerete. Azonnal megérezte a számító hízélgést, a kétszínűséget, az ármánykodást. Tudta, hogy ki volt, ki lehetett és ki lesz az árulója. Ezért volt az élet kegyetlen pillanataiban olyan megdöbbenően nyugodt, higgadt, céltudatos, és perének tárgyalásán a vadállati indulatokkal szemben is fölényesen tárgyilagos.

A családnál, a hazánál többre csak az egyetemes emberi méltóság tiszteletét tartotta. Nem tűrte el a megalázást, a megbélyegzés minden formáját elítélte. Innen fakadt hite az egyes ember és a népek egyenlőségében, a testvériség, a szolidaritás eszmerendszerében.

Szabad emberként kész volt a vitára, a kompromisszumokra, de rabként hajlíthatatlanná vált. Szilárd volt, nem kért kegyelmet, csak a történelem ítéletét fogadta el. Tetteiért, hitéért, elveiért, a magyarságért, az ember természetes jogaiért vállalta a halált.

Gyönyörű emlék, nagy ajándék volt 1953 karácsonya. A remény pillanatát kívántam általa felidézni.

Mindig úgy gondolom – nehéz óráimban azzal vigasztalom magam a jelen sok acsarkodása közepette –, hogy apám jelleme, áldozatos élete nemzeti hagyaték. Erkölcsi örökség, hogy megmentünk egymást a gyűlölködésből a szeretetnek. Így értem, élem és vallom, hogy ő az én örök mesterem, vezérő csillagom.

A karácsony az öröm ünnepe. Örülünk kell, hogy nem diktatúrában, nem polgárháborúban, nem háborúban, hanem békés demokráciában élhetünk. Ha ma közöttünk lehetne apám, bizonyosan azt kívánná, amit én, hogy 1993-ban végre a nemzeti, emberi megbékélésnek, az újjászületésnek legyen karácsonya.

XXXIII.

Nagy Erzsébet beszéde Békéscsabán, 1994. június 14-én,
a Nagy Imre-szobor avatásán. Megjelent a Magyar Nemzetben
június 16-án, „A remény napjaiban” címmel

Tisztelt ünneplő közönség, kedves barátaim!

Mindenekelőtt meghatottan mondok köszönetet Békéscsaba polgárságának, képviselő-testületének és polgármesterének, Pap Jánosnak, hogy itt állhatok az Édesapámról elnevezett téren, és leleplezhetem Édesapám mellszobrát, Borbás Tibor, Munkácsy-díjas szobrászművész ihletett művét.

Köszönöm a Soros Alapítványnak és a Képző- és Iparművészeti Lektorátusnak, hogy pártfogolták a békéscsabaiak kezdeményezését.

Köszönöm a köztársasági elnök úr üdvözlő sorait.

Köszönöm a megjelenteknek, a békéscsabaiaknak, az ország más részeiről idelátogatóknak, a Nagy Imre Társaság tagjainak és vezetőinek, hogy megoszthatom velük az elfogódottságot, amit az első hazai Nagy Imre-szobor felállítása nyomán érzek.

Most, június 16-án öt esztendeje, hogy 1989-ben újratemettük Édesapámat és mártírtársait a budapesti Rákoskeresztúri új köztemető 301-es parcellájában. Ez a szomorú, de ugyanakkor lélekemelő szertartás volt a nyitánya az ország demokratikus újjászületésének. Egy új időszámításnak volt a kezdete hazánk történetében. Ez az újratemetés hidalta át a szakadékot, ami az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése nyomán keletkezett. Megindította annak a jogrendszernek a kibontakozását, amit a szovjet fegyverekre támaszkodó hazai diktatúra kezdetben rettetes, utóbb már konszolidálódó, majd bomlásnak induló időszaka évtizedekre megszakított.

Nem feladatom, hogy e szoboravatás alkalmából az azóta eltelt idő eredményeit vagy az új országépítés során elkövetett hibákat elemezzem. A választópolgárok megtették ezt szavazataikkal, amikor mérlegre tették az 1990-ben megválasztott országgyűlés és vele a kormányzat tevékenységét, és az idei májusi választásokon más vezetésnek juttatták az ország irányítását.

Édesapám, Nagy Imre miniszterelnök 1956-ban, a forradalomban, a szabadságharcban, elrablása, romániai száműzetése, bebörtönzése idején, egészen a halála pillanatáig a népakaratban

hitt, a népfelség elvét szolgálta. Én mint leánya, és eszméinek vallója, ugyanígy a népakarat kinyilvánított döntését tekintem egyedül mértékadónak.

Édesapám, Nagy Imre, sajnos nem élhette meg azt az érzést, ami engem eltölt. Azt az érzést, hogy mit is jelent, amikor egy ország nem egy indulatokkal terhes háború nyomán, nem harcban, hanem békében, elnyomásmentesen, tiszta eszközökkel maga határozhatja meg, kiknek a kezébe teszi le a sorsát. Amikor maga korrigálhatja időről időre az irányvonalat, amit választott vezetőinek szavazatával előírt, és a kiszabott idő elteltével, a soros választásokon újra elbírál. Édesapám – sok harcostársával együtt – az életét adta ezért a demokratikus jogállamért. Abban a hitben tette ezt, hogy a demokratikus jogállam a haza polgárainak szociális felemelkedését fogja szolgálni. Ennek a hitnek a jelképe minden emléktábla, amit tiszteletére idehaza az eltelt időben állítottak. Ennek a hitnek a jelképe a szimbolikus sír Párizsban, a franciaországi emlékmű Giromagny-ban, a róla elnevezett utcák s terek Olaszországban, Németországban s másutt.

Hirdesse ez a szobor a szabadság szeretetét, a népakarat tiszteletét, a magyarság örök elkötelezettségét a szellemi és anyagi felemelkedés szolgálatára.

Hirdesse az örömet, hogy szabad országban élhetünk, az elszántságot, hogy minket nem tudnak robbantó terroristák megfélemlíteni. A szabadságot már soha senki nem veheti el tőlünk!

A remény napjait éljük, amit a szorgalmas cselekvésnek kell követnie, hogy reményeink valóra válhassanak. Ösztönözzön bennünket a rögzös úton – amit meg kell járnunk – az alkotóképesség, ami ezt a szobrot is létrehozta. Ösztönözzön a tehetség és az igyekezet, ami országépítő tetteket szül.

„Fogjatok össze!” Igen, ezt üzenné nekünk apám, ha tehetné.

„Béküljete meg önmagatokkal! Barátkozzatok, ne gyűlölködjete! Szeressete!” – ezt mondaná.

Azt üzenné, hogy fogjunk össze szomszédainkkal. Jobb lesz az mindenkinek. Jobb az ott élő magyarnak, szlováknak, romának, szerbnek. Kis népek vagyunk, csak együtt vihetjük valamire, és nem egymás ellenében. Higgyünk a költőnek: „Dunának, Oltnak egy a hangja.”

Lássuk be, rajtunk áll, hogy a jövőben „mint oldott kéve” széthullva, szétszóródva itthon és a nagyvilágban sírunk és torzsalkodunk, vagy közösen örülünk a szabadságnak.

Örüljünk, mert a szabadság nem ajándék. A szabadságért meg kellett, és meg kell küzdeni. A szabadság záloga, hogy megteszünk mindent egy tisztas hazai világért, a létbizonytalanság megszüntetéséért, a népjólét emeléséért. Megteszünk mindent, hogy ne legyünk kitaszítók és kitaszítottak.

Mert mi a mi célunk? Korszerű igényeket kielégítő, félelem nélküli életet szeretnénk. Szeretnénk, ha barátok vennének bennünket körül. Milyen egyszerű ezt összegezni, és milyen nehéz lesz egyszer elérni. Higgyük, hogy végre arra az útra léptünk, ami ehhez a célhoz elvezet.

Kedves ünneplő barátaim! Beszédem befejezem. Még egyszer köszönöm, hogy megérhettem ezt a megható eseményt: Édesapám, Nagy Imre első magyarországi köztéri szobrának felavatását.

Nagy Erzsébet
a polgármesterrel
közös felavatja
édesapja szobrát
Békéscsabán,
Borbás Tibor
szobrászművész
alkotását
(fotó: B. Fazekas László)

XXXIV.

Nagy Erzsébet beszéde az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark avatóünnepségének keretében, a magyar honfoglalás 1100. évfordulóján, 1996. május 26-án, pünkösd vasárnapján

Tisztelt ünneplő közönség!

Köszönöm a lehetőséget, hogy emlékbeszédet tarthatok az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark avatóünnepségének keretében. A magyar honfoglalás 1100. évfordulóját ünnepeljük.

Tudjuk, hogy minden emlékezés legalább két irányú. Egyfelől magukat a jelentős eseményeket idézi fel. Másfelől a jelen és a jövő számára kíván támaszt keresni, tanulságokat levonni, sőt útmutatást találni. Eleink, a honfoglaló magyarok felkészülten érkeztek az új hazába. Ezalatt korántsem pusztán azt értem, hogy felkészültek voltak a harcra. Nem. Ma úgy mondanánk, hogy felkészültek voltak az uralkodásra. Meghatározták az egyéni és kollektív jogokat, az igazgatás, az igazságszolgáltatás módját. Felkészültek voltak tehát az államalapításra. Legelsőnek pedig, mindent megelőzően, a viszály lehetőségét akarták megszüntetni. Ismerték a nagy átkot, ami embert embertől, családot családtól, népet néptől elválaszt.

Anonymus, a Névtelen Jegyző leírása szerint még Levédiából Etelközbe indulva megesküdtek, idézem: „saját vérüket pogány szokás szerint egy edénybe bocsátva”. Milyen mély tartalmat foglalt magában ez az ősi szertartás? Magában foglalta a testvériséget. A törzsek szövetségéből egy néppé váltak: magyarrá!

De nemcsak ezt tartalmazta az akkori eskü. Megesküdtek, hogy minden közösen végrehajtott tett hasznából mindenkit igazságosan megillet a maga része. A „vérszerződésben” lerakták a magyar alkotmány talpkövét. Aki ismeri a magyar ember szabadság- és igazságszeretetét, annak világos beszéd, hogy a nemzeti egység és a szociális igazság elvének csírái kaptak itt ősi, kiindulási formát. Máig ható intő figyelmeztetést tartalmazó elvek ezek.

Itt vagyunk Ópusztaszeren egy ünnepi pillanatban. Itt vagyunk ezen a helyen, ahol Árpád fejedelm és vitézei az első honi országgyűlésüket tartották. Itt folytatódott a még Levédiában megkezdett alkotmányozás nagy műve. Ez szülte évezrednyi idő eltelte után azt a gondolatot, hogy

egy új honfoglalás kezdetének helyszíne is Ópusztaszer legyen. Itt kezdődjék meg a földreform, a magyar paraszt álmának megvalósulása, a nagybirtok felosztása, a földosztás. Itt döntött az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Ezért játszódtott itt le ez a nevezetes esemény 1945. március 29-én.

Az én Édesapám beszélt itt akkor. Ő volt a földművelésügyi miniszter. Neki nem hivatali, hanem személyes ügye volt a földreform. A magyar agrárgazdaság földreform útján történő megújításával tudósként akkor már évtizedek óta foglalkozott. De paraszti származása, a parasztság helyzetéről szerzett közvetlen ismeretei adták meg kutatásaihoz az érzelmi elkötelezettséget és a gyakorlati alapot.

Felidézem most az ő alakját, aki annyira kedves nekem. Nem az 1958-ban kivégzett miniszterelnököt idézem ide, aki életét adta a független, demokratikus Magyarorszáért.

Egy ideális házasságot láttam magam előtt. Szüleim nemcsak becéztek, hanem az élet nehézségeire, a megpróbáltatásokra is felkészítettek. Ugyanakkor Édesapám egy humorral teli ember volt, játékos apa és nagypapa, aki kedvelte a társaságot, a baráti beszélgetéseket. Érdekeltek az emberek, kíváncsi volt a véleményükre, érvelt, vitatkozott. Nagyon otthon érezte magát egyetemi tanítványai körében. 100 éve született, a Millennium évében.

Világlátott, modern férfi volt. Ady-rajongó. Több nyelven írt és beszélt. Küzdelmes életútja során végigharcolt háborúkat, nem kímélte magát soha, ha a hazáról volt szó, pedig nagyon szeretett és tudott élni. Nemcsak nagy könyvtára, hanem hanglemezgyűjteménye is volt. Annyira szerette a komolyzenét, hogy még a teniszbajnok Asbóth is művészlemezeket hozott neki nyugati útjairól. Szinte minden operabemutatón ott volt, de az Operettszínházban is, amikor újra játszották a Csárdáskirálynőt. Meghatotta a cigányzene. Nótázott, tudott mulatni Édesanyámmal együtt, akit haláláig igaz szerelemmel szeretett.

Itt van ő velünk. Ez az én vigaszom. Él a jelenben, és élni fog a magyar és világtudatban is az emberség és helytállás örök példái között.

Elnéztem, és most is magam előtt látom Feszty Árpád körképének magyarjait: Micsoda kiállítás! Micsoda tartás! Micsoda öntudat! Valóban egy testvéri népközösséget, egy összeforrott, hazát teremtő akaratot és képességet sugároznak büszke őseink!

Mindez a művész múltba vetített álma volna csak? Történelmi ábránd? Költői vágy? Illúzió? Ilyenek voltunk, vagy csak ilyennek szeretnénk látni és láttatni magunkat? Nem más ez, mint egy nagy romantikus öncsalás?

Erre a kérdésre én nem a ma divatos borúlátó, önsajnáló, önmagát mardosó, önpusztító magyar rémképével felelek. Nem. Én a nemzeti teremtő tehetségbe vetett jogos hitemmel válaszolok. Hiszek abban, hogy Madách gondolatát magunkévá téve küzdeni és bízni kell.

Higgyünk és bízzunk abban, hogy amint az ősök megszerezték, ahogy utódaik minden vészen át megtartották, ahogy a szüleink a pusztulásból újrateremtették, ahogy a zsarnoksággal szembeszálltunk, ugyanígy a mi gyermekeink is megtartják, és szabaddá, széppé, sőt boldoggá teszik ezt a hazát, testvéri népek szövetségében, békében élve!

Ne keseregjünk! Emeljük fel bátran a fejünket!

Fel a fejjel, Magyarország szabad polgárai!

XXXV. „Apám nem tudott volna hamisan élni”

Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben,
1996. június 6-án, készítette *Kurcz Béla*

Egy egész ország ismerte meg 1989-ben, egyik napról a másikra a mély hangú, erős tartású asszonyt, aki több mint három évtizedig az élet árnyékos oldalán, megaláztatások között, kisemmizettként tengette napjait. Azóta köztisztületnek örvend, nem politikus, mégis közéleti személyiségként figyelnek szavára. A magyar történelem részese, s egyben szenvedő alanya volt. Megállítják az utcán, telefonon keresik, leveleket küldenek lakcímére, véleményét tudakolják. Nagy Imre lánya volt, s Nagy Imre leánya maradt. Egyetlen gyermekeként élt végig mindent vele kapcsolatban, s vált (bal)sorsa részesévé. Akkor is, amikor miniszterelnök volt, akkor is, midőn kivégzését hírül vette, akkor is, midőn ünnepelték, akkor is, mikor átkokat szórtak rá. Minden földi halandó annak rendje és módja szerint egyszer és mindenkorra eltemeti az apját. Őneki ez még mindig nem adatott meg. Úgy tűnik, soha nem tudja már az örök nyugalmat megteremteni számára. Harmincegy esztendeig azért nem került erre sor, mert nem árulták el, hová rejtették arccal lefelé fordított, összedrótozott földi maradványait, majd azért, mert rágalmazták, s neki kötelessége megvédenie apja emlékét. Csak kevesen gondolnak arra, mennyi fájdalommal jár mindez. Más is törekszik arra, hogy emléket állítson a szüleinek, de egy ilyen utódra egészen más feladat hárul. Úgy megörökíteni az apa emlékét, hogy az egész ország számára méltó és kikezddhetetlen legyen.

Göncz Árpád egy alkalommal kijelentette: a rendszerváltozás kezdete 1989. június 16-ra datálható. Miként tekint vissza a család erre a napra? – kérdeztem Nagy Erzsébettől kelenföldi lakótelepi otthonában, ahol már hosszú évtizedek óta él.

– Szívbemarkoló, magasztos érzésekkel teli nap volt. Ám emlékét kissé elhomályosítja, hogy egy esztendővel korábban jelen voltunk a párizsi Père-Lachaise sírkertben tartott szimbolikus temetésen, melyen a szabadságukért harcoló népek képviselőinek sokasága tiszteltget nemzeti zászlóival a magyar vértanúk előtt. Megrendítőnek tartom, hogy Nagy Imrében – aki

kommunistából lett szocialista, felvilágosult nemzeti politikus, a polgári és emberi jogokat tisztelő államférfi – a párizsi jobboldali főpolgármester, akit történetesen Jacques Chiracnak hívtak, azt a személyt tiszteli, aki a magyar forradalom szimbólumává vált Nyugaton, s ezért ajánlott dízsírhelyet. Ez mutatta meg igazán a másság elismerését, a franciák szabadságszeretétét. Az a zászlóerdő, amely ott körülvelt, a nemzetek együtt érző, összetartó közösségét jelképezte. Ez óriási hatással volt reám. Megéltem egy nagyobb családba való tartozás és befogadás érzését: indiaiak, japánok, albánok, olaszok, finnek, amerikaiak sereglettek össze, s olyan hihetetlen volt számomra, hogy ezek az emberek pontosan ismerik, milyen végzetes tragédia elszenvedője volt a magyar nép 1956. november 4-ét követően, s hogy e vérbe fojtott forradalom vezetőjét Nagy Imrének hívták.

– Bár igaz a mondás, temetni mi is tudunk. Az itthoni végtisztességnél egységes volt az akarat. Meg akartuk mutatni a világnak: magára talált az utat tévesztett ország. Kellemes együvé tartozás fűzte össze akkor az utcára kitóduló embereket ismét, 1956 óta először, melyet aztán a pitiáner torzsalkodások, pártérdekek címen kicsinyes hátbatámadások követtek, s ez borzasztóan lehangoló.

– Ez a nemzet '56-ban szembeszállt egy óriással, s bár csatát veszítettünk, s ez évtizedekre visszavetett bennünket, de a végső győzelem mégis a miénk volt, 1989-re kitisztult a világ. Nem választom el kategorikusan a múltat 1989-től, hanem igenis összekötöm. És hogy '89 vértelen volt, hogy hirtelen akkorát tudtunk lépni, amekkorát talán kevesen, ezt annak tudom be: Magyarországon a felszín alatt, a mélyben töretlenül élt '56 tisztelete és emléke.

– Az újratemetés nyilvánvalóan Nagy Imre erkölcsi rehabilitációját jelentette. Egy hónappal rá került sor a jogi procedúrára...

– Szerettük volna, hogy először a jogi elégtételen essünk túl, s azt kövesse az újratemetés, de a felgyorsult események miatt ezt az időrendet lehetetlen volt betartani. Úgy egyeztünk bele a temetés megtartásába, ha legalább a rehabilitációs bírósági tárgyalás időpontját kitűzik.

– A sors drámai játéka, vagy talán maga az igazságtétel, hogy a tárgyalás reggelén meghalt Kádár János.

– Ez valóban sorsszerű, rendkívüli egybeesés volt.

– A család számára nyilván nemcsak a kárpótlási törvény jelentett elégtételt, hanem az is, hogy a Budapesten megforduló államférfiak nem mulasztották el leróni kegyeletüket Nagy Imre sírjánál a 301-es parcellában. Mi adott még elégtételt idehaza?

– Az exhumálás nem mindennapi tortúrája és borzalma után végre számomra is megadtott, ami más embernek természetes: eltemethettem a saját halottamat. S most már tudom, hogy hol nyugszik. A bajtársai körében.

– Azóta sem bánta meg, hogy nem a külön kialakított dízsírhelyre került?

Szent ügynek tekintette
a forradalmat [...] Őt a nép
választotta, ő pedig a népakarat
mellett tett hitet.

– Pillanatra sem. Sőt megnyugtatót a döntésem, mert igazolva láttam, hogy a felkelőkkel – akik közül sokkal vitatkozom, vagy nem értek egyet magatartásukkal, még kevésbé egyesek szélsőséges megnyilvánulásaival – valahogy mégis egy a gyökerünk. Az egykoron halálra ítélt Wittner Mária mondta nekem: nem tartotta maguk közül valónak Nagy Imrét, de az elhatározásom, hogy maradjon együtt a többiekkel, elgondolkodtatta. Akkor értette meg: Nagy Imre eggyé vált velük, értük halt meg.

SZOBROK ÉS UTCÁK

– A Nagy Imre politikai végrendeletét rejtő snagovi napló évekkel ezelőtt ismét a család birtokába került, s páncélszekrényben helyezték letétbe. Miért nem adják közre?

– Nem tartom időszerűnek. Ez a mű nyilvánvalóan a magyar nemzetet fogja illetni, de csak bizonyos idő, lehet akár 50 év elteltével. Én tisztelem más emberek személyiségi jogait. Nem akarok viszályt. Azon mindenképpen el kell töprengeni, hogy csak a vád tanúit hallgatták meg...

– Az utóbbi öt-hat esztendő legfőbb jellemzőjévé vált, hogy minduntalan a politikai csatározások ütközőpontjává vált Nagy Imre, az egységes akarat korábbi kifejezője, szimbóluma. Kezdve azzal, hogy egyszerűen „kifelejtődött” neve az új parlament első törvényéből.

– Nem kifelejtődött: kihúzták!

– Aztán folytatódott azzal: mindenki azt hitte, rövidesen szobrot állít a nemzet emlékének, de erre hét évig kellett várni.

– Bár a franciaországi Giromagny-ban még a békéscsabaiak mellszobrát is megelőzték, a budapesti emlékműhöz végül is egy nyugati magyar, egykori nemzetőr és üzletember társai áldozatvállalására volt szükség, amit aztán a térrendezésnél kiegészített a kormány, a főváros és a kerület. Tisztelem fejzem ki Sarlós Andrásnak, Demján Sándornak és Fejér Bélának. Mint elmondták, az indította őket erre, hogy szégyellték magukat, amikor külföldiek arról panaszkodtak, szeretnék volna megkoszorúzni Nagy Imre emlékművét Budapesten, ám sehol sem találták. Előttük már több külföldi kezdeményezés, így a hollandiai magyaroké elbukott az itthoni ellenálláson, azon például, hogy nem voltak képesek kijelölni az illetékesek a szobor leendő helyét.

– Ők Varga Imrétől rendelték meg egy Nagy Imre-szobrot, amely végül a sarokba került. Mint ahogy az is, akit ábrázol... Hogy élte meg mindezt a család?

– Gyötrelmek, vívódások közepette. 1989-ben mindenki kapkodott Nagy Imre után, nevét szinte valamennyi párt zászlajára tűzte az 1990-es választások idején. Aztán egyik napról a másikra „visszavonulót” fújtak: kerülgették, mint macska a forró kását. Ami kellett, ami szimpatikus volt életművéből, azt gátlástalanul felhasználták, ütőkártyaként szolgált, de ami nem volt rokonszenves politikai nézeteiben, azt félresöpörték az útból. Úgy válogattak, szemezgettek Nagy Imre hitvallásából, mint a piacon.

– Sokat járja az országot, különböző helyeken mond beszédet. A Nagy Imre Társaság elnökeként az ismeretterjesztés szolgálója. Miként viszonyul a lakosság, az egyszerű ember Nagy Imréhez?

– Szeretettel, bizalommal, őszinte kérdésekkel. Érdeklí őket apám személye. Felháborodnak rajta, leveleket küldenek a parlamentbe, amiért a honatyák immáron hónapok óta csak civa-kodnak a Nagy Imre-törvényen. Nem értik, mitől támadt ez az újabb vihar körülötte. Vajon miféle pártérdekek jelentkeznek? Végtelen szomorúság lesz emiatt úrrá rajtam. Pedig apám óhaja valóra vált: demokratikus ország lett hazánk.

– Politikusok közül csak igen keveseknek adatik meg az utóélet, Nagy Imrének viszont bőséggel kijutott.

– Látja, ez az igazi elégtétel a múlt sérelmeiért. Világszerte ismerik, elismerik erényeit, annak tartják, ami valójában volt, utcákat, tereket neveznek el róla Európa-szerte. Olaszországban például 28 helyet kereszteltek el a magyar forradalomról, ebből három Nagy Imre nevét viseli. Apámról Brémában is elneveztek egy sétálóutcát, amely a Kennedy teret és az Allende utat köti össze. A franciaországi Belfort-ban is utca őrzi a nevét...

– És itthon méltó emlékéhez a nemzet?

– Senki sem próféta a saját hazájában. Bár öröndetesen itthon is gyarapodnak a Nagy Imre utcák, terek s hamarosan Hévízen és Kaposvárott is lesz szobra.

– Nagy Imrének hol egyik, hol másik születési dátumát emlegetik. Melyik a tényleges, az igazi?

– A millennium évében, június 6-án született, de – vidéken ez akkoriban előfordult – csak másnap jegyezték be az anyakönyvbe, így az iratokban ez szerepel. Családi körben az igazit ünnepeltük, mint ahogy a 60. születésnapot is – az ÁVH odaadó figyelmétől kísérve – június 6-án tartottuk meg népes társasággal.

AZ ADY-RAJONGÓ

– Pünkösdkor Ópusztaszeren mondott beszédében a földosztó miniszterre emlékezett, s közben felidézte az édesapa alakját. Folytatná az akkor mondottakat?

– Nem az '58-ban kivégzett miniszterelnököt idéztem, aki életét adta a független, demokratikus Magyarorszáért, csupán felfakadó személyes emlékeimet sorjáztam. Egy ideális házasságot láttam magam előtt. Szüleim nemcsak becéztek, az élet nehézségeire, a megpróbáltatásokra is felkészítettek, noha maguk sem gondolták volna, mennyire kijut majd ebből mindnyájunknak. Édesapám humorral teli ember volt, játékos nagypapa, aki kedvelte a társaságot, a baráti beszélgetéseket. Érdekelték az emberek, kíváncsi volt a véleményükre, érvelt, vitatkozott. Otthonosan érezte magát egyetemi tanítványai körében, akik lakásán is gyakorta felkeresték. Világlátott, modern férfi volt. Ady-rajongó, aki külföldi utazásaira is magával vitte zsebében kedvenc kötetét. Fel is jelentették érte, hogy „Nagy elvtárs egész úton mást sem csinált, csak Adyt olvasott”. Tulajdonképpen autodidakta volt, mégis fantasztikus, mennyi mindent megtanult. Huszonvalahány évesen már több nyelven írt és beszélt, tudott németül, franciául, sőt a török nyelv is felkeltette érdeklődését. Küzdelmes életútja során háborúkat harcolt végig, hadifogságba esett, Szibériában tanult meg oroszul. Nem kímélte

magát sosem, ha a hazáról volt szó, pedig szeretett és tudott élni. Kedvelte a szürkebarátot, s hozzá a somogyi ízeket, kedvenc ételei közé tartozott a töpörtyűs túrós csusza, a káposztás cvekedli, persze jól megborsozva, a paprikás csirke. Nemcsak jelentős könyvtára, valóságos házi képtára (úgy támogatta a pályakezdő fiatalokat, hogy festményeket vásárolt tőlük), hanem becsben tartott hanglemezgyűjteménye is volt, de a vagyoneklobzást követően mindent széthordtak, csak a karosszékét sikerült szemfüles módon kimenekítenem az Orsó utcából. Annyira szerette a komolyzenét, hogy még a teniszbajnok Asbóth is művészlemezeket hozott neki nyugati útjairól. Például idehaza még ritkaságszámba menő teljes operafelvételeket. A lemezhallgatás hozzájárult a meghurcoltatása utáni, az 1955-ös infarktusból való kilábalásához. Sokan kételkedtek állapota súlyosságában, s „politikai betegségnek” akarták betudni gyengélkedését.

– A márciusi határozat nyomán kizárták a Politikai Bizottságból. Azt hallottam, írásban mondott le miniszterelnökségéről. De ezt nem fogadták el. Így volt?

– Hívatta magához Dobi Istvánt, az Elnöki Tanács elnökét: nem lakott messze, megkérte hát, jöjjön át, s a kezébe adta lemondólevelét. Dobi pedig hanyatt-homlok elrohant a pártközpontba, Rákosihoz, aki fölháborodott: „ez abszurdum, lehetetlen, majd mi lemondatjuk!” Sajnos ez a levél máig nem került elő, mint ahogy az elkobzott, lefoglalt családi levelek sem, például Snagovban a 30. születésnapomra írt köszöntője, vagy utolsó sorai a siralomházból.

– Igaz, hogy szenvedélyes színházba járó volt?

– Szinte minden operabemutatón jelen volt, akkor is, amikor 1955-ben Székely Mihály, felépülvén betegségéből (a Don Carlosban?) ismét színre lépett. Megható volt: a közönség nemcsak őt, hanem nyilvánosság előtt hosszú idő után először megjelenő, s az egyik páholyban családjával helyet foglaló apámat is tapssal, felállva ünnepelte. S elment az Operettbe is, midőn – Honthy Hannával a főszerepben – ismét műsorra tűzték a Csárdáskirálynőt. Szerette a cigányzenét is. Gyakorta nótázott, tudott mulatni édesanyámmal együtt, akit haláláig igaz szerelemmel szeretett. El tudja képzelni apámat, amint négykézláb mászik a lakásban, az unokái pedig a hátán lovagolnak? – folytatja a múltba révedve az emlékek sorolását. – Vagy azt, amikor gyerekkoromban balettezni tanultam, s reggelente az egyszobás társbérleti lakásunkban „bemelegítő gyakorlatokat” végeztem, apám pedig, aki tornázással kezdte a napot, egyszer elkezdett utánózni engem? Még a könnyünk is kicsordult, úgy neveltünk! Anyámat folyton ugratta, még a legkeservesebb napokban is, sosem fogyott ki a humorból, a jókedvből, az optimizmusból. Sokat kártyázott velem, midőn betegeskedtem, mindent félretett ilyenkor. Igen megkedvelte a kínai madzsongot (kő römi), amelyet egy külföldi útján kapott. Szeretett kirándulni. Amikor még a Szovjetunióban éltünk, akkor Moszkva környékére, idehaza pedig a Dunakanyarba, ahol a vízparton állva órákig tartó türelemmel tanította „kacsázni” unokáit, köveket hajigálván a vízbe. Imádta a Balatont. Évek hosszú során át Fonyód-ligeten béreltünk házat – ma is úgy emlegetik tévesen, az a Nagy Imre-villa –, felejthetetlen nyarakat töltöttünk ott. Szeretett átrándulni Badacsonyra. Egyik kollégám, Kotnyek Antal fotóriporter jóvoltából megismerkedett Tomajban a Zabó családdal, többször is megfordult náluk, mindig jól érezte

magát. 1956. október 22-én is ott töltötték a napot, anyámmal és Ferkó fiammal, beszélgettek, szüreteltek. Közvetlenségével, sokirányú érdeklődésével kivívta az emberek megbecsülését. Napvilágra kerültek erről az utolsó békés, őszi napról fényképek, amelyeken jól tükröződik a szeretet, amivel körülvették. Másnap kitört a forradalom...

195...

– A centenáriumát köszöntjük, ám mindössze 62 évet élt. Az aktív politikai időszaka 60 esztendőig tartott, mert utána letartóztatták. De őt már azt megelőzően is mindenki Imre bácsiként emlegette, s emlegeti ma is. Mivel magyarázható ez az iránta tanúsított feltétlen tekintélytisztelt?

– Azt hiszem, elsősorban a közvetlensége miatt. Apám soha nem vált „apparatsikká”, párt-bürokratává. Széles baráti köre a személyes szimpátia alapján alakult. Családilag jóban voltunk, s ellátogattak hozzá az Orsó utcába, vagy korábban a Kossuth Lajos tér 13–15.-be sokan azok közül, akiket később a Rajk- és a tábornokperек idején végeztek ki. De megfordult nálunk sok művész is, Palló Imre, Kodály Zoltán, Török Erzs, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Pátzay Pál, valamint közgazdászok, agrárszakemberek. Szeretett beszélgetni, élvezte a társasági életet.

– Tudom viszont, Münnich Ferencsel szoros volt a barátság a Szovjetunióban. 1956 után azonban a belügyminiszterrel „előlépett” Münnich már nem állt szóba Nagy Erzsébettel, sőt a politikai rendőrséget is ráuszította, hogy móresre tanítsák. De milyen volt Nagy Imre viszonya Rákosival?

– Nem valami szívélyes. Jobbára kerültek egymást.

– És Kádárral?

– Kádár sosem járt nálunk. Személyesen nem is ismertem. Egy epizódra azonban élesen emlékszem apám elbeszélése alapján. Amikor a sok-sok meghurcolt között Kádárt is kiengedték a börtönből, felkereste apámat a miniszterelnöki hivatalban, hálálkodott, mondván: neki köszönheti a szabadságát. Apám pedig azzal hárította el szavait: „Ugyan, János, ne köszönd, te ugyanezt tetted volna a helyemben...”

– Nyilván sokat töprengett már rajta, miért kellett voltaképpen Nagy Imrének a bitófán meghalnia?

– Apám nem tudott volna hamisan élni. A pártból történt 1955-ös kizárásakor sok minden megérlelődött benne, s ezeket a gondolatait papírra is vette tanulmányaiban, de '56 forradalma váratlanul érte. Nézeteiben viszont már korábban nyitott volt – az osztrák példa nyomán – a semlegességre, a függetlenség körülményére, a nemzeti értékek előtérbe helyezésére. Eljutott arra az álláspontra, amelyből már nem tudott engedni. Nem mondott le. Szent ügynek tekintette a forradalmat, magáévá tette a többpártrendszert, a kilépést a szovjet tömbből. Számára elképzelhetetlen volt a visszaút. Őt a nép választotta, ő pedig a népakarat mellett tett hitet.

– Van olyan jelenet az életükből, amely a leggyakrabban felbukkan az emlékezetében?

– A nyugati magyar emigráció által széles körben terjesztett, híressé vált bajuszpödrős képein is látni a megcsillanó, leplezetlen huncutságot apám szép, meleg-barna szemében. Legtöbbször így jut eszembe, s ez egy életre-halálra szóló kapocs. A másik, az orrán lecsúszó szemüveg, ahogy felemelte rosszalló, majd egy szempillantás alatt végtelen szeretetté olvadó tekintetét a dolgozóasztalnál ülve, midőn váratlanul rányitottam az ajtót, sürgetvén, jöjjön már vacsorához. De őt nem lehetett sürgetni. Ezért olyan fájdalmas nekem A viharos emberöltő, amelyet Snagovban sajnos későn kezdett el írni, mert mindig más volt fontosabb. Amikor ezt írta, a cím alá odakanyarította születési évszámát, egy gondolatjelet, majd pedig az következik: 195... Tehát ő már akkor sem adott magának több időt. Számomra ez bizonyíték arra, lélekben felkészült a halálra. S az elkészült, nyúlfarknyi önéletírás, amely a hadifogsággal „zárul”, egy névelővel végződik. Holott apám soha nem hagyott félbe mondatot. Félbeszakították.

XXXVI.

Nagy Erzsébet beszéde a csepeli Nagy Imre Általános Művelődési Központ 2001. október 19-én tartott névadó és domborműavató ünnepségén

Tisztelt ünneplő közönség! Tisztelt megjelentek!
Kedves Barátaim!

Először szeretném kifejezni afeletti örömömet, hogy a csepeli Általános Művelődési Központ ma már édesapám, Nagy Imre mártír miniszterelnök nevét viseli. Megköszönöm ezt mindazoknak, akik így döntöttek!

Kiemelkedő nap a köszönetre a mai, most már azért is, mert ezen a helyen is Édesapám művészi arcmása előtt tiszteleghetünk az '56-os forradalom és szabadságharc, és az Ő emléke előtt.

Felvetődik a kérdés: vajon mire kötelez Nagy Imre, az államférfi neve, aki 1945-ben a földosztás, 1953-ban a nemzeti megújulás, 1956-ban a forradalom és szabadságharc élére állt, amiért 1958. június 16-án életét kellett áldoznia? Milyen jellemvonásokból tevődik össze az a személyes példa, mely egy nevelési, közoktatási és közművelődési intézmény, egy általános művelődési központ tanulóinak, szüleiknek, tanáraiknak, kulturális rendezvényei látogatóinak, klubjai, szakkörei résztvevőinek indokul szolgál a névválasztásra, Nagy Imre nevének választására?

Apám alakját emlékezetemben visszaidézve, erre a kérdésre így válaszolok:

Apámat, Nagy Imrét a világ és az egyes ember dolgai szüntelenül foglalkoztatták. Igazi „kíváncsi ember” volt. A válaszokat kereste, kutatta, próbálta megtalálni az élet kis és nagy feladványaira. Így volt ez, bárhova állította, készítette a tehetsége, a szorgalma, a sorsa. A tudásvágy volt életének egyik legfőbb mozgatója. Apám képzeletét, gondolkodásmódját a szabadság jellemezte. Befogadta a nemes eszméket, elfogadta mások jogát saját hitükhöz, nézeteikhez, szokásaikhoz. Apám elfogulatlan és szenvedélyes igazságkereső ember volt.

Szerette a családját,
szerette a barátait,
szerette, nagyon szerette
a hazáját.

A tudományban, a politikában, a mindennapi életben a józan mérlegelő ésszt és az értő szívet akarta szolgálni. Együtt érző volt, utálta az önzést, megvetette a hazugságot, a képmutatást. Mélyen átérezte a tragédiákat, de felhőtlenül tudott örülni, derülni, mulatni. Volt humora, szerette, nagyon szerette az életet. Értékelt minden apró kedvességet. Tudott szeretni, és Őt nagyon lehetett szeretni. Szerette a családját, szerette a barátait, szerette, nagyon szerette a hazáját. Szerette az embereket!

Apám, Nagy Imre a nagy és tiszta emberek tulajdonságaival rendelkezett. Önfeláldozó volt a végletekig. Nem alkudott meg, nem kért kegyelmet. Nemzetéért és eszméiért vállalta a halált.

Ezért gondolom úgy, hogy okos és szép dolog volt a csepeliektől, hogy egy ilyen korszerű, gyermeket és felnőttet egyaránt befogadó műveltségi forrást, ezt az általános művelődési központot Nagy Imréről nevezték el, és az Ő művészi arcmásával díszítették az épület bejáratát. Hiszem és remélem, hogy ez az intézmény méltó az Ő nevére.

Tudást, sikert és főleg boldogságot kívánok mindenkinek, akit a Nagy Imre Általános Művelődési Központ hív, itt marasztal, és útjára bocsát!

1989. július 6-án a Legfelsőbb Bíróságon, Nagy Imre és mártírtársai jogi rehabilitációján, egy darab papíron megérkezik a hír: meghalt Kádár János. (balról jobbra: Nagy Erzsébet, Vészi János, Jánosi Katalin, Gyenes Judith, dr. Szilágyi Júlia, Halda Aliz)

1990. május 28-án
Nagy Erzsébet
Maléterné Gyenes Judittal
a Wallenberg-szobornál
tartott antirasszista
demonstráción
(fotó: Kleb Artilla)

1990. május 28-án
Nagy Erzsébet
Antall József
miniszterelnökkel
Wallenberg
szobránál
(fotó: Kleb Attila)

1990. június 13-án
Nagy Erzsébet
Nagy Imre-plakettet
ad át I. Baldwin
belga királynak
(fotó: Friedmann
Endre)

1991. június 5-én Dan Quayle (az Amerikai Egyesült Államok alelnöke) és felesége Nagy Erzsébettel közösen koszorúzták meg születésnapja előtt a mártír miniszterelnök sírját a 301-es parcellában (fotó: Szabellédy Géza)

Alexander Dubček
és Nagy Erzsébet
Nagy Imre sírjánál
1992. február 7-én
(fotó: Szebellédy Géza)

1991. október 23-án
Nagy Erzsébet
kitüntetést vesz át
a Parlamentben
Göncz Árpád
köztársasági elnöktől
(háttérben Szabad
György, az Ország-
gyűlés elnöke – fotó:
Friedmann Endre)

1992. június 15.
Nagy Erzsébet
beszél a 301-es
parcella mementó-
jának avatásán
az ország vezető
politikusai,
az egyházak vezetői,
a hozzátartozók és
harcostársak előtt
(fotó: Kovács Attila)

1992. november 12.
Borisz Jecsin
fejet hajt a mártír
miniszterelnök
sírjánál (balján
Nagy Erzsébet –
fotó: Soós Lajos)

1994. október 23.
Nagy Erzsébet
Király Bélával és
Kopácsi Sándorral
Kaposváron,
Nagy Imre szülő-
házánál

1995.
Nagy Erzsébet
gratulál
Göncz Árpádnak
a Parlamentben,
másodszori
köztársasági elnökké
választása alkalmából
(fotó: Soós Lajos)

1996. március 30-án
Nagy Erzsébet
és Fejtő Ferenc
üdvözlik egymást
egy kongresszuson
(fotó: Balogh P.
László)

1998. június 16-án
Nagy Erzsébet
Horn Gyula
miniszterelnökkel
és Göncz Árpád
köztársasági
elnökkel
(balról férje,
Vészi János –
fotó: Kovács Attila)

2001. október 23-án
Nagy Erzsébet
Áder Jánossal,
az Országgyűlés
elnökével,
Mádl Ferenc
köztársasági elnökkel
és Orbán Viktor
miniszterelnökkel
a Vértanúk terén

2001. október 23. Nagy Erzsébet Mádl Ferenc köztársasági elnökkel, Orbán Viktor miniszterelnökkel és Áder Jánossal, az Országgyűlés elnökével koszorúz a Vértanúk terén, a Nagy Imre-szobornál (fotó: MTI)

2002.
Medgyessy Péter
miniszterelnök
parlamentari sajtó-
tájékoztatóján jelenti be
a Nagy Imre érdem-
rend megalapítását
(balról Nagy Erzsébet,
jobbról Vészi János –
fotó: MTI)

2003. június 16-án
Nagy Erzsébet
üdvözlöi Medgyessy
Péter miniszter-
elnököt a Nagy
Imre Emlékház
megnyitóján

Vitányi Iván:

Emlékeim Nagy Erzsébetről

Nagy Erzsébettel először 1945-ben találkoztam. Mint az antifasiszta mozgalmak tagja, hazaérkezve a Gestapo és a nyilasok (a „Számonkérő Szék”) börtönéből, lelkesen vetettem bele magamat az akkor kibontakozó új mozgalmi életbe. A Dózsa Györgyöt idéző ceglédi gyűlésen találkoztam Nagy Imrével, majd az ő körében Jánosi Ferencsel.

Jánosit még Sárospatakról ismertem. Néhány évvel idősebb volt nálam, mikor én a gimnáziumot végeztem, ő már a teológiát. Mindkettőnk utolsó pataki évében ő lett a főiskola „széniora” – ami fontos tisztség volt, ő kötötte össze a tanári kart a diáksággal. Akkor már Patakon is megindult az eszmélkedés, és mi mindketten azokhoz tartoztunk, akik úgy gondolták, hogy a háború után új világnak kell kezdődnie Magyarországon. Ő mindenben segítette a mi önképzőköri, népfőiskolai, falujáró mozgolódásunkat. Tanácsokat, segítséget, védelmet nyújtott. Túlzás lenne azt mondanom, hogy barátom volt, de tisztelettel és szeretettel tekintettem rá, és azt tapasztaltam, hogy ő is így volt velem.

Most újra találkoztunk, valamikor 1946-ban a volt ellenállók valamilyen összejövetelén. Örömmel tapasztaltam, hogy most is egyformán gondolkozunk. Ott hallottam, hogy Nagy Imre lányát vette feleségül. Én akkor már Nagy Imrével is találkoztam (a ceglédi piacon tartott Dózsa György-émlékünnepélyen, 1945 májusában). Természetes volt tehát, hogy Jánosival szűkebb körben is összejöjjünk. Ekkor ismerkedtem meg Erzsébettel is. Volt néhány hosszú beszélgetésünk. Elmondtuk egymásnak tapasztalatainkat, mindenekelőtt azt, hogy miként jutottunk el a pataki eszméléstől az aktív baloldaliságig. Persze inkább Jánosi Feri meg én beszéltünk, nekünk volt közös múltunk is a közös jelen mellett. Erzsébet asszony inkább csendesen hallgatta, mert az ő útja – ott kint Szovjet-Oroszországban – egészen más problémákat rejtett magában. Beszélt azonban egy keveset erről, és így hármunk története valahogy összeért. Engem nagyon megfogott résztvevő együttérzése és lényének tisztasága. Nagyon szépnek láttam az ő együttlétüket, úgy éreztem, ilyennek kell lennie egy párkapcsolatnak a viláगतalakulás viharában.

A későbbi években azután már ritkábban találkoztunk. Utunk másfelé vitt: Feri egy ideig továbbra is a katonai vonalon dolgozott, Erzsébet a külügyi vonalon meg szerkesztőségekben, én meg a kulturális és az ifjúsági mozgalmakban. Akkor találkoztunk aztán ismét, amikor

Jánosi Ferencet a népművelési miniszter „első helyettesévé” nevezték ki. Én is ott dolgoztam csoportvezetőként a zenei osztályon. Természetes volt tehát, hogy összejöjjünk, de inkább tárgyyszerűen beszélgettünk a kulturális, és különösen a zenei intézmények dolgairól. Leginkább este, olykor az éjszakába nyúlóan. Erzsébet is jött néha – munkaidő után olykor bejött a minisztériumba, hogy aztán együtt menjenek haza – és ilyenkor kivárta, amíg férje az ügyeket intézte.

A kapcsolat folytatódott 1953 után is, amikor Sztálin halála és az azt követő szovjet önkritika után Nagy Imre miniszterelnök lett. A minisztériumban kialakult egy csapat, nyugodtan mondhatom, közösség, akik teljes szívvel támogatták az új vonalat. Ennek Újhelyi Szilárd és Vásárhelyi Miklós voltak a vezető személyiségei, de ott voltunk még jó néhányan. Akkor is kitartottunk, amikor a „márciusi határozattal” Rákosi puccsal visszafoglalta a hatalmat, a megújulás szellemét pedig vissza akarta dugni a palackba. Jánosit áthelyezték a Hazafias Népfrontba. Vele azonban ezután is sok alkalommal összejöttünk, esténként is, egymás lakásán, meg olykor az Orsó utcában. Együtt szerveztük például azt a Károlyi-kerti koncertet (1956 szeptemberében), amely arra adott alkalmat, hogy Nagy Imre – kényszerű visszavonulása után először – a nyilvánosság előtt megjelenhessen. A forradalom alatt aztán Jánosi egyik vezetője lett a Népművelési Minisztérium Forradalmi Bizottságának, amelynek engem is tagjává választottak. Ezekben a napokban aztán nagyon sokat voltunk együtt, és több alkalommal ismét találkozhattam Erzsébettel is. Mindketten nagyon bölcs, átgondolt álláspontot képviseltek: a konszolidáció megteremtését. Óvtak az elhamarkodott lépésektől, de ragaszkodtak a lényeghez, ahhoz, hogy meg lehessen teremteni Magyarországon a demokráciát. Nagy Imrével kétszer vagy háromszor találkoztam, de át tudtam látni, hogy a Jánosi házaspár őt következetesen képviseli.

Aztán jött a borzalom, a beavatkozás és a terror. Őket elvitték Romániába, megkezdődött kálváriájuk, amit itt nem kell részletezni. Hosszú éveken keresztül ismét csak messziről izgulhattam értük. A letartóztatások után a forradalom szabadon maradt résztvevői csak nagyon-nagyon visszavonultan élhettek, és csak az illegalitás szabályainak szigorú betartásával jöhettünk össze, hogy kicseréljük híreinket. Legközelebb a hatvanas években találkozhattam újra Jánosiékkal, amikor őket már kiengedték, és egy kicsit szabadabban (ha nem is szabadon) mozoghattak. Én akkor a Valóság című folyóirat munkatársa voltam. Találkoztunk az utcán, meghívtuk őket a szerkesztőségbe és rendezvényeinkre, cikkeket kértünk tőlük. Vásárhelyi Miklós, Donáth Ferenc, Újhelyi Szilárd, Kardos László, Józsa Péter és több régi barátunk társaságában is újra meg újra találkoztunk és nagyokat beszélgettünk. Még jobban megtanultam Erzsébetet tisztelni, mert hiszen őneki kellett viselnie a legkegyetlenebb keménységgel a saját sorsában is a nemzet tragédiáját. Látszott rajta, hogy minden erejét össze kell szednie a helytálláshoz. Nem engedhette meg magának, hogy a fájdalom elborítsa, mert gyermekeit az életre kellett és az életre akarta felnevelni. De mindig érezni lehetett benne az elfojtott pokol izzását. Egy ilyen beszélgetés után azt mondtuk a Valóságban, hogy ilyenek lehettek a szentek.

Jánosi Feri halála után ismét kevesebbet találkoztunk, Erzsébetnek a megélhetésért kellett küzdenie, fordítóként dolgozott, így nem volt napi oka az összejövetelnek. A kapcsolat akkor erősödött meg újra, amikor már az Országos Közművelődési (korábban Népművelési) Intézetben dolgoztam, és ott igyekeztünk megteremteni a demokratikus gondolat egyik „anyahajóját”. Amikor Nagy Imre családja és harcostársai megalakították a Történelmi Igazságtétel Bizottságot, majd a Nagy Imre Társaságot (és egyben a későbbi ’56-os intézet alapjait), akkor egészen természetes volt, hogy mindegyik a Közművelődési Központban kapott helyet. Sikerült is ezt megvédeni, egészen odáig, hogy az 1989-es újratemetés után az ünnepélyes nemzetközi fogadást az intézet Corvin téri székházában tartottuk.

Ezáltal a napi munka és politika ügyeiben is találkoztam Erzsébettel. Akkor már Vészi János felesége volt – akit egyébként én szintén már régóta ismertem (hiszen a hetvenes évek közepétől ő is a Közművelődési Intézet „menekültjei” közé tartozott). Együttműködésünk – ha nem is napi szinten – megmaradt a rendszerváltás után is, a Nagy Imre Társaság életében, amelynek lényege nem pusztán egy emlék fenntartása, hanem hiteles társadalmi magatartás képviselője. Több ízben voltam a lakásukon, azért is, hogy megbeszéljük „közös dolgainkat”, de még inkább a barátság kedvéért. És ez a kapcsolat folytatódott a rendszerváltás után is, amikor a Nagy Imre Társaság komoly részt vállalt abban, hogy ne csak Nagy Imre emlékét ápolja, de részt vállaljon a demokratikus forradalom eszméinek korszerű – és sokszor harcos – megvalósításában.

Mindezek során az eddigieknél mélyebben ismerhettem meg Erzsébet aktív arcát, mert ezeknek a történéseknek már ő volt az egyik főszereplője. Úgy volt, ahogy sejtettem. A csendes, harmóniára törekvő személyiséget nagy belső erő vezette végig a megpróbáltatások purgatóriumán vagy inkább poklán keresztül. Olyan módon, hogy közben mindig meg tudta őrizni természetességét, sőt szépségét.

Sokat gondolkoztam az ő sorsán. Nem arra születt, hogy a borzalmak határozzák meg az életét. Inkább arra, hogy harmóniát, megértést, tisztességet teremtsen maga körül. Szerényen, de következetesen. Az élet azonban, ez a sokszor iszonyú kanyarokat vető magyar történelem ezt nem engedte meg neki, hanem belevetette bűnök viharába. Nem a saját, hanem mások bűneinek következményeibe.

Nem egyedül ő került ebbe a helyzetbe, de az ő megpróbáltatása a legsúlyosabbak közül való. Iszonyatos végig gondolni is, hogy mit kellett elviselnie. Valóságos csoda, hogy mindebből emberként tudott felkelni. Megmaradt annak az embernek, aminek születt. Vállalta a sorsot, és nem tört össze tőle. Sőt példát tudott másoknak, nekünk mutatni arra, hogy mindezek után is meg kell, meg lehet őrizni a harmóniát és a tisztességet.

Így őrizzük emlékét.

Mészáros Márta:

Nagy Erzsébet – Egyke

Jó idő volt, sütött a nap, enyhe tavaszi szél fújt. Korán reggel indultam el kivizsgálásra a Szent Imre Kórházba, köhögtem, nem éreztem jól magam, rossz kedvem volt. A Móricz Zsigmond körtéren felszálltam a 7-es buszra, a Szent Imre Kórháznál szálltam le. A kórház önmagában, ugye, szörnyű élmény, ahogy az ember öregszik, idősödik, ez az élmény egyre sűrűbb, egyre rémisztőbb. Bár nem panaszkodhatom, a koromhoz képest nagyon ritkán voltam beteg, súlyos beteg. Ez még előttem van.

Bementem a kórházba, ahol egy kedves és nagyon jó orvosnő fogadott, az én orvosom. Úgy nevezem őt: „Júlia doktornő.” Nagyon érzékeny, értelmes, középkorú orvos, akivel mindig – a kórház ellenére is – kellemes találkozni.

Sokat szoktunk beszélgetni az életünkről, és arról, hogy milyen bonyolult korban élünk, és milyen nehéz áttekinteni a dolgokat, álláspontot kialakítani ezzel a nagyon zűrzavaros, összetett világgal szemben. Sütött a nap és enyhe tavaszi szél fújt, bementem a kórházba, átmentem a hosszú folyosón, és ott jobbra egy kisebb helyiségbe kerültem be, ott kellett várakoznom. Sokan ültek, főleg idős emberek várahoztak Júlia doktornőre. Ez a része a kórháznak elegánsabb volt, mint a többi rész, nem volt az a szörnyű tömeg, megdőbbentő szegénység, beteg emberek, akik órákig ülnek és várnak a sorsukra, sorukra, vagyis tényleg a sorsukra.

Várahoztam – nem tudom pontosan, mennyi időt – általában nem szoktam sokat várni, amikor beszólítottak. Megcsinálta az EKG-mat, vért vettek, aztán vizeletet, és amikor kész voltam – ez elég gyorsan zajlott le – bementem Júlia doktornő szobájába, és ott elbeszélgettünk. Nem emlékszem pontosan, hogy miről, de megint az élet bonyolult dolgairól beszélünk tulajdonképpen, és ő azt mondta: „Márta, te egészséges vagy, beteg akarsz lenni?” Azt mondtam, hogy hát szeretnék – megpróbálnék – egészséges lenni. „A te korodban bármikor tudok találni valami betegséget, de a te korodban ezek a leletek jók. Nyilvánítsunk téged egészségesnek!” Ez kicsit feldobta a közérzetemet, vidámabb lettem, mosolyogva elváltunk, amikor utánam szól: „Márta, várjál, valamire meg akarlak kérni...” Megálltam, rám nézett, és azt mondta: „Te tudod, hogy itt fekszik Nagy Erzsébet?” Mondtam, hogy nem. Nagy Erzsébet, Nagy Imre miniszterelnök egyetlen gyereke, egyetlen lánya. Nem, én nem tudtam, hogy bent van. Akkor azt mondta Júlia doktornő, hogy „Nagyon megkérdélek, látogasd meg, biztos

fog neked örülni, már jó fél éve fekszik itt”. Megkérdeztem, mi a betegsége. Elmosolyodott, és azt mondta, „Erről most ne beszéljünk, sok betegsége van, de lényegében nincs rosszul”.

Elindultunk; jobbra, egy lengőajtón keresztül mentünk, ami a kórháznak a szállodaszegélyébe vezetett. Az egyik ajtónál megálltunk. Júlia doktornő bekopogott, nagyon halk igent hallottam, és beléptünk egy közepméretű szobába, aminek nagy ablaka-ajtaja volt, ami az erkélyre vezetett. Az ajtó és az ablak nyitva volt, nagy fehér függönyöket lebegtetett a szél, a bejövő fénytől és a látható kényelemtől a szobának nem is kórházi hangulata volt, inkább úgy nézett ki, mint egy igazi szoba, amiben lehet létezni. Jobbra egy modern ágy volt, egy mozgatható ágy, amiben fel lehetett ülni, le lehetett feküdni, lehetett tévét nézni.

Ránéztem az ágyra, és ebben az ágyban megláttam egy ősz hajú, sovány asszonyt. Az arca nagyon-nagyon ismerős volt, de ugyanakkor idegennek tűnt. Tudtam, hogy ő Nagy Erzsébet, de én azt a Nagy Erzsébetet ismertem, akit még két évvel azelőtt láttam az Orsó utcai Nagy Imre Emlékházban, ahol ők laktak annak idején, amikor Nagy Imre miniszterelnök volt. Ma az egy csodálatos múzeum. Ott találkoztam Erzsébettel – Zsókéval –, aki mindig nagyon elegáns volt, diszkrét eleganciával volt elegáns, mindig tökéletes volt a frizurája, szép vörös a haja, és a gyönyörű nagy szemei! Mindig csodáltam a szépségét. Egész fiatal korában, mondhatnám, hogy fiatal kamasz korában (amikor még húszévesek voltunk), találkoztunk először. Akkor is az volt az első benyomásom, hogy ez egy nagyon szép ember, nagyon szép lány, valami méltóság és báj sugárzott az egész lényéből, különösen szép volt a szeme, a szája és a haja. Ez a kép élt bennem Erzsébetről, és most láttam, hogy ott fekszik; ősen, soványan. Egész életében, amellettt hogy szép volt, nem volt sovány. A molettsége nagyon nőies volt, nagyon harmonikus, soha az ember nem mondhatta róla, hogy kövér, mert ez nem illett volna hozzá. Nagyon nőies jelenség volt. Most ott feküdt egy ősz hajú, nagyon sovány nő a takaró alatt, láttam a sovány testét, ráncos, sovány kezei a takarón voltak.

Lassan fordította el a fejét az ablaktól és a bejövő fénytől, hosszan nézett rám, nagyon hosszan, és azt mondta: „Szervusz, Márta!” Leültem az ágygal szemben. Egy asztalka és két szék volt a berendezés, és egy csokor virág az asztalon. Leültem az asztalka elé, és kissé zavarban elkezdtem vele beszélgetni. Megpróbáltam leplezni a zavaromat, mert ez a kontraszt az Orsó utcai házban látott Erzsébet, a szomorkás, de dinamikus, elegáns szépasszony és az ágyban fekvő, sovány ősz hajú asszony között annyira erős volt, hogy szinte képtelenség volt feldolgozni. Csak a szemei voltak ugyanazok. Halkan, nagyon halkán, megkérdezte tőlem, mit csinálok, hogy vagyok. Mindig halkán beszélt, de az egészséges Erzsébet halk szavában volt erő. Azelőtt mindig erősen kérdezte meg, hogy vagyok és mit csinálok, amiből én mindig éreztem, hogy mindenről van álláspontja, és nemcsak udvariasságból kérdezget, hanem azért mert kíváncsi rám, és azért, mert azután, amit mondok neki, véleménye lesz.

Most csak úgy – egy kicsi érdeklődéssel – megkérdezte, hogy vagyok, és mit csinálok. Elkezdtem nagyon hosszan és erőltetett vidámsággal beszélni arról, hogy igen, szeretnék egy filmet csinálni Kéthly Annáról. Mikor kimondtam a Kéthly Anna nevét, az arcán megjelent egy nagyon halk mosoly. Úgy nevezném, hogy ez egy halk mosoly volt, ami kifejezte az érzelmeit

és tiszteletét Kéthly Anna iránt. Halkan azt mondta: „Igen, ez nagyon érdekes.” Elmondtam neki, hogy nagyon kevés anyagom van, kevés anyagot publikáltak róla, Kéthly egy elfelejtett személyiség, bár nagyon hosszan élt, és a magyar történelemben mindent átélt: az első világháborút, a forradalmat, az ellenforradalmat, benne volt a parlamentben, egyedüli nőként, az '50-es években Rákosiék letartóztatták, halálra ítélték, de aztán életfogytiglant kapott, kiszabadult, pont '56-ban szabadult ki. A forradalom napjaiban Kéthly Annát Nagy Imre hívta a kormányába. Így a történelem összeért ezzel az ágyban fekvő, ősz hajú asszonnyal, Nagy Erzsébettel, a már meghalt Kéthly Annával és Erzsébet apjával – a kivégzett Nagy Imrével –, és mindazzal a szenvedéssel, ami a kivégzés után megtörtént ezzel a családdal.

Erzsébet egyke volt. Ezt nekem többször is elmondtá, hogy milyen nehéz neki egykének lenni, mert a súly, amit apja örökségként ráhagyott, túl nehéz. Túl nehéz neki egyedül cipelni. Amikor elmondtam, hogy Kéthlyről készülök filmet csinálni, csak annyit mondott halkan: „Nagyon érdekes. Vajon sikerül-e neked megcsinálni a filmet?” Mondtam neki, hogy megpróbálom, de nem lesz könnyű, mert nem sokan akarják, hogy ilyen filmet csináljak. A magyar közéletben mindig is megvolt ez a közömbösség a magyar hősök, a nagy magyar egyéniségek iránt, amit nem egészen értettem. Azt hiszem, Erzsébet értette ezt.

Mi nagyon régen találkoztunk először, még Moszkvában egy pillanatra, és azután később, az '50-es években Budapesten. Ez mind átvillant pillanatok alatt az agyamon, lényegében lepereregtek előttem azok a pillanatok, hogyan és mikor találkoztam én Nagy Erzsivel, és hogy mi barátok voltunk. Mert barátok voltunk – bár voltak öt-tíz éves szünetek a találkozásaink között –, de mégis, barátok voltunk. Én nagyon nagy tisztelettel figyeltem az ő életét '56 után, és '58, az apja kivégzése után, mindazt, ami a családdal akkoriban történt, s a harcaikat. Őket ellenségnek kiáltották ki. Zsóka a kivégzett hazaáruló, az ellenforradalmár gyereke volt, az egyetlen gyermeke. Az egyke – ahogy ő sokszor kimondta ezt a szót: „Egyke vagyok.” Ő soha nem akart politizálni, nagyon nőies nő volt, aki főleg családra, szerelemre, szeretetre vágyott, és kultúrára, művészetre. Nagyon művelt volt, sokat olvasott, zenét hallgatott, neki ez volt a lételeme, a család, a műveltség.

Mégis, kénytelen volt politikával foglalkozni, kénytelen volt az apja örökségének szellemében élni. Neki kellett megélni, végigszenvedni, végigdolgozni és kiharcolni azt, hogy rehabilitálják az apját, és az apja olyan helyre kerüljön az emberek tudatában, lelkében, ami megilleti őt a magyar történelemben. Az volt a feladata, hogy az apját rehabilitálják, ne engedje, hogy az apját a magyar nemzet árulójává, a forradalom árulójává tegyék. A másik feladat – ami borzasztó feladat volt – megkeresni az apja sírját. Ő nem tudta, hol van eltemetve az apja, mert a hatalom nagyon kegyetlen volt Nagy Imréhez. Tudom – mert filmet csináltam erről –, hogy amikor kivégezték, akkor egy olyan helyre temették el, hogy soha ne találják meg. Többször temették Nagy Imrét, és amikor a rendszerváltáskor elkezdtek keresni a kivégzett emberek sírjait, egy nagyszerű film született erről, amit Ember Judit csinált, az „Újmagyar siralom”. Ebben a filmben látható, amikor Nagy Erzsébet belenéz az apja sírjába. Ez a kép bejárta a világot. Egy nagyon szép, megtört, de ugyanakkor erős asszony nézett bele egy mély

sírgödörbe, és meglátta az apja cipőjét, az abból kiálló lábsontot, ami maradt az apjából, és lehajtotta a fejét, bólintott, hogy igen, ez ő. Az apjának nagyon jellegzetes volt a cipője, mivel kicsi volt a lába, úgyhogy azonnal megismerte. Ez egy szép női arc, mögötte állt a lánya, Nagy Imre unokája, egy fiatal szép nő, Kati, és együtt nézték ezt a sírt, ezt a cipőt, amit a csonttal együtt lassan kiemeltek. Ez volt az életük súlyos és nagy pillanata. Elérték, hogy Nagy Imrét méltósággal eltemessék a 301-es parcellába.

Erzsébet nagyon fontos személyiség lett a rendszerváltás pillanatában. Létrehozták a Nagy Imre Emlékházat az Orsó utcai házban, Zsóka sokat utazott, sokat beszélt '56-ról, Nagy Imréről. Tökéletesen teljesítette azt a feladatot, ami rá hárult. Ez mind eszembe jutott akkor, ha töredékesen is, amikor láttam ott, a kórházban, ahogy soványan, ősen és nagyon-nagyon fáradtan fekszik abban az ágyban.

Még két pillanat jutott az eszembe, mielőtt kimentem a szobából.

Az egyik pillanat az, amikor a Napló gyermekeimnek című filmem be volt tiltva, és egy titkos vetítést szerveztem a Mafilm nagyvetítőjében, amire engedély nélkül meghívtam egy pár embert, hogy nézzék meg a filmet, mert az a hír járta, hogy a film véglegesen el fog tűnni, és talán a negatívja is megsemmisül. Erre a vetítésre meghívtam Zsókat is, aki el is jött a férjével, Vészi Jánossal.

Sokan úgy látták ezt a filmet, hogy ez egy kislány története, aki visszajön a hazájába a Szovjetunióból, emlékeiben ott élnek a kivégzett, elpusztult szülei, és Magyarországon kamaszlányként észreveszi, hogy ami a Szovjetunióban történt vele gyerekkorában, az most ugyanúgy megtörténik a hazájában, vagyis a megszállt Magyarországon.

Délután vetítettük a filmet. Erzsébet megkérdezte, „Nem lesz-e abból botrány, ha én is jövök, és megnézem a filmet?” Mondtam, nem hiszem, mert botrány már úgyis van a filmmel, ez engem nem érdekel, nekem az a fontos, hogy ti lássátok a filmet. Megnézték a filmet, és elég gyorsan távoztak, de így is nagy zavart okozott, amikor a nézők rájöttek, hogy Nagy Erzsébet, Nagy Imre lánya, itt van a vetítésen. A film végén gyorsan elhagyták a vetítőtermet, utánuk szaladtam a Mafilm hosszú folyosóján, és megbeszéltük, hogy felhívom és eljönnek hozzám.

És így is történt. Fölhívtam, és eljött hozzám a második férjével, éjszakáig ültünk és beszélgettünk sok mindenről. A beszélgetés szenvedélyes volt, de nagyon halk. Erzsébet mindig halkán beszélt, ritkán emelte fel a hangját, legalábbis, én soha nem hallottam őt emelt hangon beszélni. Mindig ez a nőies, halk, emberi tónusú, női hang, a beszéd kellemes dallama, kicsit oroszos, szláv akcentus jellemezte. Arra emlékszem, hogy azt mondta: „Irigyellek téged, mert te ki tudtad beszélni magadból a filmmel a fájdalmad az elvesztett szüleid iránt, én viszont nem tudom kibeszélni a fájdalмам, csak próbálok harcolni, de nem tudok elérni semmit.” Ez még jóval a rendszerváltás előtt volt.

Ahogy közeledtünk a rendszerváltáshoz, egyre többször meghívott engem, sokat beszélgettünk. Egyre nyíltabb és erőteljesebb lett az, hogy '56 forradalom volt, és '56-ot rehabilitálni kell. A történelem elkezdett lassan előjönni, elkezdett bugyborékolni, hogy itt valami forr a felszín alatt, forr ez az egész eltitkolt és megalázott történelem, az eltitkolt sírokkal, a megalázott

hősökkel, ennek felszínre kellett jönnie. Erzsébet mindenhol ott volt, harcolt a maga szelíd, nőies, de megingathatatlan módján, lényegében soha nem fogadta el a kádári korszakot. Ma, 2012-ben is folynak a viták, hogy hová tartozik '56, kik voltak a hősei, a mai napig sincs ez kibeszélve. Ezt azért szeretném hangsúlyozni, hogy átérezzük, milyen iszonyatos volt ez a morális teher, ami ennek az asszonynak a vállán volt, ezen az egykén.

Ott ültem, és néztem a sovány kezét a takarón, a még mindig nagyon szép száján a lágy, kedves mosolyt, a hátrafésült ősz haját. Nagyon-nagyon magányosnak tűnt, és fáradtnak. Megfogtam a kezét, megcsókoltam, hagyta, hogy megcsókoljam, valószínűleg jólesett neki. Nem tudom, mit gondolt, nem is akartam tovább maradni, mert fájdalmas volt ez a találkozás. Egykorúak vagyunk, megéreztem, hogy igen, elmegyünk, lassan elmegyünk, ő elmegy, azután majd én is elmegyek. És ezek a történetek vagy megmaradnak, vagy elmennek velünk.

Mentem a folyosón, azután gyalog az utcán, nem szálltam fel a buszra. Eszembe jutott, ahogy izgatottan mesélte nekem, milyen anyagokat találtak '56-ról, és mit kellene csinálni. Azután hirtelen eszembe jutott második férjének, Vészi Jánosnak a temetése. Erre a pillanatra azért emlékszem, mert nem szoktam eljárni temetésre, még a legközelebbi kollégáim temetésére sem megyek el, eltemetem őket magamban. De amikor Erzsébet férje meghalt, elmentem. Mert ott akartam lenni mellette, Erzsi mellett, megfogni a kezét.

Akkor is egy gyönyörű szép nap volt, nem emlékszem pontosan, hogy nyár volt-e vagy tavasz, vagy talán kora ősz? Sétáltunk a temetőben, megfogta a kezemet, lassan mentünk a sírok között, és odavezetett egy kősírhoz, ami teljesen be volt nőve zöld növényvel, valami nagyon sűrű-sűrű, kúszó-mászó, erős levelű zöld növényvel, és azt mondta nekem, hogy ez az édesanyám sírja. „Tudod, ezt az egyet nem tudtam teljesíteni. Az anyám nagyon sokáig nem hitte el, hogy apámat kivégezték, és már nem él, várta őt, aztán rájött, hogy tényleg, apu már nem él. Azt szerette volna, hogy együtt, egy sírban nyugodjanak, egy helyre temessék őket. Ez nekem nem sikerült, nem tudtam teljesíteni anyám kívánságát, és ez nagyon fáj. Nem nyugszanak együtt, a történelem végül is elszakította őket egymástól. Az anyám itt fekszik a Farkasréti temetőben, az apám pedig a 301-es parcellában.” Hosszan álltunk a szerény sír fölött. Furcsa volt, hogy mi, két öregasszony, részt vettünk a történelem viharában, s a szüleink ránk hagyták a terhet.

Én ugyan nem vagyok egyke, de nagyon sokszor egykének kellett lennem, és Erzsébet nekem mindig úgy marad meg, mint az a szép, okos nő, aki azt mondja, hogy nagyon nehéz egykének lenni.

Aztán Erzsébet meghalt.

Mikor egy pár hónap múlva megint elmentem a Szent Imre Kórházba, tudtam, hogy ő már nincs ott. Halkan halt meg. Este kérte az altatóját, sétált a folyosón, kiment az erkélyre is, és aztán elaludt. Valószínűleg szép halála volt, valószínűleg várta, valószínűleg halkan, fájdalommentesen találkozott a halállal.

Még egy pillanatot el kell mondanom. Rá egy évre be kellett feküdnöm a kórházba, kivizsgálásra. Elmentem a kis bőrdömmel – csak három napra kellett befeküdnöm –, mentem Júlia doktornőhöz, aki mosolyogva fogadott, és átvitt a lengőajtón keresztül a kórháznak abba

a részébe, ahol a hotelkórház volt. Beléptünk az egyik szobába, a nagy fehér függönyök lebegtek az erkély fölött, fújta őket a szél. Leültem az ágy szélére, fáradt voltam. Nem szeretem a kórházat, kicsit szorongtam, lassan letettem a fejem a párnára. És amikor letettem a fejem a párnára, és kinéztem az ablakon, akkor jöttem rá, hogy én abban a szobában és abban az ágyban vagyok, ahol Nagy Erzsébetet láttam, ahol az Erzsi meghalt. Ettől nem ijedtem meg, sőt...

Nem kértem altatót. Elcsendesült a kórház, a folyosón már csak néha ment el egy-egy nővérke, a betegek mind aludtak. Nehezen aludtam el, de nem akartam altatót. Feküdtem az ágyban, és gondolkodtam. Néztam az éjszakai fényt, ami beszűrődött az ablakon, a kerti lámpák fényét. Úgy láttam, hogy ebben a fényben elmegy egy nő. Egy nagyon szép nő. Lassú léptekkel ment, előre nézett, szemüveg volt rajta, aztán megfordult, és benézett az erkély ablakán. Lehet, hogy Erzsébet volt.

Pár nap múlva kijöttem a kórházból, de soha, amíg élek, nem felejttem el, ahogy átment a kerten, rám nézett, soha nem tudom őt elfelejteni. Nem is akarom. Ő abba a körbe tartozik, akiket szeretek, tisztetek. Felnéztem rá, mert nem hazudott, és nem volt hamis. Ez nagyon ritkán történik emberekkel.

Köszönöm neki, hogy egy korban éltünk.

Budapest, 2012. március 25.

P. S.:

Nem zárult le bennem a történet, egyre ő járt az eszemben, újabb emlékek jöttek elő, így most még egy pár részletet el akarok mondani Erzsi történetéhez. Volt úgy, hogy évekig nem találkoztunk (én sokat utaztam, Európában, a világban, csináltam a filmeket, és néha telefonon beszélgettünk), de a filmjeimben gyakran megjelent Erzsi és Nagy Imre. Már az első „Napló”-ban megjelent, amelyet 1980-ban forgattam. Akkor azt mondták, hogy Nagy Imre 1953-as parlamenti beszédét ki kell vágni a filmből, és Berlin elestét is, mert különben a filmet betiltják. Végül is Nagy Imrét nem vágtam ki. Nagy Imrét bennhagytuk, ahogy előben, dokumentumfilmből kivéve beszél a Parlamentben, akkor adta elő az új kormányprogramot. Mikor a film veszélybe került, hogy betiltják és eltűnik, megmutattam Erzsinek, aki nagyon meg volt hatva, hogy legalább filmen újra láthatja az apját. Ezután zajlott az a beszélgetés köztünk, mikor elmondta nekem, hogy neki egész életében lényegében el kell tagadnia a családját, mert az apja „a nép ellensége”. Az anyja és a férje is meghalt már, egyedül neveli a gyerekeit, és az egész élete olyan bonyolult és olyan átláthatatlan. Valószínűleg az ő életében már nem fogják rehabilitálni Nagy Imrét, de ő abszolút biztos abban, hogy az apja ártatlan, és neki ezzel és ezért küzdenie kell. Nem beszélt sokat, mindig lágy, kedves hangon szólt, nem volt agresszív soha, de mindig nagyon magabiztos volt.

Aztán megint évekig nem találkoztunk. Egyszer csak elkezdődött egy olyan korszak, amikor egyre többet lehetett beszélni '56-ról, és ő is elindult azon az úton, hogy megpróbálja az

apját történelmileg helyre tetetni, vagyis eljutni odáig, hogy Nagy Imréről kimondják, ugyan kommunista volt, de ő volt az 1956-os kormány miniszterelnöke, neve és cselekedetei hozzá tartoznak a forradalomhoz, és Nagy Imre ezt a forradalmat soha nem tagadta meg, soha nem árulta el, vállalta tetteit, s ezért őt felakasztották. Egy hajnalon egy cellában ült, és tudta, hogy ez az utolsó hajnala, ez az utolsó pillanata. Soha többet nem fog találkozni a lányával, a feleségével és az unokáival sem.

Erzsi ezt a szörnyűséget hordta magában évtizedekig, tudta, hogy ez itt történt Magyarországon, nagyon közel hozzá. 1958 után neki is elkezdődött egy különös élete, egy élet, amelyben a kádári társadalom hivatalosan úgy viszonyult hozzá, mint az ellenséghez. Erzsinek például nem lehetett bejárni rendesen hivatalba dolgozni, mert a hivatalos indoklás szerint „ez felzúdulást keltett volna, hogy a nép ellenségének gyereke itt van közöttünk”, és ez akkor nem volt elfogadható. Erzsi egyszer elmesélte nekem, hogy ő fordításból él, oroszból fordított magyarra és fordítva, és a kész munkát buszon vitte el az irodába. Ez volt az egyetlen lehetőség, hogy emberekkel érintkezhesen. Elmesélte, hogy gyakran szállt fel a 7-es buszra, többször végigutazott végállomástól végállomásig, hogy emberek között legyen. Emberek között, akik nem ismerték őt, és mint egyszerű utazó ment így a 7-es buszon, oda-vissza, végállomástól végállomásig, hogy egyszerűen érezhesse az életet, a létet. Érezhesse, hogy ő létezik ebben az országban és ebben a városban. Mindez mély nyomokat hagyott benne, de nem sokat beszélt róla, mert nem is volt kinek mesélnie.

Idővel ez lassan változott, mert konszolidálódott a kádári korszak. A '70-es években már más világ jött, s közben Jánosi Feri, a férje is kiszabadult a börtönből. Erzsi nagyon sok mindent megtudott a férjétől, hogy mi minden is történt abban a börtönben, és szörnyű dolgokat tudott meg, és mindez szörnyen megterhelte őt. Jánosi Feri a börtönből betegen jött ki, és ez a betegség idővel egyre csak súlyosbodott, míg váratlanul meg is halt.

Erzsi tudta, hogy őneki tovább kell vinnie Nagy Imre ügyét, valamikor, valahogy igazságot kell szolgáltatnia apjának, édesanyjának, férjének, arról nem is beszélve, hogy a magyar népnek is egyszer el kell majd mondania az igazat.

Még egy dolgot akarok megemlíteni... Erzsi nagyon szerényen élt, egy tizenegyedik kerületi lakótelep panellakásában lakott, nem emlékszem pontosan, hányadik (nyolcadik, tizedik?) emeleten. Szerette ezt a lakást, mert gyönyörű kilátása volt a Gellért-hegyre, és soha nem akart visszaköltözni az Orsó utcába, nem akart a Rózsadombon élni. Ezt a lakást választotta, és ebben a lakásban élt. Én egyszer voltam ott futólag, mert nem is nagyon hívott meg senkit. Csak alulról néztem meg igazán ezt a 10 emeletes lakóházat, és tudtam, hogy ott fenn valamelyik magas emeleten, ott lakik Erzsébet. Egyszer azt is elmesélte, hogy egészen „megszokta”, hogy évekig mindenfelé egy rendőrautó kísérte, ügyeltek rá, figyelték őt, hogy hová megy és kikkel találkozik.

Kettőnk története hasonlít egymásra, csak az én apám nem politikus, egyszerűen egy szobrász volt, egy nagyon tehetséges fiatal magyar szobrász, aki elhatározta, hogy elmegy Ázsiába, és ott felfedez egy csodálatos világot. Elment Ázsiába, elvitte a családját, anyámat és

engem ebbe a távoli országba, és a történelem kegyetlenül elbánt vele. 1938-ban hamis vádak alapján – mint külföldi kém – letartóztatták és kivégezték. Az összes iratokat, papírokat eltüntették, meghamisították, ez könnyű volt a 8000 km-re lévő Kirgíziában.

Az apámat egy másik országban, egy nagy birodalomban végezték ki. Erzsi édesapját a saját hazájában végezték ki, itt akasztották fel, és itt tüntették el a sírját, és Erzsinek itt kellett élnie a családjával, börtönnel sújtott férjével, gyerekeivel. Neki ebben a kis országban kellett fel dolgozni mindent, ami történt vele és a családjával.

Végül most megint visszatérek egy pillanatra arra a képre, amikor jártam hozzá a kórházba. Mikor másodszor bementem, akkor már alig beszélt hozzám, csak intett a kezével. Vittem egy cserép virágot, s letettem az asztalra. Egy kellemes, egy kedves félmosoly volt az arcán, észre vette a virágot, de nem volt kedve beszélni. Éreztem, nem akar tőlem kérdezni sem semmit. Éreztem azt az iszonyatos fáradtságot, ami benne volt, és éreztem azt, hogy már elmenőben van. Ő már nem volt köztünk. Ő már valahol máshol volt. Azok között, akikkel egykor együtt élt, az apjával, az anyjával, a nagymamával. Talán kicsit igazságtalan volt a gyerekeihez (mert maradt egy fia és egy lánya), de úgy éreztem, bennük bízott... hogy ők erős emberek, és valahogy folytatják majd azt, amit ő elkezdett. Tudta, hogy a lánya és a fia mellette vannak, vele vannak, és ők tovább fognak élni, létezni és gondolkodni, és ebben az országban képviselni őt is. Ahogy kimentem a szobából, tudtam, hogy lényegében ekkor elbúcsúztam tőle.

Aztán megint visszamentem, akkor már én mentem vissza, és mikor letettem a bőröndömet és befeküdtem ugyanabba az ágyba, amiben ő feküdt, tudtam, hogy a mi sorsunk közös.

Nagy Erzsébet (1927–2008)

*Révész Sándor nekrológja,
megjelent 2008. január 30-án a Népszabadságban*

Áldozatos, szolgáló élet zárult le a tegnapi napon, sok fájdalom után. Nagy Erzsébet életét apja és férje, Nagy Imre és Jánosi Ferenc sorsa határozta meg. Szolgált és osztotta az ő sorsukat, önálló életpályát áldozott fel értük.

Másfél évtizedig, kicsi korától nagylány koráig a Szovjetunióban élt, néhány évig szibériai kitelepítésben. 1945-ben apjával együtt hazatér, fiatalon férjhez megy, gyerekeket szül. Nem politizál, fordítóként dolgozik minisztériumokban, orosz nyelvű havilapot szerkeszt. Az első Nagy Imre-kormány elsöprése után elveszik tőle a lapot, kirúgják a MÚOSZ-ból. A forradalom bukása után szüleivel, férjével, gyermekeivel együtt Snagovba hurcolják, utolsóként jöhet onnan haza két év múltán, miután apját megölték, férjét bebörtönözték.

Az ítélettel teljes vagyonek Kobzás járt, az otthon elveszett, Nagy Erzsébet lakhelyét és munkahelyét a következő évtizedekben a hatalom jelölte ki. Úgy dolgozott másfél évtizedig az Iparművészeti Múzeum fordítójaként, hogy a munkáját csak otthon végezhetette, a munkahelyére rendszeresen be sem járhatott.

A Kádár-rendszerrel nem állt szóba.

Nagy Imre és mártírtársai halálának 29. évfordulójáról 1987-ben egy magánlakáson emlékeztek meg, akik mertek. Ezen az estén fölolvasták Nagy Erzsébet üzenetét a demokratikus megújulásért küzdő fiatalokhoz, mely a szamizdat Beszélőben jelent meg: „Szeretném itt felidézni Édesapámnak az utolsó szó jogán elhangzott mondattöredékét, mely aggályát is tükrözi: »tudom, hogy lesz majd még egyszer egy Nagy Imre-per, amelyen rehabilitálnak... Csak attól félek, hogy azok mondják el majd a gyászbeszédet, akik elárultak.« Édesapámnak ezt az egyik utolsó gondolatát végakarátának tekintem és vértanúhalála óta mélyen tiszteletben tartom. Ezért nincs semmi tárgyalnivalóm azokkal, akik bűnrészesek a kivégzésben.”

Mindent megtett a forradalom rehabilitálásáért, amit módjában állt, ott volt a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapításánál, és 1989-ben második férjével, Vészi János költővel létrehozták a Nagy Imre Alapítványt.

Nagy Erzsébet számára a rendszerváltás után a forradalom emlékezetének egyben tartása olyan fontos volt, hogy az áthidalhatatlan ellentéteket is megpróbálta áthidalni, s ezért olyan gesztusokat is tett, melyek – hol itt, hol ott – fájtak. 1992 tavaszán, amikor a TIB alapítóit kiebrudalták a vezetésből, elvállalta a jobbszélre csúszó szervezet elnökségét. (Fél év múltán, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy mi történik, lemondott.) 1994. június 16-án Horn Gyula miniszterelnökkel együtt koszorúzott a 301-es parcellában.

Korán akarta békévé oldani a harcot. Az az idő még nem jött el, az övé pedig most már elfogyott.

Emlékét megőrizzük.

Nagy Erzsébet leányának, Jánosi Katalinnak sírbeszéde édesanyja temetésén

Kedves Barátaink!

Köszönjük mindnyájatoknak, hogy eljöttetek elbúcsúzni édesanyánktól, Nagy Erzsébettől!

Radnóti Miklóst idézem:

*„Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
Nekem szülőházam itt, e lángoktól ölelt
Kis ország. Messze ringó gyermekkorom világa.
Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága...”*

Nem tudhatom, másnak mit jelentett Nagy Erzsébet, nekünk Édesanyánk volt e sokat szenvedett asszony. Itt és most ez a legtöbb, amit nekem el kell mondanom Róla, hisz „belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága”...

Itt és most felidéződik „messze ringó gyermekkorom világa”, és lesújtott szívvel én is azt kívánnám, mint a költő verse végén:

„Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó, éji felleg.”

Nagy Erzsébet ember volt.

Szeretett – és sokan szerették.

Hibázott – és sokan vétettek ellene.

Tiszteletre méltóan küzdött, és sokszor – egy emberélethez mérten túl sokszor – a mélybe zuhant.

Erős ember volt. Sokáig, nagyon sokáig próbált megmaradni, folytatni az életet, a küzdelmet. Életének utolsó 4-5 esztendejét azonban már nem közöttünk töltötte. Saját lelke régióiban járt, már nem lelte helyét ebben a világban.

Búcsúzzunk most el tőle. Abba a sírba temetjük, ahol édesanyja, Nagy Imréné Égető Mária, és férje, Jánosi Ferenc, Nagy Imre legjobb barátja nyugszanak.

Nagy Erzsébet, úgy hiszem, odaát már megtalálta eltávozott igaz barátait.
Hiszem, hogy odaát végre rátalált elveszített szeretteire.

Útját végigjárta, harcát megharcolta, hitét el nem hagyta.
Végezetül eltételezett neki az Igazság Koronája, melyet megad neki az Úr, a Legfelsőbb Bíró.

Rainer M. János:

Kádár-korszak, kádárizmus és másként gondolkodás

A KORSZAK

A Kádár-korszak a magyarországi szovjet típusú politikai, gazdasági és társadalmi rendszer történelmi periódusának leghosszabb alfejezete.¹ 1944–1945-ben a második világháborúban vesztes Magyarország a Szovjetunió katonai megszállása alá került. Maga a szovjet típusú rendszer 1947-től 1949-ig épült ki, az 1920-as évek végén létrejött, Joszif Visszarionovics Sztálin nevével fémjelzett Szovjetunió berendezkedésének mintájára. A negyvenes évek végéig hasonló rendszerek létesültek mindazon kelet- és közép-európai országokban, amelyek szovjet érdekszférába tartoztak. Sztálin halála (1953) után a Szovjetunióban és a befolyása alatt álló országokban egyaránt változtatásokkal próbálták enyhíteni a gazdasági és társadalmi feszültségeket. A magyar forradalom 1956-ban ezt a folyamatot átmenetileg visszavetette, de 1961-től a korrekciós törekvések új lendületet kaptak.

A Sztálin utáni zavaros idők után az egyeduralmat megszerző Nyikita Szergejevics Hruscsov pártfőtitkár az ötvenes évek végétől nagyszabású terveket szőtt az úgynevezett kommunista társadalom alapjainak megeremtéséről, az Egyesült Államok utoléréséről és túlszárnyalásáról (dognaty i peregnaty). A kommunista ideológia egyik alapvető meggyőződése volt, hogy a politikai rendszerek gazdasági alapokon nyugszanak. Az egész kommunista projekt sikere a gazdaság (ezen belül is elsősorban az ipar) eredményein mérhető. A korrekciók tehát elsősorban a centralizált-bürokratikus, tervutasításokra épülő államgazdaság hatékonyságának javítását célozták. A változtatás kísérletei azonban megosztották a szovjet politikai vezetést, amely tartott birodalma fellazulásától. Hruscsovot 1964 októberében puccsal megbuktatták. Ettől kezdve mind kevésbé próbálkoztak változtatásokkal (Magyarország a kivételek közé tartozott). Európában a Szovjetunió mindinkább meglévő területei megtartására rendezkedett be.

¹ A korszakról összefoglalóan lásd Romsics (1999) és Rainer (2010).

Terjeszkedéssel inkább Ázsiában és Afrikában próbálkozott. Ennek fő eszközei, a hadsereg és a védelmi ipar minden tekintetben elsőbbséget élvezett. Kezdetét vette a pangás (zasztój) időszaka, amely egészen a nyolcvanas évek közepéig tartott.

A Sztálin korszakára jellemző éles hidegháborús szembenállás 1953 után valamelyest enyhült. Éppen 1956 és a magyar forradalom mutatott rá arra, hogy a Nyugatnak, illetve vezető hatalmának, az Egyesült Államoknak nincsenek terveik Közép- és Kelet-Európa „felszabadítására”. A nyugati világban az ötvenes és hatvanas évek a gyors gazdasági fejlődés és az úgynevezett jóléti társadalmak kialakulásának korszaka. A háború utáni újjáépítés sikere után a Nyugat úrrá lett a hatvanas évek döntően generációs jellegű, újbaloldali lázadásain, majd a hetvenes évek második felének gazdasági válságán (olajárrobbanás, 1973, 1979). Alapjában sikerrel küzdött le a Szovjetunió terjeszkedési törekvéseit Ázsiában és Afrikában, Európában pedig megelégedett az 1945-ös status quo megtartásával. Utóbbi a helsinki egyezmény véglegesítése 1975-ben, az európai enyhülés csúcspontján. A hetvenes évek legvégén – a Szovjetunió afganisztáni invázióját, illetve az európai rakétafegyverkezés új hullámát követően – újabb lendületet vett az 1953, illetve 1956 óta enyhülni látszó hidegháború. A nyolcvanas évtizedbe lépő Egyesült Államok elnöke, Ronald Reagan minden addiginál nagyobb szabású fegyverkezési terveket jelentett be – azzal a nem titkolt céllal, hogy olyan fegyverkezési versenyt kényszerítsen a Szovjetunióra, amelyet annak gazdasága egyszerűen nem bír.

1985 tavaszán a Szovjetunió addigi idő, betegeskedő vezetőinek (Brezsnyev, Andropov, Csernyenko) helyébe egy fiatal és reformok iránt elkötelezett ember lépett Mihail Szergejevics Gorbacsov személyében. A hatvanas évek végén abbamaradt reformokat kívánta folytatni: racionalizálni a gazdaságot, és visszatérni a Nyugattal való békés együttélés formulájára. Az előbbi semmiféle érzékelhető eredménnyel nem járt, inkább csak láthatóvá tette a szovjet rendszer súlyos gondjait. Gorbacsov nagyon népszerű lett Nyugat-Európában, de otthon képtelen volt feltartóztatni a Szovjetunió szétzilálódását. A szövetséges országok rendszerváltásai – köztük a magyar – látványos és döntő mozzanatai voltak a szovjet birodalom 1990-es évek eleji bukásának.

A szovjet rendszer Magyarországon már 1952-től a gazdasági, majd a következő évtől a kezdődő politikai válság jeleit mutatta. 1956. október 23-át követően két rövid hétre úgy tűnt, ez a rendszer a népforradalom következtében összeomlik vagy legalábbis gyökeresen átalakul. A rendszerváltoztatás kísérlete nem sikerült, Magyarország a Kádár-korszakban is a szovjet birodalom része maradt. A magyar politikát alapvetően – és sokszor közvetlenül – a Szovjetunió politikája határozta meg. A magyar történet ekkori sajátossága a térség más országaihoz képest az, hogy 1956-ban, ha nagyon rövid időre is, de megszakadt a szovjet politikai modell kontinuitása. Ennek jelentősége elsősorban lélektani. A forradalomban nem jöttek (jöhettek) létre új struktúrák, csupán körvonalazódott valami új berendezkedés. A régi intézményeket viszonylag könnyen újjá lehetett szervezni, a személyi állomány, a rendszer üzemeltetéséhez szükséges tudás és technika továbbra is rendelkezésre állt. A magyar politikai elit mégis úgy élte át 1956-ot, hogy egy pillanatra megszűnt mindannak érvénye, ami korábban meghatározta

a magyar társadalom életét. Ez a rendkívül erős élmény akkor is bizonyos belátásokra vezetett, ha a forradalmat leverték.

Kádár János alapvető politikai célja az volt, hogy helyreállítsa a korábbi rendszert, s áthidalja a megszakadt folytonosságot. De egész korszaka felfogható úgy is, mint a szovjet mintájú szocializmusnak való második nekifutás. Az első néhány évben ez az előző kísérlethez nagyon hasonló megoldásokat eredményezett – de nem teljesen ugyanolyanokat. 1956 szociálpszichológiai hatásának eredményeképpen Kádár sikeresebb volt, mint Rákosi: rövidebb idő alatt viszonylag kevesebb társadalmi és véráldozattal befejezte a magyar gazdaság és társadalom államosítását (mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezése, 1959–1961). Kádár 1962-ben, az MSZMP VIII. kongresszusán joggal jelenthette be: Magyarországon „lerakták a szocializmus alapjait”. Idáig Rákosi sohasem jutott el.

Ez a „siker” is nagyon hamar válság közeli helyzetet eredményezett, bár ez távolról sem volt olyan súlyos, mint 1952–1953-ban. A kádári vezetés ugyanúgy korrekciókkal és reformokkal próbálta orvosolni, mint Nagy Imre 1953-ban. Ha nem is közvetlen szovjet utasításra, mint annak idején, de szovjet egyetértéssel. A jobban előkészített, az 1953-as és 1956-os tapasztalatokat figyelembe vevő magyar gazdasági reformot 1968-ban úgy is sikerült bevezetni, hogy közben a szovjet támogatás megszűnt. Szinte ugyanekkor vetett véget a szovjet katonai beavatkozás a csehszlovák reformkísérletnek – ugyanúgy, mint a magyar forradalomnak 1956-ban. Az óvatosabb magyar reform még kitartott néhány évig, de azután a szovjet politikai beavatkozás megakasztotta azt is.

A hetvenes évek második harmadában Magyarországon nem tért vissza a sztálinizmus enyhített formája sem. Néhány évig nem került sor semmi különösebb változtatásra – éppen akkor, amikor a nemzetközi gazdaság gyökeresen átalakult, és a reformok révén a Nyugathoz is ezer szállal kapcsolódó magyar gazdaság alkalmazkodni kényszerült volna. Nem így történt. A hetvenes évek végétől a magyar vezetés ismét reformokkal kísérletezett, de ezekkel már nem tudott visszaállni a felzárkózó pályára. A cél mindinkább a Kádár-korszak első két szakaszában nagy áldozatokkal elért életszínvonal-mutatók megőrzése, lemorzsolódásuk megakadályozása maradt.

A nyolcvanas évek közepén Magyarország – mindenekelőtt a gazdaság – a mélyülő válság jeleit mutatta. A magyar krízis a Szovjetuniót és európai szövetségeseit érintő általános válság része volt. A késő kádári vezetés most is változtatni próbált, s ebben a gorbacsovi szovjet vezetés sem akadályozta. Elképzelései a válság kezelését célozták és a rendszer általános keretein belüli reformokra korlátozódtak. Hosszabb távon sem kecsegtettek sok reménnyel az eredményeket illetően. Rövid távon pedig még a válság mélyülését sem enyhítették. A kialakult helyzeten a mindinkább elmerevedő, az élettől elszakadó idős Kádár eltávolítása sem segített. A Kádár utáni magyar kommunista politikusok többsége nem látott más kiutat, mint elfogadni a nyolcvanas években kialakult politikai ellenzék javaslatait. Ezek a rendszer békés, de gyökeres megváltoztatását ajánlották. 1989-ben a Kádár-korszakkal a magyarországi szovjet típusú rendszer négy évtizednél hosszabb története is véget ért.

Amikor Sztálin meghalt, és utódai, valamint politikájuk nyilvánvalóan különböztek tőle és irányvonalától, hamarosan fellángolt a vita: vajon van-e strukturális különbség a sztálinizmus és a Sztálin utáni időszak között. A posztsztálini időszak jelenségei vitathatatlanul különböznek – de változtak-e a rendszer alapvonásai? A legtöbb elemző szerint nem, vagy csak keveset – Kornai János szemléletesen a „klasszikus rendszertől való elmozdulásról” beszél.² Ha ez így van, akkor a hatalomgyakorlás, az intézmények működésének és működtetésének módjában és stílusában beállott változásokra, a társadalmi gyakorlat módosulására kell irányítanunk figyelmünket. Sztálin 1953. márciusi halála után néhány héten belül enyhült a Szovjetunióban a terror – és bár sztálini mintájú perekre és ítéletekre még ezt követően is sor került (Berija, Abakumov), legkésőbb a XX. kongresszuson elmondott titkos Hruscsov-beszéd, továbbá az egymást követő (igaz, részleges) amnesztiák és rehabilitációk nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a terror rendszere nem tér vissza. Az ideológia egyes elemei zárójelbe kerültek, a totális társadalomátalakítás intenciója megszűnt. Megjelent viszont közvetlen, aktuális célként a fogyasztás (az életszínvonal) emelésének célkitűzése. Ennek érdekében az ötvenes évek második felében a központosított gazdaság rendszerét lazító tervek születtek. Egy részük a rendszer működtetését, vezérlését igyekezett racionalizálni, más részük a bürokratikus koordinációt piaci vezérlessel próbálta enyhíteni. Az új szovjet vezetés teret adott Sztálin és a sztálinizmus korlátozott bírálatának. A birodalom szerkezetében megjelent a többközpontúság gondolata, lehetősége, növekedett a helyi változatok elfogadottsága (annak ellenére, hogy 1953-ban Kelet-Berlinben, majd 1956-ban Budapesten egyaránt szovjet fegyveres beavatkozásra került sor). A hidegháborús feszültséget Moszkva enyhíteni igyekezett, megjelent a békés egymás mellett élés célkitűzése.³

Sztálin halála pillanatában, majd a következő években a szovjet típusú rendszerek uralkodó értelmezési kerete a toltarizmus-elmélet volt. Ennek többé-kevésbé kimondott része volt a változtathatatlanság tézise. A desztalinizáció első megfigyelői, miközben éber szemmel követték a Sztálin halála utáni moszkvai fejleményeket, úgy foglaltak állást, hogy a totalitárius rendszer mit sem változott, az „engedmények” taktikaiak, az utódlási harc részei, primer feszültségek oldására szolgálnak, vagy egyszerűen tanácstalanságból, az utód(ok) kompetenciahiányából fakadnak. A legnevesebb politológusok, mint Hannah Arendt, Raymond Aron, Robert Tucker és mások ebben teljesen egyetértettek, és mindenekelőtt a folyamat törékenységére és visszafordíthatóságára figyelmeztettek.⁴

A szovjet típusú rendszerekben lezajlott változások mégis hamarosan módosították az értelmezés kereteit. Így Tucker már 1960-ban „hatásosabb elméleti apparátust” sürgetett a szovjet rendszer megismeréséhez. Arra is rámutatott, hogy a szovjet totalitarizmus csak

2 Kornai (1993) 403–586., uő (2007) 32–61., Rainer (2011) 41–78.

3 Heller–Nyekrics (1996), Pihaja (2000) 85–310., Akszjutyin (2004).

4 Arendt (1992) 605–640., Aron (2005) 207–217., Tucker (1963) 36–65.

Sztálin hatalomátvétele után fejlődött ki, halála után pedig nem maradt változatlan. A más modern diktatúrákkal való összehasonlítás alapján úgy látta, hogy ezeket az egypártrendszerbe szervezett forradalmi tömegmozgalmi rezsimeket (mint Kemal Atatürk Törökországot vagy Egyiptomot Nasszer elnöksége idején) több közös vonás fűzi össze a posztsztálini Szovjetunióval.⁵ Richard Lowenthal ugyanebből indult ki: a desztalinizáció folyamata arra mutat, hogy a totalitárius rendszerek képesek megváltozni, átalakulni. Ha valaki elsősorban a terror szörnyűségeiben látja a totalitárius rendszer lényegét, annak el kell ismernie e változást. Lowenthal a forradalmi ideológia – forradalmi mozgalom (párt) – öngerjesztő forradalom logikai rendszereként határozta meg a totalitarizmust. Ha ez megváltozik, az a totalitárius rendszer végét jelenti. A szovjet gazdaság (az ipar) olyan fejlettségi fokot ért el, hogy a kényszer elemeit fel kellett váltani ösztönzőkkel, mutatott rá Lowenthal, de hozzátette: a mozgalom bármikor visszatérhet a tömegterrorhoz.⁶ A totalitarizmus tehát dinamikus természetű jelenség, különösen a szovjet-kommunista változatban.⁷ A totalitarizmus forradalmi egypárti diktatúra, amely minden addigi önkényuralomtól különbözött, de nem elsősorban az uralom modern technikái miatt. Lényege sokkal inkább ideologikus természete volt, amelyből a társadalom szerkezetének totális, világméretű megváltoztatására irányuló szándék és akarat következett. Utópikus céljai voltak, olyan társadalmat akart létrehozni, amilyen addig sohasem létezett a Földön: a náci végső, világméretű hierarchiát, a kommunisták végső, világméretű egyenlőséget. Ennek az utópiának a kivitelezéséhez különlegesen centralizált uralkodó párt kellett, három monopóliummal: a politikai döntéshozatalával, a társadalomszervezésével és az információéval. Azokat a társadalmi csoportokat, amelyek nem illettek ezekbe a tervekbe, meg akarták semmisíteni. Ehhez nem volt elég egy forradalom, egymást követő „felülről jött forradalmakra”, intézményesített forradalmi rezsimre volt szükség.

Ám mindkét totalitarizmus – éppen utópikus céljai miatt – ellentmondásoktól szenvedett. A náci világrendet akartak, de kísérletük önmegsemmisítő világháborúba torkollott. A kommunisták túlélték a külső támadást, de sajátos ellentmondásaik belső válságokat eredményeztek. Az első ellentmondás, hogy a kommunista forradalmak gyengén fejlett országokban törtek ki (másokban, így a közép-kelet-európai országokban kívülről jöttek) – ezért a szovjet rendszerű államok kettős célt kényszerültek követni: a kommunista utópiáét és a modernizációét. Eleinte sikerült harmonizálni a kettőt, utóbb azonban a felülről jött forradalmak modernizációs szempontból mind kontraproduktívabbak lettek. A másik ellentmondás, hogy a szovjet rezsimekben nem alakultak ki egyértelmű szabályok a politikai döntéshozatal eljárásaira és az utódlásra. Sztálin halála után megszilárdult a pártoligarchia, és kialakult az oligarchián belüli kvázi demokratikus (mert szabályozott) döntéshozatali processzus. A válságok nyomán az intézményes (felülről jött) forradalmaknak vége szakadt, az utópikus célok vereséget szenvedtek, a modernizációs célok maradtak. A szovjet típusú rendszer

5 Tucker (1963) 3–20.

6 Lowenthal (1960).

7 Lásd Lowenthal (1970, 1983).

megszabadult a felülről jött forradalmak totalitárius dinamikájától, ezzel természete megváltozott – ezt az új állapotot nevezte Lowenthal poszttotalitáriusnak. A poszttotalitárius rendszer autoriter bürokratikus oligarchia, amelyben az első ember hatalma a többi PB-tag felett nem nagyobb, mint egy nyugati miniszterelnöké. A különbség az, hogy az uralkodó csoportot a társadalom nem tudja eltávolítani. Az „oligarchikus stabilitás előnyei számosak. Hátrányai a széles körű bürokratikus konzervativizmus, minden dinamika hiánya, az, hogy nincs [alulról jövő] kezdeményezés.”⁸ Egyesek e stabilitásból egyenesen arra következtettek, hogy a totalitárius forradalmak vége „liberalizálódást” hoz. Lowenthal szerint ez „túlságosan optimista leírás”, hiszen „a kikényszerített (és unalmas) uniformitást nagyrészt megőrizték”. Az elnyomás – így például a másként gondolkodóké – a Gulag nélkül is fennmaradt.

A szovjet típusú rendszer Sztálin utáni időszakára vonatkozóan a változások egyik fő tendenciájának Seweryn Bialer is a tömegterror megszüntét tartotta. A titkosrendőrség nagyrészt eltűnt – legalábbis az elit köreiből –, a rendőrállam pedig a hagyományos autoriter politika funkciójához illeszkedett. A nagyobb elit- és bürokratikus csoportok között komplex és regulált alkurendszer fejlődhetett ki, egy kompromisszumra épülő döntéshozatali folyamat, amely átmetszi a szervezeti és funkcionális vonalakat. Így a szovjet rendszer belpolitikája mindinkább „válaszol” a fontosabb társadalmi csoportok törekvéseire, valamint a feltételezett (de nem artikulált) népi nyomásra. Például úgy, hogy a mezőgazdaság „belső gyarmatból” támogatott nemzetgazdasági szektorrá vált, vagy az állam növelte jóléti szolgáltatásait.⁹

A posztsztálinizmus jelenségének elméleti értelmezése tehát természetes módon a totalitárius paradigma keretei között kezdődött. Az ötvenes évek nyugati kommunizmusértelmezésének hegemoniáját éppenséggel a Sztálin utáni Szovjetunió különbözősége rengette meg először – sokkal korábban, mint a revizionista szemlélet, amely inkább a hatvanas évek végétől jelentkezett. Az amerikai szovjetológia természetesen érzékelte a posztsztálini korszak másságát. A revizionisták fellépésével a vita politikai dimenziókat kapott. Ugyanakkor a mainstream totalitárius táboron belül is folyt vita arról, hogy vajon a szovjet típusú rendszerek Sztálin nélkül is sztálinizmusoknak tekinthetők-e. Ez a vita kapott új impulzust a nyolcvanas évek végén, előbb a Gorbacsov-jelenség, majd a kelet-európai szovjet rendszerek, végül a Szovjetunió összeomlásának hatására.¹⁰ A kremlinológiai-politikaelméleti modellek helyét az egykorú forrásokon, a felszabaduló levéltári dokumentumokon alapuló történetírásnak kellett volna átvenni. Mindenekelőtt a „tethelye(ke)n”.

„Felszabadulása” – vagyis a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulója – óta az orosz történetírást is foglalkoztatja a Sztálin utáni periódus elhelyezése a Szovjetunió történetében. Mihail Heller és Alekszandr Nyekrics összefoglaló munkájukban az 1953 és 1964 közötti időszakkal foglalkozó fejezetnek A remény és zűrzavar évtizede címet adták.¹¹ G. Ju. Kurszkova gazdag elméleti

⁸ Lowenthal (1983) 258–259.

⁹ Bialer (1980) 10–52.

¹⁰ Erről lásd Rainer (2011) 234–293.

¹¹ Heller–Nyekrics (1996) 419–480.

irodalmat felvonultató könyvben elemezte a szovjetunióbeli totalitarizmus sajátosságait. Három nagy szakaszt különböztet meg: a totális rendszer kiépülésének időszakát (1917-től a húszas évek végéig); a totális rendszer kiteljesedését (az ötvenes évek közepéig); végül a hanyatlás, süllyedés szakaszát (a kilencvenes évek elejéig).¹² A kurrens orosz irodalmat szemlélve Standeisky Éva találóan jellemzi a sztálinizmust felváltó szovjet politikai rezsim gyakorlatát, annak sajátos dinamikáját: „A reformokat a vezetők a rendszer fennmaradása érdekében hozták, intézkedéseik azonban fellazították a diktatúrát, s olyan folyamatokat indítottak el a társadalomban, amelyek már-már a hatalmukat fenyegették. Beindult egy szinuszgörbével ábrázolható folyamat: a reformkezdeményezéseket a társadalmi rend fellazulása követte, ami félelmet váltott ki a vezetőkben, ezért többnyire újabb – személycserékkel kombinált – reformokkal próbálkoztak, vagy – szintén személycserékkel, félreállításokkal kombinált – visszarendező lépésekre szánták el magukat. Ez utóbbiak sikerességét azonban épp ők ásták alá korábbi reformkezdeményezéseikkel, amelyeket visszavonva óhatatlanul önmagukat gyengítették, mert hitelüket veszítették, amit aztán újabb ígérekkel véltek kompenzálhatónak.”¹³

„KÁDÁR-RENDSZER” VAGY KÁDÁRIZMUS?

Az 1956 utáni Magyarországról a Kádár-korszak idején számos történeti-politikai elemzés készült.¹⁴ Ezek konszenzuális pontjai jól mutatják a periódus legfontosabbnak tartott jellemzőit. Ilyen a sajátos kezdet, amely nem azonos a szovjet típusú rendszerek posztsztálini átalakulásának kezdetével, 1953-mal. Magyarországon a genezis 1956 forradalma, amely ugyan a posztsztálini kísérletezésekben indult ki, de átfogóan lázadt a rendszer sztálini és posztsztálini formája ellen egyaránt. A „születési hiba” azt jelenti, hogy a magyar társadalom a Sztálin utáni korszak enyhítéseit nem kizárólag a megelőző időszakhoz, hanem egyrészt a korábbi enyhülési periódushoz, másrészt – és ez a döntő – a teljes rendszerváltoztatás kísérletéhez és programjához mérte. A vereség (vagy kapituláció) élménye és tapasztalata vezetett a „kádári alkuhoz” vagy kompromisszumhoz. Ezt az alkut nem tisztán látható, egyenlő felek kötötték egymással. A kompromisszum nem más, mint maga a kádári elit felismerésén alapuló, fokozatosan kialakuló gyakorlat. Lényege, hogy a társadalom depolitizálódott, mégpedig két értelemben; két „irányban”. A hatalmi központ iránt neutrális magatartást tanúsított, amelybe a fenntartásokat és távolságokat tartó attitűd éppúgy belefért, mint az enyhe lojalitás, a kölcsönös előnyök rendszere. Az az értékvilág, amely a második világháború előtti időszakból, a koalíciós korszak reményeiből, a szocializmus valamiféle idealizált elképzeléséből, végül pedig 1956 projektjéből leszűrődött, az össznemzeti elfojtás tudatalattijába került. Nem szolgált politikai programok és cselekvések alapjaként. A politika, a köz ügyeit a magyar társadalom átengedte a szovjet típusú rendszer elitjének. Cserébe ez az elit szolgáltatásokat igyekezett

12 Kurszkova (2000).

13 Standeisky (2008) 18.

14 Ezekre itt nem térek ki részletesen, lásd Rainer (2011) 95–148.

nyújtani – amelyek Sztálin után már nem tűntek összeegyeztethetetlenek a szovjet szocializmus programjával. Legfontosabb közülük az életszínvonal, pontosabban az anyagi mutatók emelkedése. Az életszínvonal-alku fenntartotta a szocializmus humanizáló-demokratizáló ethoszának maradványait – a szó szoros értelmében mindenkinek igyekezett adni valamit. De ugyanennyire próbálkozott – mintegy a „realitásokkal” szembenézve – „igazságot szolgáltatni” mindazoknak, akiket a sztálini időszakban ugyanezen program alapján diszkriminált. Ez természetesen nem lehetett sem teljes, sem kimondott. Annyiban azonban mindenképpen, hogy a nagy társadalmi átrendeződések lezárultakor a kádárizmus tudomásul vette, hogy egyes társadalmi csoportoknak több jut az életszínvonal(-alku)ból.

Az egykorú elemzéseket értelmiségiek írták, de nem feltétlenül társadalomtörténészek vagy szociológusok. Nem csoda, hogy viszonylag kevesebbet írtak a kádárista társadalom sajátosságairól (ha voltak ilyenek egyáltalán), s viszonylag többet, mondjuk, a kulturális közállapotokról. Leírásaikban a kádárizmus mindenekfelett politikai jelenség, vagy legalábbis a politikai elemzés logikája szerint érthető meg. A születésen kívül egyedül sajtószerepének tűnő magyar jelenség – a reformerség – sem elsősorban a gazdaság területéhez tartozik (noha reform végül csak ott valósult meg), hanem politikai döntések sorozata, politikai attitűd.

A köznyelv és a történeti feldolgozások egy része a Kádár-korszak első szakasza (1956–1963) után kialakuló rezsimet Kádár-rendszernek nevezi. Használatával arra utalnak, hogy Kádár uralma alatt (leszámítva a forradalom utáni megtorlás periódusát) a hatalom gyakorlása számottevően különbözött mind a szovjet típusú rendszer korábbi magyarországi szakaszától (a Rákosi-rendszerétől), mind a többi szocialista országtól. A Kádár-rendszert a Sztálin utáni szocializmusok sajátos magyar útjaként, „magyar modellként” is szokták emlegetni. Sajátosságaiaként leggyakrabban a következőket sorolják fel: 1. A korábbi totalitárius diktatúra szelídülése tekintélyuralmi (autoriter) rendszerré. Az első ember nem diktátor, inkább gondoskodó vezető, akinek hatalmát mindazonáltal kevés tényező korlátozza. Ezt nevezik „puha diktatúrának”. 2. A szocialista építés ideologikus céljai (iparosítás, kollektivizálás stb.) mellé beépül a társadalom életszínvonalának szakadatlan emelése. Kádár eszerint 1956 után „alkut” kötött a magyar társadalommal, amely a jólétért cserébe lemondott a politizálás (lázadás) jogáról. 3. A Kádár-rendszer felhagyott a „szocialista ember” kialakításának erőltetett tervével, így tehát letett a privát szféra átalakításáról. Nem várta el a politikai célokkal való állandó és látványos egyetértést. 4. A kultúra területén szakított a marxista-leninista ideológia egyeduralmával, és eltűrte eltérő világnézetek, gondolkodásmódok létezését. Még nyilvánosságot is biztosított (például művészi) képviselőiknek – feltéve, ha a lappangó helyett nem igényeltek nyílt sokszínűséget, és nem törekedtek politikai szerepre. 5. A Kádár-rendszer a tervgazdaság és a piac elemeit vegyítő gazdaságot állított a sztálini gazdasági modell helyébe. Eltűrte, sőt a rendszerbe építette az állami gazdaságon kívüli „második gazdaságot”. Voltaképpen egyfajta piaci szocializmust valósított meg. 6. Mindennek eredményeképpen a magyar társadalom a kommunista ideológia egyneműsítő céljai és törekvései ellenére is tagolt maradt, sőt mindinkább sokszínű képet mutatott, életmódját és -stílusát tekintve pedig polgárosodott.

De vajon beszélhetünk-e Kádár-rendszeréről, csak mert a kollektív (kommunikatív) emlékezet, az egykorú leírások és történeti megközelítések többsége éles különbséget tesz a szovjet típusú rendszer két jól meghatározható periódusa között? Véleményünk szerint nem, s ezt a legkevésbé az indokolja, hogy a kronológiai különbségtétel távolról sem olyan egyszerű és egyértelmű, ahogyan a kollektív emlékezet mitikus történeteiben elválik a kettő egymástól. A posztsztálini korszak megértése szempontjából kulcskérdés, hogy vajon a szovjet típusú rendszer sztálini alapstruktúrái és az akkori társadalmi gyakorlatok változtak-e, vagy valami másról van szó – például a változatlan szerkezetek másfajta működési módjáról. Az erről folyó diskurzusok igen vázlatos áttekintése alapján úgy tűnik, hogy az alapszerkezetekben szinte semmi sem változott. A kádári Magyarország rendszere nem különbözött számottevően sem az 1956 előttől, sem a szomszédos országokétól. Az intézmények (párt, állam, hadsereg, politikai rendőrség stb.) szerepe, felépítése, jogosítványai ugyanolyanok voltak, a rendszer alapja a kommunista egypárt osztatlan hatalma maradt. A kommunista ideológia befolyása a közbeszédre továbbra is uralkodó volt, ha az erre szolgáló szakapparátusok nem érvényesítették is a korábbi mértékben. Az állam mindvégig birtokolta a termeléshez szükséges eszközök csaknem teljességét. A megtermelt javakat döntően az állami bürokrácia intézményei osztották el újra, a piaci mechanizmusok, autonóm intézmények, a társadalom befolyása mindegyike igen csekély maradt.

KÁDÁRIZMUS – SAJÁTOSSÁGOK

Kétségtelen azonban, hogy a változatlan intézményi renden belüli fontossági sorrend megváltozott. Egyes alrendszerek súlya csökkent, másoké növekedett. Csökkent például a kényszerítő és ellenőrző apparátusoké, növekedett az informális egyeztető és koordináló szervezeteké. A hatalmi központ által el- és befogadhatónak tartott különféle társadalmi gyakorlatok, cselekvések határait nem egyszerűen a legfelső hatalmi központ – s útmutatása nyomán a kényszer eszközeivel operáló terrorgépezet – jelölte ki, hanem a szervező bürokratikus apparátus, a maga finomabb technikáival. A klasszikus rendszer terrorgépezete nem volt kiszámítható; az elmozduló rendszer felügyeleti-ellenőrző struktúrái viszont tagoltabb, bár általában továbbra sem éles és nem egyértelmű határokat szabtak. A koordinációs alrendszer több és finomabb információt igényelt és fogadott be, mint a klasszikus rendszerben. Uralom és alávetettség határa ugyanakkor még kevésbé pontosan volt érzékelhető. Nem csupán az uralmi rendszer hatolt be mélyen a társadalom életébe, hanem fordítva, a társadalom szempontjai, igényei, olykor nyomása is érzékelhetővé vált az elit számára. Egyes társadalmi szereplők érdekérvényesítését kevésbé akadályozták, mint korábban. A kritikai jelzések egy része átjutott a határon felállított szűrő- és zavarórendszereken – befogadásuk és feldolgozásuk természetesen részleges maradt.

Ahogy a közvetlen, nyers terror visszaszorult, amint csökkent az ideológia szerepe, az addig gyorsan és kiszámíthatatlanul változó rendszer stabilizálódott. Csökkent a kikényszerített

társadalmi mozgások intenzitása. Az uralmi szisztéma a bürokratikus normalizálódás fázisába került. Ez részben azért történt, mert az utópisztikus célok (mint a szocializmus, sőt a kommunizmus felépítése) helyébe a modernizáció aktuális feladatai kerültek. A hatalom (Magyarországon kétszeri) megszerzését követően a káderelit annak megtartására kívánt berendezkedni.

A terror enyhülése, a társadalmi differenciálódás, a fogyasztói értékrend megjelenése, bizonyos kulturális liberalizálódás, továbbá a hatvanas–hetvenes években a nyugati modernizáció néhány számszerű mutatójában elért eredmények minden szovjet típusú országban megfigyelhetők, magában a Szovjetunióban is. A racionalizálás vagy piaci reformok részkerésében azonban az egyes országok között már viszonylag nagyok az eltérések. Az államgazdaságon élősködő, azt fellazító, a mindennapi életben mindenütt jelen lévő informális gazdaság a mából visszatekintve sokkal jelentősebbnek látszik, mint az első gazdaságba nehézkesen beépülő piaci elemek.

A kádári Magyarország intézményeinek rendszere és koordinációs mechanizmusai nem különböztek számottevően sem az 1956 előttitől, sem a szomszédos országokétól. Az egyetlen magyar specifikum a többiekénél mélyebb és radikálisabb gazdasági reform a hatvanas évek közepétől több hullámban, egészen a rendszer összeomlásáig. A kádárizmus ebből a szempontból csupán egy pragmatikus, józan politikus sajátos uralmi stílusa, aki egyszerre végtelenül korlátozott, kizárólag ideológiája primitív derivátumaiban képes kifejezni magát, másfelől higgadt, s a maga ösztönös módján kifejezetten agyafúrt hatalomtechnikus.

A kádárizmus azonban (valamivel) több, mint egy közepesen sikeres elmozdulás a klasszikus sztálini rendszertől. A kádárizmus – amennyiben egyáltalán tudományosan meghatározható fogalom – egyfajta világérzékelés is, amelyből társadalmi közérzet keletkezik. Folyamatos viszonyítások és összehasonlítások rendszere, amelyek térben, időben és fogalmakban igen tágas értelmezési tartományt alkotnak. Térben a viszonyítás alapja az összes szovjet típusú ország; kiemelten a Szovjetunió, és különösen a környező országok: az ötvenes évek közepétől a Kádár-korszak elejéig elsősorban Jugoszlávia, majd mindinkább Csehszlovákia (azon belül is főképpen a szlovák területek!) és Románia. (A nyugatos Jugoszláviával való összevetés ismét fontos lett a hetvenes években.) Viszonyítási pont azonban a Nyugat is. Európában főleg Ausztria és Nyugat-Németország; de főleg az új, ötvenhatos emigráció miatt Amerika, vagyis az Egyesült Államok és Kanada is. Az időbeli viszonyítás alfája a Rákosi-korszak, létezett azonban az alfa előtti idő is, távoli visszfényként: a Horthy-korszak. Ebben a viszonyrendszerben szerepelt az 1956-os pillanat, beválthatatlan és beválthatónak bizonyult ígéreteivel. A fogalmi összehasonlítási háló alapvetően a kapitalizmus és a szocializmus fogalmaival operált. Az elsőn belül azonban megkülönböztette a múlt-kapitalizmust, amely a háború előtti Magyarországot és Európát jelentette. A múlt-szocializmus a sztálinizmus(oka)t, a jelen-(vagy létező) szocializmus a kádári közállapotokat. A jelen-szocializmus természetesen jobb, élhetőbb és emberségesebb a sztálinizmusnál, de sok szempontból meghaladja a múlt-kapitalizmus viszonyait – mindenkinek van munkája (munkahelye), részesül az állami gondoskodás jóléti

rendszerei nyújtotta adományokból stb. A jelen-kapitalizmus (például ahogy az osztrákok élnek...) persze még jobb – ahhoz viszont Magyarország áll a legközelebb, mindenesetre közelebb, mint a „táborból” bárki más. Ezekben a meglehetősen egyszerű összehasonlításokban domináltak az anyagi életszínvonal-mutatók, de azért helyet kaptak benne más értékek is, így az utazás lehetősége vagy a nyugati tömegkultúra termékeinek elérhetősége és fogyasztathatósága, ami bizonyos választási szabadság fontosságára vall.¹⁵ Kádár János leegyszerűsített ideológián alapuló jellegzetes retorikája ugyancsak nyomot hagyott ezen a világérzékelésen: tér-, idő- és fogalmi összevetésekben az átlagember sorsa, helyzete jelent meg. A Kádár-kori diskurzusokban ezt az átlagot munkásembernek, dolgozó embernek nevezték. Az ő életviszonyait kell egybevetni térben, időben, rendszerben társaiéval. A sokrétű egybevetés nyomán kialakult eredmény summája a nálunk (most) viszonylag jobb, mint... formulával jellemezhető kádárista közérzet.

Ez a közérzet azonban maga is a kádárizmus terméke. Történeti jelenség, amely nem jellemzi az egész Kádár-korszakot. A kádári közállapotokat méltányoló viszonyítási hálózat akkor kapta meg túlnyomórészt pozitív töltését, amikor anyagi alapjai megrendültek, s mindez érzékelhetővé is vált. A kádárista világ-érzékelés egyben a leszakadástól, a süllyedéstől való szorongás. A bármikor rosszabbra fordulhat életérzése. Pontosan ez tette visszamenőleg a jelenlegi helyére az egész Kádár-korszakot: a rendszerváltozás és a transzformációs válság bizonyossága. Az anyagi alapok immár véglegesen és bizonyosan erodálódtak, a süllyedés már nem szorongás, hanem maga a valóság. A kádárista percepció valójában a kilencvenes években öltött alakot, visszamenőleg fixálódott igazán. Mint jelentős részben utólagosan kialakult életérzést, az emlékezet konstrukciós folyamatai alakították.

A kádárizmus rendszer-elmozduláson, uralomgyakorlási stíluson és közérzeten túl interakció is volt. A társadalmi létezés informalitáson, elhallgatáson és színlelésen alapuló kölcsönös szerveződése. Lényege, hogy a formális szabályozás, az intézmények és az ideológiából leképezett normák látható világa mellett létezett egy inkább csak érzékelhető második viselkedés-, magatartás- és attitűdvilág, amely ugyancsak keretezte és szabályozta a társadalom létét. A latens keret saját nyelvet hozott létre, amelynek fontos alkotóeleme a hallgatás (nem-beszéd), s amelyben – ha szól – semmi sem egészen azt jelenti, mint amit a formális (hivatalos) nyelvben jelent. A keretben mozgó egyének, csoportok és intézmények a formális szabályozó és közvetítő mechanizmusok mellett (és mindinkább helyettük) más szabályokat és közvetítőket használtak. A kádári Magyarország történeti útjának és helyének sajátos érzékelése tehát nem csupán közérzetet alakított ki, hanem mintegy berendezte a kádári világ nyelvi, intézményi tereit, amelyekben e viszonylagosság közérzületében az informalitás szereplői mozogtak és diskuráltak. A posztstálinizmus a korábban erőszakkal kialakított koherencia fellazulását hozta, ez a lazulás azonban az 1989-es rendszerváltozásokig soha sehol nem alakult át minőségileg más szerkezetek koherenciájává. Az inkoherenca maga vált össze-

15 A jelenséget elsősorban Lengyel László elemezte több írásában, leginkább Lengyel L. (1996) 4–82.

tartó erővé, bár a végső nyomatékot mindvégig a birodalmi erőszakapparátus biztosította. A kádárizmus ennek volt legkoherensebb, legfinomabban tagolt, relativizmusában legtöbb mozgásteret engedő létezési módja. Ma is ellenáll az utólagos meghatározásoknak, mert a maga idejében sem tudta senki, mi is voltaképpen; több-e viszonylagosságnál, viszonyításonál, hallgatásoknál, lappangásnál, az informalitás kisvilágainál.

A KÁDÁR-KOR DEMOKRATIKUS HAGYOMÁNYA

„Gyors felbomlása után – írta François Furet az egykor csodált és rettegett szovjet birodalomról – mégsem marad meg semmi: sem elvek, sem törvénykönyvek, sem intézmények, még csak valamiféle történelem sem.”¹⁶ Furet persze rácsfolt saját magára, vaskos könyvet írt erről a történelemről – pontosabban csupán a Birodalmat szülő és mozgásban tartó eszme történetéről. Ettől azonban megválaszolandó kérdés marad: létezik-e, maradt-e a Kádár-korszakból bármiféle demokratikus hagyomány, amely az új magyar demokrácia számára a szovjet típusú rendszer korszakának tapasztalataiból leszűrt, a ma és talán a jövő számára is beszélő érték. Javaslatunk szerint ilyen a megőrzött, kiküzdött, hűségesen képviselt (és igen, a kádárizmusban is képviselhető) autonómia. A kritikai gondolkodás, az ellenzéki, sőt az ellenállás – mert mindezek léteztek.

A magyarországi ellenzéki gondolkodás és mozgalom helye a történettudományi diskurzusban hasonlít a hazai szovjet típusú rendszer, s azon belül a Kádár-korszak egy sor más jelenségéhez. Mivel a rendszerváltással a korszakot lezártnak érezzük, ezek a jelenségek közép szintű és népszerű összefoglalókban szerepelnek, sőt bekerültek például a középiskolai tankönyvekbe is. Miközben azonban jelenleg is különféle alapkutatások tárgyai, részletesebb elemzésük jórészt várat magára. A politikai ellenzék történetének legfontosabb szövegei az elmúlt húsz-egynéhány esztendőben azért napvilágot láttak.¹⁷ 1989 óta továbbá számos olyan történeti munka született, amely önmagában, esetleg átfogó ábrázolás keretében elemezte a hazai másként gondolkodás és az ellenzék történetét. Ilyen mindenekelőtt Csizmadia Ervinnek a demokratikus ellenzékéről szóló monográfiája, továbbá több könyvrészlet és tanulmány.¹⁸

A történeti mozzanat, a saját történet pedig a hazai ellenzék szinte minden áramlatában kiemelt, identitásképző szerepet játszott. A demokratikus ellenzék¹⁹ első történeti összefoglalója,

16 Furet (2000) 6-7.

17 Ilyennek tekintem Csizmadia (1995b) 2. kötet: Dokumentumok; Barna–Kenedi et al. vál. és szerk. (1990); Réz szerk. (1991); Havas sajtó alá rend. (1992); Gyarmathy–Lévay szerk. (1990); Hegedűs szerk. (1992); Fordulat és reform (1987); Agócs–Medvigy szerk. (1991); Bozóki főszerk. (1999), Rainer (2005) stb.

18 Csizmadia (1995b) I. köt., Tőkés (1998), Csizmadia (1995a és 1998), újabban Szabó (2004). Érdekes, hogy a demokratikus ellenzéknek nevezett emberjogi-radikális áramlat történetét sokan elemezték, a népi-nemzeti mozgalom és gondolkodás Kádár-kori története ugyanakkor jobbra feldolgozatlan.

19 A demokratikus ellenzék fogalmán az alábbiakban azt a másként gondolkodói, ellenzéki csoportot értem, amely magát a hetvenes évek közepétől így határozta meg. Eredete a hatvanas évek harmadik harmadától létező különféle (politikai, irodalmi, művészeti) kritikai, a hivatalos értékrenddel és hatalmi intézményrendszerrel szembe forduló, többnyire budapesti értelmiségi szubkultúra-jellegű körökre vezethető vissza. A hetvenes évek közepétől

bár nem kifejezetten történeti összegzésként, hanem állapotrajzként született, már 1984-ben napvilágot látott.²⁰ A rendszerváltás idején az első nyilvánosságban bemutatkozó (vagy újra felbukkanó) főszereplők személyes életútjuk bemutatásakor tulajdonképpen ezt a történetet rögzítették.²¹ A fordulatot követően azonnal felmerült a történeti visszatekintés igénye. Vásárhelyi Miklós már 1991-ben egyenesen a magyar közélet egyik feltűnő sajátosságának nevezte, hogy „elnagyolja a Kádár-korszak ellenzéki mozgalmi témáját. Nem jelennek meg monográfiák, dokumentumgyűjtemények, visszaemlékezések, újságcikkek, bibliográfiák és kronológiák. Feledésbe merül, milyen erők, áramlatok játszottak szerepet az ellenzéki mozgalomban, személy szerint ki mit tett.”²² Ennek okát egyrészt abban látta, hogy „az áellenzékiek és a lapítók sajnálatos módon [...] nagy befolyásra tettek szert a mai magyar politikai életben”, másrészt aktuálpolitikai megfontolásokban, amelyek elkerülni igyekeznek a rendszerváltás utáni politikai gondolkodás és a múlt, az ellenzéki tradíció szembesülését. Tamás Gáspár Miklós pár évvel később ugyanerre a jelenségre mutatott rá: „A 70-es–80-as évek másként gondolkodása meglehetősen népszerűtlen a mai [1993-as] Kelet-Európában. Lengyelország kivételével (ahol létezett egy 1976-tól csaknem folyamatos forradalmi hagyomány) az egykori másként gondolkodók csupán névleges szerepet játszanak a politikai életben, s szimbolikus alakjaikat, Havelt, Walęsát, Konrádot »kommunistának«, »árulónak«, »ügynöknek« bélyegzik. A magyar parlamentben a valamikori másként gondolkodás bármilyen említését gúnykacaj, huhogás, fütyty kíséri a kormánypárti padsorokból. Hivatalos történészek és újságírók olykor még létezését is tagadják. Érthető a mai demokratikus vezetők küzdelme saját elfogadható pedigréjükért, ahogyan zavaruk is, hiszen szinte kivétel nélkül kollaboránsok, egykori kommunista funkcionáriusok, vagy legjobb esetben kishitű »szendergők« voltak, akik az utolsó ötven évet némán töltötték.”²³

Eddig a „másként gondolkodók”, illetve az „ellenzék” fogalmát egyaránt használtuk.²⁴ 1956 után Magyarországon csaknem másfél évtizeden át nem beszélhetünk politikai másként gondolkodásról, még kevésbé politikai ellenzékről. Hogyan lehetséges ezt mondani, amikor nyilvánvaló, hogy ekkor is nagyon sok ember gondolkodott másképpen a politika, a rendszer kérdéseiről, mint ahogyan azokat az uralkodó egypárt megjelentette? Hogyan lehetséges, ha ugyancsak sokan elleneztek részleteiben vagy egészében azt a rendszert, amely Magyarországon

mind szervezettebb és tudatosabb tevékenységük középpontjában az emberi és állampolgári jogok követelése és demonstratív gyakorlása, a hivatalos-kontrollálttól független nyilvános szóbeli és írásbeli kommunikáció került. A nyolcvanas évek elejétől a Beszélő és más sokszorosított szamizdat folyóiratok váltak a tevékenység fő színterévé. A kifejezés használata nem jelenti, hogy 1989-ig más csoportokat nem tekintek demokratikusnak, ellenzékinek vagy akár mindkettőnek.

20 Kenedi (1984).

21 Különösen Kis (1988); Kenedi (1992). Kenedivel az interjú 1989 nyarán készült.

22 Vásárhelyi (1991) 5. p.

23 Tamás (1999) 181. p.

24 A köznap szöveghasználatban, de az elemzésekben is gyakran azonos értelemben használják a két fogalmat. A Magyarországon kevésbé elterjedt másként gondolkodók kifejezést azonos értelemben használja az angol, illetve az orosz szakirodalom (dissidents, dissents, ill. disszidentyü, inakomüszljije, disszidencija), lásd Viktor Voronkov és Jan Wielgohs fejezetét Pollack–Wielgohs (eds.) 95–118. p.; Subin (2001) 423–509. p.; Medvegyev (1999) 100–226. p.

fennállt? A válasz nyilvánvalóan abban keresendő, hogy ez az alternatív gondolkodás, ez a szembenálló viszony mennyire válik tudatossá, s mennyire lesz nyilvánvaló az egyén és legszűkebb (mondjuk családi) körén túl. Új teret nyit-e a vélemény megfogalmazása számára, vagy a rendszer által megalkotott intézményi és nyelvi keretek között marad? E vizsgálati szempont nélkül a hatvanas években a kommunista párt politikai bizottságában tevékenykedő elkötelezett gazdasági reformer mondjuk 1963-ban vagy 1973-ban (akit akkor pártnyelven „revizionistának”, „elhajlónak” stb. neveztek) utólag egyaránt „másként” gondolkodónak, sőt „ellenzékinek” tűnhet. Hiszen az uralkodó mérsékelt sztálinista áramlathoz képest másként gondolkodik, sőt azokkal időnként – persze a pártközpont vastag falai között – éles vitában lévén, akár „ellenzékinek” is bélyegezheték. Ezt a nyilvánvalóan apologetikus megközelítést, amely a volt egypártok rendszerváltóinak kvázi-történeti legitimációját szolgálja, figyelmen kívül hagyhatjuk. De a probléma a kelet-európai ellenzéki mozgalmak történeti ábrázolásában is felmerül. A domináns ideológiai tartalom alapján általában megkülönböztetik az ötvenes-hatvanas évek reformkommunista-pártellenzéki és a hetvenes-nyolcvanas évek emberi jogi ellenzéki szakaszait.²⁵ Ez a megközelítés is túlságosan szélesre nyithatja a „másként gondolkodás” és az „ellenzék” fogalmi kereteit. Ha viszont e fogalmak meghatározását egy határozott ideológiai orientációhoz kötnénk – például a szocializmus értékrendjének teljes tagadásához vagy feladásához –, a kereteket túlságosan szűkre zárnánk.

Detlef Pollack és Jan Wielgohs egy nemrégiben megjelent tanulmánykötet bevezetőjében ezért a „másként gondolkodás” és a kritika más megnyilvánulásainak megkülönböztetését a megfelelő diskurzusok helyéhez köti a társadalmi kommunikáció rendszerében. „Ennek megfelelően másként gondolkodásnak (dissidence) nevezzük mindazokat a rendszerkritikai megnyilvánulásokat és tevékenységeket, amelyek létrehozták vagy létre kívánták hozni a nyilvános, politikai és kulturális kommunikáció autonóm területét a pártállam hivatalos intézményein kívül, s ily módon nyíltan tagadták a rendszer ama törekvését, hogy teljes mértékben ellenőrizze a közéletet. [...] A másként gondolkodók tevékenysége nem elsősorban a rendszer megdöntésére irányult, hanem inkább az autonóm cselekvés terének kiszélesítésére a létező keretek között.” Ehhez képest „ellenzéknek” csak a kelet-európai országok szovjetizálásának (a negyvenes évek közepének-végének) szakaszában működő nem- vagy antikommunista erőket, illetve a nyolcvanas évek végén fellépő nyílt rendszerváltó mozgalmakat és pártokat tekintik.²⁶

Ha azonban a másként gondolkodás, majd a politikai ellenzék kialakulását folyamatként szemléljük, akkor máshol látjuk a választóvonalat. A demokratikus ellenzék kialakulási folyamatát egy 2001-es előadásában Kis János a következőképpen vázolta: „Amikor a demokratikus ellenzék történetéről gondolkozunk, úgy tűnik, négy szakaszt érdemes megkülönböztetni. Az első előtörténetnek nevezném, ez nagyjából 1968 és 77 közé tehető. Ez az időszak, amikor azok a körök, amelyek aztán az ellenzéknek majd létrehozzák, kialakultak. De még nem

25 Pollack–Wielgohs eds. (2004) ix–xvii. p.; Körösenyi (1988)

26 Pollack–Wielgohs eds. (2004) xiii. p.

konstituálták magukat politikai ellenzékként. A második szakaszt 1977–79-80 közé tenném, a kezdő határ az nagyon éles, a záróvonal kevésbé. Ez az erőgyűjtés időszaka, amikor már köztudott, hogy van ilyen, hogy politikai ellenzék Magyarországon. Kezdetét megítélésem szerint a Charta '77 mellett kiadott szolidaritás nyilatkozat jelzi, amelyik először demonstrálta, hogy Magyarországon önálló, nyilvános, a széles közvéleményhez forduló, politikai fellépésre kész csoport létezik. Valamikor 1980 táján ér véget ez az időszak, a SZETA²⁷ megalakulása, a sokszorosított szamizdat létrejötte a határvonal. Az ellenzék tevékenységének fő periódusa 1980 és 87 közé teendő. 1987-ben kezdődik meg az a folyamat, amelyik azután a politikai pluralizálódáshoz, és ezen belül részben az ellenzék politikai folyamánnyainak létrejöttéhez, részben magának az ellenzéknek addigi formában való megszűnéséhez vezetett.”²⁸

Bár Kis János explicit módon nem jelenti ki, nyilvánvaló, hogy a szakaszok fő tartalma hol egyezik Pollackék definíciós kísérletével, ahogyan világos az is, hol tér el tőle. Az előtörténet az 1956 óta először ismét politikai kritikát gyakorló, másként gondolkodóvá váló szubkultúra kialakulásának (és fő képviselői egzisztenciális marginalizálódásának: állásvesztés, foglalkozási és publikációs tilalom, rendőri-bírószági zaklatások) időszaka. A végpont (negyedik szakasz) a Pollack–Wielgohs-féle „ellenzéké”. Kis János azonban élesen elkülöníti az erőgyűjtés második és a politikai pluralizálódás harmadik szakaszát az elsőtől és az utolsótól.

A demokratikus ellenzék másként gondolkodóként a Kádár-rendszer formális intézményein és informális kommunikációs csatornáin kívül helyezkedő nyilvános gesztussal, a cseh-szlovák másként gondolkodókat sújtó eljárások elleni első tiltakozó petícióval határozta meg magát. De már ebben az időszakban – és később is – különbözött a hazai másként gondolkodók más, alakuló köreitől a független nyilvánosság előtt történő demonstratív joggyakorlás révén. A fő szakaszban ezt egészítette ki a társadalmi problémák átfogó szemléletének, a szó valódi értelmében vett politikai gondolkodásnak, a politikai program készítésének igénye. Az ehhez szükséges autonóm nyilvános politikai kommunikáció az új csoportképződés feltétele lesz. Ellenzéki politika és program a posztisztváni rendszerben akkor is lehetséges, ha annak végső célja nem a rendszer megdöntése; ez a nyolcvanas évek elején Magyarországon és a térségben nem tartozott a reális eshetőségek közé. A hatalmi intézményrendszerrel szembeni „elvekkkel igazolt engedetlenség” cselekvésmódja azonban létrehozta azokat a kis köztársaságokat, amelyek a köz ügyeiről szabadon gondolkodtak. Ez a nyilvános gyakorlat eleve politikai alternatívát kínált, viszonyítási pontként szolgált. De a nyolcvanas években ennél is tovább lépett, amikor ezen a megteremtett alapon állva a politikai programok készítésének igényével lépett fel.²⁹ Ennek fordulatjellege egyidejűleg is nyilvánvaló volt. Kis János 1982-ben a Beszélő 3. számában ezt érzékeltette: „A szamizdathoz, a Szetához meg a szabadegyetemhez elég volt – hallgatólagosan – egyetértenünk az emberi jogok kötelező érvényében. A többség

27 Szegényeket Támogató Alap. 1980-ban alakult, elsősorban szociológusokból, akik korábban a Kemény István vezette szegénység- és cigánykutatásokban vettek részt. A társadalom periferiáján élők anyagi és jogi segélyezését tűzte ki célul.

28 Kis (2001).

29 Kis (2000).

valószínűleg a liberális demokrácia elveit is elfogadta, magáénak vallotta a nemzeti függetlenség és nemzetiségi autonómia eszméjét, és nem hiszem, hogy sokan volnának közöttünk, akik ne azonosulnának a szocialista hagyomány valamelyik részével. De mindez háttérben maradt. Ha viszont politikai alternatívákat akarunk megfogalmazni és értékelni, akkor világossá kell tennünk eszményeinket, meg kell indokolnunk, hogy miért ragaszkodunk hozzájuk, és ki kell fejtenünk, hogy megközelítésüket milyen intézményes megoldások által képzeljük el. [...] meg kell törni a csendet. Figyelmeztetni kell a veszélyre, emlékeztetni a lehetőségekre.”³⁰

A két világháború közötti népi írók szellemi-politikai hagyományára³¹ építő író-irodalmár csoport a fenti definíciós keretben, a hetvenes-nyolcvanas évek folyamatában tekintve ugyancsak sajátos másként gondolkodói körnek tekinthető. Jelenlétük a magyar szellemi életben nemzedéki, alkotói, személyes szálakon visszavezethető egészen az ötvenes évekig. Irányadó személyiségük, orientációs pontjuk, Illyés Gyula a Magyar Nemzet 1977. karácsonyi és 1978. újévi számában a rendszer ellenőrzött nyilvánosságának peremén adott erőteljes életjelt létezésükről, politikai és morális értékeik súlypontjairól. Képviselőik közül Csoóri Sándor a hetvenes évek végétől, Csurka István a nyolcvanas évek elejétől egyaránt megjelentek ezen a peremterületen és a petíciók – szamizdat által alkotott autonóm nyilvánosságában (ahogyan akkor a második gazdaság analógiájára nevezték: a második nyilvánosságban). Elvbarátaik nemigen követték őket, de Csoóri magatartása – főleg Illyés halála után – mintaként szolgált. A népiek nem konstituáltak maguknak önálló nyilvános szférát, nem szándékoztak kivonulni a Kádár-rendszer informális politikai kapcsolatrendszereiből³² – de vezető személyiségeik tudatosan használták a másként gondolkodás eszköztárát is. Az együttműködés 1985-ben már hosszabb múltra tekintett vissza a két kör között a második Charta-tiltakozástól (1979) a Bibó- emlékkönyv szerkesztésén és összeállításán (1979–1981) át különféle újabb petíciókig a nyolcvanas évek elején. Sem sors-, sem értékközösségről nem beszélhetünk, de időnkénti közös gondolkodásról, esetenkénti együttműködő cselekvésről, a bizonyos fokú egymásra utaltság és összetartozás tudatáról igen.

A gazdaság és társadalom reálfolyamatairól beszélő közgazdászok és szociológusok külön csoportot alkotnak. Lengyel László visszaemlékező esszéje a Fordulat és reform címmel 1986-ban készített kibontakozási javaslat előtörténetéről – talán nem véletlenül – ugyancsak 1978–1979-re teszi a későbbi programkészítő csoport verbuválódását.³³ A közgazdászok más módon, mint a népi írók, de ugyancsak az első nyilvánosság periferiáján tették közzé nézeteiket. Ugyanakkor létezett egy saját belső, szakmai második vagy másfeledik nyilvánosságuk: a szakmai viták és a kutatóintézeti félbelső, félbizalmas kiadványok világa. Ezeken a fórumokon csaknem teljes nyíltsággal lehetett fogalmazni, ugyanakkor a közlők biztosra vehették, hogy

30 Havas sajtó alá rend. (1992) 1. köt. 121–122. p.

31 Csepeli (1995).

32 Erről és ennek hatáiról érzékletes képet ad Domokos Mátyás visszaemlékezése a Hitel című lap engedélyeztetésének 1982–1985-ös történetéről, Domokos (1999).

33 Lengyel (1987).

üzeneteiket egyforma figyelemmel olvassák az MSZMP KB székházában és a demokratikus ellenzék másként gondolkodóinak lakásán, mert mindkét irányba eljutnak.³⁴

Végül a demokrácia értékalapján való életre és tevékenységre a legtöbb lehetőség a hatalmi struktúráktól viszonylag távol, ám a magán- és családi szféránál szélesebb kis körökben kínálkozott mód leginkább. Ez a kádárizmusban (is) lehetséges spontaneitás (fél)civil világa. Amikor ez a kérdés egyáltalán felmerül, általában az elit értelmiség különféle öntevékeny, kritikai vagy ellenzéki mozgalmi szerepelnek példaként. Ha majd egyszer lehetséges lesz például a politikai rendőrség dokumentációja vagy más források alapján szisztematikusan feltárni ezt a világot, nyilván más, árnyaltabb képet kapunk. Földényi F. László egy esszéjében a magyar művészet szabadságharca fogalmát használta a tűrés és tiltás peremvidékén vagy azon túl élő avantgárd alkotók törekvéseire.³⁵ Az ebben részt vevőket nagyon erős közösségi, sőt sorsközösségi tudat jellemezte, olykor együtt is cselekedtek.

RENDSZERVÁLTÁS ÉS KÖZELMÚLT – A TÖRTÉNELMI IGAZSÁGTÉTEL BIZOTTSÁG³⁶

A magyar politikai másként gondolkodásnak kezdettől fogva fontos témája volt egy alternatív közelmúlt-kép. Ebben a magyar sztálinizmus, az erre reagáló 1956-os forradalom, a kitérés kísérlet neosztálinista elfojtása és megtorlása logikusan épült egymásra. Nagy Imre és más, az 1956-os forradalomban való részvételükért kivégzettek (akiknek száma sem volt ismert, nem-hogy nevük) halott és hiányzó teste a „második nyilvánosságban” a magyar társadalom 1956-os áldozatát jelenítette meg. Az 1956 utáni rendszer véres születéstörténetének emblémái nyilvánvalóan mutattak a szenvedéstörténet felelőseire, sőt bűnöseire; mindenekelőtt Kádár Jánosra. (Jóllehet, a személyes felelősség jóval később, inkább csak a nyolcvanas évek vége felé bukkant fel még ebben a diskurzusban is; akkor, amikor Kádár politikai hatalma végéhez közeledett.)

Nagy Imre és társai (jeltelen) sírjainak hollétére elsőnek a miniszterelnök életrajzírója, az 1956 után emigrált Méray Tibor kérdezett rá 1982-ben az általa szerkesztett párizsi Irodalmi Újságban. 1983-ban, a kivégzés negyedszázados évfordulóján a hazai szamizdat orgánumok közül a Beszélő külön számban foglalkozott a Nagy-perrel. A Hírmondó című periodikában Krassó György volt ötvenhatos elítélt hosszú interjúbán idézte fel a megtorlás halálos és nem halálos áldozatait. A Beszélő a közelmúlttal kapcsolatos követeléseket fogalmazott meg, ezek

34 A gazdasági reformerek különböző típusairól lásd Kornai (1987). Jellemző, hogy a radikális reformközgazdász Bauer Tamás 1980-ban és 1985-ben egyaránt a Magyar Szocialista Munkáspárt soron következő kongresszusához intézett beadványban fejtette ki nézeteit a gazdaságpolitikáról, és állt ki érdemi piacosító reformok mellett. Egy-egy – többé-kevésbé az első nyilvánosság peremterületén elhelyezkedő – periodikában (1981-ben a Mozgó Világban, 1985-ben a Valóságban) közölhette is beadványainak főbb gondolatait. A második alkalommal azonban a teljes gondolatmenetet az 1985-ös monori előadásban összegezte.

35 Földényi (2008).

36 A Történelmi Igazságtétel Bizottság 1988–1989-es dokumentumait, az általa rendezett 1989. június 16-i temetés történetét, az erre vonatkozó visszaemlékezéseket és irodalmat lásd az 1956-os Intézet honlapján, Rainer–Topits (szerk.) (2009). Az alábbi fejtegetés a honlapon ugyancsak megtalálható Temetetlen holtak. Újratemetés 1989 című tanulmányom rövidített, átdolgozott szövege.

között kiemelt helyen szerepelt a kivégzettek tisztességes eltemetése. Krassó úgy fogalmazott: „a 301-es parcella sorsán csak a magyar nemzet változtathat.” Vásárhelyi Miklós az Irodalmi Újságban ugyanerről írva feltette a kérdést: „Ki viseli ezért a felelősséget?”

Nagy Imre sírhelyének kérdése 1986-ban azután bekerült a világsajtó témái közé. A hazai demokratikus ellenzék és a nyugati demokratikus emigráció felhasználta azt a figyelmet, amelyet 1956 30. évfordulója váltott ki. Magyarországról ezen az évfordulón nem lehetett úgy beszélni, mint a 10., a 20., sőt a 25. évfordulón: hogy tudniillik a súlyos áldozatok nem voltak hiábavalók, s az ország relatív jólétben él, népszerűvé vagy legalábbis elfogadottá vált felvilágosult uralkodója vezetésével. A válság egyes tényei, adatai, így a magyar állam hatalmas és növekvő adóssága addigra túlságosan ismertekké váltak. A bozóttal benőtt, hepehupás temetői parcella, ahol kivégzett forradalmárok – köztük egy miniszterelnök – jeltelen sírjai rejtőznek, s ahol értelmiségi külsejű ellenzékiek beszéltek a BBC vagy más sajtóorgánumok tudósítóinak, alkalmasnak tűnt Magyarország ötvenhat utáni három évtizede ellentmondássonosságának érzékeltetésére.

Méray Tibor már a párizsi székhelyű Emberi Jogok Magyar Ligája 1986. októberi emlékülésén javasolta, hogy a párizsi Père-Lachaise temetőben állítsanak szimbolikus síremléket Nagy Imrének és a forradalom minden kivégzettjének. Jacques Chirac (akkor Párizs polgármestere) javaslatára a párizsi városi tanács ingyen a Liga rendelkezésére bocsátott egy sírhelyet a világ-hírű sírkertben. A közadakozásból épült emlékművet 1988. június 16-án, Nagy Imréék kivégzésének 30. évfordulóján avatták fel. Az ügyben szerepet vállalt a magyar demokratikus emigráció színe-java, de mellé állt két tucatnál több Nobel-díjas, számos politikus, köztük két volt francia kormányfő (Raymond Barre és Laurent Fabius), neves írók, tudósok és művészek, mint Eugene Ionesco, Danilo Kis, Yves Montand és Paul Ricoeur – továbbá a magyar és más kelet-európai ellenzéki mozgalmak képviselői. Az avatóünnepségre személyes üzenetet küldött Ronald Reagan amerikai elnök.³⁷

A párizsi szimbolikus sír avatásán megjelent és beszédet mondott Vásárhelyi Miklós. Nagy egykori vádlott-társa nemcsak történelmi tanúként, hanem egy 1988 tavaszán Budapesten alakult szervezet, a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) elnökeként is szólt. A TIB kezdeményezői olyan egykori ötvenhatos politikai foglyok (és barátai) voltak, akik már addig is próbáltak valamit tenni a forradalom emlékezetének megőrzéséért: Litván György, Hegedűs B. András, Kozák Gyula, és maga Vásárhelyi. A bizottság felhívását végül csak olyanok írták alá, akik 1956 résztvevői voltak, Magyarországon maradtak és represszió érte őket – továbbá aláírták a Nagy Imre-per kivégzettjeinek hozzátartozói is. A felhívás, amelyet a Nagy Imre-per 30. évfordulójára időzítettek, a magyar társadalomhoz fordult, sürgetve a kivégzettek méltó eltemetését, rehabilitálásukat, továbbá az egész közelmúlt történetének megismerését és újraértékelését. A párizsi szimbolikus sírhely avatásával egy időben a TIB és különféle ellenzéki szervezetek nyilvános megemlékezést tartottak Budapesten a 301-es parcellánál.

37 Az 1988-as párizsi és budapesti emlékünnepek dokumentumait lásd Rainer (szerk.) (1988).

Még aznap délután ezt próbálták folytatni Budapest belvárosában, a Batthyány-örökmécsesnél. Innen a rendőrség kiszorította a több száz tüntetőt, akik a Szabadság térre, a Magyar Televízió elé vonultak, ahol Kis János filozófus, a Beszélő egyik szerkesztője és Mécs Imre mérnök, a forradalom egykori résztvevője mondott beszédet. „Maguk az MSZMP vezetői is a párt és az állam elválasztásáról, valamiféle szocialista pluralizmusról beszélnek – emlékeztetett a változás felülről jött jeleire beszédében Kis. De hozzátette: – Bármit jelentenek ezek a szavak, mindenkinek tudnia kell, nem lehetséges valódi politikai nyitás és kiengesztelődés, amíg a kompromisszum útját temetetlen holtak torlaszolják el.” Mécs már be sem tudta fejezni beszédét, mert motoros rohamrendőrök hajtottak a tömeg közé, és durván szétverték a tüntetést. Mindazonáltal megtörtént, ami 1956 óta sohasem: Budapest utcáin több százan skandáltak Nagy Imre nevét. A temetés ügye kikerülhetetlen politikai követeléssé változott.

Grósz Károly pártfőtitkár-miniszterelnök a június 16-i tüntetés szétverése után nem sokkal az Egyesült Államokba utazott. Itt kijelentette, hogy „a június 16-i tüntetés fasiszta propagandára, sovinizmusra, irredentizmusra uszított”, hozzátéve, hogy Nagy Imrét annak idején helyes volt bíróság elé állítani, mert „egy miniszterelnök sem sértheti meg a törvényeket és az alkotmányt”. Az éppen Amerikában tartózkodó Szilágyi Júlia, a Nagy Imre perében halálra ítélt Szilágyi József leánya részt vett a miniszterelnök-pártfőtitkár egyik találkozásán helybéli magyarokkal. Felhasználva az alkalmat és a sajtó jelenlétét, kérdést intézett Grószhoz apja temetéséről és rehabilitációjáról. Grósz azt válaszolta, hogy Nagy Imrét és társait a kormány nem rehabilitálja, de „ha a család akarja, megfelelő körülmények között végső nyugalomra helyezhetik” őket. 1988. augusztus 4-én Borics Gyula igazságügy-minisztériumi államtitkár nyilatkozatban közölte, hogy a minisztériumban felülvizsgálják azokat a jogszabályokat, amelyek hátrányos helyzetbe hozták a volt '56-os elítélteket. Ennek nyomán szeptember végén az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette őket (vagyis ítéleteiket nem nyilvánították semmisnek). Október 21-én a kormány szóvivője közölte, hogy az igazságügy-miniszter előterjesztette Nagy Imréék eltemetésére vonatkozó tervezetét, amelynek alapján „minden kivégzettet méltó temetés illet meg”. (A rendőrség jellemző módon ugyanezen a napon tudatta, hogy betilt minden nyilvános köztéri megmozdulást október 23-án...) 1988. november 29-én a PB határozatot hozott „az ellenforradalmi események kapcsán politikai bűncselekmények miatt elítélt és kivégzett személyekkel kapcsolatos kegyeleti kérdések rendezéséről”. 1989. január 26-án a kormány jóváhagyta Nagy Imréék eltemetésének tervét, amelyre az új köztemető 301-es parcellájában kerül majd sor, időpontját pedig a hozzátartozók döntik el.

Két nappal később, 1989. január 28-án Pozsgay Imre nyilatkozatot adott a Magyar Rádió 168 Óra című politikai magazinműsorának, amelyben bejelentette, hogy az általa felügyelt „történelmi albizottság” úgy látja, 1956-ban Magyarországon nem ellenforradalom, hanem „népfelkelés” zajlott le. Grósz az előbb említett – persze nem nyilvános – PB-határozat napján, 1988. november 29-én még „anarchiával, káosszal, és – ne legyen illúzió – fehérterrorral” rémítette a Budapest Sportszarnokban összehívott aktívaülést. Grósz az eredeti, kádári MSZMP ötvenhatos szótárából merített; Pozsgay akciója azt jelezte, hogy ez a szótár már nem érvényes.

Az MSZMP vezetésében kialakított elképzelés Nagy Imréék eltemetéséről ettől még nem veszítette el megvalósulási esélyeit. A TIB nem volt egységes szervezet, a temetésben megjelenő sokféle szempont, a résztvevők múltja és pillanatnyi politikai hangulata erősen megosztotta az első felhívás aláíróit. A kivégzettek hozzátartozóinak elsődleges célja a magán-, illetve családi kegyeleti jogok gyakorlása, az egyéni kegyeleti kárpótlás volt, s idegenkedtek azoktól a nézetektől, amelyek az esemény politikai jelentőségét hangsúlyozták. Nagy Imre leánya 1988 őszén ki is lépett a bizottságból. Az állambiztonsági szervezet, amelynek egyik titkos megbízottja a TIB aktív tagja volt, ugyancsak a preventív pacifikálás irányába igyekezett befolyásolni az eseményeket. De még a hozzátartozók sem vélekedtek egységesen. Gyenes Judith, Maléter Pál özvegye éppen Pozsgay bejelentésének napján a Magyar Hírlapban úgy nyilatkozott, hogy az egykori honvédelmi miniszter hozzátartozói nyilvános temetést szeretnének rendezni. Vásárhelyi Miklós január 30-án kijelentette, hogy Nagy Imre temetésének megrendezésében aktív részt vállal a Történelmi Igazságtétel Bizottság, és „igenis” nyilvános temetés lesz.

A Történelmi Igazságtétel Bizottság ennek ellenére február 14-én egy 1989. június 16-án, az új köztemetőben tartandó „normális polgári temetés megszervezéséről” kötött előzetes megállapodást az Igazságügyminisztériumban Borics államtitkárral. A maradványok hollétének felderítésére irányuló nyomozás befejeződött. (Ennek során derült fény arra, hogy Nagy Imrét, Maléter Pált és Gimes Miklóst 1958. június 16-án, a Gyűjtőfogház udvarán földelték el. 1961-ben a maradványokat kihantolták és ekkor vitték át őket a 301-es parcellába.) 1989. március 29-én a nyilvánosság kizárásával, kiváló régészek és orvosszakértők részvételével megkezdődött a holttestek kihantolása, majd azonosítása. Április 21-én a TIB és a kormány képviselői már az újratemetés bizonyos technikai részleteit is rögzítették.

Ekkor merült fel a TIB-ben, hogy az esemény várhatóan tömegeket vonz, akik nehezen tudják majd megközelíteni a távoli helyszínt. Az ellenzéki pártok képviselői nehezményezték, hogy a TIB kevésbé tart igényt közreműködésükre. Ők az esemény történelmi és politikai jelentőségére hívták fel a figyelmet. Azt javasolták, hogy a város egyik központi helyén (a Kossuth tér vagy a Hősök tere jött számításba) valamiféle demonstrációt kellene szervezni, akár ravalozást, akár mást, amire a távoli és viszonylag kevés embert befogadó temető alkalmatlan. Miután a temetés terve nyilvánosságra került, a nyugati demokratikus emigráció képviselői sorra jelezték, hogy az eseményen részt kívánnak venni. A szervezést és az azt kísérő vitákat szoros operatív ellenőrzés alatt tartó állambiztonság jelzést adott és politikai döntést kért.

Az MSZMP vezető köreiből ekkor felmerült a demonstráció megakadályozása. A PB 1989. április 19-i, majd a KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának nevezett válságbizottság április 28-i ülésén azonban a testületekben helyet foglaló kormánytagok (Németh Miklós miniszterelnök, Horn Gyula külügyminiszter, Horváth István belügyminiszter) a meghívott Kulcsár Kálmán igazságügyminiszter, valamint Szűrös Mátyás parlamenti elnök támogatásával elleneztek a demonstráció betiltását. Ehelyett Nagy Imre és az összes '56-os elítélt jogi rehabilitációja, valamint a kormány temetésén való hivatalos részvétele mellett

szálltak síkra. A kemény vonalat Fejti KB-titkár és Borbély Sándor országos munkásőr-parancsnok képviselte, de ők is csak azt ismételték: félő, hogy a nagy téren összeverődő tömeget „nem lehet kezelni”. Az erőszak kilátásba helyezésétől ódzkodtak, inkább a temetés szervezői közötti ellentétekben bíztak.

Május 2-án az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) ülésén – mely addig a temetés ügyével nem foglalkozott – Mécs Imre adott tájékoztatást a TIB-en belül kialakult vitáról. Az adott pillanatban a TIB vezetőinek többsége és a kivégzettek családtagjai még mindig a temetői helyszín és a szigorúan kegyeleti jellegű rendezvény mellett álltak. Mécs szerint viszont „az emberek [...] szeretnének ott valamiben részt venni, szeretnének egy korszakot lezárni és várják az új korszaknak a nyitását”. Az EKA sem tagadta a kegyeleti jeleget. „Koporsó nélkül, de ezt a tömegdemonstrációt a temetés előtt [...] meg kell tartani. Mint az ellenzéki szervezeteknek a tömegdemonstrációját, mert ez nem pusztán az özvegyek ügye, ez a temetés, ez nemzeti ügy, itt a nemzet rehabilitálja önmagát” – mondotta Magyar Bálint. Tölgyessy Péter egy más szempontból húzta alá a temetés jelentőségét: „Nagyon fontos volna egy nagy tömegmegmozdulás, gondoljunk arra, hogy akkor fogunk tárgyalni az MSZMP-vel [...] állandóan előjönnek a tárgyalásokon, hogy nekünk van 800 ezer tagunk, maguknak meg csak ennyi és ennyi ezer.” Immár nem csupán a Kádár-korszak legitimációjának lebontásáról volt tehát szó, hanem arról is, hogy a tömegmegmozdulás legitimálja a változásért küzdő ellenzéki pártokat és szervezeteket is.

A vita mindössze bő két hétig tartott. Május 18-án Mécs az Ellenzéki Kerekasztal ülésén bejelentette, hogy a TIB megváltoztatta elképzelését és a hozzátartozók is áldásukat adták arra, hogy a ravatalozásra a Hősök terén kerüljön sor. A tömeg demonstrálhat, de a kegyeleti jeleget megőrizve: mellőzve a jelszavakat, transzparenszeket. A civil társadalmi és politikai szempontok a rendszerváltás e szakaszában nemigen különültek el. Jóval több kötötte őket össze, mint amennyi szétválasztotta. A közvetlen hozzátartozók is belátták, hogy az 1956-os miniszterelnök temetését ekkor már semmiképpen sem lehet elképzelni privát keretek között. De a TIB pártok fölötti, morális arbiter-szerepe is háttérbe szorult a mindinkább átpolitizálódó, mind sokszínűbb nyilvános térben.

Május 22-én Németh Miklós miniszterelnök megállapodott a TIB képviselőivel a Hősök terén tartandó ravatalozásról. Tette ezt „nagy szorongások és a felelősség ránk tukmálása mellett”, ahogyan két nappal később Mécs Imre jellemezte az aktust az EKA ülésén. Ebben bizonyos volt igazság, de utólag Németh kalkulációjának ésszerűsége is szembeötlő. A miniszterelnök kihagyta az ügyletből a pártját. A döntésről elsőként a sajtót, majd az ellenzéki pártokat informálta. Ezt követően a TIB és a rendőrség gyorsan egyeztették az új forgatókönyv részleteit. Németh csak ezt követően, post festum tett bejelentést a PB ülésén. Azt is inkább tájékoztatásul: közölte például, hogy az eseményt élőben közvetíti a televízió. Jellemző, hogy a pártvezetők azon tanakodtak, hogy vajon hogyan szerezzék meg előzetesen az egyesben látható-hallható beszédek szövegét.

A kezdeményezés egyértelműen az ellenzéki pártok és szervezetek kezébe került, mind több rövidebb és hosszabb távú politikai érdek megjelenítésével. Az Ellenzéki Kerekasztalban

vita bontakozott ki például arról, hogy vajon június 16-a előtt vagy utána kezdődjenek-e a nemzeti kerekasztal-tárgyalások. A 16-ától való félelem légköre előnyösebb, a szorongás attól, hogy a közhangulat az MSZMP ellen fordul, s a békés lefolyású temetés után nem „nyugszik meg” túlságosan az MSZMP? Erősen megoszlott az ellenzék koordináló testülete abban a kérdésben is, hogy vajon az állami vezetők e minőségükben megkoszorúzhatják-e a ravatalt. (Az MSZMP részvételét eleve mindenki elutasította.) Az egykori demokratikus ellenzék radikálisai (Krassó György és mások), továbbá az MDF egyik vezetője, Csurka István vetették fel a kérdést, hogy a temetés vajon elsősorban a (kommunista) Nagy Imre (és megnevezett társai) vagy a forradalom valamennyi áldozatának temetése-e. A TIB Mécs Imre javaslatára foglalkozott azzal a gondolattal, hogy valamifajta szimmetria kedvéért sebtében exhumálnak és ünnepélyesen felravataloznak öt nem kommunista, úgynevezett „egyszerű ötvenhatost” – utóbbiakra már személyi javaslatok is születtek. Ebben a vitában jelentek meg először az ötvenhatos nemzeti egység képzetét kikezdő, a forradalomban csak épp hogy felszínre került, utóbb „lefagyasztott” ellentétek, az új ötvenhat-képen belüli ellentmondások. A vita ugyanakkor az ellenzéki mozgalmakon belüli mérsékelt elit – plebejus radikálisok hasadást is nyilvánosság elé tárta. Krassóék fontolgattak egy június 16-i alternatív megemlékezést is, afféle ellentemetést, amitől végül a budapesti amerikai nagykövet, Mark Palmer intervenciójára álltak el. Szimbolikus síkon egyszerű, de nagyon hatásos megoldás született: az öt valóságos mellé egy hatodik, üres koporsót helyeztek valamennyi, a forradalomban elesett, utána kivégzett „névtelenre” emlékeztetve.

1989. június 16-a lélektani fordulópontnak bizonyult a magyar demokratikus átalakulás menetében. Az erről szóló történeti irodalom általában egyetért ezzel a megállapítással, bár az ezt alátámasztó érvek különböznek. Kétségtelen, hogy az újratemetéshez vezető úton számos jel mutatott 1956-ra mint megosztó emlékezeti helyre. Ezekre azonban akkor érthető módon nem sokan figyeltek fel, hiszen a legfontosabbnak a kádári emlékezeti konstrukció lebontása tűnt. Ez végül is sikerült. Hiába osztja meg két évtizede az 1956-os forradalom emlékezete a politikai közvéleményt, 1989. június 16-a akkor is leginkább a gyász, a megrendülés, az 1956-oshoz hasonló közös akarat megtisztító, ünnepi – bár kivételes, jószerével egyetlen – pillanataként, egy korszak temetéseként maradt meg az emlékezetekben. A TIB szerepe ebben az eseményben kétségkívül történelmi jelentőségű volt.

Hogy a közösségi tudat, mely valamennyi másként gondolkodót összefűzte, felbomlott a szovjet típusú rendszer felbomlását követően, természetes fejleménynek tekinthető. Az utak elágaztak, mert elágazhattak, a célok és az attitűdök a szabad vita és véleménynyilvánítás körülményei között differenciálódtak. Nem lenne baj, ha az autonómia hagyományai különféle történetekbe szerveződve maradnának fenn. A probléma sokkal inkább az, hogy e sokszínű történetmondás helyett inkább a hallgatás fátyla borul a Kádár-kori ellenzékiesség és másként gondolkodás megannyi jelenségére. Nincsen annyi közeli demokratikus hagyományunk, hogy ebbe belenyugodhatnánk.

Hivatkozott irodalom

- Agócs–Medvigy szerk. (1991) *Agócs Sándor–Medvigy Endre* (szerk.): Lakitelek 1987. A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest–Lakitelek, 1991, Antológia–Püski.
- Akszjutyin (2004) *Akszjutyin, Jurij*: Hruscsovszkaja „ottyepel” i obszsesztvennüje nasztrojenijja v SZSZSZR 1953–1964 gg. Moszkva, 2004, Rosszpen.
- Arendt (1992) *Arendt, Hannah*: A totalitarizmus gyökerei. Budapest, 1992, Európa.
- Aron (2005) *Aron, Raymond*: Demokrácia és totalitarizmus. Budapest, 2005, L’Harmattan–Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék.
- Barna–Kenedi et al. vál. és szerk. (1990) *Barna Imre–Kenedi János* et al. (vál. és szerk.): A Napló 1977–1982. Budapest, 1990, Minerva Kft.
- Bialer (1980) *Bialer, Seweryn*: Stalin’s Successors. Leadership, Stability, and Change in the Soviet Union. Cambridge, 1980, Cambridge University Press.
- Bozóki főszerk. (1999) *Bozóki András* (főszerk.): A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 1–4. kötet. Budapest, 1999, Magvető.
- Csepeli (1995) *Csepeli György*: Narratívák fogságában. A népi írók politikai szocializációja Magyarországon. Kritika, 1995. 10. sz. 20–24. p.
- Csizmadia (1995b) *Csizmadia Ervin*: A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988) 1–3. kötet. Budapest, 1995, T-TWINS Kiadó.
- Csizmadia (1995a) *Csizmadia Ervin*: A nyolcvanas évek politikai bölcselete. Az ellenzéki gondolkodás összetevői az államszocializmusban. Kritika, 1995. 6. sz. 18–21. p.
- Csizmadia (1998) *Csizmadia Ervin*: A szamizdat szubkultúrája. Budapesti Negyed, 1998. 4. sz.
- Domokos (1999) *Domokos Mátyás*: Hitel. Beszélő, 1999. 4. sz. 78–87. p.
- Fordulat és reform (1987) Fordulat és reform. Medvetánc, 1987. 2. sz. melléklet.
- Földényi (2008) *Földényi F. László*: Az ész álma. 33 esszé 2000–2007, 2008, Pozsony, 2008, Kalligram.
- Furet (2000) *Furet, François*: Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Budapest, 2000, Európa.
- Gyarmathy–Lévay szerk. (1990) *Gyarmathy Katalin–Lévay Jenő* (szerk.): Szamizdat ’81–89: Válogatás a Hírmondó című folyóiratból. Budapest, 1990, AB-Beszélő.
- Havas sajtó alá rend. (1992) *Havas Fanny* (sajtó alá rend.): Beszélő Összkiadás 1981–1989. 1–3. kötet. Budapest, 1992, AB-Beszélő.

- Hegedűs szerk. (1992) *Hegedűs B. András* (szerk.): Ötvenhatról nyolcvanhatban. Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete című, 1986. december 5–6-án Budapesten rendezett tanácskozási jegyzőkönyve. Budapest, 1992, Századvég–1956-os Intézet.
- Heller–Nyekrics (1996) *Heller, Mihail–Nyekrics, Alekszandr*: A Szovjetunió története. 1–2. köt. Budapest, 2000, Osiris.
- Kenedi (1984) *Kenedi János*: A magyar demokratikus ellenzék válsága. Budapest, 1984, ABC Független Kiadó.
- Kenedi (1992) *Kenedi János*: Emberekről, eszmékről, politikáról. Csizmadia Ervin interjúja. In uő: A halál és a leányka. Válogatott esszék. Budapest, 1992, Századvég, 349–408. p.
- Kis (2001) *Kis János*: A demokratikus ellenzék és 1956. Előadás az „Emlékezők, emlékeztetők, felejtők – 1956 négy és fél évtizedes emlékezete” című konferencián, 2001. október.
- Kis (2000) *Kis János*: A demokratikus ellenzék hagyatéka. Beszélő, 2000. 3. sz. 26–36. p.
- Kis (1988) *Kis János*: A Filozófiai Intézettől a Beszélő szerkesztőségéig. Csizmadia Ervin interjúja. Valóság, 1988. 12. sz. 86–108. p.
- Kornai (1993) *Kornai János*: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Budapest, 1993, HVG.
- Kornai (1987) *Kornai János*: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és a valóság 1–2. rész. Gazdaság, 1987. 2. sz. 5–46. p., 3. sz. 5–40. p.
- Kornai (2007) *Kornai János*: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Nyolc tanulmány. Budapest, 2007, Akadémiai.
- Körösényi (1988) *Körösényi András*: A kritikai-ellenzéki értelmiség Közép-Európában. Századvég, 1988. 6–7. sz. 104–122. p.
- Kurszkova (2000) *Kurszkova, Galina Jurjevna*: Totalitarnaja szisztyema v SZSZSZR: isztoki i putyi preodolenyija. Moszkva, 2000, Gumanitarnij centr „MONOLIT”.
- Lengyel L. (1996) *Lengyel László*: A rendszerváltó elit tündöklése és bukása. Budapest, 1996, Helikon.
- Lengyel (1987) *Lengyel László*: Adalékok a Fordulat és reform előtörténetéhez. In: Fordulat és reform (1988), 131–164. p. Medvetánc 1987.
- Lowenthal (1960) *Lowenthal, Richard*: Totalitarianism Reconsidered, Commentary, June.
- Lowenthal (1970) *Lowenthal, Richard*: Development vs Utopia in Communist Policy. In Johnson, Chalmers (ed.): Change in Communist Systems. Stanford, 1970, Stanford University Press, 33–116.
- Lowenthal (1983) *Lowenthal, Richard*: Beyond Totalitarianism? In Howe, Irving (ed.): 1984 Revisited. Totalitarianism in Our Century. New York, 1983, Harper & Row, 209–267.

- Medvegyev (1999) *Medvegyev, Roj: Nyeizvesztnüj Andropov. Rosztov, 1999, Feniksz.*
- Pihoja (2000) *Pihoja, Rudolf Germanovics: Szovjetszkij Szozuz: isztorija vlasztyi 1945–1991. Novoszibirszk, 2000, Szibirszkij Hronograf.*
- Pollack–Wielgoths eds. (2004) *Pollack, Detlef–Wielgoths, Jan (eds.): Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe. Origins of Civil Society and Democratic Transition. Aldershot–Burlington, 2004, Ashgate.*
- Rainer (2005) *Rainer M. János (szerk.): A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet, 289 p.*
- Rainer (1988) *Rainer M. János (összeáll.): Tetemrehívás. 1958–1988, Párizs–Budapest. 2. kiad. Budapest, é. n. [1989], Bibliotéka. [Első kiad.: Párizs, 1988, I. U. S. – Szikra Nyomda.]*
- Rainer (2010) *Rainer M. János: A Kádár-korszak. Budapest, 2010, Kossuth.*
- Rainer (2011) *Rainer M. János: Bevezetés a kádárizmusba. Budapest, 2011, 1956-os Intézet–L'Harmattan.*
- Rainer–Topits (2009) *Rainer M. János–Topits Judit (szerk.): 890616 – Egy nap anatómiája. [Multimédia internetes tartalomfejlesztés,] Budapest, 2009, 1956-os Intézet, www.rev.hu/89*
- Réz szerk. (1991) *Réz Pál (szerk.): Bibó- emlékkönyv. 1–2. kötet. Budapest–Bern, 1991, Századvég–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.*
- Romsics (1999) *Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században. Budapest, 1999, Osiris.*
- Standeisky (2008) *Standeisky Éva: Újabb történeti irodalom az 1950–1970-es évek Szovjetuniójáról. In Germuska Pál–Rainer M. János (szerk.): Közelítések a kádárizmushoz. Évkönyv XV. Budapest, 2008, 1956-os Intézet, 11–40.*
- Subin (2001) *Subin, A. V.: Ot „zasztoja” k reformam. SZSZSZR v 1917–1985 gg. Moszkva, 2001, Rosszpen.*
- Szabó (2004) *Szabó, Máté: Hungary. In Pollack, Detlef–Wielgoths, Jan (eds.): Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe. Origins of Civil Society and Democratic Transition. Aldershot–Burlington, 2004, Ashgate. 51–72. p.*
- Tamás (1999) *Tamás Gáspár Miklós: The Legacy of Dissent. In Tismaneanu, Vladimir (ed.): The Revolutions of 1989. London–New York, 1999, Routledge, 181–197. p.*
- Tőkés (1998) *Tőkés Rudolf: A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990. Budapest, 1998, Kossuth.*
- Tucker (1963) *Tucker, Robert C.: The Soviet Political Mind. New York, 1963, Praeger.*
- Vásárhelyi (1991) *Vásárhelyi Miklós: Monori szellem. Kritika, 1991. 9. sz. 5–10. p.*

Mink András:

A pertől az emléktörvényig (1958–1996)

(Nagy Erzsébet közszerepléseinek origója édesapjának, Nagy Imrének, az 1956-os forradalom és szabadságharc miniszterelnökének koncepciós per utáni kivégzése volt. A Kádár-érában rendszerellenzéki szerepének megértése érdekében közöljük a budapesti Nagy Imre Emlékház kiállításának szöveggönyvéből Mink András történész a korra vonatkozó, jól érthető, lényegre törő összefoglalóját. – a szerk.)

A PER VISSZHANGJA

1958-ban a „Nagy Imre-per” és a súlyos ítéleteket a közhiedelemmel ellentétben nem a szovjet vezetők erőltették. A végső fázisban a per lefolytatását és a halálos ítéleteket bizonyíthatóan Kádárék szorgalmazták. A Rákosi-rendszer örökébe lépő kádári pártnak szüksége volt egy összeesküvés-elméletre, amely felmentette őket a felelősség alól, és amellyel igazolhatták, hogy 1956 novemberében az idegen megszállók oldalára álltak.

Kádár attól is tartott, hogy Nagy Imre, ha életben maradna, állandó fenyegetést jelenthet hatalmára, az embereket a forradalomra és saját bábkormányára jogszerűtlen voltára emlékeztetné. A halálos ítéletek végrehajtása fenyegető intés volt az országnak, a hatalom hazai bázisának pedig azt üzenté, hogy a rendszer véglegesen megszilárdult, nincs többé mitől tartani.

A per és a kivégzések puccsszerű bejelentése 1958. június 16-án éjfélkor sokkolta a magyar társadalmat, és óriási felháborodást keltett az egész szabad világ közvéleményében. Az ENSZ Közgyűlése által 1957 januárjában a magyarkérdés vizsgálatára létrehozott „Különbizottság” elítélő állásfoglalást tett közzé a magyarországi megtorlásokról.

Az amerikai külügyminisztérium közleménye szerint „e magyar állampolgárok kivégzése támadás az Egyesült Nemzetek összes tagállama és a világ közvéleménye ellen”.

Bertrand Russell, a kor egyik legbefolyásosabb baloldali gondolkodója elhatárolódott a „kegyetlen kivégzésektől”.

Robert Buron, De Gaulle francia elnök minisztere így nyilatkozott: „Erre a büntetetre nincs mentség... ez egy hátborzongató terv része volt.”

A Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Konföderációjának főtitkára, Oldenbroek így fogalmazott:

„Ezek a politikai gyilkosságok lerombolják a rendszer ún. liberalizációjának mítoszát, mely a szovjetek uralta országokban Sztálin halálát követően alakult ki.”

Számos ország kormánya juttatott el tiltakozó jegyzéket a magyar kormányhoz és Moszkvába. A nyugati hatalmak a sztálinista módszerek visszatérésének bizonyítékát látták a perben.

A New York Times vezércikke a nemzetközi államközösség felelősségéről is szólt:

„A szabad nemzetek – ideértve elsősorban az Egyesült Nemzetek tagországait, melyekhez Nagy Imre utolsó, kétségbeesett segélykiáltását küldte – nem mentesülhetnek a szégyenértéktől, amiért képtelenek voltak segítő kezüket kinyújtani.”

A kommunista blokkon belül csak a hivatalos jugoszláv sajtó és néhány lengyel megszólalás fejezte ki rosszallását, vagy határolódott el óvatosan a gyilkosságoktól.

A NYUGATI EMIGRÁCIÓ

1957-ben Strasbourgban jelent meg először Nagy Imre tanulmánykötete kicsempészett írásaival.

A magyar nép védelmében címet viselő kötetben azokat a tanulmányokat tették közzé, amelyeket Nagy Imre 1955-ben történt leváltása, majd pártból való kizárása és az októberi forradalom közötti időszakban írt.

A per és a kivégzés után néhány hónappal, 1958 novemberében látott napvilágot Az igazság a Nagy Imre-ügyben című elemzés és dokumentum-összeállítás, amelyet Méray Tibor közreműködésével Kende Péter, Becski Hanna, Molnár Miklós és Schreiber Tamás szerkesztettek. A könyv a rendelkezésre álló források alapján pontról pontra cáfolta a Nagy Imre-perről kiadott hivatalos közlemény és a több nyelven megjelentetett hivatalos magyar propaganda-kiadvány, az úgynevezett „Fehér könyv” állításait.

Néhány hónapra rá jelent meg – először franciául, majd több nyelven, 1960-ban pedig egy müncheni kiadónál magyarul is – Méray Tibor életrajzi esszéje, a Nagy Imre élete és halála című könyv.

Amerikai és nyugat-európai, részben a demokratikus szakszervezetektől származó pénzügyi támogatással 1958-ban alakult meg a brüsszeli székhelyű Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet, amely a magyar forradalom történetének és szellemi hagyatékának feldolgozását tűzte ki célul. Az intézet vezetője Heltai György volt, az utolsó Nagy Imre-

kormány emigráns külügyminiszter-helyettese. Munkatársai között az intézet keretében dolgozó Nagy Balázs és Sztáray Zoltán mellett ott találjuk a Svájcban, Párizsban, Nyugat-Németországban élő Molnár Miklóst, Kende Pétert, Méray Tibort, Bak Jánost. Az intézet több nyelven adott ki folyóiratot, és számos meghatározó munka műhelye volt.

Többek között itt született Molnár Miklós és Nagy László Reformátor vagy forradalmár volt-e Nagy Imre? című műve, amely először elemezte behatóan Nagy Imre elméleti elgondolásainak és politikai stratégiájának az összefüggéseit. A pénzügyi támogatás elapadásával az intézet 1964-ben beszüntette működését.

A forradalom és a kivégzett mártírok emlékezetének ébren tartásában fontos szerepe volt az amerikai emigrációnak is. Király Béla kezdeményezésére 1957-ben alakult a Magyar Szabadságharcosok Szövetsége. A Nemzetőrség egykori parancsnoka később történészként és könyvkiadóként is az 1956-os hagyomány megőrzésének egyik kulcsfigurája lett.

SÍREMLÉK A PÈRE-LACHAISE TEMETŐBEN

Az 1960-as és 1970-es évtizedben 1956 emléke Nyugaton nem halványult. Egymás után jelentek meg a történeti összefoglalók, elemzések és a szemtanúk visszaemlékezései a magyar emigránsok és külhoni szerzők tollából. Ebben az időszakban, nem függetlenül az 1960-as évek szellemi mozgalmaitól, az 1956-os forradalom baloldali, demokratikus-szocialista fel fogása volt az uralkodó, melyben központi szerep jutott Nagy Imrének és a forradalom előtti reformer pártellenzék forradalom előtti és alatti munkájának.

Először 1982-ben merült fel a gondolat, hogy a Magyarországon ismeretlen helyre, jeltelen sírba temetett 1956-os mártíroknak külföldön állítsanak szimbolikus sírhelyet és emlékművet. A Párizsban kiadott Irodalmi Újság 1982/4-es számában Méray Tibor tette fel a kérdést: „Hol van Nagy Imre, Maléter Pál, Losonczy Géza, Szilágyi József és Gimes Miklós, hol van az '56-os forradalom után kivégzett több ezer fiatal és nem fiatal magyar sírja?”

A Nagy Imre-per közelgő 25. évfordulója különösen aktuálissá tette az ügyet. 1983-ban Vásárhelyi Miklós írt cikket az Irodalmi Újságban a jeltelen sírokkal zsúfolt 301-es parcella méltatlan állapotáról. Az illegális hazai ellenzéki sajtó két vezető orgánuma, a Hírmondó és a Beszélő többek között az áldozatok méltó eltemetését követelte. A forradalom 30. évfordulóján, 1986 októberében az Emberi Jogok Magyar Ligája nevében Méray Tibor javasolta, hogy a híres párizsi Père-Lachaise temetőben állítsanak sírt Nagy Imre és az 1956-os mártírok emlékére.

A sírhelyet a városi tanács – Jacques Chirac akkori párizsi polgármester, későbbi francia köztársasági elnök javaslatára – ingyen rendelkezésre bocsátotta. Az emlékmű tervezésével a magyarországi ellenzék egyik vezető személyiségét, Rajk László építész bízta meg. Az emlékmű felállítását Nagy Imre és társai kivégzésének 30. évfordulójára, 1988. június 16-ra időzítették.

A védnöki testületben, melynek elnöke Fejtő Ferenc volt, több tucat Nobel-díjas író, értelmiségi és politikus, valamint a magyar és a kelet-európai ellenzék és emigráció legjelesebb képviselői vállaltak szerepet.

Az avatáson elhangzott Reagan amerikai elnök személyes üzenete, beszédet mondtak a francia és az olasz szocialista párt vezetői, továbbá Vásárhelyi Miklós, a Budapesten az év tavaszán megalakult Történelmi Igazságtétel Bizottság elnöke.

Az avatáson jelen volt Nagy Imre leánya, Nagy Erzsébet is, aki a Kádár-rendszerrel meg nem alkuvóan, a háttérben dolgozott a mártírok méltó eltemetetésén és elismertetésén (az avatás utáni konferencián elmondott beszédét a kötetben közöljük – *a szerk.*).

AZ ELFOJTÁS ÉVTIZEDE

A megtorlások után, a '60-as évek elejétől a '70-es évek közepéig a forradalom emlékét ide-haza az elhallgatás és a kollektív elfojtás övezte. A hatalom az évfordulók alkalmával ismert propagandaszólamait hangoztatta az „ellenforradalomról”, később célszerűbbnek látta, ha megpróbálja feledtetni a forradalom emlékét.

A társadalom túlnyomó többsége tudomásul vette a rendszer diktálta realitásokat, és magába temette '56-os emlékeit. A forradalom emlékezete a magánszférába szorult vissza, és leginkább a megtorlás áldozataiban élt tovább. A börtönből kiszabadultak többsége tartotta egymással a kapcsolatot, nem adta fel diktatúraellenes meggyőződését, de a nyilvánosságból teljesen ki volt rekesztve.

A Kádár-rendszer később „felpuhult”, de az első időszakban nagyon is kemény diktatúrája erős kézzel tartotta fogva a magyar társadalmat. A véleménynyilvánítás tökéletes lehetetlensége, fontos emberi szabadságjogok lábbal tiprása, kiterjedt besúgó-i ügynökhálózat működtetése jellemezte a rendszert. Mindezt az életszínvonal jelentős emelése sem tudta feledtetni, amelyet ráadásul az országot ma is terhelő nyugati hitelekkel finanszíroztak. A rendszert ez, és az országra erőltetett demoralizáló „elfojtás” tartotta életben.

Némi változást az 1968-as „prágai tavasz” leverése hozott, amely új támpontot adott a rendszer bírálóinak. Az ellenzék 1968 után színre lépő, fiatalabb generációinak visszatalálása 1956-hoz azonban nem volt magától értetődő. Többségük számára a szellemi orientációs pont nem 1956, hanem a hatvanas évek baloldali, marxista indíttatású rendszerkritikája, a pártállami szocialista modell elutasítása volt.

A nyugati emigráció és a hazai '56-osok – egyebek között Vásárhelyi Miklós, Litván György, Hegedűs B. András, Kende Péter, Méray Tibor – nagy szerepet játszottak abban, hogy a demokratikus ellenzék az 1970-es évek végétől politikai programja részévé tette a forradalom újraértékelésének és az áldozatok rehabilitálásának követelését. „Egy magyarországi szellemi ellenzék csak 1956-tól indulhat el” – mondta Kende Péter, miután 1978-ban Párizsban útjára indította a Magyar Füzetek sorozatát, amely szintén nagy teret szentelt a forradalomnak.

Az 1981-ben Kis János és mások szerkesztésében Budapesten megjelent szamizdat (azaz hivatalos engedély nélkül kiadott) folyóirat, a Beszélő teljes mértékben magáévá tette ezt az elvet. Az 1956-os forradalom rendszeres témája volt az 1978 őszén indult, magánlakásokban szervezett „hétfői szabadegyetemi” előadásoknak is.

A forradalom melletti első nagy, nyilvános demonstrációra Bibó István, az utolsó Nagy Imre-kormány államminisztere temetésén került sor 1979 májusában. A temetésen a „régí '56-osok” mellett ott volt az ellenzék és a magyar szellemi élet színe-java. A következő évben szamizdatban megjelentetett Bibó- emlékkönyv döntő fordulat volt 1956 szellemének újra-élesztésében. Ettől kezdve a forradalom és a forradalom mártírjainak emlékezete az úgynevezett második nyilvánosságban állandó témává vált.

Ez az éledés egybeesett a nemzetközi kapcsolatok újabb lehűlésével, melynek nyitánya a szovjet csapatok 1979-es afganisztáni beavatkozása volt. A lengyelországi független szakszervezet, a Szolidaritás elleni katonai puccs 1981 őszén jelezte, hogy a kelet-európai kommunista rezsimek tűréshatáruk végpontjához érkeztek. A szovjet táboron belül mindenütt az ellenzék elleni keményebb fellépés került napirendre, így Magyarországon is. A második nyilvánosságot szigorúan korlátozni próbálták, azonban a rendszernek már nem volt ereje ahhoz, hogy teljesen elhallgattassa az ellenzéket.

A 25. évfordulón Mécs Imre egykori halálraítélt lakásán tartottak megemlékezést. A Beszélő 1989 nyaráig minden számában közölt 1956-tal foglalkozó tanulmányt, visszaemlékezést. Rendszeresen foglalkozott a forradalommal a Demszky Gábor által kiadott Hírmondó című folyóirat és a Nagy Jenő szerkesztette Demokrata. A Demszky alapította AB Független Kiadó számos 1956-tal kapcsolatos tiltott művet jelentetett meg hazai és emigráns szerzőktől.

Krassó György, aki maga is több évet ült börtönben 1956 után, 1982-ben alapította Magyar Október nevű szamizdat kiadóját. Itt jelent meg Krassó részletes kommentárjaival Bill Lomax Magyarország, 1956 című könyve, amely elsősorban a munkástanácsok szerepét, a forradalom önszerveződő, demokratikus szocialista jellegét emelte ki. Itt jelent meg Wiktor Woroszylski lengyel újságíró 1956-os magyarországi naplója is.

1981-ben indult útjára az az interjúsorozat, amelyet Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Csalog Zsolt és Szabó Miklós kezdeményeztek a forradalom élő szemtanúival. Így jött létre az Oral History Archívum, amely 1990 óta a budapesti 1956-os Intézet részét képezi.

A forradalom 30. évfordulója már egészen más légkörben zajlott, mint a 25. évforduló, amelyre a lengyel katonai puccs borított árnyékot. A Szovjetunióban Gorbacsov színrelépése politikai irányváltást jelzett. Megkezdődött a kelet-európai kommunista rezsimek bomlási folyamata.

A RENDSZERVÁLTÁS HAJNALÁN, 1986–1989

A forradalom 30. évfordulóján, 1986. október 23-án Nagy Jenő lakásán volt évfordulós megemlékezés. Az Inconnu művészcsoport A harcoló város címmel rendezett képzőművészeti kiállítást, amelyet a nyitáskor betiltottak, és az alkotásokat elkobozták.

1986 decemberében Eörsi István lakásán rendezték az ellenzék 1956-os konferenciáját, amelyet még Donáth Ferenc kezdeményezett, de megrendezését már nem érthette meg. Az

előadások szövege szamizdatban is megjelent. A Beszélőben Rainer M. János „Fényes Elek” álnéven írt cikke először ismertette levéltári anyagok alapján az 1956 utáni megtorlás folyamatát, és adta közre a kivégzettek névsorát.

1988-ban, a per és a kivégzés 30. évfordulója közeledtével, felgyorsultak az események. 1988 márciusában Kozák Gyula, Hegedűs B. András és Litván György beszélgetésein merült fel a gondolat, hogy bizottságot hozzanak létre, amely kiáll az 1956-os mártírok teljes jogi, politikai és erkölcsi rehabilitációjáért. Vásárhelyi Miklós javaslatára a szervezet a Történelmi Igazságtétel Bizottság elnevezést kapta. A TIB 41 alapító tagja közt ott voltak a Nagy Imre-per áldozatainak hozzátartozói, Nagy Erzsébet, Nagy Imre leánya és számos neves ’56-os elítélt, köztük a Magyar Köztársaság későbbi elnöke, Göncz Árpád. A TIB első elnökévé Vásárhelyi Miklóst választották. A szervezet 1988 májusában a Beszélő 25. számában tette közzé felhívását, 1988. június 16-ára közös emlékezésre szólítva.

Azon a napon, amikor a párizsi Père-Lachaise temetőben felavatták Nagy Imréék jelképes sírját, Budapesten a rohamrendőrség próbálta szétverni a Nagy Imrére és mártírtársaira emlékező tüntetőket. Bár 1956 emléke latensen az 1970-es évek eleje óta jelen volt a spontán március 15-i megmozdulásokon, így 1973-ban, 1986-ban és 1988-ban is, a forradalom emlékének éltetői 1956 novembere óta először jelentek meg a nyílt utcán.

A tüntetők a Batthyány-örökmécsesenél gyülekeztek. Tamás Gáspár Miklóst a rendőrök elhurcolták, a rendőrök nekitámadtak a tüntetőknek, akik a televízió épülete előtt verődtek ismét össze. Itt Kis János és Mécs Imre el tudta mondani beszédét, majd a tüntetők a Nádor utcán végigvonulva Nagy Imre nevét skandálták, és demokráciát követeltek, miközben rendőrmotorosok hajtottak közékük. Sokakat őrizetbe vettek, köztük Demszky Gábort, Kőszeg Ferencet, Orbán Viktort. Ez volt a diktatúra utolsó, sikertelen kísérlete, hogy erőszakkal akadályozza meg az ellenzék akcióit. Az áldozatok újratemetése azonban még egy évet váratott magára. (Nagy Erzsébet 1988. október 23-án, Hannoverben, a Magyar Egyesületben az emigráció tagjai előtt elmondott nagy hatású beszédét – „Egy szál virágot a hősök parcellájába!” – közöljük – *a szerk.*)

AZ ÚJRATEMETÉS ÉS A REHABILITÁCIÓ 1989-BEN

A párt vezetése sokáig mereven elzárkózott attól, hogy politikai és jogi értelemben is rehabilitálják az 1956 utáni megtorlás áldozatait. Tudták, hogy ez a rezsím alapjait rendítené meg. A párt vezetői az újratemetést még 1989 tavaszán is kizárólag humanitárius és kegyeleti aktusként akarták engedélyezni a szélesebb nyilvánosság kizárásával és minden politikai felhang nélkül. Szívósan akadályozni igyekeztek az áldozatok sírjainak feltárását és azonosítását, arra hivatkozva, hogy nem állnak rendelkezésre dokumentumok. Végül, a TIB és az egyre erősödő ellenzéki pártok nyomására 1989 tavaszán megkezdődtek a feltárások a 301-es parcellában, a sírokat azonosították.

1989. május végén, kompromisszumos megoldásként a hatalom és a TIB képviselői megegyeztek abban, hogy az újratemetés nyilvános lesz, a ravatalokat a Hősök terén fogják felállítani,

amelynél azonban az '56-osok és az ellenzék képviselői mellett, ha nem is az MSZMP, de a kormány néhány tagja is díszőrséget állhat majd. A felszólalók között azonban kizárólag az 1956-os forradalmárok és az ellenzéki pártok képviselői kaptak helyet.

1989. június 16-án Nagy Imre és mártírtársai ravatalánál több mint negyedmillió ember rótta le kegyeletét. Az eseményt a Magyar Televízió egyenes adásban közvetítette. Az elhangzott beszédek közötti szünetekben Mensáros László és Darvas Iván színművészek olvasták föl a megtorlás halálos áldozatainak nevét.

Az újratemetés egyúttal a diktatúra sírba tételének is jelképes aktusa lett. A nyilvános felravatalozás után az áldozatok maradványait újra a 301-es parcellában helyezték örök nyugalomra, ahová az Inconnu csoport korábban háromszáz kopjafát készített. Később itt állították fel Jovánovics György szobrászművész '56-os emlékművét is. (Nagy Erzsébet itt elhangzott avatóbeszédét a kötetben közöljük – *a szerk.*)

1989. július 6-án került sor Nagy Imre és társai rehabilitációs perének tárgyalására a Legfelsőbb Bíróságon, ahol ártatlanságukat kimondva minden vádpont alól felmentették őket. Ugyanezen a napon meghalt Kádár János.

1990 tavaszán az első szabadon választott Országgyűlés törvénybe iktatta az 1956-os forradalom emlékét. A jobboldali kormánykoalíció radikálisainak nyomására Nagy Imre nevét kihagyták a törvény szövegéből, avval az indoklással, hogy a mártír miniszterelnök „reform-kommunista beállítottsága” idegen az '56-os forradalom szellemétől. 1996-ban az akkor szocialista-liberális többségű parlament pótolta ezt a hiányt, és Nagy Imre nevét is törvényben örökítette meg.

(A '89-es Alkotmány eltörlésével természetesen e törvények is semmivé lettek – *a szerk.*)

Dr. Jánosi Ferenc (1916–1968)

(Nagy Erzsébet első férje)

Igen szegény, sokgyermekes családba született 1916-ban, Sárospatakon. Asztalosként dolgozó édesapja és összes testvére is igen hamar elhaláloztak, egyedül maradt édesanyjával. A sárospataki Theológiai Akadémián végzett, majd teológia szakon ösztöndíjasként egy évig Németországban tanult Halléban és Wittenbergben. 1941-ben a debreceni tudományegyetem magyar–latin–görög szakán tanári oklevelet szerzett, irodalom–esztétika–pedagógia tárgykörben doktorált. 1941-től a sárospataki gimnázium tanáraként, közben a vajdácskai református egyházközség választott lelkészeként dolgozik.

A második világháborúban 1943-ban tábori lelkészként a frontvonalra küldték, a magyar hadsereg 44. gyalogezredében teljesített szolgálatot. 1944 tavaszán a Dnyeszter mellett hadifogságba esett, ahol antifasiszta iskolára jelentkezett, s frontpropagandistaként állandó életveszélyben dolgozott a hadszíntéren – felhívásaival igyekezett a testvér-vér ontását akadályozni. A szovjet csapatokkal együtt érkezett vissza Magyarországra, Debrecenbe, ahol megismerkedik a Nagy családdal és Erzsébettel, aki ekkor 18 esztendőös gyönyörű, fiatal leány volt.

1944 októberétől a Vörös Hadsereg által kiadott Magyar Újság munkatársa, 1945-ben a Honvédelmi Minisztériumban a politikai főcsoportfőnökség vezetője, s 1951-ben szerel le vezérőrnagyi rangban.

1946-ban vette feleségül Budapesten, a Kálvin téri református templomban Nagy Erzsébetet (két gyermekük született, Ferenc, 1947 és Katalin, 1951), s Nagy Imrének a templomi szertartáson való részvétele nagy megrökönyödést keltett a kommunista párt soraiban.

1951 és 1954 között a népművelési miniszter első helyetteseként dolgozott, 1954 novemberében a Hazafias Népfront alakuló kongresszusán főtitkárnak választották. Ahogy mindig, úgy 1953–1955 között is mindenben támogatta apjaként szeretett apósa, Nagy Imre miniszterelnök munkáját. A legszorosabb baráti viszonyban, azonos politikai platformon álltak. Így 1955 elején le is váltották minisztériumi állásából (a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatójává nevezték ki), majd 1956 elején kizárták az MDP-ből – leváltása és kizárása szorosan összefüggött a miniszterelnök bukásával. A forradalom napjaiban a kormányfő mellett, a miniszter elnöki titkárságon tartózkodott, segítette Nagy Imrét munkájában, a tájékozódásban, a kapcsolattartásban – igazi titkári teendőket látott el mellette. November 3-án kinevezték a HM Politikai Főcsoportfőnökség főnökévé.

1956. november 4-én (követve Nagy Imrét) a szovjet KGB-egységek elől családjával a jugoszláv nagykövetségre menekült. A követséget november 22-én elhagyva a szovjet fegyveresek túsul ejtették a csoportot, s társaival együtt a romániai Snagovba szállították. 1957. április 14-én letartóztatták, a Nagy Imre és társai-perben a Legfelsőbb Bíróság 1958. június 15-én nyolc év börtönbüntetésre ítélte.

1960. április 1-jén tüdőbajára való tekintettel amnesztiával szabadult.

Szabadulása után (évekig rendőri felügyelet alatt) a XIII. kerületi Közért Vállalatnál tervelőadóként dolgozott. 1963-ban levéltárosként a Pest és Nógrád megyei Levéltárhoz került, ahol a helytörténeti krónika-mozgalom elindítója lett.

1968-ban (csehszlovákiai bevonulásunk hírét hallva) szívinfarktusban halt meg igen fiatalon – 52 esztendő volt.

1989. július 6-án a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa ítéletét (bűncselekmény hiányában) megsemmisítette.

KITÜNTETÉSEI (TÖBBEK KÖZT):

- Magyar Szabadság Érdemrend,
 - a „Németország feletti győzelemért” rendjel.
 - Poszthumusz: a „Független Demokratikus Magyarországiért” emlékérem.
- A Magyar Köztársaság elnöke 1990-ben poszthumusz altábornaggyá nevezte ki.

MŰVEI:

- A modern helyi krónikaírás, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1967.
- A Nógrád megyei Levéltár fondjegyzéke, MM Levéltári Igazgatósága, Budapest, 1970 (Ladányi Erzsébettel és Romhányi Emillel együtt).

Vészi János (1927–2003)

(Nagy Erzsébet második férje)

Budapesten született 1927-ben, édesapja szabó a Ráday utcában, édesanyja a Széchényi Könyvtárban, majd az SZTK-ban dolgozott. A háború, a származása miatti üldözés kegyetlenül szólt bele életébe – 1944-ben iskoláit megszakítani kényszerült, gyári munkásnak állt a német megszállást követően. Munkaszolgálatra rendelik, majd deportálják: kényszermunkás az „Alpesi erőd” építésénél. 1945 áprilisában halálos állapotban szabadult, hosszasan kezelik, míg lábra áll. Budapesten leérettségizik, s beiratkozik a jogi egyetemre, de diplomát végül a történettudományi karon szerez. Az MKP tagja, koholt vádakkal illetik, kizárják, visszaveszik – végül elhagyva a pártmunka területét tanárként, újságíróként dolgozik: az Asszonyok lapjánál (Nők Lapja elődje) a kiadó igazgatója, az MHSZ és a Műegyetem tanára (társadalomtudományi tanszék).

1949-től a Népművelési Akadémia tanára, 1950-től 1953-ig a Népművelési Híradó szerkesztője, 1953–1954-ben a Népművelés főszerkesztője, 1955-ben a Magyar Nemzet főmunkatársa. Cikkeket, könyv- és filmkritikákat, de novellákat, meséket is ír.

Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt kiáll mellette, ezért eltávolítják a sajtóból, kizárják az MDP-ből.

1955 és 1957 között az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kutatója, az 1956-os forradalom alatt munkahelyén a Nemzeti Bizottság tagja, a Magyar Nemzet és az Igazság szerkesztőinek egyike, az újságírók képviselője a Forradalmi Értelmiségi Bizottságban.

A forradalom után mindenhol kizárják, elbocsátják, 1962-ig fizikai munkásként dolgozik. 1962 és 1973 között az Árpád gimnáziumban műhelyoktató, később tanár. 1973 és 1979 között a Népművelési Intézet osztályvezetője. 1979-től 1987-ig a Vezető-továbbképző Intézet igazgatója, az Országos Pedagógiai Intézet tudományos tanácsadója. (Kutatási területe: Új típusú komplex művelődési intézmények keletkezése, Általános Művelődési Központok, Alfa-típusú intézmények.)

1987-ben vonul nyugdíjba, de szaktanácsadó és koordinációs bizottsági elnök az általános művelődési központok mozgalomban. Művelődéskutatói munkásságának fő műve az Alfa születik (1980).

A rendszerváltáshoz közeledve már megjelennek 1955–1956-ban írott versei, későbbi cikkei, beszédei. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége 1989-ben visszamenőleg rehabilitálta, később Aranytollas újságíró, a MÚOSZ örökös tagja, az Etikai Bizottság elnöke lett.

Többszöri nősülés és válás után (gyermekai: János, 1953, Zsuzsanna, 1971) 1982-ben feleségül veszi Nagy Erzsébetet, akivel tulajdonképpen az '50-es évek óta már jól ismerték egymást.

Felesége támasza, munkatársa az 1989-es exhumálás, újratemetés időpontjában, de segítségével jön létre és munkálkodik a Nagy Imre Alapítvány, majd a Nagy Imre Társaság is. Mindkét szervezetben meghatározó, vezető szerepe és munkássága volt – a Nagy Imre Emlékház létrehozásában, kialakításában, első kiállításának megnyitásában szintén oroszánrészt vállalt. 2003-ban, 76 évesen hunyt el.

Annotált névmutató

Bak János (1929–)

Egyetemi tanulmányait Budapesten, Göttingenben és Oxfordban végezte. Kezdetben a Marburgi Egyetemen tanított adjunktusként, majd 1968 és 1993 között Vancouverben a Brit Kolumbiai Állami Egyetem középkori történelmének professzora. 1993–2006-ig Budapesten a CEU Középkor-tudományi Tanszékén tanított, innen vonult nyugdíjba. Az 1956-os forradalom idején a Petőfi Kör és a MÉFB munkájában vett részt. 1959–1964 között a brüsszeli Nagy Imre Intézet Tanácsadó Testületének tagja és folyóiratának munkatársa. Az 1956-os Intézet egyik alapítója, 1994 és 2004 között a felügyelőbizottság elnöke. 2009-ben Nagy Imre Érdemrenddel tüntették ki.

Bebrits Lajos (1891–1963)

1917-ben lépett be az MSZDP-be. 1919-től a vasutas-szakszervezet bánáti, majd erdélyi szervezetének főtitkára. 1923-tól az Amerikai Egyesült Államokban kommunista aktivista, 1932 és 1945 között a Szovjetunióban él, 1941-től a moszkvai Kossuth rádió munkatársa. 1945 és 1949 között közlekedésügyi államtitkár, 1949-től közlekedésügyi, illetve közlekedés- és postaügyi miniszter. 1949–1952-ig a Nép gazdasági Tanács tagja. 1954 és 1956 között az MDP KV póttagja. 1957 és 1962 között külszolgálatot teljesít: londoni, stockholmi, oslói, majd reykjavíki követ. 1959 és 1962 között az Országos Idegenforgalmi Tanács főtitkára.

Beck András (1911–1985)

Szobrászművész, Beck Ö. Fülöp szobrászművész fia. A Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója, ahonnan kommunista tevékenysége miatt 1933-ban kizárták, és egyévi börtönbüntetésre ítélték. 1945 után a művészeti közélet egyik fontos szereplője. 1946-ban Kmetty Jánossal megalapította, később vezette a Derkovits népi kollégiumot. 1948-tól a Magyar Képzőművészeti Főiskolán a szobrászat tanára, 1952-ben beválasztották az MKISZ elnökségébe. 1949-ben Kossuth-díjat, 1950-ben Munkácsy-díjat kapott. 1953 után Nagy Imre politikájával szimpatizált, a forradalom után Franciaországba emigrált. 1973-tól a Párizs környéki Clamart-ban élt és dolgozott. A francia pénzverde munkatársa volt, emellett számos nyugat-európai kiállításon és néhány magyar tárlaton is szerepelt.

Becski (Kende) Hanna (1925–)

Kolozsváron született. Felsőfokú tanulmányait a budapesti tudományegyetemen és a párizsi Sorbonne-on végezte. Párizsban és Budapesten él. Pszichoterapeuta, a gyermek pszichodráma egyik ismert módszerének megalapítója. A MIPE örökös tiszteletbeli elnöke, a francia Adler Individuálpszichológiai Egyesület kiképzője.

Benedek család: Ifj. Benedek Jenő (1939–)

A Képzőművészeti Főiskola befejezése után, 1963 és 1969 között a Fiatal Művészek Stúdiójának, 1963-tól a Művészeti Alapnak, 1973-tól a Magyar Képzőművészek Szövetségének a tagja. 1966 és 1977 között a budapesti Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola tanára. 1970-től 1973-ig Derkovits-ösztöndíjas. A Bernáth Aurél Társaság tagja. 1971-ben feleségül vette Jánosi Katalint, Nagy Erzsébet lányát. Édesapja Benedek Jenő (1906–1987) Kossuth- és Munkácsy-díjas festőművész. A Magyar Képzőművészeti Főiskola befejezése után festőként és rajztanárként dolgozott. 1944-ben beválasztották a szolnoki művésztelep tagjai közé. 1945-től a Rippl-Rónai Társaság tagja. 1953-tól 1966-os nyugdíjba vonulásáig a budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnázium művésztanára. Felesége: Andorkó Laura.

Berecz János (1930–)

1966-tól a Külügyminisztérium pártbizottságának titkára. 1972–1974-ig az MSZMP KB külügyi osztályvezető-helyettese, 1974 és 1982 között osztályvezetője volt. 1982–1985-ig a Népszabadság főszerkesztője. 1980–1989-ig az MSZMP KB, 1987–1989-ig a PB tagja. 1985 és 1990 között országgyűlési képviselő, majd 1989–1990-ig az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke. Az MSZMP felbomlása után a Thürmer Gyula vezette Munkáspárt tagja lett. „Ellenforradalom tollal és fegyverrel” címmel könyvet írt az 1956-os forradalomról.

Bokányi Dezső (1871–1940)

Eredeti szakmája kőfaragó, de újságíróként, szakszervezeti vezetőként, politikusként munkálkodott. 1891-ben lépett be az MSZDP-be, 1894 és 1919 között vezetőségi tag volt. 1895-ben a Népszava szerkesztője lett. Marx, Engels, Lasalle és Bebel írásait fordította magyarra, közreműködött a Kommunista kiáltvány első magyar kiadásában, tőle származik a kiáltvány híres jelmondatának fordítása: „Világ proletárjai, egyesüljetek!” A Tanácsköztársaság idején munkaügyi és népjóléti népbiztos. 1920-ban halálra ítélik, fogolycserével kerül ki Szovjet-Oroszországba 1922-ben. A Szovjetunióban a munkásbiztosítás megszervezésén munkálkodott, valamint a Nemzetközi Vörös Segélynél és a moszkvai magyar rádiónál dolgozott. 1938-ban letartóztatták, két évvel később, a börtönkórházban halt meg.

Borbás Tibor (1942–1995)

Szobrászművész. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán végzett tanulmányai után, 1965 és 1978 között a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban tanított. 1980-ban Munkácsy-díjat kapott. Monumentális köztéri munkák mellett kisplasztikákat és érmeket is készített. A békéscsabai Nagy Imre-szobor alkotója.

Brandt, Willy (1913–1992)

1930-ban lépett be az SPD-be, de később a radikálisabb SAP-hoz csatlakozott. 1933-ban pártját betiltották, illegálitásba vonult, majd Oslóba menekült, ahol folytatta ellenálló tevékenységét.

1937-ben haditudósítóként részt vett a spanyol polgárháborúban, ezt követően Stockholmba utazott. 1938-ban megfosztották német állampolgárságától, amelyet csak 1948-ban tudott visszaszerezni. Ugyanebben az évben ismét csatlakozott az SPD-hez. 1957 és 1966 között Nyugat-Berlin főpolgármestere. 1964-től 1987-ig az SPD elnöke. 1966–1969-ig külügyminiszter és alkancellár, 1969–1974 között kancellár. 1971-ben Nobel-békedíjat kapott.

Camus, Albert (1913–1960)

Francia író, egzisztencialista filozófus. 1935-ben belépett az FKP-ba, ahonnan 1937-ben kizárták. 1957-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. Következésként kiállt az 1956-os magyar forradalom mellett.

Craxi, Benedetto (1934–2000)

1957-ben lépett be az Olasz Szocialista Pártba, 1976-tól a párt főtitkára. 1983 és 1987 között miniszterelnök. Jelen volt Nagy Imre újratemetésén. 1992-ban korrupciós botrányba keveredett, ezért 1994-ben elhagyta Olaszországot és Tunéziában telepedett le.

Csalog Zsolt (1935–1997)

1960-ban az ELTE BTK történelem–néprajz–régészet szakán végzett. 1966 és 1971 között a Néprajzi Múzeum munkatársaként dolgozott, 1970-től szociológiai vizsgálatokat folytatott. Tényfeltáró műveiben különböző módszerek segítségével igyekezett az emberi sorsokat minél hitelesebben bemutatni. 1985 és 1991 között New Yorkban élt. Részt vett a Szabad Demokraták Szövetségének megalapításában. 1992-től a Wallenberg Egyesület ügyvivője, majd elnöke volt.

Csurka István (1934–2012)

1957-ben a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturgia szakán szerzett diplomát. A forradalom idején a főiskolai nemzetőrség vezetője volt, ezért később fél évre Kistarcsára internálták. Szabadulása után szabadfoglalkozású íróként dolgozott, 1973 és 1986 között a Magyar Nemzet gyakori publicistája. 1987-ben az MDF egyik alapító tagja, 1991–1992-ig alelnöke. 1993-ban kizárták a pártból, ekkor megalapította a MIÉP-et, amelynek elnöke, majd 1998 és 2002 között frakcióvezetője volt.

Darvas Iván (1925–2007)

Kétszeres Kossuth-díjas színművész s a Nemzet Színésze volt. A Színművészeti Akadémia elvégzése után, 1946 és 1949 között a Művész Színházban, 1949-től 1956-ig a Madách Színházban játszott. 1956. október 30-án a Budapesti Országos Börtönben körülbelül 140 politikai fogolynak – köztük az 1955-ben letartóztatott bátyjának – állított ki szabadulási levelet. Részt vett a Madách Színház Forradalmi Bizottságának és a Színművészek Forradalmi Bizottságának munkájában. 1957-ban letartóztatták és két év börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben szabadult. 1963-ig segédmunkásként dolgozott, majd a Miskolci Nemzeti Színházban és a József Attila

Színházban játszott. 1965 és 1985 között a Vígszínház tagja. 1985-től szabadfoglalkozású színművész. 1988-ban a TIB egyik alapító tagja. 1990 és 1994 között az SZDSZ országgyűlési képviselője. 2002-ben Nagy Imre Érdemrenddel tüntették ki.

Demszky Gábor (1952–)

Politikus, jogász. Az ELTE ÁJK-n kezdte meg felsőfokú tanulmányait, de 1972-ben politikai okok miatt kizárták az egyetemről, ezért csak 1976-ban tudott diplomázni. 1976 és 1981 között a Világosság munkatársa. 1981-ben szociológus diplomát szerzett az ELTE-n. 1979-ben alapítója a SZETA-nak. Aktív szerepet játszott a különböző „szamizdat” lapok szerkesztésében és kiadásában. 1988 és 1989 között az Amerikai Egyesült Államokba tett tanulmányutat, a Columbia University hallgatója volt. 1988-ban alapító tagja a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, majd az SZDSZ-nek. 1990 és 2010 között öt cikluson át Budapest főpolgármestere. 2000–2001 között az SZDSZ elnöke. 2004–2005-ben az UCUE elnöke.

Déry Tibor (1894–1977)

Kossuth-díjas író (1948). 1919-ben lépett be a KMP-be, a Tanácsköztársaság idején az írói választmány tagja. A proletárdiktatúra bukása után Bécsbe emigrált, 1926-ban tért vissza Magyarországra. 1945 után egymás után jelentek meg művei, de „Felelet” című regényének második kötetét a hivatalos irodalompolitika a munkásosztály helytelen ábrázolása miatt bírálta. 1954-ben Nagy Imre reformpolitikájának szükségességét hirdette, a kommunista ellenzéki írók egyik vezéralakjává vált. 1956 szeptemberétől az Írószövetség elnökségi tagja. A MÉFB-ben ő képviselte az Írószövetséget. 1957 áprilisában letartóztatták, és kilencévi börtönbüntetésre ítélték. 1960-ban amnesztiával szabadult. 1962-ig nem publikálhatott.

Donáth Ferenc (1913–1986)

1934-ben lépett be a KMP-be. 1937-ben a Márciusi Front egyik szervezője. 1939-től a Szabad Szó egyik publicistája. 1945-ben az Országos Földbirtokrendező Tanács elnökhelyetteseként részt vett a földreform végrehajtásában. A Földművelésügyi Minisztérium politikai államtitkára, az MKP, majd az MDP KV tagja lett. 1948 és 1951 között Rákosi Mátyás főtitkárságának irodavezetője. 1951-ben letartóztatták és 15 év szabadságvesztésre ítélték, 1954 júliusában szabadult. Ezután nem vállalt állami vagy párttisztviselést. 1954 végétől az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében igazgatóhelyettes. 1956. október 31. és november 3. között az MSZMP IB tagja. November 4-én a Nagy Imre-csoporttal és családjával ő is menedékjogot kért a jugoszláv követségen, a romániai, snagovi deportálás alatt tartóztatták le. A perben 12 évnyi szabadságvesztésre ítélték, 1960 áprilisában egyéni kegyelemmel szabadult. Ezután nyugdíjba vonulásáig tudományos kutatómunkát végzett a Mezőgazdasági Könyvtárban, a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében és a Szövetkezeti Kutatóintézetben. 1968-ban kandidátusi fokozatot szerzett. Az 1970-es évektől aktív szereplője volt az ellenzéki mozgalmaknak.

Dubček, Alexander (1921–1992)

1940-től kommunista párttag. 1963-tól a Szlovák Kommunista Párt első titkára. 1968-tól a CSKP főtitkára. Politikai és gazdasági téren a reformok elkötelezett híve volt. A Szovjetunió, illetve a Varsói Szerződés csapatainak katonai beavatkozása után kizárták a pártból és minden politikai tevékenység lehetőségétől megfosztották. 1989-ben a Szövetségi Gyűlés elnökévé választották. 1992-ben a Szociáldemokrata Párt elnöke. Az évben autóbalesetben halt meg.

Edvi Péter dr.

Jelenleg Magyarországon él, a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat (NGYSZ) elnöke. (Életrajzi adatokat nem találtunk – *a szerk.*)

Erdei Ferenc (1910–1971)

Az NPP alapító tagja, melynek 1945-ben az alelnökévé, 1947-ben a főtitkárává választották. Az 1944 decemberében megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere. 1948-tól az MTA tagja. 1949-től földművelésügyi, 1953-tól igazságügy-miniszter. 1955-ben rövid ideig újra földművelésügyi miniszter, majd 1955–1956 között a Minisztertanács elnökhelyettese. 1956. október 30-tól a kormányon belül létesült szűkebb kabinet tagja. November 3-án a szovjet csapatkivonásról tartott esti, tököli tárgyaláson a KGB letartóztatta, de néhány hét múlva szabadon bocsátották. 1957–1964 között, illetve 1970–1971-ig az MTA, 1964–1970 között a HNF titkára. A hazai szociográfia egyik első művelője.

Gács Erzsébet (1948–)

Ifj. Jánosi Ferenc felesége, 1977-ben kötöttek házasságot.

Égető János (1875–1947)

Nagy Erzsébet nagyapja. Hódmezővásárhelyen született, az 1900-as évek elején lépett be az MSZDP-be. 1912-ben családjával átköltözött Kaposvárra, ahol munkás betegsegélyező pénztárnál, munkásbiztosítónál dolgozott. A Tanácsköztársaság idején a munkásotthon pénztárosa volt, ezért később internálták. Az 1920-as években előbb a Takarékoság szövetkezet munkatársa, majd a Corvina biztosító vezetője lett. 1922-ben beválasztották a bőrös szakszervezet helyi vezetőségének tagjai közé, emellett a munkásotthon vezetőségének és a helyi szociáldemokrata pártszervezet vezetőségének is tagja volt.

Fejtő Ferenc (1909–2008)

Történész, Széchenyi-díjas író, újságíró, kritikus. 1929-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar és német szakán kezdte meg felsőfokú tanulmányait, de 1932–1933-ban kizárták az egyetemről és bebörtönözték illegális kommunista tevékenysége miatt. 1934-től az MSZDP tagja. 1935–1938-ig alapítója, majd szerkesztője a Szép Szónak. Egy, a Népszavában megjelent cikke miatt bíróság elé állították, de a letartóztatás elől Franciaországba menekült.

1944-től kisebb kihagyással egészen 1974-ig az AFP munkatársa, a forradalom napjaiban vezető hírmagyarázója. Tekintélye és fáradhatatlan munkája nagyban hozzájárult a magyar forradalom kedvező megítéléséhez a francia baloldali értelmiség köreiben. 1972 és 1982 között az Institut d'Études Politiques Szovjetunióval és Kelet-Európával kapcsolatos szemináriumainak igazgatója. Az Emberi Jogok Magyar Ligájának elnökeként fontos szerepe volt a párizsi Père-Lachaise temetőben Nagy Imre és mártírtársai síremlékének felállításában. 2005-ben Nagy Imre Érdemrendet kapott.

Ferenczy Béni (1890–1967)

Kétszeres Kossuth-díjas (1948, 1965) szobrászművész, grafikus. A nagybányai festőiskolán kezdte művészeti tanulmányait, majd a firenzei akadémián, Münchenben és Párizsban tanult. A Tanácsköztársaság megdöntése után Bécsbe menekült, majd 1932 és 1935 között a Szovjetunióban élt. 1945–1950 között a Képzőművészeti Főiskolán tanított.

Fiedler Rezső (1881–1939)

Eredeti foglalkozása: vasesztergályos. 1900-ban lépett be az MSZDP-be. A KMP egyik alapító tagja. A Tanácsköztársaság alatt munkaügyi és népjóléti népbiztos helyettes, majd hadügyi népbiztos. A proletárdiktatúra bukása után Csehszlovákiába emigrált, ahol a vörös vasasszakszervezet, majd a CSKP vezetőségének tagja lett. 1922-ben Ukrajnában, 1923–1927-ben Párizsban tevékenykedett. 1928-tól a Szovjetunióban élt, gyári üzemvezetőként és a műszaki levelező szakoktatás szervezőjeként dolgozott. 1938-ban letartóztatták, majd kivégezték.

Gábor József (1893–1964)

Eredeti foglalkozása: építőmunkás. 1910-ben belépett a MÉMOSZ-ba és az MSZDP-be. 1920-ban az OK(b)P magyar agitációs és propagandaosztályai központi irodájának tagja lett. 1921 és 1922 között a Tanácsköztársaság bukása után bebörtönzött vezetők kiváltását célzó fogolycsereprogram egyik irányítója. Később külkereskedelmi és külügyi beosztásban, majd a második világháború alatt antifasiszta iskolavezetőként dolgozott. 1944 decemberében hazatért Magyarországra, az Ideiglenes Nemzeti kormány kereskedelmi és közlekedésügyi minisztere lett, majd külkereskedelmi és külügyi szolgálatban dolgozott. 1959-ben vonult nyugdíjba.

Göncz Árpád (1922–)

Író, műfordító, politikus. 1945-ben lépett be a Független Kisgazdapártba, a párt ifjúsági szervezetének, a Független Ifjúság budapesti szervezetének elnöke és a Nemzedék című lap felelős szerkesztője volt. Az 1956-os forradalom idején a Magyar Parasztszövetségben dolgozott. November 4. után az MDFM által benyújtott memorandumok elkészítésében és az indiai követségre juttatásában segédkezett. 1957 februárjában közreműködött Nagy Imre A magyar nép védelmében című kéziratának külföldre juttatásában. 1957-ben letartóztatták és életfogytiglani

börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban amnesztiával szabadult. 1965-től szabadfoglalkozású író, műfordító. 1988 májusában alapító tagja a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, majd az SZDSZ-nek. 1988-ban a TIB egyik alapítója, majd alelnöke. 1989-től az Emberi Jogok Ligája budapesti tagozatának ügyvezető elnöke. 1989–1990-ig az Írószövetség elnöke, majd tiszteletbeli elnöke. 1990-től országgyűlési képviselő. 1990 és 2000 között a Magyar Köztársaság elnöke. 2002-ben Nagy Imre Érdemrenddel tüntették ki.

Grósz Károly (1930–1996)

1945-ben lépett be az MKP-ba, 1950-től az MDP KV politikai munkatársa, majd az MDP Borsod Megyei Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője. A forradalom leverése után a Borsod megyei pártapparátus vezetője, később az Észak-Magyarország című lap szerkesztője. 1961-től az MSZMP KB Agitációs és Politikai Osztályának munkatársa, 1968-tól helyettes vezetője, 1974-től vezetője. 1970-től a Pártélet című lap szerkesztőbizottságának tagja. 1973-ban a Fejér Megyei Pártbizottság, 1979-től a Borsod Megyei Pártbizottság első titkára. 1980 és 1989 között az MSZMP KB tagja, 1985 és 1989 között a PB, illetve a PIB tagja. 1987-től miniszterelnök, 1988-tól az MSZMP főtitkára. 1989 júniusa és októbere között az MSZMP elnökségének tagja.

Hajdú Lászlóné sz. Fábíán Erzsébet (1897–1978)

Férjével, Hajdú Lászlóval 1939-től az Orsó u. 43. szám alatti villában – Nagy Imre egykori lakhelyén – házmasterként dolgoztak. Az 1950-es évek közepén vidékre költöztek.

Haraszi Sándor (1897–1982)

Újságíró, politikus. 1917-ben a MÁV-nál helyezkedett el hivatali gyakornokként. Az őrszás forradalom idején megszervezte a szentlőrinci vasútállomás helyi szakszervezetét, majd belépett a Vörös Hadseregbe. A Tanácsköztársaság megdöntése után letartóztatták, de néhány hónap múlva szabadon engedték. Csatlakozott a bécsi kommunista emigrációhoz, majd Jugoszláviába utazott, ahol a Bács-megyei Napló, majd a Hírlap munkatársaként dolgozott. 1929-ben kiutasították Jugoszláviából, ekkor visszatért Magyarországra. Magántisztviselőként dolgozott, részt vett az illegális kommunista mozgalomban: cikkei jelentek meg a 100%-ban és a Korunkban. 1945 és 1948 között a Szabadság című napilap szerkesztője, valamint az MKP, illetve az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője. 1949-től az Athenaeum Könyvkiadó igazgatója. 1950-ben letartóztatták és halálra ítélték, 1954 nyarán rehabilitálták. 1954 és 1955 között a Béke és Szabadság főszerkesztője, a Nagy Imre körül csoportosuló pártellenzék vezető személyisége. 1956. október 31-től a Népszabadság főszerkesztője. A forradalom leverése után Romániába deportálták. 1957 áprilisában letartóztatták, a Legfelsőbb Bíróság hat év börtönbüntetésre ítélte. 1960 áprilisában amnesztiával szabadult. Ezt követően 1980-as nyugdíjazásáig az Akadémiai Kiadó munkatársa, az 1981-ben alapított Beszélő egyik szerkesztője.

Hatvany Lajos (1880–1961)

Báró, író, kritikus, irodalomtörténész. 1908-ban Fenyő Miksával és Ignótus Pállal közösen indította meg a Nyugat című folyóiratot, melynek 1911-ig az egyik szerkesztője volt. 1911 és 1914 között Berlinben élt. 1917–1919-ig a Pesti Napló főszerkesztője. 1919-ben elhagyta Magyarországot és Bécsbe ment, ahol 1923 és 1927 között az általa alapított Jövő című lap szerkesztője volt. Ezután visszatért Magyarországra, de 1938-ban Franciaországba emigrált. 1939-től Londonban élt. 1947-ben jött vissza Magyarországra, a budapesti egyetemen tanított és irodalomkritikusként dolgozott. 1959-ben Kossuth-díjat kapott, 1960-tól az MTA tagja. Igazi mecénás: erkölcsileg és anyagiilag is támogatta József Attilát, Tóth Árpádot, Lesznai Annát, szoros barátságot ápolt Ady Endrével.

Hatvany Lajosné sz. Somogyi Jolán (1903–1991)

A fehérterror által meggyilkolt Somogyi Béla szociáldemokrata újságíró leánya, Hatvany Lajos harmadik felesége. 1958 után szívélyes baráti és gyermekei számára szinte anyai támogatást nyújtott Nagy Erzsébetnek és családjának.

Havas András (1891–1954)

Orvos. Már diákkorában bekapcsolódott a munkásmozgalomba, a Tanácsköztársaság megdöntése után Bécsbe menekült. 1922 és 1927 között Nagyváradon dolgozott tbc-szakorvosként. 1927-től Moszkvában élt, a központi tuberkulóziskutató laboratórium munkatársa lett. 1945 után visszatért Magyarországra, 1947-től az OKI igazgatója, 1949-től főigazgatója, ekkor tudományos kutatóintézeté szervezi át az intézményt.

Havel, Václav (1936–2011)

Író, politikus. Az egyetemre nem nyert felvételt „burzsoá” származása miatt, ezért alkalmi munkákat vállalt, miközben a Prágai Műszaki Egyetem esti tagozatát látogatta. 1960-tól színházakban dolgozott, 1962 és 1966 között levelező képzésben elvégezte a Zenetudományi Intézet színház szakát. 1963-ban mutatták be első darabját, amelyet több más mű színre vitele követett. Az 1968-as prágai invázió után nézetei miatt elbocsátották és fizikai munkásként dolgozott. A Charta '77 mozgalomban való szerepe miatt öt év börtönbüntetésre ítélték. Az 1989-es bársonyos forradalomban vezető szerepet játszott, 1989 végén a Csehszlovák Szövetségi Köztársaság elnöke lett, majd 1990-ben a szabad Csehszlovákia elnökévé választották. Amikor Szlovákia deklarálta függetlenségét, lemondott, de az 1993-as csehországi választásokon ismét győzelmet aratott és két cikluson keresztül töltötte be az elnöki tisztséget.

Háy Gyula (1900–1975)

Kossuth-díjas drámaíró, műfordító. A Tanácsköztársaság Tanügyi Népbiztosságán dolgozott. 1920-ban Németországba, majd Ausztriába, később Svájcba emigrált, 1935-től a Szovjetunióban élt. 1945-ben hazatért Magyarországra és a Színművészeti Akadémián tanított. Aktív

szerepet vállalt a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság létrehozásában, majd irányításában. 1951–1957-ig a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturg tanszakát vezette. 1954-ben Nagy Imre reformpolitikáját támogatta, csatlakozott a Petőfi Körhöz. A forradalom első napjaiban a fegyveres harcok megszüntetését sürgette. November 4-én a feleségével együtt a Parlamentbe ment, ahol rádióba olvasta a magyar írók segítséget kérő felhívását. A forradalom bukása után hat év börtönbüntetésre ítélték, 1960 áprilisában amnesztiával szabadult, ezután Svájcban telepedett le.

Hegedűs B. András (1930–2001)

1945-től a Madisz, 1946-tól az MKP tagja. Közgazdász tanár, 1953 és 1957 között az ELTE-n tanársegéd. 1953-tól a Nagy Imre által képviselt politikai irányvonalat támogatta. 1956-ban a Petőfi Kör egyik titkáráként a viták szervezője, esetenként vezetője. 1958 októberében letartóztatták és két év börtönbüntetésre ítélték, 1960-ban szabadult. 1963 és 1978 között különböző ipari kutatóintézetekben dolgozott beosztott közgazdászként. 1978-ban a Felsőoktatási Pedagógiai Központ, majd az 1980-as években a Közép-kelet-európai Akadémiai Kutatási Központ munkatársa. 1985-ben Kozák Gyulával megalapította az OHA-t. 1988-ban a TIB alapítója, később titkára, majd ügyvezető alelnöke. 1990-ben az 1956-os Intézet egyik alapítója, majd ügyvezető igazgatója. A rendszerváltás után az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékének docense volt.

Hídvégi József (1947–)

1971-ben végzett a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán. Később a MÚOSZ Bálint György Újságíró Iskolában és a Coventry International English Studies Centre-ben képezte tovább magát. 1978-tól a Magyar Televíziónál dolgozik, a Hét riportere, majd a TV Híradó főmunkatársa, később az Aktuális című politikai háttérműsor felelős szerkesztője. 1994-től a Híradó főszerkesztő-helyettese, 1995-től 1997-ig főszerkesztője. 1997–2000-ig a Belpolitikai és Integrációs Szerkesztőség vezetője. Nagy szerepe volt az MTV NATO-csatlakozási programjának kidolgozásában és levezetésében, valamint az európai uniós tagságot előkészítő műsorok szervezésében és készítésében.

Holczer Hugo

Életrajzi adatokat nem találtunk.

Horn Gyula (1932–)

Politikus, közgazdász. 1954-től az MDP tagja. 1954–1959 között a Pénzügyminisztériumban a forgalmi főosztály referenseként dolgozott. 1956 őszén állítása szerint nemzetőr volt, majd a karhatalmi őrszolgálat állományának tagja. 1959-től a Külügyminisztériumban dolgozott, 1961-től a szófiai magyar nagykövetség attaséja. 1963 és 1969 között Belgrádban teljesített külszolgálatot. Hazatérése után az MSZMP KB külügyi osztályának politikai munkatársa,

1969-től osztályvezető- helyettese, 1983-tól osztályvezetője. 1985-től az MSZMP KB tagja és a külügyi tárca államtitkára. 1989-től külügyminiszter, 1989 szeptemberében fontos szerepe volt a magyar–osztrák határ megnyitásban a keletnémet menekültek előtt. 1989-ben az MSZP alapítója. 1990–1993-ig az Országgyűlés külügyi bizottságának elnöke. 1990-től az MSZP elnöke. 1994 és 1998 között miniszterelnök.

Illyés Gyula (1902–1983)

Háromszoros Kossuth-díjas író, költő, drámaíró. A Nyugat és a Válasz munkatársa, később a Magyar Csillag szerkesztője. A Márciusi Front egyik alapítója. 1945-ben az NPP nemzetgyűlési képviselője, 1946-ig a párt egyik vezetője. 1946–1949-ig a Válasz szerkesztője. 1946-ban a Magyar Népi Művelődési Intézet létrehozója, majd elnöke. 1945 és 1949 között az MTA tagja. 1954-ben a HNF Országos Tanácsának tagja. 1956 októberében részt vett az NPP újjáalakításában. A forradalom leverése után évekig nem publikált. Az Írószövetség 1959-es újjáalakításakor az egyik alapító tag.

Illyés Gyuláné sz. Kozmutza Flóra (1905–1995)

Pszichológus, gyógypedagógus. József Attila Flóra-verseinek egyik ihletője. 1939-től Illyés Gyula felesége. A Gyógypedagógiai Főiskola tanára, majd főigazgatója.

Jelcin, Borisz Nyikolajevics (1931–2007)

Építésmérnök. 1981 és 1990 között az SZKP KB tagja. 1990–1991 között az Orosz Föderáció Legfelső Tanácsának elnöke. 1991-től az Oroszországi Föderáció első elnöke. Kezdeményezte a Szovjetunió feloszlását és a piacgazdaságra történő átállását, valamint betiltotta a kommunista pártot. Második elnöki ciklusa végén, 1999-ben átadta a hatalmat Vlagyimir Putyinnek. 1992-ben a magyar parlamentben bocsánatot kért a magyar nemzettől az 1956-os forradalom és szabadságharc eltiprásáért, és megkoszorúzta a mártírok sírját Nagy Erzsébettel a 301-es parcellában.

Jóború Magda (1918–1982)

1941-ben a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen tanári, 1943-ban doktori oklevelet szerzett. A második világháború után lépett be az MKP-ba. 1946-tól a Zrínyi Ilona Népi Kollégium igazgatója, 1947–1953 között országgyűlési képviselő, 1948–1954 között az MDP KV tagja. 1948-tól a Madisz főtítkáráként dolgozott, 1950 és 1956 között oktatási miniszter-helyettes volt. 1958-tól az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, valamint 1963-tól az ELTE BTK Pedagógiai Tanszékének docense. 1962-ben kandidátusi címet szerzett. 1966–1968 között Magyarország állandó UNESCO-képviselője, 1974-től a magyar UNESCO Bizottság elnöke, 1976-ig egyidejűleg az UNESCO közgyűlésének az elnöke. 1981-től haláláig a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke.

Jovánovics György (1939–)

Kossuth-díjas szobrászművész. 1957 és 1960 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán végezte tanulmányait. A hazai neoavantgárd egyik legelismertebb művésze, résztvevője és rendezője számos avantgárd kiállításnak. 1991-től a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanára. A budapesti Rákoskeresztúri új köztemető 301-es parcellájában álló 1956-os emlékmű alkotója.

Józsa Péter (1929–1979)

Az ELTE magyar–francia szakos tanár hallgatója, népi kollégista volt. 1951-től a Köznevelési Minisztériumban dolgozott, később a Szikra, majd 1956 novemberétől a Gondolat Kiadó munkatársa volt. 1957-ben letartóztatták a Petőfi Körben végzett munkája miatt, 1960-ban amnesztiával szabadult. 1972-től művészetszociológiát és kommunikációelméletet tanított az ELTE-n.

Kardos László (1918–1980)

1941-ben lépett be a KMP-be, részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945-ben földosztó kormánybiztos Tolna és Baranya megyében. 1946-tól a népi kollégiumi mozgalom kezdeményezője és szervezője, majd a Nékosz főtárgya. 1949 és 1950 között a Vallás- és Köznevelési Minisztérium tudományos osztályvezetője. 1956–1957-ben a Néprajzi Múzeum főigazgatója. A forradalmat megelőzően részt vett a népi kollégiumok újjászervezésében és a Petőfi Kör munkájában. 1956 után közreműködik Nagy Imre kéziratának Nyugatra juttatásában. 1957-ben letartóztatták és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban az általános amnesztiával szabadult. Ezután haláláig a Néprajzi Múzeum tudományos főmunkatársaként dolgozott.

Kende Péter (1927–)

Történész, szociológus. 1945-ben lépett be az MKP-ba. 1947-től a Szabad Nép munkatársa, majd a külpolitikai rovat szerkesztője. 1953 után a Nagy Imre által képviselt reformpolitika támogatója, ezért 1955-ben eltávolították a Szabad Néptől és Szegedre helyezték, ahol a Dél-magyarországi Magyar Szabadság című lap egyik szerkesztője. November 4. után az Október Huszonharmadika című illegális lap szerkesztője. 1957 januárjában Párizsba emigrált. 1964-től tudományos kutatóként, politikai szakíróként és egyetemi tanárként dolgozott 1993-ig. Az 1958-ban megjelent, később több nyelvre lefordított, „Az igazság a Nagy Imre-ügyben” című dokumentumgyűjtemény egyik szerkesztője. 1959 és 1964 között a brüsszeli Nagy Imre Intézet munkatársa. 1978-ban alapítója, majd 1989-ig szerkesztője a párizsi Magyar Füzeteknek. 1962 és 1989 között a párizsi Irodalmi Újság publicistája. 1983-tól az Emberi Jogok Magyar Ligájának alelnöke. 1993-tól az ELTE BTK-n és a Századvég Politikai Iskolában tanít, az MTA külső tagja. Az 1956-os Intézet és a Nagy Imre Alapítvány Kuratóriumainak elnöke. 2005-ben Nagy Imre Érdemrenddel tüntették ki.

Kéthly Anna (1889–1976)

Politikus, újságíró. 1917-ben lépett be az MSZDP-be, két évvel később beválasztották a párt Központi Nőszervező Bizottságába, amelynek titkára lett. 1920-tól a Nőmunkás című lap munkatársa, 1926-tól 1938. évi betiltásáig felelős szerkesztője és kiadója, emellett gyakori publicistája a Népszavának. 1922-ben képviselővé választották, majd bekerült az MSZDP országos választmányába. A háború után az SZDP PB tagja, egyben a párt parlamenti frakciójának vezetője, 1948-ig a parlament egyik alelnöke volt. 1948-ban elutasította az MKP és az SZDP fúzióját, ezért kizárták a vezetőségből, majd a pártból is. 1954-ben kémkedés és államellenes tevékenység vádjával életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, de kegyelemben részesítették, a hatósági megfigyelést ugyanakkor fenntartották. 1956-ban a forradalom kirobbanása után az SZDP újjászervezésének egyik kezdeményezője, október 31-től a párt elnöke. November 1-jén kiutazott a Szocialista Internacionálé bécsi ülésére. 1956. november 2-án – távollétében – az ENSZ Közgyűlésére delegálták, másnap kinevezték a Nemzeti Kormány (a harmadik Nagy Imre-kormány) államminiszterévé. 1957. januárjában Strasbourgban a Magyar Forradalmi Tanács közgyűlésének elnökévé választották. 1957-től a Londonban megjelenő Népszava főszerkesztője. 1970-ben alapítója, majd három éven át szerkesztője a Szociáldemokrata Szemlének. Brüsszelben letelepülve számos emigráns szervezet képviselőt látta el. Hamvait hazaszállították és a 301-es parcellában helyezték el.

Király Béla (1912–2009)

Katona, hadtörténész, politikus. 1940–1942 között kitüntetéssel végzett a Vezérkari Hadi Akadémián. 1945-ben lépett be az MKP-ba. 1946-ban a demokratikus hadsereg alezredese és az I. pápai hadosztály vezérkari főnöke. 1947-től a HM Kiképzési Osztályának vezetője, majd 1948-tól a honvédség gyalogsági helyettes parancsnoka, 1949-től parancsnoka. 1950-től vezérőrnagyi rangban a Honvéd Akadémia parancsnoka. 1951 nyarán háborús bűntett és államellenes tevékenység hamis vádjával letartóztatták, első fokon halálra ítélték, amit később életfogytiglan tartó szabadságvesztésre és katonai rangjának elvesztésére mérsékeltek. 1956 szeptemberében helyezték szabadlábra. Október 31-én kinevezték a Nemzetőrség főparancsnokává és Budapest katonai parancsnokává. November 4-én és ezt követően nemzetőr egységekkel fegyveresen harcolt a szovjet csapatok ellen. A forradalom leverése után Ausztriába emigrált. A későbbiekben az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, és megalakította a Magyar Bizottságot, majd 1957. áprilisában a Szabadságharcos (Nemzetőr) Szövetséget. 1957. szeptemberében megkezdte tanulmányait a Columbia Egyetemen. 1962-től a Brooklyn College-on tanított. 1989-ben hazatért Magyarországra, és június 16-án beszédet mondott Nagy Imre és mártírtársai újratemetésén. 1990 és 1994 között először független, majd SZDSZ-es országgyűlési képviselő, a parlamentben a honvédelmi bizottság tagja, majd alelnöke. 1991-től a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián tanít. 1993-ban a Jad Vasem Intézet a Világ Igazai közé választotta. 1996-tól a Magyar Történészek Nemzetközi Társulatának tiszteletbeli elnöke. 2004-ben Nagy Imre Érdemrenddel tüntették ki.

Kis János (1943–)

Filozófus. Az ELTE BTK filozófia szakán szerzett diplomát 1967-ben. 1973-ig az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa. 1972-ben elbocsátják állásából és publikációs tilalom alá helyezik. A demokratikus ellenzék aktív tagja, a Beszélő című „szamizdat” folyóirat szerkesztője, 1990–1991-ben a szerkesztőbizottság elnöke. 1988–1989 között a New York-i Társadalomtudományi Főiskola, majd 1996-ban a New York-i Egyetem vendégtanára. 1990 és 1998 között ismételtén a Filozófiai Intézet munkatársa, 1992-től a Közép-európai Egyetem (CEU) tanára, 2005-től egyetemi tanárként. Részt vett a Szabad Kezdeményezések Hálózatának alapításában, munkájában, majd az SZDSZ megalapításában. 1990–1991 között a párt elnöke, 1999-ig az országos tanács tagja. 2002-ben kilépett a pártból.

Kis Jenő (1886–1938)

Ügyvéd. Az első világháború előtt bekapcsolódott a munkásmozgalomba, de aktív szerepet csak a Tanácsköztársaság bukása után vállalt az MSZDP munkájában. A népbiztos-perben Bokányi Dezsőt védte. 1925-ben a fővárosi törvényhatósági bizottság tagjává választották, 1930-ban azonban egy ellenzéki röpirata miatt megfosztották tisztségétől. 1931-től haláláig az MSZDP vidéki titkárságának munkatársaként dolgozott, rövid ideig a Természetbarátok Turista Egyesületének elnöke volt.

Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975)

Nemzetközileg is elismert szobrász, kétszeres Kossuth-díjas, kiváló művész. Az Iparművészeti, majd a Mintarajziskolában végezte tanulmányait, közben egy évig Bécsben tanult ösztöndíjjal. Pályája a két világháború közötti időszakban teljesedett ki, majd 1945 után újabb lendületet vett. Négy évtizedig volt a budapesti Képzőművészeti Főiskola tanára, az 1920-as évektől az egyik legtöbbet foglalkoztatott magyar szobrász. Több mint ötven alkotása díszíti a hazai köztereket, művei megtalálhatóak a Magyar Nemzeti Galériában, s a londoni British Museumtól a szentpétervári Ermitázon át a moszkvai Tretyakov Galériáig számos külföldi gyűjteményben.

Kodály Zoltán (1882–1976)

Zeneszerző, népzenekutató, zenetörténész, háromszoros Kossuth-díjas művész (1948, 1952, 1957). Kolozsvárott, Budapesten, Oxfordban, Berlinben, később Torontóban végezte felsőfokú tanulmányait. 1907-től 1940-ig a Zeneakadémia oktatója (barátja, Bartók Béla mellett), 1912-től rendes tanára. 1917–1919 között a Nyugatban és a Pesti Naplóban publikált zenei témájú cikkeket. 1919-ben a Zeneakadémia igazgatójának nevezték ki. A Tanácsköztársaság bukása után megfosztották titulusától, és két évre kényszerszabadságra küldték. 1940-től a Magyar Népzene Tára szerkesztője a Magyar Tudományos Akadémián. A második világháború után meghatározó szerepet vállalt a zenei élet újjászervezésében. 1945-től a Zeneakadémia igazgatótanácsának

vezetője, majd 1946–1949 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. 1951-ben az MTA Zene-tudományi Bizottságának élére került, a népzene kutató csoport vezetője lett. A Nagy Imrét támogatók köréhez tartozott, 1956. június 7-én részt vett a mártír miniszterelnök hatvanadik születésnapja alkalmából otthonában rendezett, a kommunista párt által elítélt, s így elhíresült házi ünnepségen. Az 1956. november 21-én létrejött Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa elnökévé választották. A zeneszerzésen túl (számos színpadi, zenekari és kórusmű alkotója) zenetörténészként és népzene kutatóként is jelentős munkát végzett, meghonosított egy új tudományágat, az összehasonlító népzene tudományt. Világhírű új zene oktatási módszert dolgozott ki a fiatalok számára, zenepedagógusként számtalan külföldi konferencián vett részt, számos díjat kapott külhonban is. A „Kodály-módszer” valóban világhírű, igazi hungarikum.

Kopácsi Sándor (1922–2001)

A második világháború alatt a DIMÁVAG-ban esztergályosként dolgozott. Miskolcon részt vett a fegyveres ellenállásban. 1952-től Budapest rendőrfőkapitánya. A Nagy Imre által képviselt reformpolitikát támogatta. 1956. november 1-jétől a Nemzetőrség helyettes parancsnoka, valamint az MSZMP IB tagja. 1958-ban a Nagy Imre-perben életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, 1963-ban az általános amnesztiával szabadult. Ezt követően fizikai munkásként dolgozott, 1969-ben az ELTE ÁJK-n jogi diplomát szerzett, de végzettségének megfelelő munkát nem kaphatott. 1975-ben feleségével Kanadába emigráltak, ahol fizikai munkát végzett nyugdíjazásáig. 1989-ben hazatért Magyarországra. Izraelben odaítélték számára a Világ Igaza kitüntetését. 1990-ben rehabilitálták, visszakapta rendfokozatát, később vezérőrnaggyá léptették elő. Aktívan részt vállalt a közéletben, de a politikától távol maradt. Az Országos Polgárőr Szövetségnek volt alapítója, tagja, de több '56-os szervezetnek is alapítója, elnökségi tagja (Társadalmi Igazságtétel Bizottság, Nagy Imre Társaság).

Korom Mihály (1927–1993)

Politikus. 1945 előtt béresként dolgozott. 1945-ben lépett be az MKP-ba. 1948-ban elvégezte a budapesti rendőr-akadémiát. 1951 és 1954 között az MDP KV adminisztratív, később belügyi osztályának munkatársa, 1954–1955-ig a KV alapszervezeti párttitkára. 1956 végén a kormányőrség helyettes parancsnoka. 1958 és 1960 között a Belügyminisztérium vizsgálati osztályán dolgozott ezredesi rangban, szerepe volt az 1956-os forradalmat követő megtorlásokban. 1959-ben jog- és államtudományi oklevelet szerzett. 1962–1963-ig az MSZMP póttagja, 1989-ig rendes tagja. 1980–1985-ig a PB tagja. 1960–1963-ban a BM Határőrség országos parancsnoka, 1962-től vezérőrnagyi rangban. 1963–1966-ig a KB adminisztratív titkára. 1966–1978-ig igazságügy-miniszter, 1978-tól az MSZMP KB titkára, 1985-ben nyugdíjazták.

Kosáry Domokos (1913–2007)

Történész. 1937–1949 között az Eötvös Kollégium tanára, egyben 1941–1945 között a Teleki Pál Tudományos Intézet történettudományi intézetének igazgatóhelyettese, majd 1949-ig igazga-

tója. 1946-tól a budapesti tudományegyetemen az újkori magyar történelem tanszékvezetője. 1949-ben elbocsátották munkahelyéről. 1949–1954 között bibliográfusként dolgozik, majd az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója. A forradalom idején a Magyar Történészek Forradalmi Bizottságának elnöke. 1957-ben letartóztatták és négy év szabadságvesztésre ítélték. 1960-ban amnesztiával szabadult. 1960–1968 között a Pest Megyei Levéltár, majd 1989-ig a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, illetve tudományos tanácsadója. 1990–1996 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Az ELTE címzetes egyetemi tanára. 2003-ban Nagy Imre Érdemrenddel tüntették ki.

Kotnyek Antal (1921–1990)

Fotóriporter. A Magyar Képzőművészeti Főiskola szobrász szakán végezte felsőfokú tanulmányait. Az 1940-es években a MAFIRT, később a Magyar Fotó Állami Vállalat riportereként dolgozott. 1952 és 1983 között a Film, Színház, Muzsika munkatársa. 1976-tól a Magyar Fotóművészek Szövetségének tagja.

Kovács Miklós

Életrajzi adatokat nem találtunk.

Kozák Gyula (1941–)

1966-ban a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett diplomát. Már 1964-től részt vett a Népművelési Intézet szociológiai kutatásaiban. 1968-as megalakulásától kezdve az FPK munkatársa. 1969 és 1971 között az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetében dolgozott, ahol Kemény Istvánnal együtt munkáskutatásokat végzett. 1971 és 1974 között az MTA Ipargazdasági Intézetnél folytatta kutatásait vidéki nagyüzemekben. A nyolcvanas években részt vesz a demokratikus ellenzék tevékenységében, 1988-ban egyik alapítója a TIB-nek, 1989-ben Nagy Imre és mártírtársai temetésének egyik főszervezője. Az OHA, majd az 1956-os Intézet egyik alapítója, az OHA vezetője, az intézet igazgatóságának tagja, 1999-től az intézet tudományos tanácsadója.

Köppich Ferenc

Kolozsvári orvos. Szimpatizánsként segítette a KMP Észak-Erdélyi Tartományi Titkárságának munkáját. A forradalom leverése után a Snagovba deportált foglyokat kezelte.

Krassó György (1932–1991)

1946-ban korengedménnyel belépett a kommunista pártba, de 1952-ben kizárták. 1951-ben horizontál-esztergályos oklevelet szerzett. 1951–1955-ig a budapesti közgazdaságtudományi egyetem hallgatója, de államvizsgái előtt kizárták, így csak 1976-ban tudott diplomát szerezni, a következő évben doktorált. A forradalom alatt részt vett a Rádió fegyveres ostromában, majd az illegális ellenállásban. 1957-ben tíz év szabadságvesztésre ítélték, 1963-ban az általános

amnesztiával szabadult, de szinte élete végéig rendőri megfigyelés alatt állt. 1970-ig fizikai munkásként dolgozott. 1979 után részt vett az ellenzéki mozgalmakban. 1986-ban menedékjogot kapott Angliában, ahol a Szabad Európa Rádió és a BBC munkatársa lett. 1989-ben Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése alkalmából visszatért Magyarországra. A Magyar Október Párt alapítója, amely azonban a választásokon nem érte el a parlamenti küszöböt.

Landsbergis, Vytautas (1932–)

Politikus. 1969-ben zenetudományi doktori fokozatot, 1978-ban professzori címet szerzett. 1952-től zenepedagógusként dolgozott. A politikába csak az 1980-as évek végén kapcsolódott be. 1988 és 1990 között a Sajūdis elnevezésű függetlenségi mozgalom tanácsának elnöke. 1990 és 1992 között Litvánia államfője. 1993 és 2003 között a Haza Unió elnevezésű litván konzervatív párt elnöke. 2009-ig az Európai Néppárt és az Európai Demokraták képviselő-csoportjának tagja, 2004-től elnökségi tagja. 1993–1996, majd 2000–2002 között az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének tagja. 1990–1992-ig a Balti Államok Tanácsának egyik elnöke, majd a Balti Közgyűlés tagja (1992–1996, 2000–2004). 1997-ben a lengyel parlament elnökével a litván és a lengyel parlament közös közgyűlésének megalapítója.

Litván György (1929–2006)

Történész, a történelemtudományok doktora, történelem–politikai gazdaságtan szakos tanár. 1947-ben lépett be az MKP-ba, aktívan részt vett az ifjúsági, egyetemi mozgalomban, majd a pártoktatásban. Bekapcsolódott a Petőfi Kör munkájába, az 1956-os forradalom idején a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának és a XII. kerületi Nemzeti Bizottságnak tagja. A forradalom leverését követően részt vett az MDFM munkájában, ezért 1959-ben hat év szabadságvesztésre ítélték. 1962-ben szabadult. 1963–1971 között az Árpád Gimnáziumban tanárként, illetve könyvtárosként, később az MTA Történettudományi Intézetben történész-ként dolgozott. 1988-ban a TIB és az SZDSZ alapító tagja. 1991-től az 1956-os Intézet igazgatója, 1995-től az ELTE Szociológiai Intézetének egyetemi tanára. Számos állami kitüntetés után 2004-ben kapott Nagy Imre Érdemrendet.

Lőcsei Pál (1922–2007)

Újságíró, szociológus. 1944-ben részt vett a fegyveres ellenállásban. 1945–1947-ig a Vihar-sarok című lap munkatársa, majd a Magyar Alföld felelős szerkesztője. 1947 és 1954 között a Szabad Nép rovatvezetője. 1954 decemberében a politikai vezetés bírálata miatt eltávolították a laptól. 1955-ben csatlakozott a Nagy Imre politikáját támogatók köréhez. Az 1956-os forradalom idején a Magyar Szabadság című lap egyik alapítója. 1957 januárjában letartóztatták és nyolc év szabadságvesztésre ítélték, 1962-ben szabadult. 1965–1982 között az MTA Szociológiai Kutatóintézetének munkatársaként dolgozott. Részt vett a demokratikus ellenzéki mozgalomban, a TIB alapító tagja. 2003-ban Nagy Imre Érdemrenddel tüntették ki.

Madarász Emil (1884–1962)

Író, költő, újságíró. Első versei a Népszavában jelentek meg az 1900-as évek elején. 1908-ban lépett be az MSZDP-be. 1919-től a KMP tagja, a Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadseregben harcolt, valamint a Vörös Katona című lap politikai megbízottja volt. A proletárdiktatúra bukása után Bécsbe menekült, majd 1923-ban a Szovjetunióba távozott, ahol 1946-ig élt. Ebben az időszakban a Sarló és Kalapács, valamint az Új Hang publicistája volt. Hazatérve Magyarországra az Új Szó, majd a Népszava munkatársa lett, emellett szovjet regényeket fordított magyarra.

Mécs Imre (1933–)

Politikus, villamosmérnök. 1952 és 1957 között a BME Villamosmérnöki Karán végezte tanulmányait, de diplomáját csak 1975-ben tudta megszerezni. Részt vett a Petőfi Kör vitáin, majd a nemzetőrség megszervezésében, a forradalom leverése után pedig a szellemi ellenállásban. 1957-ben letartóztatták, 1958-ban halálra ítélték. 1959-ben életfogytiglanra módosították az ítéletet. 1963-ban amnesztiával szabadult. Ezután fejlesztőmérnökként dolgozott, számos tudományos publikáció és szabadalom köthető nevéhez. 1984–1989 között a Duna Mozgalom tagja, 1988-ban a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, a TIB-nek és az SZDSZ-nek is alapító tagja. 1989. június 16-án a Hősök terén mondott beszédet Nagy Imre és mártírtársai gyászszertartásán. 1990-től SZDSZ-, majd MSZP-színeken országgyűlési képviselő, a parlament honvédelmi bizottságának elnöke volt.

Menczer Gusztáv (1921–2011)

Először a második világháború végén a nyilasok ítélték halálra mint hadiszökevényt, majd Budapesten az oroszok fogták el és hurcolták a Szovjetunióba, ahol koholt vádak alapján ítélték kényszerszolgátra, ebből 9 évet le is töltött a Gulagon. 1953-ban hazatért, 1960-ban rehabilitálták. 1954-től egészségügyi intézményekben dolgozott, később társadalmi-orvostani kérdésekkel foglalkozott. 1960 és 1965 között a Korányi Kórház egyik vezetője volt. 1989-ben alapítója, majd elnöke a Szovjetunióba elhurcolt Magyar Politikai Foglyok és Kényszerszolgák szervezetének (Szorakész). 1990-től a Kárpótlási Hivatal Társadalmi Kollégiumának elnökeként sokat tett a holokauszt áldozatainak kárpótlásáért is. 2001-től a Magyar Olimpiai Bizottság tagja volt.

Mensáros László (1926–1993)

Kossuth-díjas színművész. 1946-tól a Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatója, tanulmányait azonban politikai okokból meg kellett szakítania. Hamis vádak alapján 1949-ben bebörtönözték, 1951-ben szabadult. 1952 és 1957 között a debreceni Csokonai Színház tagja, ahol az 1956-os forradalom alatt szerveződő Forradalmi Bizottmány elnöke lett. 1957 és 1958 között a Madách Színházban játszott. 1959-ben a forradalom alatt vállalt szerepéért másodfokon két év és két hónapi szabadságvesztésre ítélték. 1961–1964-ig Szolnokon vállalt szerepeket. 1964-ben visszatért a Madách Színházba, amelynek 1984-es nyugdíjazásáig tagja volt.

Méray Tibor (1924–)

Kossuth-díjas író, újságíró. 1946-tól a Szabad Nép munkatársa, majd a kulturális rovat vezetője lett. 1947–1948-ban a Csillag felelős szerkesztője, 1953–1954-ben a Magyar Írók Szövetségének párttitkára. 1954-től a Nagy Imrét támogató íróellenzék egyik meghatározó alakja. 1956-tól a Béke és Szabadság újságírója. 1956. október 26-án a Népszavában megjelent cikkében Nagy Imre támogatására szólított föl. Az 1956-os forradalom után a várható megtorlás elől emigrált, 1957-ben Franciaországban telepedett le. 1959–1963 között a brüsszeli Nagy Imre Intézet kiadásában megjelent Szemle munkatársa. 1962-től az Irodalmi Újság szerkesztője, 1971–1989 között főszerkesztője. 1988. június 16-án a Père-Lachaise temetőben beszédet mondott Nagy Imre és mártírtársai jelképes síremlékének avatásán, majd 1989. június 16-án a 301-es parcellában, Nagy Imre koporsójánál. A párizsi Irodalmi Újságban ő vetette fel a Nagy Imre Emlékház létrehozásának gondolatát. A Nagy Imre Alapítvány kurátora. Számos hazai és külföldi elismerés után 2002-ben Nagy Imre Érdemrenddel tüntették ki.

Mészáros Márta (1931–)

Kossuth- és Balázs Béla-díjas filmrendező. Családja 1935-ben a Szovjetunióba emigrált, ahol szobrászművész édesapját kivégezték. 1946-ban tért haza Magyarországra. 1956-ban a moszkvai filmfőiskolán szerzett rendezői diplomát. Jancsó Miklós rendező, majd Jan Noviczki lengyel színész felesége. Itthon, Európában és az egész világon ismert és elismert rendezőnő, számtalan filmművészeti díj tulajdonosa, Magyarországon és Olaszországban is életműdíjjal honorálták munkásságát. Berlin, Cannes fesztiváldíjasa. Számtalan filmalkotása közül itthon az önéletrajzi ihletésű „Napló”-sorozata talán a legismertebb, de jelentősek feminista témájú alkotásai, és hiánypótló Kéthly Annáról készült nagyjátékfilmje is. A „Temetetlen halott” című 2004-es alkotása Nagy Imrének, az 1956-os forradalom és szabadságharc miniszterelnökének állít emléket. 2007-ben Nagy Imre Érdemrenddel tüntették ki.

Molnár Erik (1894–1966)

Kossuth-díjas történész, közgazdász, jogász, politikus. 1924 és 1944 között Kecskeméten ügyvédként dolgozott, illetve a kecskeméti jogakadémián tanított. 1929-ben csatlakozott a KMP-hez. 1944 és 1948, valamint 1949 és 1966 között tagja az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd az Országgyűlésnek. Az MKP KV, majd 1948 és 1956 között az MDP KV tagja. 1944 és 1947 között népjóléti miniszter, 1947 és 1948 között tájékoztatási miniszter, ezzel egy időben külügyminiszter. 1948–1949-ben Moszkvában, majd Helsinkiben nagykövet. 1949–1950 között egyetemi tanár és az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója. 1949-től haláláig az MTA elnökségi tagja. 1950–1952-ig igazságügy-, 1952–1953-ban ismét külügyminiszter. 1953–1954-ig a Legfelsőbb Bíróság elnöke. 1954 és 1956 között ismét igazságügy-miniszter. Utána kiszorult a politikai vezetésből, a Történettudományi Intézetet vezette, a Magyar Történelmi Társulat háromszoros elnöke, az Acta Historica főszerkesztője és a Századok szerkesztőbizottságának elnöke volt.

Molnár Miklós (1918–2003)

Történész, újságíró. 1945-ben az NPP lapja, a Szabad Szó munkatársa, majd belépett az MKP-ba és 1947-től 1950-ig a Szabad Nép munkatársa lett. 1950 és 1955 között az Irodalmi Újság szerkesztője. 1956-ban az Irodalomtudományi Intézet munkatársaként dolgozott, csatlakozott az ellenzéki írók csoportjához. 1956. október 29-én jelent meg Válasz a Pravdának című cikke a Szabad Népből, amely visszautasította a szovjet pártlap vezércikkét. A forradalom leverése után részt vett az MDFM munkájában. 1957-től Svájcban élt. Részt vett az 1958-ban megjelent Az igazság a Nagy Imre-ügyben című dokumentumkötet összeállításában. 1959-től a Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet munkatársa. 1958 és 1963 között a genfi egyetemen folytatta történelemtanulmányait, 1963-ban doktorátust szerzett, majd a Genfi Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében diplomáciatörténetet tanított. 1995-től az MTA külső tagja. 1997-től a MÚOSZ örökös tagja.

Münnich Ferenc (1886–1967)

Jogász, politikus. A KMP alapító tagja. A Tanácsköztársaság idején a Hadügyi Népbiztosság Szervezési Osztályának vezetője, majd a 6. hadosztály politikai biztosa. A proletárdiktatúra megdöntése után Bécsbe emigrált. 1922-től 1936-ig a Szovjetunióban élt. 1930-tól a Sarló és Kalapács szerkesztőbizottsági tagja, 1931–1933 között felelős szerkesztője. Harcolt a spanyol polgárháborúban. 1942 novemberétől 1945-ig a moszkvai Állami Rádió Magyar Osztályának főszerkesztője. 1946 és 1949 között Budapest rendőrfőkapitánya. 1949 és 1956 között Helsinkiben, Szófiában és Moszkvában teljesített diplomáciai szolgálatot. 1949–1953 között parlamenti képviselő. 1956. október 24-én az MDP KV, majd az MDP elnökségének tagja. Október 27-től november 3-ig formálisan a Nagy Imre-kormány belügyminisztere. November 1-jén Kádár Jánossal Moszkvába ment és november 4-én a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány elnökhelyetteseként tért vissza Magyarországra. 1957–1958-ban a Minisztertanács első elnökhelyettese, 1958–1961-ig elnöke. 1961–1965 között államminiszter. 1956 novemberétől 1967-ig az MSZMP IKB, illetve a KB tagja, majd 1966-ig az IIB, illetve a PB tagja.

Nagy Balázs (1927–)

1945 elején lépett be az MKP-ba. A Madisz járási titkára, majd a Nékosz titkára. 1949-ben a MINSZ, ezt követően a DISZ központi oktatási osztályát vezette. 1950 végén eltávolították a DISZ központjából, ekkor az ELTE BTK Történeti Intézetébe került tanársegédnek. 1953 elején kizárták az MDP-ből. Nagy Imre miniszterelnökké való kinevezése után reformpolitikájának támogatója lett. Az 1956-os forradalom idején folytatott tevékenysége miatt a megtorlások elől Franciaországba emigrált. Az 1956-os forradalmat kutatta, több tanulmánya is megjelent a témában. 1961-ig a brüsszeli Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet igazgatóhelyettese. Ezután visszaköltözött Párizsba és csatlakozott a nemzetközi trockista mozgalom franciaországi szervezetéhez. 1969-ben vezetésével létrejött a Közép-kelet-európai Kommunisták (Trockisták) Bizottsága. 2006-ban Nagy Imre Érdemrendet kapott.

Németh Lászlóné sz. Démusz Gabriella (1905–1989)

Németh László író felesége.

Ortutay Tamás (1946–)

Szobrász, keramikus. 1965–1970-ig a Magyar Iparművészeti Főiskola szilikát szakának elvégzése után a Finomkerámia-ipari Művek tervezőjeként dolgozott. 1974–1975-ig a linzi művészeti akadémia, 1991–1992-ig a Tulane University tanára. 1993 és 1994 között a Tuscarora Fazekas Iskola művészettanára. 1995-től a Magyar Iparművészeti Főiskolán tanít. 1994 és 1996 között a National Institute of Art and Disabilities kerámia szakosztályának vezetője. 1997-től a Palo Alto-i Művelődési Központ kerámiaoktatója.

Palló Imre (1891–1978)

Operaénekes, Kossuth-díjas, kiváló művész. Székely parasztcsalád sarja, a kolozsvári érettségi után Budapesten, a Zeneakadémián tanult 1911 és 1916 között, később megszerezte a jogi diplomát is. 1917-ben lépett fel először az Operaházban, amelynek 1934-től haláláig örökös tagja, majd 1957–1959 között igazgatója is volt.

Pap János (1958–)

A BME Építésmérnöki Karán szerzett diplomát. 1984 és 1986 között a Fővárosi Tanács építéshatóságánál dolgozott, 1986-tól a Békés Megyei Beruházási Vállalat tervezőépítésze. 1989 tavaszán az SZDSZ helyi szervezetének alapító tagja. Háromszor választották meg Békéscsabán polgármesterré: 1990-ben, 1998-ban és 2002-ben.

Pártos Zoltán (1887–195?)

Orvos, szakterülete a gyermekgyógyászat. Megalakulásától kezdve részt vett a Galilei-kör munkájában. 1907-ben belépett az MSZDP-be. A Tanácsköztársaság idején a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság Gyermekvédelmi Főcsoportjának vezetője. 1920-ban először Bécsbe menekült, majd egy rövid időre Romániába távozott, ahol a kolozsvári egyetem szociálhigiénia tanszékén dolgozott tanársegédként, valamint a Küzdelem és a Fáklya című lapokban publikált. 1923 és 1930 között a moszkvai első tbc-s gyermekkórház osztályvezető orvosa, emellett különböző tudományos intézetekben végzett kutatómunkát. Az 1950-es években hunyt el Moszkvában, halálának pontos időpontja ismeretlen.

Pátzay Pál (1896–1979)

Szobrász, kétszeres Kossuth-díjas, kiváló művész. 1912–1914-ig a Magyar Képzőművészeti Főiskolán tanult, de eltanácsolták, ezután autodidakta módon képezte magát. A Tanácsköztársaság idején segítette a direktórium munkáját, amiért másfél évnyi szabadságvesztésre ítélték. 1927-ben Bécsben, majd 1928–1930 között Rómában tett tanulmányutat, a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaként. A második világháború alatt műtermében üldözötteket bújtatott,

ezért megkapta a Világ Igaza kitüntetését. 1945 után a hazai művészvilág meghatározó személyiségévé válik. 1945-től 1970-ig a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanára. Művei minden jelentős hazai és külföldi tárlaton feltűntek, 1976-ban a Magyar Nemzeti Galériában rendezték meg életmű-kiállítását, 2008-ban nyílt meg a kapuvári állandó Pátzay-tárlat.

Pelikán Ferenc (n. a.)

Életrajzi adatokat nem találtunk.

Rainer M. János (1957–)

Széchenyi-díjas történész, az MTA doktora (2004). 1981-ben az ELTE BTK történelem-könyvtár szakán diplomázott, 1997-ben doktori fokozatot szerzett. 1981–1986-ig a BFL levéltárosa. 1986 és 1999 között az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. A rendszerváltás előtt a szamizdat kiadványokban (Beszélő) igyekezett 1956 forradalmának történetét az igazságnak megfelelően feltárni, pontos adatokat közölni (Fényes Elek álnéven) a megtorlásról. 1991-től az 1956-os Intézet munkatársa, 1993-tól tudományos igazgatóhelyettese, majd megbízott igazgatója, 1999-től főigazgatója. 1991–1994-ig a Századvég Politikai Iskolában, 1997–2002 között az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén, majd 2005–2010 között a Színház- és Filmművészeti Egyetemen tanított. 2010 óta az Esterházy Károly Főiskola egyetemi tanára. A Nagy Imre Alapítvány kurátora. 2007-ben Nagy Imre Erdemrenddel tüntették ki.

Rajk Lászlóné sz. Földi Júlia (1914–1981)

Eredeti foglalkozása: védőnő. 1936–1939 között Párizsban élt, belépett az FKP-ba, 1941-ben tért vissza Magyarországra, ekkor csatlakozott a KMP-hez. 1945-től a Madisz budapesti titkára, 1946–1948 között országos főtítkára, 1948–1949-ben az MNDSZ elnöke. Férje letartóztatását követően házi őrizetbe került, majd őt is letartóztatták és öt év fegyházra ítélték. Néhány hetes gyermekét elszakították tőle és álnéven egy budapesti gyermekotthonban helyezték el. 1954-ben szabadon engedték, 1955-ben rehabilitálták, ekkor a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban kapott állást. Csatlakozott a Nagy Imre körül csoportosuló pártellenzékhez, elszánt harcot folytatott férje rehabilitációjáért és Rákosi bűnösségének kimondásáért. 1956. október 6-án Rajk László, Pálffy György, Szőnyi Tibor és Szalai András újratemetése politikai tüntetéssé vált. 1956. november 4-én gyermekével a jugoszláv követségre menekült, így a Nagy Imre-csoporttal együtt őket is Snagovba deportálták. Hazatérése után a MOL munkatársaként dolgozott.

Rákosi Mátyás (1892–1971)

Politikus. 1912-ben a Keleti Kereskedelmi Akadémián szerzett okleveles kereskedői képesítést. 1918-ban a KMP alapító tagja. A Tanácsköztársaság idején kereskedelmi népbiztoshelyettes, a Forradalmi Kormányzótanács tagja. Később a Szociális Termelés Népbiztosságát irányító kollégium és a Legfőbb Népgazdasági Tanács, majd a Kormányzótanács Központi Ellenőrző

Bizottság tagja és a Vörös Őrség országos parancsnoka. 1919 nyarán Bécsbe emigrál. A KMP 1925-ös újjáalakuló kongresszusán a KB tagjává választották, és a hazai titkárság vezetésével bízták meg. Idehaza letartóztatják, hosszú szabadságvesztésre ítélik, majd 16 évi fogság után kiengedik a Szovjetunióba (cserébe a cári csapatok által 1849-ben zsákmányolt honvéddzászlóért). Moszkvában a magyar kommunista emigráció vezéralakjává válik. 1945-ben mint a KMP első számú vezetője tér ismét haza. 1945-től államminiszter, 1947-től egyidejűleg miniszterelnök-helyettes. 1948-ban az MDP alakuló kongresszusán megválasztották a párt főtitkárává. 1949-től az MFN elnöke, az 1949-es választások után – megtartva korábbi tisztségeit – az Államvédelmi Bizottság elnöke. 1952 és 1953 között a Minisztertanács elnöke. A nevével fémjelzett diktatúrában tombolt a személyi kultusz, koncepciós pereket rendeztek (Rajk-per), az emberi jogok súlyosan sérültek, százezreket internáltak, ítélték kényszerszolgálatra, erőltetett iparosítás és a mezőgazdaság visszaszorítása zajlott. A Nagy Imre által képviselt reformpolitikával szemben állandó harcot folytatott. 1956 júliusában elveszti pozícióit és a Szovjetunióba távozott. 1960-ban az MSZMP Politikai Bizottsága felfüggeszti párttagságát, 1962-ben kizárják a pártból.

Révi Gabriella (n. a.)

Jogász. Családi barát.

Rudas Lászlóné, Éva (1891–1976)

Eredeti foglalkozása: zenetanár. A Tanácsköztársaság bukása után fél évre internálták, majd fogolycsere révén Szovjet-Oroszországba került, ahonnét 1945-ben tért vissza Magyarországra. A Magyar–Szovjet Baráti Társaságnál dolgozott.

S. Szabó Ferenc (1912–2010)

Okleveles mezőgazdász, tanár. 1944 végétől az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a Földművelési Minisztérium politikai államtitkára. A Mezőgazdasági Művelődési Társaság, a Dunavölgyi Kutatóintézet és számos szakfolyóirat alapítása kötődik nevéhez. 1945–1947 között nemzetgyűlési képviselő. 1948-ban lemondott államtitkári beosztásáról, ekkor a Mezőgazdasági Múzeum főigazgatójává nevezték ki. Az 1956-os forradalom idején részt vett az NPP újjáalakításában. 1957-ben fegyelmet indítottak ellene és elbocsátották állásából, az Országos Mezőgazdasági Könyvtárba helyezték át főmunkatársként. 1968-tól 1972-es nyugdíjazásáig a Természetvédelmi Hivatal elnökhelyettese. Nyugdíjazása után részt vett a HNF munkájában, 1976-tól az MTA Tihanyi Biológiai Kutatóintézetének tudományos tanácsadója volt.

Schmidt, Helmut (1918–)

Politikus. A második világháborúban katonai szolgálatot teljesített. 1945-ben lépett be az SPD-be. 1949-ben közgazdász diplomát szerzett Hamburgban. Ezután a hamburgi gazdasági és közlekedési hivatal munkatársa, 1952-től a közlekedési hivatal vezetője. 1947-től az SDS

elnöke. 1953–1962 között és 1965–1987 között a Bundestag tagja. 1961–1965 között Hamburg-ban belügyi szenátor. 1967–1969-ig az SPD Bundestag-beli frakcióvezetője, 1968–1984-ig a párt helyettes elnöke. 1969–1972 között hadügyminiszter, 1972-ben gazdasági és pénzügyminiszter, majd 1974-ig pénzügyminiszter. 1974 és 1982 között a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja. 1982-ben pár hónapig külügyminiszter.

Schreiber Tamás (1929–)

1948-ban hagyta el Magyarországot, Párizsban telepedett le. Egyetemi tanulmányait a Sorbonne-on végezte. Az 1956-os forradalom alatt a Le Monde, az Express és a francia állami rádió tudósítójaként dolgozott Budapesten. Ezt követően évtizedekig dolgozott a francia sajtóban. A Saint-Cyr-i Katonai Főiskola vendégprofesszoraként a közép- és délkelet-európai országok politikai helyzetéről tart szemináriumot.

Sugár Andor (1903–1944)

Eredetileg ötvösmunkás, később festőművész. Az 1920-as évek elején az OK(b)P irkutszki járási titkára. 1924-ben Olaszországban tett tanulmányutat. 1927-es hazatérése után bekapcsolódott a nemesfemes szakszervezet munkájába, rajzait gyakran közölték a „100%” és egyéb folyóiratok. Tagja volt a Képzőművészek Új Társaságának, valamint részt vett a Képzőművészek Csoportjának megszervezésében. 1933-tól aktívan közreműködött a KMP munkájában. A második világháború idején többször behívták munkaszolgálatra, a német megszállást követően a Gestapo letartóztatta és elhurcolta.

Szabó Miklós (1935–2000)

Az ELTE BTK magyar-történelem szakán diplomázott 1958-ban. 1956. november 4-e után az ELTE BTK MEFESZ szervezetének egyik alapítója. 1958–1959-ig egy váci szakmunkásképzőben nevelőtanár. 1959 és 1967 között az MTA Történettudományi Intézetében könyvtáros, majd tudományos kutató. Az 1970-es évek végétől bekapcsolódik a demokratikus ellenzéki mozgalomba. Alapító tagja a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, majd az SZDSZ-nek. 1990-től az Országgyűlés honvédelmi állandó bizottságának tagja.

Szalvai Mihály (1899–1955)

Eredeti foglalkozása: kőművesmunkás. 1917-ben lépett be az MSZDP-be, a KMP-nek megalkadásától kezdve tagja volt. A Tanácsköztársaság bukása után 15 évnyi szabadságvesztésre ítélték, de megszökött a fegyházból és Csehszlovákiába emigrált. Részt vett a spanyol polgárháborúban, ahol őrnagyi rangban, zászlóaljparancsnokként harcolt. 1943-ban a Szovjetunióba ment, majd bekapcsolódott a jugoszláviai partizántevékenységbe. 1945-ben tért vissza Magyarországra, részt vett a honvédség és a néphadsereg megszervezésében. Altábornagyként különböző vezető katonai tisztségeket töltött be. 1954-től haláláig országgyűlési képviselő.

Sztáray Zoltán (1918–2011)

1941-ben a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen szerzett diplomát, ugyanebben az évben behívták katonának. 1946-tól a Magyar Állami Szénbányák főrevizora. 1947–1948-ig a Műszaki Egyetem Statisztikai Tanszékének előadója. 1948-ban az Országos Árhivatal osztályvezetőjének, valamint miniszteri osztálytanácsosnak nevezték ki. 1948 októberében letartóztatták, a kistarcsai, majd a recski internálótáborba került. 1953-as szabadulása után fizikai munkásként dolgozott. Megalakulásától kezdve tagja volt a MÉFB-nek. 1956. november 4-e után elhagyta az országot és Párizsba ment, majd 1958-ban az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. 1960-ban visszatért Európába és 1963-ig a brüsszeli Nagy Imre Intézet munkatársa, majd folyóiratának, a Szemlének a szerkesztője lett. 1962-ben visszatért az Egyesült Államokba és a Kossuth Foundation képviselőjeként tevékenykedett, valamint a Látóhatár és a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. 1981-ben megalapította a Recski Szövetiséget. Tanulmányokban és könyvben is megírta a recski munkatábor történetét. Javaslatára 1996-ban nemzeti emlékparkot létesítettek az egykori munkatábor területén.

Tamás Gáspár Miklós (1948–)

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem filozófia és a Bukaresti Egyetem klasszika-filológia szakán végezte felsőfokú tanulmányait. 1978-ban települt át Magyarországra. 1979-től az ELTE BTK Filozófiatörténeti Tanszékén tudományos munkatárs. 1981-ben elbocsátják, ekkor a szamizdat folyóiratokban publikál. 1986-tól amerikai, angol és francia egyetemeken tanít. 1989-től az ELTE ÁJK Filozófia Tanszékének docense. 1991 és 1994 között az MTA Filozófiai Intézetének igazgatója. 1993 és 2002 között ismét amerikai egyetemeken vendégtanára. 1991-től a Magyar Filozófiai Társaság alelnöke, a Magyar Filozófiai Szemle szerkesztőbizottsági tagja. 1995 és 2001 között a Világosság szerkesztőbizottsági elnöke. 1988-ban a Szabad Kezdeményezések Hálózatának szóvivője, 1988–1990 között az SZDSZ ügyvivője, 1992–1994 között országos tanácsának elnöke, majd tagja. 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő. 1990–1992 között a külügyi bizottság tagja. 2000-ben kilép az SZDSZ-ből.

Török Erzsébet (1912–1973)

Népdalénekes, Kossuth-díjas, érdemes művész. Az Országos Színészegyesület színészképző iskoláját végezte el. Eredetileg szanzenékesnek készült, majd a népdal felé irányította figyelmét és már az 1930-as évek végén fellépett népdalfeldolgozásokkal és népballadákkal. 1941-től a Magyar Rádió műsorainak rendszeres szereplője. 1950-től az Országos Filharmónia szólistája. 1956 októberében a Vers és Dal Színháza (később Irodalmi Színpad) a Jancsó Adriennel közösen rendezett magyar népdalestjükkel nyílt meg. Országjáró körutakon népszerűsítette a magyar népdalt.

Ujhelyi Szilárd (1915–1996)

Művelődéspolitikus. 1937-ben a Debreceni Tudományegyetem Jogtudományi Karán szerzett diplomát. 1940-ben lépett be a KMP-be. 1945-től a Népjóléti Minisztérium államtitkárává, 1948-tól a Kulturális Kapcsolatok Intézetének főtitkárává nevezték ki. 1949-től a Magyar Rádió vezérigazgató-helyettese. 1951-ben letartóztatták, és nyolc év börtönbüntetésre ítélték. A perújítási tárgyaláson 1954-ben rehabilitálták. Szabadulása után filmfőigazgatóvá nevezték ki. Az 1956-os forradalom leverése után a Nagy Imre-csoporttal Romániába deportálták. 1958-as hazatérése után az MTA Történettudományi Intézetének munkatársaként dolgozott. 1967–1968-ig a Művelődési Minisztérium Kiadói Főigazgatóságának, majd a Filmművészeti Főosztálynak a vezetője. 1977–1983-ig Magyarország UNESCO-nagykövete. 1988-ban az Új Márciusi Front alapító tagja, később elnöke, valamint a TIB egyik alapítója. 1991-től a Magyar Mozgókép Alapítvány elnöke, 1992-től tiszteletbeli elnöke.

Vági István (1883–1940)

Eredeti foglalkozása: ácsmunkás. 1902-ben belépett a MÉMOSZ-ba, majd 1919-ben a KMP-be. 1922-ben a MÉMOSZ ácsszakosztályának elnökévé, majd a KV tagjává választották. 1925-ben egyik alapítója, majd elnöke a Magyarországi Szocialista Munkáspártnak. Többször letartóztatták, kiszabadulása után a Szovjetunióba emigrált, ahol a Vörös Szakszervezeti Internacionálé Központi Tanácsának tagja lett. 1935-ben a moszkvai városi tanács képviselőjévé választották. 1938-ban letartóztatták, a fogságban halt meg.

Vas Zoltán (1903–1983)

Politikus. Tizenhat éves korától a kommunista ifjúsági mozgalom résztvevője. 1921-ben bebörtönözték, de fogolycsere-akció keretében 1922-ben Szovjet-Oroszországba távozhattott. 1925-ben Magyarországra jött és a KIMSZ központi titkáráként tevékenykedett. Újra letartóztatják. 1940-ben szabadul (Rákosival, ismét fogolycserével), Moszkvában a Komintern, majd a Kossuth rádió munkatársa lesz. 1945-től Budapest közellátási kormánybiztosa, majd polgármestere. 1949-ben az Országos Tervhivatal elnöke, 1953-ban a Komlói Szénbányászati Tröszt igazgatója. 1945-től 1956-ig az MKP, illetve az MDP KV tagja, 1948 és 1953 között az MDP PB póttagja, illetve rendes tagja. 1956. október 27-től a közellátási kormánybizottság elnöke. 1956 novemberében Romániába deportálták (a Nagy Imre-csoporttal), de az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette. 1958-as hazatérése után íróként és műfordítóként dolgozott.

Vásárhelyi Miklós (1917–2001)

Újságíró. 1936–1937-ben a Római Egyetemen, majd 1939 és 1942 között a Debreceni Tudományegyetem Jogtudományi Karán végezte tanulmányait. 1938-ban belépett a KMP-be, és részt vett az ellenállási mozgalomban, majd 1945-ben aktívan bekapcsolódott az MKP munkájába. 1945-től a Szabadság, majd a Szabad Nép munkatársa. 1951-től a Művelt Nép felelős szerkesztője, 1952 és 1954 között a Hungary–Vengrija főszerkesztője. 1954-től a Minisztertanács

Tájékoztatói Hivatalának elnökhelyettese. 1955-ben leváltották és a Művelt Nép Könyvkiadóban dolgozott könyvtárosként. 1956. november 1-jén a Nagy Imre-kormány sajtófőnökévé nevezték ki. 1958-ban a Nagy Imre-perben öt év börtönbüntetésre ítélték, 1960-ban amnesztiával szabadult. 1972-ig egy építőipari ktsz anyagbeszerzője. 1972 és 1990 között az MTA Irodalomtudományi Intézetében dolgozott. 1984-től a Soros Alapítvány munkatársa, Soros György személyes képviselője. 1988-ban a TIB egyik alapító tagja, 1992-ig elnöke. 1988–1989-ben részt vett a Szabad Kezdeményezések Hálózata, majd az SZDSZ megalakításában. 1989. június 16-án beszédet mondott a Hősök terén, Nagy Imre és mártírtársai gyászszertartásán. 1990-től az SZDSZ Országos Tanácsának tagja, 1990–1994 között országgyűlési képviselő, a parlament külügyi bizottságának tagja.

Vorosilov, Kliment Jefremovics (1881–1969)

Katona, politikus. 1903-ban csatlakozott az OSZDMP-hez, a bolsevik irányzat követője lett. Az 1905-ös forradalom idején végzett tevékenysége miatt letartóztatták, majd száműzték, 1914-ben tért vissza Permből. Ezután a Központi Bizottság oroszországi irodájában dolgozott. 1917-ben beválasztották a városi szovjetbe, amelynek hamarosan az elnöke lett. 1917 végén Szentpétervárott a Cseka (VCSK) egyik megszervezője, 1918 elején a város védelméért felelős rendkívüli bizottság elnöke. 1918 novemberétől az ukrán ideiglenes munkás-paraszt kormány tagja lett, 1919 januárjától belügyi népbiztos, 1919–1921 között az I. lovas hadsereg katonai tanácsának tagja. 1921-től 1961-ig a KB tagja. 1924-ben kinevezték a Moszkvai Katonai Körzet élére és a Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsának tagjává választották, amelynek 1925 és 1934 között az elnöke volt. 1935-ben elsőik között kapta meg a Szovjetunió marsallja címet. A német támadás után a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának tagjává nevezték ki, 1942-től a partizáncsapatok főparancsnoka volt. A második világháború lezárása után a Magyarországon megalakított Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke lett, s e pozícióban komoly szerepe volt a magyar politikai, gazdasági élet ki- és átalakításában. A SZU-ban 1946-tól a Minisztertanács elnökhelyettese. 1953-tól a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke, majd tagja volt. 1966 és 1969 között ismét a KB tagja.

Wimmer Ernő (1889–1938)

Az 1920-as évek elejétől Ausztriában élt emigrációban. 1920-ban belépett az OK(b)P-be, majd 1925-ben az osztrák kommunista pártba. 1927-ben távozott a Szovjetunióba. Fontos szerepet játszott a moszkvai Bajtársi Kör munkájában, amelynek később a vezetőségébe is beválasztották. A Sarló és Kalapács című folyóirat gyakori publicistája volt. 1938-ban kémkedés vádjával letartóztatták, s ugyanebben az évben kivégezték. 1989. június 16-án rehabilitálták.

Zimányi Tibor (1922–2007)

1948-ban diplomázott a József Nádor Műszaki és Gazdasági Tudományegyetemen. 1945-ben lépett be az MKP-ba, 3 hónap elteltével azonban kilépett. 1945 és 1947 között rendőrtisztként dolgozott. 1948-ban letartóztatták, Recskre, majd Kistarcsára internálták. 1952-es szabadulása

után segéd munkásként dolgozott. Az 1956-os forradalom idején részt vett a MÉFB munkájában. 1957-ben letartóztatták, és ötévi szabadságvesztésre ítélték, 1960-ban amnesztiával szabadult. Ezt követően fizikai munkás, majd 1975–1989 között az Universal Kisipari Szövetkezet főkönyvelője. A TIB és a Recski Szövetség alapító tagja, utóbbinak később főtítkára, majd elnöke. 1993–1995-ig a Pofosz, 1991–1995 között a Magyar Nemzeti Ellenállási Szövetség, 1991-től a Független Rehabilitációs Bizottság elnöke. 1990–1994-ig az MDF országgyűlési képviselője.

Zöld Sándor (1913–1951)

Orvos, politikus. 1932-ben lépett be a KMP-be. 1944 novemberében kinevezték Bihar vármegye főispánjává. 1944 decemberétől haláláig parlamenti képviselő. 1944–1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyi politikai államtitkára. 1945-től az MKP KV közigazgatási és közgazdasági osztályvezetője. 1946-tól a szegedi városi pártbizottság titkára. Az MDP alakuló kongresszusán a KV póttagjává választották, 1949-től rendes tag, 1950-től a PB tagja. 1950-től belügyminiszter. Az MDP PB 1951. április 19-én tartott ülésén Rákosi élesen bírálta a tárca működését – az ülés másnapján egész családjával együtt holtan találták, a hivatalos tájékoztatás szerint végzett két gyermekével, feleségével és édesanyjával, majd öngyilkos lett.

Rövidítések jegyzéke

AFP	Agence France Presse
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BM	Belügyminisztérium
BME	Budapesti Műszaki Egyetem
CEU	Közép-európai Egyetem
CSKP	Csehszlovákia Kommunista Pártja
ELTE ÁJK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
ELTE BTK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
FKP	Francia Kommunista Párt
FPK	Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont
HM	Honvédelmi Minisztérium
HNF	Hazafias Népfront
IB	Intéző Bizottság
IIB	Ideiglenes Intéző Bizottság
IKB	Ideiglenes Központi Bizottság
KB	Központi Bizottság
KIMSZ	Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége, ill. Kommunista Ifjómunkás Szövetség
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja
KV	Központi Vezetőség
Madisz	Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
MAFIRT	Magyar Film Iroda
MÁV	Magyar Államvasutak
MDF	Magyar Demokrata Fórum
MDFM	Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MÉFB	Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága
MEFESZ	Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége
MÉMOSZ	Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége
MFNF	Magyar Függetlenségi Népfront
MIÉP	Magyar Igazság és Élet Pártja
MINSZ	Magyar Ifjúság Népi Szövetsége
MIPE	Magyar Individuálpeszichológiai Egyesület
MKISZ	Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége
MKP	Magyar Kommunista Párt

MNDSZ	Magyar Nők Demokratikus Szövetsége
MOL	Magyar Országos Levéltár
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZP	Magyar Szocialista Párt
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MÚOSZ	Magyar Újságírók Országos Szövetsége
Nékosz	Népi Kollégiumok Országos Szövetsége
NPP	Nemzeti Parasztpárt
OHA	Oral History Archívum
OK(b)P	Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt
OKI	Országos Közegészségügyi Intézet
PB	Politikai Bizottság
Pofosz	Magyar Politikai Foglyok Országos Szövetsége
SAP	Németországi Szocialista Munkáspárt
SDP	Németországi Szociáldemokrata Párt
SDS	Német Szocialista Diákszövetség
SZDP	Szociáldemokrata Párt
SZDSZ	Szabad Demokraták Szövetsége
SZETA	Szegényeket Támogató Alap
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
TIB	Történelmi Igazságtétel Bizottság
UCUE	Európai Unió Fővárosok Uniója
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
VCSK	Összoroszági Rendkívüli Bizottság

Tartalom

- 8 ELŐSZÓ (*Jánosi Katalin*)
- 13 ÉLETRAJZOK, ÉLETÍRÁSOK, ÉLETKÉPEK
- 15 Nagy Erzsébet (1927–2008; hivatalos életrajz – szerk.: *Jánosi Katalin*)
18 Önéletrajz (1965 – *Nagy Erzsébet*)
19 Önéletrajz (1979 – *Nagy Erzsébet*)
21 Önéletrajzi vázlat (vezérfonal – *Nagy Erzsébet*)
27 Önéletírás (I. változat – *Nagy Erzsébet*)
- 47 INTERJÚK, BESZÉDEK, NYILATKOZATOK, CIKKEK
- 49 Üzenet a magyar társadalom demokratikus megújulásáért küzdő fiatalokhoz az '56-os magyar forradalom mártírjainak emlékére tartandó összejövétel alkalmából
- 51 Nagy Erzsébet beszéde 1988. június 16-án, a párizsi mártíremlékmű felavatásának estéjén
- 53 Nagy Erzsébet levele a Történelmi Igazságtétel Bizottság elnökségéhez 1988. augusztus 19-én
- 54 Egy szál virágot a hősök parcellájába!
Nagy Erzsébet beszéde az alsó-szászországi magyar szervezetek ünnepi megemlékezésén Hannoverben, 1988. október 23-án
- 60 Nyilatkozat
Nagy Erzsébet 1989. február 5-én,
az MTV-ben elhangzott nyilatkozatának szövegvázlata
- 61 Nyilatkozat
Nagy Erzsébet nyilatkozata a Szabad Európa Rádió számára
1989. február 16-án
- 62 Feltámadás – Nagy Erzsébet–Vészi János újságcikke,
megjelent a párizsi Irodalmi Újság 1989. 3. számában
- 66 Nagy Erzsébet beszéde az Emberi Jogok Magyar Ligája párizsi szervezetének, a Magyar Szabadságharcos Világszövetség francia tagozatának és a Corvinus Magyar Kulturális Egyesület ünnepségén Párizsban, 1989. március 15-én

- 71 Az apa meg a lánya – Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben, 1989. május 2-án, készítette *Kurcz Béla*
- 76 Végső üzenet – Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben, 1989. május 3-án, készítette *Kurcz Béla*
- 81 Korom Mihály önvizsgálata – Nagy Erzsébet válasza Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben, 1989. május 4-én, készítette *Kurcz Béla*
- 84 A megbékélés szellemére, társadalmi békére van szükség! Nagy Erzsébet beszéde 1989. május 15-én, Milánóban, az Olasz Szocialista Párt 45. kongresszusán
- 88 Átadták Nagy Imre személyes hagyatékát MTI-interjú 1989. május 31-én, készítette *Garajszki István*
- 93 Nagy Erzsébet nyílt levele Csurka Istvánnak (a Magyar Rádió Vasárnapi Újság című műsorában 1989. június 4-én elhangzottakra válaszolva). Megjelent a Magyar Hírlapban, 1989. június 6-án
- 95 Mit mondott Nagy Imre leánya a francia elnöknek? Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben, 1990. január 22-én, készítette *Kurcz Béla*
- 97 A hazaszeretetet édesapámnak köszönhetem Újságcikk, interjú, megjelent a Somogyi Hírlapban, 1990. június 18-án, készítette *Bíró Ferenc*
- 99 A szabadság harcosaihoz! – Nagy Erzsébet beszéde a magyar szabadságharcosok világtalálkozójának a Budapest Sportcsarnokban megtartott nagygyűlésén, 1990. október 23-án
- 102 Nagy Erzsébet beszéde fiataloknak, elhangzott Kaposvárott, 1990. december 13-án
- 107 Nagy Erzsébet (felolvasott) levele a Friedrich Ebert Stiftung által szervezett, 1991. május 18-án Sárospatakon lezajlott „Szociáldemokrácia 1991. Sárospatak” konferencia számára
- 108 Tűzijáték utáni csönd – Ki törődik a nemzet árvájával? Nagy Imre pókhálóarca – Újságcikk, interjú, megjelent a 168 Óra című hetilapban, 1991. június 18-án, készítette *Rangos Katalin*
- 111 1956 öröksége – Nagy Erzsébet újságcikke, megjelent az Idegennyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalat lapjában, 1991 őszén

- 114 Egy mondat félbemaradt – Beszélgetés Nagy Erzsébettel,
október 23-a előtt – Újságcikk, interjú, megjelent
a Népszabadságban 1991. október 22-én,
készítette *Bossányi Katalin*
- 119 Nagy Erzsébet beszéde a TIB 1992. március 28-án tartott közgyűlésén
- 122 A hamisítókkal szemben apám tiszta emlékét védem
Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Hírlapban,
1992. április 17-én, készítette *N. Sándor László*
- 126 Ezerkilencszázötvenhat, te csillag!
Újságcikk, interjú, 1992., készítette *Szalay László*
- 131 Megnyomorított nemzedék
Újságcikk, interjú, 1992., készítette *Ónody Éva*
- 136 Nagy Erzsébet beszéde a budapesti Rákoskeresztúri
új köztemetőben, a 301-es parcellában és másutt nyugvó
elesettek és áldozatok emlékére emelt szoborkompozíció,
emlékmű és gyászpark felavatása alkalmából,
1992. június 15-én
- 139 Nagy Erzsébet levele a Történelmi Igazságtétel Bizottság
elnökségének 1992. szeptember 19-én
- 140 „Vártam, hogy egyszer mégiscsak megtörténik”
Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben,
1992. november 12-én, készítette *Kurcz Béla*
- 142 A Nagy Imre Társaság nem rekeszt ki
A nap interjúja Nagy Erzsébettel, a Nagy Imre Társaság
elnökével – Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Hírlapban,
1992. november 23-án, készítette *N. Sándor László*
- 144 Történelmi választás – Újságcikk, Nagy Erzsébet írása,
megjelent a Magyar Nemzetben, 1993. október 22-én
- 147 Vezérlő csillagom – Újságcikk, Nagy Erzsébet írása, 1993.
- 149 Nagy Erzsébet beszéde Békéscsabán, 1994. június 14-én,
a Nagy Imre-szobor avatásán. Megjelent a Magyar Nemzetben június
16-án, „A remény napjaiban” címmel
- 152 Nagy Erzsébet beszéde az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti
Emlékpark avatóünnepségének keretében, a magyar honfoglalás 1100.
évfordulóján, 1996. május 26-án, pünkösdi vasárnapján

- 154 „Apám nem tudott volna hamisan élni”
Újságcikk, interjú, megjelent a Magyar Nemzetben,
1996. június 6-án, készítette *Kurcz Béla*
- 161 Nagy Erzsébet beszéde a csepeli Nagy Imre Általános
Művelődési Központ 2001. október 19-én tartott névadó
és domborműavató ünnepségén
- 163 TALÁLKOZÁSOK, PILLANATOK, ESEMÉNYEK
- 177 KORTÁRSÁK VISSZAEMLEKEZÉSEI
- 179 *Vitányi Iván*: Emlékeim Nagy Erzsébetről
- 182 *Mészáros Márta*: Nagy Erzsébet – Egyke
- 191 IN MEMORIAM
- 193 Nagy Erzsébet (1927–2008)
Révész Sándor nekrológja,
megjelent 2008. január 30-án a Népszabadságban
- 195 Nagy Erzsébet leányának, Jánosi Katalinnak
sírbeszéde édesanyja temetésén
- 197 A KORSZAK
- 199 *Rainer M. János*: Kádár-korszak, kádárizmus
és másként gondolkodás
- 224 *Mink András*: A pertől az emléktörvényig (1958–1996)
- 231 ÉLETRAJZOK, NÉVMUTATÓ
- 233 Dr. Jánosi Ferenc (1916–1968 – Nagy Erzsébet első férje)
- 235 Vészi János (1927–2003 – Nagy Erzsébet második férje)
- 237 Annotált névmutató
- 264 Rövidítések jegyzéke

Kiadja a Nagy Imre Alapítvány

Felelős kiadó: Csoma Gyula, Nagy Imre Alapítvány

Borító és tipográfia: Benedek Imre (Gemma Grafika)

Nyomda: AduPrint Kft.

Ügyvezető igazgató: Tóth Béláné

Nyomdai megrendelés törzsszáma: 78936

Példányszám: 450

Terjedelem: 17 A/5 ív

Budapest, 2012

ISBN 978 963 88382 4 7